

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXXI) XXIII vol. 75.

Број 1/2023

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 1/2023 Год. (XXXI) XXIII vol. 75 стр. 1-374

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске”
1994. као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36

Телефон: 3039-380, 3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs

E-mail: pr@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs

www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/

За издавача:

др Зоран Милошевић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
др Сања Стошић, др Александар Лукић, проф. др Драган Јовашевић,
др Александра Мирковић, др Марија Ћорић,
др Милена Пешић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић, Милица Топаловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Лектура и коректура:

Татјана Вучинић-Маљевић

Савет часописа:

проф. др Миролjub Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
др Дубравка Стајић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
др Маријана Максимовић, проф. др Димитриј Констатинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин, проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Сања Стошић

КУБАНСКА И УКРАЈИНСКА КРИЗА У СВЕТЛУ
ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДИНАМИКЕ..... 11-43

Нада М. Радуики

БУЊЕВЦИ У СРБИЈИ – ХРВАТИ, СРБИ ИЛИ
ПОСЕБНА НАЦИОНАЛНА ЗАЈЕДНИЦА?.....45-69

Александар Гајић

КОЛИКО СЕ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ” РАЗЛИКУЈЕ
ОД СТАРОГ?..... 71-92

НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА И ИДЕНТИТЕТ

Владан Станковић

МОДЕЛИ РЕШЕЊА СРПСКОГ
НАЦИОНАЛНОГ ПИТАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ..... 97-110

Хатица Бериша, Јелена Шулеић

НЕОЛИБЕРАЛНА ВИЂЕЊА ИЗАЗОВА
НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ МОДЕРНОГ ДОБА..... 113-131

Никола Лазић, Андрија Младеновић

УЛОГА ДРЖАВЕ У ИЗГРАДЊИ ОДРЖИВОГ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА:
СТУДИЈА СЛУЧАЈА МЕКСИКО..... 133-151

НЕКИ АСПЕКТИ НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ И БЕЗБЕДНОСТИ

Павле Недић, Марко Мандић

СЕКУРИТИЗАЦИЈА У ИЗБОРНОМ КОНТЕКСТУ
– РАТ У УКРАЈИНИ И ИЗБОРНА КАМПАЊА
У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ..... 155-181

Зоран Марјановић, Марија Мићовић

ГЕОГРАФСКИ ВЕКТОР НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ
– КОПНЕНА МОЋ..... 183-209

Aleksa Filipović

LETHAL AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS
(LAWS) – TOWARDS GLOBAL REGULATION
OR INDISCRIMINATE EMPLOYMENT?..... 211-232

АКТУЕЛНО

Оливера Марковић-Савић

НАДОКНАДА ЗА ЈАВНУ СЛУЖБУ ЗА ВРЕМЕ
РАТА И ДИСКРИМИНАЦИЈА КАО ФАКТОР
МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ РАТНИХ ВЕТЕРАНА..... 237-257

Наташа Мидић

ЕВОЛУЦИЈА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ
НА ПРИМЕРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ..... 259-278

Борис Латинковић, Бојана Остојић

СОЦИО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ
И СТРАТЕГИЈА САВРЕМЕНОГ МАРКЕТИНГА..... 281-298

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Јован Пејин

СРПСКИ НАРОДНОСНИ СЛОЈ У САВРЕМЕНОЈ
РЕПУБЛИЦИ СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
(ТЕРИТОРИЈА СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ) 303-321

Марко Станојевић

ПОРУКЕ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА О РАДУ
И ПЛАВИ ОКОВРАТНИЦИ – БЕЛИ РОБОВИ
У *SECOND HAND* КАПИТАЛИЗМУ..... 323-345

Саво Симић

ПОЛИТИЧКА ДИНАМИКА У ОСВИТУ
ЧЕТВРТЕ ДЕЦЕНИЈЕ
СРПСКОГ ВИШЕСТРАНАЧЈА..... 347-353

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES

Sanja Stošić

THE CUBAN AND THE UKRAINIAN CRISIS IN THE
LIGHT OF GLOBAL GEOPOLITICAL DYNAMICS..... 11-43

Nada M. Raduški

BUNJEVCI IN SERBIA – CROATS, SERBS OR
SPECIFIC ETHNIC COMMUNITY?..... 45-69

Aleksandar Gajić

HOW DIFFERENT IS THE “NEW COLD WAR”
FROM THE OLD ONE?..... 71-92

NATIONAL STATE AND IDENTITY

Vladan Stanković

SOLUTION MODELS FOR THE SERBIAN
NATIONAL QUESTION IN MONTENEGRO..... 97-110

Hatidža Beriša, Jelena Šuleić

NEOLIBERAL VIEWS OF THE CHALLENGES
OF THE NATION-STATE IN THE MODERN AGE..... 113-131

Nikola Lazić, Andrija Mladenović

THE ROLE OF THE STATE IN BUILDING
A SUSTAINABLE NATIONAL IDENTITY:
A CASE STUDY OF MEXICO..... 133-151

SOME ASPECTS OF NATIONAL DEFENCE AND SECURITY

Pavle Nedić, Marko Mandić

SECURITIZATION IN THE CONTEXT OF
ELECTIONS - UKRAINIAN WAR AND SERBIAN
2022 ELECTION CAMPAIGN..... 155-181

Zoran Marjanović, Marija Mićović

GEOGRAPHIC VECTOR OF NATIONAL DEFENSE
– LAND POWER..... 183-209

Aleksa Filipović

LETHAL AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS
(LAWS) – TOWARDS GLOBAL REGULATION
OR INDISCRIMINATE EMPLOYMENT?..... 211-232

CURRENT ISSUES

Olivera Marković-Savić

COMPENSATION FOR THE PUBLIC SERVICE FOR
WAR TIME AND DISCRIMINATION AS FACTORS
FOR MARGINALISATION OF WAR VETERANS..... 237-257

Nataša Midić

THE EVOLUTION OF ECOLOGICAL POLICY WITH
THE REPUBLIC OF SERBIA AS AN EXAMPLE..... 259-278

Boris Latinović, Bojana Ostojić

SOCIO-POLITICAL CONTEXT AND STRATEGY
OF MODERN MARKETING..... 281-298

SCIENTIFIC POLEMICS AND REVIEWS

Jovan Pejin

SERBIAN ETHNIC STRATUM IN THE MODERN
REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA
(TERRITORY OF OLD SERBIA AND MACEDONIA) 303-321

Marko Stanojević

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ'S MESSAGES ABOUT
WORK AND BLUE COLLAR – WHITE SLAVES
IN SECOND-HAND CAPITALISM..... 323-345

Savo Simić

POLITICAL DYNAMICS AT THE DAWN
OF THE FOURTH DECADE OF
SERBIAN MULTIPARTY SYSTEM..... 347-353

УВОДНИК

Тему првог броја Политичке ревије за 2023. годину представљамо са два веома квалитетна рада у рубрици *Огледи и студије*. Први, веома информативан, обиман, детаљан и аналитичан рад расправља на тему Кубанска и украјинска криза у светлу глобалне геополитике (С. Стошић), а други, исто тако веома квалитетан, прегледан, аналитичан и детаљан рад, написан уз коришћење бројне литературе, бави се идентитетом Буњеваца и њиховим положајем у Србији (Н. Радушки).

У рубрици *Национална држава и идентитет* имамо такође садржајне и квалитетне радове, и сваки од њих има свој научни и друштвени значај. Нама је свакако научно и друштвено, политички и национално ближи чланак о српском националном питању у Црној Гори (В. Станковић), али свој истраживачки, национални, политички и геополитички смисао има рад који расправља на тему неолибералног поимања националне државе у ери глобализације, као и рад који приказује улогу државе у изградњи националног идентитета у Мексику.

Истраживачки је занимљиво становиште које доводи у везу рат у Украјини и предизборну кампању у Србији 2022. године, али и друга два чланка из рубрике у којој се расправљају *Неки аспекти националне одбране и безбедности*.

Слична квалификација важи и за радове из рубрике *Актуелно*, коју чине три интересантна, информативна и истраживачки креативна рада.

И овом приликом са задовољством указујемо на рубрику *Научна полемика, осврти и прикази*, коју сачињавају веома добри радови наших сарадника.

Редакција Политичке ревије вас обавештава да радове за други број нашег реномираног часописа прима до 1. маја текуће године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

11

Сања Стошић

КУБАНСКА И УКРАЈИНСКА КРИЗА У СВЕТЛУ
ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДИНАМИКЕ

45

Нада М. Радушки

БУЊЕВЦИ У СРБИЈИ – ХРВАТИ, СРБИ
ИЛИ ПОСЕБНА НАЦИОНАЛНА ЗАЈЕДНИЦА?

71

Александар Гајић

КОЛИКО СЕ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ“
РАЗЛИКУЈЕ ОД СТАРОГ?

УДК 327(729.1)''1962''
327(477)''2013/2019''
DOI: 10.5937/polrev75-43195
Монографска студија

*Сања Стошић**

Институт за политичке студије, Београд

КУБАНСКА И УКРАЈИНСКА КРИЗА У СВЕТЛУ ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДИНАМИКЕ

Сажетак

Геополитичко сучељавање Русије и Запада, односно Русије и Америке, чији корени сежу у прошлост, а последице се рефлектују како на актуелни тако и на будући светски геополитички пејзаж, детерминисано је не само супротстављеним геоекономским интересима поменутих великих сила, него и идеолошким размимоилажењем и цивилизацијским расколом између њих. Полазећи од премисе да је Кубанска ракетна криза (1962) подржана руским нуклеарним наоружањем деловала као катализатор преобликовања дотадашњег међународног система биполарне природе у потоњи униполарни, оличен у хегемонистичкој владавини САД као доминантне суперсиле, циљ овог рада је да компаративном анализом укаже и на катализаторске одлике Украјинске кризе, односно актуелног оружаног сукоба Русије и НАТО снага предвођених тзв. колективним Западом, тј. превасходно Америком. Наиме, као и Кубанска криза, Украјинска криза се рађа у духу постхладноратовског контекста са потенцијалом да ескалира у фатални, нуклеарни рат масовног уништења, и истовремено делује као генератор убрзане реконфигурације постојећег светског поретка успостављеног на глобалном прекомпоновању равнотеже снага и мултиполарности. Као закључак рада намеће се питање особености кризе у Украјини и рехабилитације

* sanja.stosic@ips.ac.rs

нацистичке идеологије, као и геополитичке перспективе Европе и Евроазије, и уопште новонасталих односа између Истока и Запада.

Кључне речи: Кубанска ракетна криза, Русија, САД, Хладни рат, Украјина, Европска унија, НАТО, геополитика, Евроазија, мултиполарност

УВОД

Кубанска ракетна криза, позната и као Карипска или Октобарска криза 1962., везује се за период након Другог светског рата (1939–1945), тј. време Хладног рата (1947–1991) које је обележено индиректним сукобима и затегнутим односима између Совјетског Савеза (СССР) и Сједињених Америчких Држава (САД) као две главне хегемонистичке државе. Наиме, корен раскола Русије и Запада свакако потиче од супротстављених цивилизацијских идентитета као кључних фактора у формирању геополитике било које нације. У том смислу, конфронтација Русије и Запада јасно је обележила период Другог светског рата ако се има у виду и чињеница да су највеће америчке корпорације и најбогатији амерички индустријалци директно подржавали нацистички режим, финансирајући ратну машинерију Трећег рајха која је изискивала енормну пљачку готово целог света, као и присвајање руских ресурса, бесомучно убијање народа и поробљавање радне снаге са Истока. Осим потоњег Маршаловог плана помоћи Европи усмереног заправо ка ширењу америчке економске хегемоније (Нај 2006, 113–114), у прилог овој чињеници иде и тврдња по којој су, у односу на остале велике силе, САД биле једина земља коју је рат учинио богатијом, уместо сиромашнијом (Кенеди 2007, 43). Иначе, сам појам Запада утемељен је у време Другог светског рата као социјални феномен западноевропске цивилизације, идеологије либерализма и обједињења држава Западне Европе и Северне Америке, односно принципима геополитичке таласократије, атлантизма, офанзивног реализма, трговине, конкурентности и несталности. Насупрот томе, Русија, као суштински различит социјални феномен, развила се на тлу Евроазије и у контексту византијске цивилизације и њеног додира са народима континенталне Европе и континенталне Азије, тј. на геополитичким принципима дефанзивног реализма, конзервативизму и телурократији (Перишић, Кајтез 2015, 55–56).

Стога, иако је послератни период започет савезништвом СССР, Велике Британије и САД, касније ово раздобље карактерише хладноратовски контекст нестабилности међународних односа између великих сила, односно између САД и СССР, када поменуте суперсиле теже да учврсте не само своју геостратегијску надмоћ него и прошире свој идеолошки утицај на супротстављене светске блокове.¹ У том смислу, након Другог светског рата, ослањајући се у спољнополитичком смислу на Труманову доктрину као стратегију обуздавања ширења утицаја СССР, САД су се окренуле Латинској Америци, што је стратешки био логичан потез ако се има у виду чињеница да је управо захваљујући помоћи америчких војника 1898. Куба изгубила статус шпанске колоније. Као држава која је уско повезана са америчким интересима или тзв. америчко двориште, самим уставом Кубе из 1901. године дефинисани су услови за америчку војну интервенцију у датом моменту, као и за консеквентно успостављање поморских база у Гвантанаму (Stosic 2022, 78–79).² Истовремено, близина Кубе Флориди као трећој граници САД одредила је овај простор западне хемисфере као геостратешки важан, будући да је експанзија комунизма у пределу Кариба угрожавала Монроову доктрину америчке хегемоније,³ а како су обе велесиле

¹ Ширење социјалистичке идеологије у многим земљама Африке, Азије и Латинске Америке допринело је нестабилном геополитичком окружењу јер су се државе делиле на капиталистичке или комунистичке. У контексту Хладног рата, Вашингтонским уговором формиран је 1949. године НАТО у који су осим САД ушли и Велика Британија, Француска, Канада, Италија, Белгија, Холандија, Норвешка, Исланд и Португалија. Према уговору овог војног савеза, напад на било коју земљу чланицу значио је исто што и напад на сам савез, односно све државе чланице савеза. Са друге стране, 1955. године склопљен је Варшавски пакт као уговор о пријатељству и сарадњи између СССР и источноевропских држава. На тај начин, свет је подељен на два војнополитичка блока који су тиме стекли моћ да на територијама других земаља оснивају сопствене војне базе, контролишу владе, експлоатишу земље у развоју и гуше антиколонијалне и ослободилачке покрете (Јевтић, Радојевић 2021, 144).

² Простор залива *Guantanamo* под контролом САД од кубанско-америчког споразума из 1903. године.

³ Доктрина америчког председника Џејмса Монроа (*James Monroe*), позната и као „Америка Американцима”, представља стратешки концепт оријентисан преваходно ка западној хемисфери која географски подразумева целокупан амерички континент, а који је доминирао спољном политиком САД током XIX и скоро целог XX века. У том смислу, Монроова доктрина примењивана је у војно-политичком табору НАТО у циљу заштите права атлантског хегемона да интервенише на територији одређене државе уколико постоји процена о неопходности одбране властитих интереса, али не само унутар постојећег блока НАТО држава, већ било где у свету. На тај начин, а у складу са различитим стратешким циљевима новијих историјских прилика, Монороова

настојале да прошире свој идеолошки утицај ван својих граница, након Другог светског рата њихов интерес био је измештен у земље Трећег света које су заправо биле посреднице на чијем тлу су се водили тзв. прокси-ратови (*proxy wars*) финансирани и оружјем снабдевени од стране једне од две сукобљене силе поменутог биполарног света.⁴

Иако је Вашингтон у погледу нуклеарног наоружања био и квалитативно и квантитативно супериорнији од СССР, у жељи да демонстрирају своју надмоћ и прошире своју сферу утицаја, САД су у бази код Измира у Турској и у бази око Барија у Италији, 1961. године поставиле ракете средњег домета које су за кратко време могле да униште главне индустријске центре СССР, као и саму Москву. Реципрочни одговор на овакву безбедносну претњу СССР био је тајно постављање лансирне рампе за бојеве главе и балистичке ракете средњег домета на Куби 1962. године, способне да погоде мете широм САД, укључујући и Вашингтон. Осим тога, непостојање општег мировног споразума након Другог светског рата омогућило је склапање савеза између СССР и Кубе (1955–1961) када је Никита Хрушчов (*Nikita Khrushchev*) одлучио да комунистичком режиму на Куби пружи војну и економску помоћ против покушаја САД да након Револуције Фидела Кастра (*Fidel Castro*) 1959. године насилно одрже Батистин (*Fulgencio Batista*) диктаторски режим. На тај начин дошло је до драстичне ескалације тензија између две највеће нуклеарне силе XX века, односно САД и СССР, као носилаца поморске и територијалне моћи. На глобалном плану оваква ситуација је изгледала као увертира у нуклеарни холокауст. Ипак, због чињенице да је у међународном систему биполарне природе, заснованом на нуклеарном потенцијалу, победа у било ком тренутку у Трећем свету против Вашингтона могла да доведе до победе Москве у Хладном рату и обратно, односно представљала је одмеравање снага између суперсила, највећа криза XX века решена је путем споразума и преговора, а не конвенционалним оружаним сукобом.

Међутим, у складу са западном идеолошком и хегемонистичком политиком, САД су наставиле експанзивну политику НАТО и других

доктрина је модификована, те ју је могуће сматрати својеврсним темељем глобалне интервенционистичке дипломатије САД (видети Вигњевећ 2020).

⁴ Израз прокси рата који се води преко посредника и у коме се државе не сукобљавају директно, већ путем финансијске и војне подршке друге земље или војне групе које воде рат, смислио је Збигњев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*). Иначе, сада се овакав тип ратовања спроводи и на територији Украјине, о чему ће детаљније бити речи даље у раду.

западних структура према бившим чланицама Варшавског пакта, а потом и европским земљама бившег СССР. Дух ове политике јасно се испољио у кршењу Споразума о антибалистичким ракетама (САР) из 1972. који су САД и Совјети потписали током Хладног рата како би ограничили развој противракетне одбране коју је Пентагон желео да промовише, а до чега је дошло крајем 2001. године, тј. у време Бушове администрације када је заправо Вашингтон промовисао нову нуклеарну доктрину унилатералног загарантованог уништења којом је ставио у први план право Америке на офанзивни нуклеарни напад, при чему је прва мета наравно била Русија, а затим Кина.⁵

Не прихватајући да је након колапса совјетске империје Русија после деведесетих година прошлог века под вођством председника Владимира Путина (*Владимир Владимирович Путин*) ипак успела да се консолидује, као и да је након редефинисања националног идентитета политичко-економски стабилizована Русија кренула путем повратка некадашњег статуса неупитне велесиле, а у жељи да Русији опет наметну стратешку супериорност и дестабилизује је, САД су посебно од 2002. године прешле у фазу агресивне хегемонистичке политике, укључујући бивше комунистичке земље источне Европе у НАТО, затим изазивајући грађански рат у Украјини, као и бројне друге провокације у виду спољног интервенционизма и мешања у унутрашња питања Русије, па све до изградње база ракетног штита у НАТО чланицама у Румунији и Пољској, као и на далеком Истоку, тј. у Јапану и Јужној Кореји.

У том смислу, иако је почетком XXI века Русија настојала да одржи своју оријентацију ка Западу, под вођством председника Путина у прве две деценије XXI века дошло је до нове епохе у политичкој култури Русије коју одликују процеси политичке стабилизације и консолидације патриотског дискурса заснованог на повећаном извозу енергетских ресурса и развоју националне безбедности, као и повратку Русије као глобалне силе на међународном плану. Свест о посебности Русије и њеној различитости у односу на Запад јавно је промовисана од стране политичке елите, тј. од времена другог мандата председника Путина.⁶ Заправо, од друге Путинове администрације,

⁵ Бушова администрација отворила је врата Пентагону и НАТО да Русију окруже ракетним штитовима усмереним ка лансирним тачкама руског нуклеарног арсенала.

⁶ Упоредо са свешћу о посебности руске цивилизације, постепено је уоквирена идеја о Русији као супротном геополитичком полу у односу на Запад (видети Election program of the party "United Russia" 2007).

тј. током 2009. године, односи између Русије и САД се све више заостравају, а Русија постепено превазилази своју улогу извозника сировина и капитала и, осим економске и финансијске сарадње са Западом, истовремено се окреће Истоку, следећи померања глобалне привреде након финансијског краха 2008. године у САД, а потом и 2012. у ЕУ. Почетком Путиновог трећег председничког мандата, а у потрази за својим правим позиционирањем еквивалентном глобалној сили, Русија учвршћује односе са Кином и другим међународним актерима, а након референдума на Криму 2014. године долази до потпуног раскола у односима две велесиле. Како је „Кримско питање” директно повезано не само са политичко-безбедносним питањем ситуације Црноморског региона, него и глобалним безбедносним питањем оличеним у конфронтацији Истока и Запада и потенцијалним почетком Трећег светског рата, у надлазећем периоду америчко геополитичко деловање удаљава Русију од Европе и усмерава је ка евроазијским интеграцијама у односу на некадашње западноевропско-америчко партнерство. Наиме, суочена са директним безбедносним претњама због ширења НАТО на исток и постсовјетске државе, имајући у виду пре свега позиционирање страних снага и офанзивног наоружања у близини својих граница, од три Балтичке земље – Литваније, Летоније, Естоније – до Пољске, Румуније и Бугарске, Русија 24. фебруара 2022. године покреће „специјалну војну интервенцију” у Украјини.

Сматрајући да геополитичко преобликовање светског поретка подразумева процесе дугог трајања и одређене законитости, као и да са аспекта сукоба велесила повратак у прошлост заправо није ништа до прозора у будућност, као и да нас историја учи путем аналогича, односно има моћ да укаже на могуће последице актуелних ситуација које се могу поредити са одређеним догађајима из прошлости, оживљавање војно-економског империјализма Русије, засновано на успостављању нуклеарног примата⁷ и државног монопола над нафтно-гасним сектором од 2004. године, подударило

⁷ Појам нуклеарног примата подразумева могућност извођења првог нуклеарног напада без могућности одмазде, тј. еквивалентног нуклеарног одговора. Реч је заправо о унилатералној војној надмоћи којој офанзивна политика Пентагона тежи још од педесетих година, када је СССР тестирао своју прву хидрогенску бомбу и интерконтиненталну балистичку ракету. Као одговор на константан развој америчког нуклеарног наоружања и стварање нових лансирних локација, од 2002. године Путин је усмерио производњу војно-истраживачког сектора Русије ка унапређивању нуклеарног потенцијала способног да парира САД и чланицама НАТО и неутралише

се са војно-економским опадањем САД,⁸ али и јачањем/слабљењем других сила на геополитичкој сцени. Из свега наведеног јасно је да је актуелна ситуација у Украјини слична ситуацији из времена Кубанске кризе, као и да је, као и сукоб на Куби, ратни сукоб у Украјини последица промене геополитичких односа снага међу империјама, те да украјинско питање није само украјинско, него међународно, чиме је за његово разумевање неопходна анализа ширег контекста, везана не само за питање геополитичке перспективе Русије на простору Евроазије, већ и питање опстанка Европе као геостратешког попришта две нуклеарне велесиле на светској сцени.

КУБАНСКА КРИЗА КАО ГЕНЕРАТОР ПРЕОБЛИКОВАЊА БИПОЛАРНОГ СВЕТСКОГ ПОРЕТКА

Систем међународних односа у Хладном рату почивао је на биполарном моделу равнотеже снага и моћи две суперсиле: САД као апсолутног хегемона западног, капиталистичког света и СССР као доминантног лидера социјалистичког лагера. У таквом поретку, динамика хладноратовских сукоба превазилазила је оквире идеолошког контекста, преламајући се како на економско-политички тако и на безбедносни план доминантних геополитичких актера. У том смислу, национална безбедност САД и СССР подразумевала је константно надјачавање у погледу повећања војне моћи и примене стратегије проширеног одвраћања ради привлачења или одбијања других земаља и заштите заједничких интереса путем склапања војних савеза. Иако су заправо одмах након завршетка сукоба 1945. год. формирана два блока супротстављених страна, након Стаљинове смрти 1953, односно доласком Хрушчова (1953–1964) који је верујући у реформе и пацифистичку политику распустио Стаљинове логоре, на међународној сцени је наступио период попуштања тензија познат у дипломатском речнику као детант или *detante*. У том смислу, СССР је иницијално приступао прагматично револуционарним покретима Трећег света, попут оног на Куби, не тежећи да прошири комунистички утицај ван граница совјетске окупације на Западу, или

претње настале размештањем америчког глобалног штита. У ту сврху Русија је развила Сармат, затим Кинжал и Авагар, као и друге типове модерног нуклеарног наоружања.

⁸ Осим финансијског краха 2008. године, дешавања у Ираку, Авганистану и Сирији јасно су показала војну слабост САД.

пак, кинеске интервенције на Истоку.⁹ Заправо, биполарна динамика антагонистичких идеологија (комунистичке и капиталистичке) оличена у односима између Истока и Запада и потпомогнута трком у наоружању, скренула је у правцу заоштравања због постојећих неслагања у погледу Берлина као интересне сфере (Kennedy 2011, 110).

Наиме, империјална политика САД и Велике Британије стратешки је била усмерена ка Пацифику, те јој је природни непријатељ у Европи био Совјетски Савез, а не Немачка. Подељена Европа, а потом и подељени Берлин 1961. године, као могући коридор Гвоздене завесе путем кога је Запад економски јачао,¹⁰ био је геостратешки веома важан за обе суперсиле које су се плашиле чињенице да би уједињена Немачка могла да се удружи са њиховим противником, чиме би било која од страна стекла одлучујућу војно-индустријску и економску надмоћ. Стога, циљеви „мирне коегзистенције” или „заједничке хегемоније”, дипломатских преговора Вашингтона и Москве, које су водили амерички председник Двајт Ајзенхауер (*Dwight Eisenhower*) у Кемп Дејвиду и премијер СССР Никита Хрушчов, пропали су 1960. године када је оборен амерички шпијунски авион У-2 док је летео изнад територије Совјетског Савеза (Stosic 2022, 80–81). Пошто се инцидент одиграо уочи самита у Паризу на коме је требало да се окупе совјетски и амерички лидери, а председник Ајзенхауер није упутио извињење Хрушчову, не само да је пропала идеја о самиту, већ су Совјети почели да размишљају о могућности проширења свог утицаја на латиноамеричке земље (Linares Martínez 2009, 86-89).

У складу са неоколонијалном и империјалистичком политиком САД, председник Ајзенхауер подржавао је кубанског генерала Фулхенсија Батисту који је био на власти (1940–1944), али је од 1952.

⁹ Велики број национално-ослободилачких покрета у Азији, Африци и Латинској Америци, дошао је на власт сопственим снагама, односно без директног учешћа комунистичких партија (видети Hobsbawm 2009, 211).

¹⁰ Непросредно пред крај Другог светског рата, шеф нацистичке пропаганде Гебелс (*Goebels*) је упозорио на могућност да Совјети окупирају целу источну и југоисточну Европу, чиме би се над овом територијом спустила тзв. Гвоздена завеса (*Goebels* 1945, 1). Убрзо је овај термин популаризовао британски премијер Винстон Черчил (*Winston Churchill*), користећи га да би означио градове централне и источне Европе који су под совјетском интересном сфером У том смислу, док је постојала Гвоздена завеса, земље *источне Европе* и многе у *централној Европи* (осим *Западне Немачке, Лихтенштајна, Швајцарске* и *Аустрије*) биле су под политичким утицајем *Совјетског Савеза*, док су земље западне и јужне Европе примењивале принцип тржишне економије и демократске владавине, као и чланство са САД у НАТО (осим неутралне Швајцарске, Лихтенштајна, *Шведске, Финске* и *Ирске*).

као трајни диктатор учврстио владавину терора и дубоки јаз између богатих и сиромашних. Овакво стање довело је до организовања марксистичке гериле, на чијем челу је био Фидел Кастро који се борио против режима од 1953. до 1959. године. Иако у почетку није био комуниста, већ националиста, како би заштитио патриотске и личне политичке интересе, Кастро се окренуо комунистичкој идеологији и Совјетима.¹¹ Наиме, по доласку на власт, Кастро се сукобио са америчким економским интересима, јер иако је кубанска економија била релативно развијена, зависила је од продаје шећера САД.¹² Осим тога, у циљу заштите сопствених интереса, северноамеричка администрација је након Кубанске револуције 1959. представљала контрареволуционаре као „борце за слободу”, не либећи се да дискредитује пресуде Револуционарних судова Кубе као нелегитимне и осветничке. У том смислу, почетком шездесетих година САД су против СССР на Куби шириле снажну антикомунистичку пропаганду, али су у реформаторском духу нове револуционарне владе усвојене економске мере опречне америчким интересима попут национализовања америчких компанија. Заправо, оно што је довело до дефинитивног заокрета ка савезу са Совјетима јесу биле експлоататорске економске мере које су САД примењивале на Куби. Наиме, Кастру су била неопходна страна улагања да би економију учинио одрживом, те се у потрази за кредитима и новим купцима окренуо Совјетима који су 1960. са Кубом закључили трговачки споразум који је Куби омогућио куповину руске нафте.¹³

¹¹ Совјети су почели да шаљу новац, оружје и војно особље на Кубу од 1960. год., односно одмах након Кубанске револуције када је формиран тајни савез и делегација Народне социјалистичке партије се састала у Москви са члановима Секретаријата Совјетске комунистичке партије и са маршалом Соколовским (*Vassili Sokolovski*) како би добила подршку Кремља као свог новог савезника.

¹² Кастризам или фиделизам развио се под утицајем аргентинског марксизма Че Геваре (*Che Guevara*). Наиме, од почетка Хладног рата, латиноамерички комунисти су били против фашизма и империјалистичке политике САД и желели су да се ослободе економског ропства. Осим тога, у време Кубанске револуције у више латиноамеричких држава дошло је до смене режима војне диктатуре цивилним владама. Иако су САД веровале да ће успети да одрже контролу над Кубом због њене зависности од трговине шећером и проамерички оријентисане више средње класе, Кастро је спровео реформе које нису биле у складу са корпоративним америчким интересима, а када су се проамерички оријентисани Кубанци определили за егзил, САД су одлучиле да предузму радикалније мере (Painter 2002, 77).

¹³ Убрзо је Куба успоставила дипломатске односе са Москвом и почела је да купује оружје од СССР и других комунистичких земаља, а Кастро је осудио америчка права на поморску базу Гвантанамо.

Истовремено, готово све америчке фирме, као што су *Texaco*, *Esso* и *Shell*, које су биле традиционални добављачи нафте на Куби, донеле одлуку да прекину испоруку и не прерађују сирову нафту купљену од СССР након одбијања САД да је прода Великим Антилима. Стога, као одговор на ове догађаје, Кастро је спровео реформе којима је започео процес национализације нафтних и шећерних компанија и њихових рафинерија, а на уштрб економских интереса Вашингтона. Са истим циљем, Кастро је наставио да бојкотује сав северноамерички увоз на Куби, блокирајући тако претензије Беле куће да Куба остане економски поробљена и у служби америчких империјалних циљева укидањем квоте на шећер и довођењем на тај начин кубанске нације до хаоса, глади и најзад предаје (Marín 2016, 21-32).

Оваква ситуација је резултирала прекидом дипломатских односа између Кубе и САД. Истовремено, северноамеричка администрација у Мајамију суочила са великим бројем политичких избеглица са Кубе и њеном потенцијалном сарадњом са просовјетским режимом. Наиме, близина острва карипским државама, а посебно Флориди, погодовала је ширењу комунизма широм континента, што је за САД представљало недопустиву слабу тачку, јер би лоцирање балистичког оружја на кубанској територији имало домет чак до Амазоније, а проласком кроз Панамски канал саботирало би не само америчку економију, већ и тајну обуку кубанских емиграната у припреми за боре против Кастра. Третирајући Кастрову владу као нелегитимну, тадашњи републикански председник Ајзенхауер је одобрио опсежан план ЦИА за терористичке мере против Кубе и Ајзенхауерова администрација је војно обучавала кубанске емигранте да би 1961, под режимом новог демократског председника Џона Кенедија (*John Kennedy*) била покренута и инвазија у Заливу свиња (*Bahía de Cochinos* или *Playa de Girón*) са циљем свргавања Кастра.¹⁴

¹⁴ Почетком 1960. САД су уз помоћ ЦИА помагале кубанске емигранте. На Флориди су политички дисиденти основали политички одбор са циљем да једног дана његови чланови оформе кубанску владу, док су у Гватемали обучавани мањи одреди ради повратка на Кубу и покретања герилског рата. Иако САД у почетку нису планирале директно војно учешће, убрзо је тактика промењена и уместо инфилтрације плаћеника направљен је план о инвазији острва уз подршку ваздухопловних војних снага САД. Истовремено, америчка администрација је уверавала контрареволуционаре да ће их при копненом нападу на Кубу подржавати до победе, што није био случај. Инвазија се завршила потпуним неуспехом, а кубанска влада је остварила не само војни већ и политички тријумф, јер је Кастро искористио прилику да елиминише своје противнике и отворено успостави комунистичку диктатуру на острву (Calvocoressi 2003, 813-814).

Након неуспеха у Заливу свиња, као основи за развој Октобарске кризе, америчка администрација се нашла у тешкој дипломатској позицији и Кенеди је морао да избегне директну конфронтацију са Кубом, планирајући истовремено инвазију на Кубу и смакнуће Кастра. С тим циљем, Кенеди је организовао нову субверзивну операцију *Mangosta* у којој је уместо кубанских емиграната требало да учествују америчке војне снаге. Такође, упоредо са војним припремама, Кенеди је покренуо антикампану против Кубе ради постизања њене потпуне изолације на међународној сцени, а у својој ратно-хушкачкој реторици позвао се на феномен разбојништва не би ли дестабилизовао и блокирао сваку врсту побуне и осуде од стране светског јавног мњења. Како био оправдао војну интервенцију Беле куће и америчко мешање у унутрашњу политику Кубе, Кенеди је покушао да легитимизује субверзивну унутрашњу оружану контрареволуцију представљајући је као последицу грађанског рата између присталица кубанске владе и организоване опозиције, али је и отишао корак даље, и кршећи правила међународног права покушао је да протера Кубу из Организације америчких држава (ОАД). У истом циљу, Кенеди је покренуо пројекат *Алијансе за напредак*, изјављујући да комунистички агенти имају базу на Куби, а из његове изборне реторике оштро уперене ка комунизму, као „незаситом систему светске доминације”, било је очигледно да не постоји могућност плодног преговора (Stosic 2022, 82). У духу заостравања кризе, 1961. године у Турској, која је била члан НАТО, распоређено је 15.000 ракета средњег домета које су имале моћ да униште цео европски део Совјетског Савеза, стижући буквално за пет минута до Кијева и Харкова, а за 10–12 и до саме престонице СССР (Gaddis 1997).

Видевши припреме за велике војне вежбе у области Кариба, и кубанско и совјетско руководство схватило је планове Вашингтона. Из тог разлога, Кастро је желео да војно ојача Кубу и одврати САД од директне акције, док су Совјети, на седници Савета одбране, у оквиру тајне операције зване *Анадир*, као реципрочну меру предложили распоређивање совјетских трупа, нуклеарних пројектила, авијације, тенкова, ракетних система и флоте на територији Кубе, пошто су захваљујући сателиту који се налази у близини северноамеричких обала, успели да прескоче појас којим су Американци и њихови савезници намеравали да опколе СССР.¹⁵ Иако је у септембру 1962.

¹⁵ Одлука о инсталирању ракета на Куби била је резултат споразума Хрушчова са Кастром познатог као „Споразум о међусобној подршци и војној сарадњи” који је остао на снази као експлицитно важећи споразум између обе земље (Stosic 2022, 82).

започето пребацивање совјетских ракета на Кубу, а до средине октобра стигло је свих 40 јединица, Совјети нису у потпуности стигли да остваре свој план јер је шпијунски авион У-2 направио фотографије на основу којих су Американци идентификовали ракете. Схвативши да је Москва поставила лансирне рампе за ракете кратког и средњег домета у Хавани, као и да се нуклеарно оружје способно да постигне циљеве на југу налази на кубанској територији, чак и до Амазоније (пролазећи кроз Панамски канал), руководство САД није било сигурно да ли може да уништи све ракете, због чега је Кенеди одлучио да уведе војно-поморску блокаду или „карантин“ Кубе и тако спречи даљи долазак совјетских бродова са оружјем.¹⁶ Осим блокаде, руководство САД покренуло је припреме за војна дејства, убрзано пребацујући своје трупе на Флориду.

Амерички председник Џон Кенеди се у телевизијском преносу обратио америчком народу и совјетском руководству, објавивши карантинску зону на удаљености од 500 миља око обала Кубе, чиме је сваком броду који би упловио у поменућу зону претило моментално уништење. Упркос томе, Хрушчов је саопштио да ће совјетска флота игнорисати незакониту блокаду и да ће наставити да обавља регуларне пловидбе на Кубу (George 2013, 82). Након тога, Кенеди је написао „Белу књигу“, у којој је Куба окарактерисана као „сателит СССР“, и опасност за целу хемисферу. Након открића америчке администрације совјетске инсталације нуклеарних бојевих глава на кубанској територији, у стратешком смислу совјетска страна је остварила привид равнотеже снага, преокренувши свој дефицит у нуклеарном наоружању у светској јавности у своју корист. Међутим, бирајући стратегију ниског интензитета, Извршни комитет Савета за националну безбедност на челу са Кенедијем одлучио је да уведе војно-поморски карантин Кубе као „моралније“ решење од бомбардовања или директног нуклеарног сукоба. На тај начин, северноамеричка администрација је применила тактику умереног одговора, доводећи СССР у дипломатски ћорсокак, будући да су на столу остале само две опције: капитулација или одговорност за ескалацију нуклеарног сукоба. Тиме су САД на међународном плану

¹⁶ Суочен са размештањем совјетских пројектила, Извршни комитет Савета за националну безбедност САД предложио је председнику три опције: изненадно ваздушно бомбардовање ракетних база, бомбардовање командних места и складишта нуклеарних бојевих глава, праћено инвазијом на Кубу, и коначно, поморску блокаду коју је Пентагон ипак сматрао сувише благим одговором.

поново учврстиле своју позицију једине суперсиле и Вашингтон је стекао престиж у корист Москве. Наиме, на глобалном плану, позиционирање нуклеарних балистичких пројектила, способних да стигну до југоисточног дела САД за неколико минута, изазвало је стање трајне несигурности у односима између Истока и Запада, односно неуравнотежену мултиполарност. Стога, да би учврстила своју хегемонистичку позицију, и политички осигурала улогу Кенедија као председника, америчка администрација пласирала је у јавност алармантно стање изазвано Кубанском ракетном кризом, а применивши најнижи могући ниво одговора на совјетску „провокацију”, амерички председник је представљен као „жртва и херој”, уместо агресор. Са друге стране, Совјети су направили стратешку грешку, будући да је Хрушчов донео одлуку да се цела операција на Куби спроведе у тајности, тврдећи да је откривено оружје постављено у неофанзивне сврхе, односно не ради напада и против-одговора америчким ракетама, већ ради одбране Кубе. На тај начин, Кенеди је добио одрешене руке да одређује услове преговора о разоружавању у складу са сопственим интересима.¹⁷ Имајући у виду све наведено, Кубанска ракетна криза представља пример једног општег, трајног и цикличног сукоба чији корени надилазе идеолошки контекст и који се пре манифестује као резултат једне континуиране геополитичке борбе две велесиле, у циљу онога што свака идентификује са сопственом безбедношћу и националним интересима (Stosic 2022, 79).

Конечно, у овом сукобу гарант мира била је доктрина која је одржавала равнотежу и чувала обе суперсиле од узајамног уништења.¹⁸ Ипак, са тачке гледишта глобалне геополитичке динамике, Кубанска ракетна криза завршила се победом САД, јер је основни циљ Совјета био модификација равнотеже атомског оружја распоређеног широм света и на територијама блиским њиховој нацији. Размештање совјетских пројектила на Куби значајно је смањило постојећу нуклеарну асиметрију између две суперсиле и у том смислу Хрушчов

¹⁷ После вишеструких тајних преговора, из којих је Фидел Кастро искључен, Кремљ је 28. октобра изразио спремност да повуче ракете са Кубе, у замену да Кенеди повуче ракете постављене у Турској и не изврши инвазију на Кубу. Такође, без сагласности са Кубом Совјети си дозволили да САД изврше инспекцију острва.

¹⁸ Ова доктрина је заправо чинила нуклеарни рат немисливим, јер је на основу узајамног загарантованог уништења постојала атмосфера поверења између велесила, пошто је потенцијална агресорска држава била изложена противудару, тј. аутоматском нуклеарном уништењу.

је само одговорио САД првенствено користећи совјетске нуклеарне пројектиле на Куби као меру одвраћања. Међутим, иако је СССР убедио Вашингтон да у замену за демонтажање војне базе у Турској и обећање САД да неће покушавати да оборе режим Фидела Кастра дозволи демонтажање ракета на тлу Кубе, Хрушчов је био јавно понижен, обезбеђујући Кенедију значајну моралну, политичку и стратешку предност да води преговоре за повлачење наоружања у своју политичку корист. Наиме, у преговорима са Совјетима Кенеди се формално ни на шта није обавезао и све је остало на речима, дозвољавајући САД да на различите начине спроводи своју непријатељску политику према Куби.¹⁹ У том смислу, криза је попримила стратешки карактер, служећи углавном унапређењу нуклеарне моћи социјалистичког кампа и решавајући се за велесиле, тј. САД и СССР, али не и за Кубу, као малог савезника. Иако представља један од најдраматичнијих догађаја модерне историје, Кубанска ракетна криза је истовремено и један од догађаја који је у највећој мери погрешно тумачен. Наиме, Кенедијева улога у кризи ни приближно није била тако херојска, већ првенствено политичка и пропагандна, јер сама криза није драматично угрожавала националну безбедност САД, нити је реално нарушавала постојећу нуклеарну равнотежу, будући да је Хрушчов, иако је послао бојеве главе и балистичке ракете средњег домета на Кубу, наредио да те главе буду одвојене од ракета. Осим тога, није се могло говорити о нарушавању равнотеже већ пре неравнотеже, јер су САД претходно инсталирале ракете са атомским бомбама уз совјетску границу у Турској, а укупан број бојевих глава САД је увелико надмашивао број ракета СССР. Напослетку, Кенеди је прихватио ове услове Хрушчева како би повратио политички престиж након пораза у Заливу свиња и себе представио као хероја у борби против потенцијалног „нуклеарног Армагедона” и „међународног комунизма” (Stern 2020).

Иако је Кенеди следио исти курс као и његов претходник и америчка безбедносна стратегија није претрпела радикалне промене, Кенеди је за саветнике одабрао интелектуалце који су у решавању проблема примењивали суптилнији приступ у односу на генерале или адмирале који су били саветници председника Ајзенхауера или Трумана. На овај начин, Кенеди је заправо следио „сопствену

¹⁹ У том смислу, америчка администрација је од тада уместо да учврсти позицију Кубе у односу на САД, усвојила закон којим је забранила трговину северноамеричких компанија са Кубом, а исту позицију слабости доживела је и Русија, због чега су се Кубанци осећали изданим (Coltman 2005, 234-235).

политику” постајући свеснији различитих арена (класичне војне наспрам нуклеарних и политичко-идеолошких) у којима се одвијало совјетско-америчко ривалство, а чији су резултати зависили од партијских борби унутар држава. Иако је свет био подељен између *Pax Americana* и *Pax Sovietica* као два пола светске моћи, да би умањили могућност нуклеарног холокауста, Кенеди и Хрушчов су 1963. године успоставили делимичну забрану нуклеарних проба, док је у Латинској Америци и на Карибима ракетна криза послужила као катализатор да се овај регион прогласи слободним од нуклеарног оружја на основу Уговора из Тлателолка (*Tratado de Tlatelolco*, 1967). Међутим, упркос чињеници да је овај процес контроле наоружања водио у правцу окончања Хладног рата, САД и Русија су се у августу 2019. званично повукле из Уговора о нуклеарним снагама средњег домета из 1987, остављајући отворена врата за развој нових нуклеарних сукоба, а тренутна ситуација у Украјини учинила је ово јаснијим но икад (Stosic 2022, 84)

У том смислу, може се закључити да су након Кубанске ракетне кризе новонастали геополитички процеси формирали нову фазу међународних односа коју је одликовала изградња неуравнотеженог монополарног поретка моћи на челу са Америком као јединим хегемоном. Вашингтон је започео конституисање новог светског поретка у складу са својим геополитичким интересима, не штедећи при томе чак ни своје западне савезнике у оквиру атлантске геополитичке парадигме. Заправо, у новонасталом униполарном поретку САД су отпочеле снажне процесе територијалног ширења ка Истоку, али и веома одлучно ка границама Руске Федерације.²⁰

СУКОБ У УКРАЈИНИ: ПРЕКРЕТНИЦА У ГЕОПОЛИТИЧКОМ ПРЕОБЛИКОВАЊУ СВЕТА И(ЛИ) УВОД У ТРЕЋИ СВЕТСКИ РАТ?

Када је у постхладноратовском периоду тридесетак година након Кубанске ракетне кризе, деведесетих година XX века, дошло до дисолуције биполарне структуре међународног система и консолидације Новог светског поретка ослоњеног на унилатерално деловање САД и моћ највеће војно-политичке алијансе НАТО, није дошло до стабилизације међународног система, већ напротив,

²⁰ Не бирајући средства, САД грабе шта и где желе и орвеловски фабрикујући реалност, стварају тако безочно-фиктивну историју (Vlajki 2013, 377).

безбедносни изазови су се на глобалном нивоу увећали, будући да је новонастала прерасподела моћи, на основу употребе војне силе и претње силом, подразумевала очување позиције најмоћнијих међународних субјеката на рачун оних чија је моћ ослабила (Нај 2006). Резултат оваквог поретка био је заправо последица директног политичког, економског и војног интервенционизма западних земаља предвођених унилатералним деловањем Америке од деведесетих година XX века, па све до данас, и самим тим нарушавања суверености бројних држава, као и игнорисања релевантних међународних институција, те и консекутивна ерозија кредибилитета истих. Примењујући принцип по коме циљ оправдава средство, а уз промоцију вредности демократског мира као парадигме међународне безбедности, односно атлантистичке геополитичке парадигме, политика америчке глобалне доминације континуирано спроводи милитаризацију света и геополитику деструкције у којој се бескрупулозно подривају државни, национални, економски и културно-идентитетски интереси било које земље. У том смислу, после окончања Хладног рата, Запад је наставио стратегију војног окруживања Русије и процесом ширења НАТО, Америка се готово нашла у руском „комшилуку”, будући да је искористила некадашње совјетске републике као терен за одмеравање снага дојучерашњих хладноратовских ривала.²¹

Међутим, од 2007. године, уз све очигледнији процес трансфера глобалне моћи и измештање епицентра економско-финансијских дешавања са евроатлантских простора у источнопацифички регион,

²¹ Формиран 1949. НАТО је првобитно имао 12 чланица. Након распада СССР 1991. год. и обећања последњем лидеру Совјетског Савеза, Михаилу Горбачову (*Михаил Сергеевич Горбачёв*), да се НАТО неће ширити на исток ако уједињена Немачка остане у Атлантском савезу, у периоду 1999–2017 НАТО се прикључило 13 чланица, од Естоније на северу до Бугарске на југу, чиме су евроатлантске силе ставиле под контролу источну Европу и западну обалу Црног мора. На тај начин, да би спречиле Русију да контролише приобалне области, луке и морске пролазе и потиснуле је ка унутрашњости континента, САД и НАТО прибегли су стратегији „чврстог загрљаја анаконде” утемељеној на овладавању ободним деловима азијског прстена и стезању обруча око Евроазије (Spruckman 1942, 17). Коначно, иако Москва инсистира на реконфигурацији НАТО из 1997. год. (што подразумева повлачење инфраструктуре НАТО из Балтичких држава, Пољске, Чешке, Мађарске и са Балкана) једини документ између Русије и НАТО по којем су се западни савезници обавезали да неће трајно упућивати борбене трупе у нове, тј. бивше чланице Варшавског пакта, осим ако се околности не промене, потписан је 1997. год., односно пре првих проширења Алијансе током 1999. године. Тиме је Русија начинила стратешку грешку, губећи након Хладног рата статус велесиле у Европи, због чега су наконда проширења Алијансе за председника Путина била прелазак „дрвене линије”, тј. директна и недопустива безбедносна претња Русији.

долази до драстичног заокрета у спољнополитичком дискурсу Русије која заузима критички став према унилатералном деловању САД и њеном вођењу спољне политике са позиције силе у односу на националне интересе других држава. Са поменутом прекретницом у руско-америчким односима убрзавају се и процеси редефинисања постојећег глобалног међународног система.²² Са друге стране, упоредо са јачањем руског национализма САД таргетирају Русију као највећу претњу њиховој националној безбедности и од 2011. год. интензивирају русофобни наратив,²³ чему свакако доприноси приближавање Кремља Ирану и режиму Башара ел Асада у Сирији, а нарочито репозиционирање Русије као регионалне силе 2013. год., када се Немачка због своје зависности од енергије економски окреће Русији и последично удаљава од утицаја САД, чиме долази до урушавања геополитичке динамике Европе успостављене током Хладног рата.

На овај начин, долази до дубоких геополитичких промена, јер се источноевропски коридор састављен од балтичких држава, затим Пољске, Чешке, Словачке, Мађарске, Румуније и Бугарске (назван Интермариум коридор), а формиран као ретенционо подручје између Русије и САД које је поделило Европу између два хладноратовска блока, померио ка Истоку. Другим речима, развијањем енергетске мреже Русија постаје велики снабдевач Европе и великих економских и демографских центара источне Азије (Кине, Индије, Јапана, Јужне Кореје) нафтом и гасом, чиме на међународној сцени долази до репозиционирања некадашњих држава савезница Запада (Stosis 2022, 85).

Ово геополитичко прекрајање и поновно појављивање Русије забринуло је САД које су у складу са англосаксонским геополитичким доктринама²⁴ утканим у своју Стратегију националне безбедности,

²² Базирајући спољнополитички концепт Русије на реалполитичким постулатима и универзалним етичким вредностима, а у складу са актуелним геополитичким контекстом, Путин је почетком XXI века започео трансформацију дотадашњег спољнополитичког курса Русије, указујући на чињеницу да се због агресорске политике САД свет налази у вртлогу константних криза, чиме је урушен не само међународни систем, него и основе глобалне безбедности (Putin, 2007).

²³ Русија се одређује као експанзионистичка држава, а председник Владимир Путин као живо оличење руске амбиције усмерене ка изградњи новог руског царства.

²⁴ Амерички адмирал Алфред Мехен (*Alfred Thayer Mahan*) је сматрао да САД имају „поморску судбину”, а тиме и могућност да владају светом, али да би је оствариле морају да сузбију путем коалиције са другим снажним поморским државама претензије Русију као моћне континенталне државе на евроазијском копну да изађе на топла мора (Mahan 1890, 6–8, 25–89). Иначе, концепте таласократије и телурукратије су даље развијали и

настојале да помоћу тзв. санитарног кордона у међуморју, односно војно-политичком и економском зависношћу задрже Немачку под својом контролом²⁵ и тако преко Европе формирају трансатлантски амерички мостобран ка Евроазији,²⁶ задржавајући геополитичке претензије Русије на регионалном нивоу (Бжежински 1999, 84).²⁷ У циљу осујећивања сваке могућности формирања евроазијског блока и савеза између Москве и Берлина, а у контексту новонастале геополитичке реконфигурације моћи, избијање сукоба постало је неминовно, те је вишеструка подривеност Украјине (културно-цивилизацијска, друштвено-политичка и војно-безбедносна), као најужег подручја руских стратешких интереса ван граница Русије и тиме најважније постсовјетске државе, послужила не само као полигон за сучељавање различитих интереса САД и Русије, већ и

многи други теоретичари. Тако је нпр. Хелфорд Мекиндер (*Halford Mackinder*) развио теорију Срца света (*Heartland*), први разрадивши варијанту таласократске теорије, усмерену на дугорочну изолацију телурократских фактора. Пишући о „географској осовини историје“ или „осовинском подручју“ (*Pivot Area*) које је геополитички истоветно са Русијом, Мекиндер истиче да онај ко контролише Светско острво (*World island*), тј. Азију, Европу и Африку као витални простор и његово средиште или срце, које је у супротности са ободом, тј. полицентричним проширењем у виду мозаика, успоставља светску превласт. Срце (*Heartland*) представља Русију као монолитну целину уоквирену приобалном територијом Евроазије која се зове Унутрашњи или периферни полумесец (*Inner or marginal Crescent*). Унутрашњи полумесец чине земље дуж поморског периметра Евроазије, од Балтика до Пацифика, док спољашњи полумесец чине англосаксонске земље као што су САД, Канада и Велика Британија. Кључна теза ове теорије је да ће онај ко доминира источном Европом контролисати Срце копна, а ко год контролише Срце копна, контролисаће Светско острво, као што ће и онај ко контролише Светско острво, заправо владати светом. Стога, јасно је да су западне силе увек виделе Русију као свог противника, покушавајући да је одвоје од Немачке (Makinder 2009, 82–83, 155; Makinder 1904, 421–437).

²⁵ У том циљу, непосредно након избијања сукоба у Украјини, амерички државни секретар Ентони Блинкен (*Antony Blinken*) најавио је важност америчког финансирања „Иницијативе три мора“ која подразумева плаформу сарадње 12 држава средње и источне Европе смештених између Балтичког, Јадранског и Црног мора, а ради наводног очувања енергетске сигурности Европе. Наиме, иако је у почетку Немачка била суздржана по питању Иницијативе, након 2017. године и Трампове (*Donald Trump*) критике Берлина због енергетске зависности од Русије, Немачка политичка елита је попустила пред интересима САД које виде источну Европу као потенцијално тржиште за свој гас.

²⁶ Ширењем НАТО ка Истоку и укључивањем Украјине, ова територија постала би бастин атлантског утицаја у целом Каспијском региону, те и потенцијална капија НАТО или несумњива претња руским интересима (Дугин 2004, 203).

²⁷ О важности стратешког партнерства између Немачке и Русије, посебно у области енергетике и гасне индустрије, говори и чињеница да је Немачка пре избијања сукоба у Украјини покривала више од трећине својих потреба за енергентима управо увозећи их из Русије, као и накнадна саботажа гасовода Северни ток, поводом које спроведена истрага ипак није „могла да идентификује кривце“.

неуралгична тачка потенцијалног урушавања Европе и избијања Трећег светског рата.

Када је реч о културно-цивилизацијској компоненти руско-украјинског питања, која је у идентитетском смислу од пресудног значаја будући да обухвата историјски, језички и религијски контекст у коме је формиран однос Руса и Украјинаца, требало би истаћи да је Украјина била део Русије не само током средњег века, тј. периода Кијевске Русије, него и током периода Царске Русије, односно од 1654. године,²⁸ као и током СССР, са изузетком кратког периода украјинске независности 1917. године. Иако је савремена Украјина по величини територије и броју становника била једна од највећих европских држава, након распада СССР и стицања независности 1991. године, њен национални идентитет остао је подељен између југоисточног²⁹ и северозападног дела Украјине који су, као напреднији и индустријски развијенији остали традиционални и проруски оријентисани, тј. против уласка у Северноатлански савез, док се северозападни део Украјине као унијатски,³⁰ окренуо Западу и евроатланским интеграцијама уз изричито негирање руско-украјинских веза.³¹ Период деведесетих година у том смислу представљао је за

²⁸ Крајем XVII века Русија почиње да шири своје територије у правцу југо-запада, да би током XVIII века готово освојила целокупну територију Украјине (изузев њених најзападнијих делова попут Галиције, делова Волинске области и Буковине), чиме добија излаз на Црно и Азовско море, као и протекторат на Крим (1774.), а распадом Пољске и додатну могућност ширења ка Западу и даљем припајању територије Белорусије, западне Украјине без Галиције, католичких делова Пољске и Литваније (Милосављевић 2013, 143–145).

²⁹ Југоисточни део Украјине са доминацијом рускојезичког становништва и верника Украјинске православне цркве под јурисдикцијом Московске патријаршије обухвата Харковску, Дњепропетровску, Доњецку, Луганску, Запорошку, Николајевску, Херсонску и Одеску административну област, као и републику Крим и град са специјалним статусом Севастопол (Петровић, Буквић 2019, 118).

³⁰ Унијати или Грко-католици су покатоличени православци који су у време Брестовске уније 1596. год. прихватили римокатоличку доктрину, али наставили да практикују православље, те се након Уније највећи број преобращеника и вратио православљу. Данас у савременој Украјини око 10% становника који су унијати насељени углавном на крајњем западу, тј. Галицији, Лавовској, Ивано-франовкој, Тернопольској, Ровенској и Закарпатској области, а њихов утицај је од пресудног значаја у промовисању државне и националне идеологије независне Украјине (видети Efiimenko 1999).

³¹ Негирање заједничког порекла три братака источнословенска народа – Руса, Украјинаца и Белоруса – , као и фабриковање историје путем квазинаучне интерпретације украјинске прошлости ради стварања сопственог националног идентитета и изградње свести украјинског народа као посебног и радикално другачијег од руског распрострањено је у готово свим украјинским уџбеницима историје који представљају руско-украјинске односе са аспекта изразите русофобије и колонијалних амбиција руске империје наспрам тзв. украјинске цивилизацијске самосвојности.

Украјину период редефинисања националног идентитета током кога је она пролазила кроз различите фазе. Тако је од 1992. године Украјина заправо балансирао између савезништва са Русијом, САД, и ЕУ. До краја 1994. и под мандатом председника Леонида Кравчука (*Леонід Кравчук*) Украјина се политички удаљила од Русије и окренула економској сарадњи са Западом, да би током владавине председника Леонида Кучме (*Леонід Кучма*) од 1999. до 2004. год. побољшала односе са Русијом, сарађујући истовремено са Западом. У том смислу, јасно је да генеза ратног сукоба у Украјини није историјске, него геополитичке природе, односно укотвљена у субверзивном деловању Запада чији је циљ преоријентација Украјине. Коначно, осим културно-политичке подељености Украјине у југоисточном и северозападном делу земље, као и опште политичке нестабилности, економска нефункционалност и висок степен корупције додатно су допринели дестабилизацији државе, учинивши је погодним тереном за изазивање сталних конфронтација и сукоба у виду тзв. обојених револуција, због чега су данас не само њена перспектива и опстанак угрожени, него и целокупна глобална стабилност савременог света.

Наиме, у другом кругу председничких избора 21. новембра 2004. године званично је изабран је Виктор Јанукович (*Виктор Федорович Янукович*), међутим уз посредништво Запада омогућено је да Јануковичев противкандидат и заговорник уласка у евроатлантску алијансу, Виктор Јушченко (*Виктор Андрійович Ющенко*),³² прогласи резултате избора нелегитимним. Истовремено, широм земље организовани су масовни протести и демонстрације, након чега је Врховни суд Украјине прихватио захтеве Јушченка као легитимне и избори су 26. децембра 2004. поновљени, али не у целисти, него само други круг. Да би постигли жељени циљ и поставили прозападну владу, процес понављања избора пратила је Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) која је у складу са директивама САД и ЕУ подржала Јушченка. Коначно, под „норанцастим режимом”

³² У циљу што радикалније промоције политичког украјинства, председник Јушченко је при крају свог мандата прогласио херојем Степана Бандеру (*Степан Андрійович Бандера*) под чијим руководством је украјинска нацистичка дивизија „Галиција“ починила бруталне злочине и зверства током Другог светског рата. Наиме, Бандера је био лидер „Организације украјинских националиста”, као и један од главних иницијатора стварања „Украјинске побуњеничке армије” (УПА), која се борила против совјетских трупа и заједно са немачким нацистима убили хиљаде Украјинаца, Јевреја и Пољака у западној Украјини (Милинчић 2010). Осим величања нацистичке идеологије, Јушченку није било страна ни фабриковање историје у вези са епидемијом глади у Украјини тридесетих година прошлог века, а подржавао је и забрану употребе руског језика као званичног језика „националних мањина.”

председника Јушченка (2005–2009) Украјина је индиректно оружано подржавала Грузију током руско-грузијског сукоба, што је додатно заострило руско-украјинске односе. Наиме, рат у Грузији избио је 2008. због отцепљења грузијских територија Абхазије и Јужне Осетије које су изгласале независност. Рат се окончао потискивањем грузијске војске из ове две области њиховим признањем од стране Русије. Иначе, овај сукоб је такође имао „енергетску позадину”, те је као последица сукобљених геополитичких интереса избио у виду индиректног окршаја Русије, ЕУ и САД због изградње гасовода Набуко, осмишљеног као алтернатива руском Северном току 1, а ради ослобађања енергетске зависности ЕУ од Русије.³³

Конечно, на председничким изборима одржаним 2010. године победио је Јанукович, а тежње Украјине да постане чланица НАТО су заустављене, што је поново истакло дубоку разједињеност и подељеност украјинског становништва на југоисточни или проруски и севернозападни или прозападно оријентисани део. Наиме, након што је тадашњи председник Јанукович обновио политичке односе са Русијом и одбио да потпише споразум о придруживању са ЕУ, претходно одобрен од стране украјинског парламента, 21. новембра 2013. године избили су насилни протести у Кијеву познати као Евромајдан или Мајданске револуције који су кулминирали 22. фебруара 2014. организованим државним ударом и свргавањем председника Јануковича од стране опозиционарских снага, идеолошки екстремно националистичких и неонацистичких, претежно са запада Украјине, тј. из Галиције, а обучаваних од стране западних специјалних обавештајних служби. Касније, у континуитету су постављани марионетски режими супротстављени интересима Москве, те је након Јануковича за председника изабран Петар Порошенко (*Петро Порошенко*) за време чијег мандата (2014–2019) је основана аутокефална Украјинска православна црква, одвојена од Московске патријаршије, чиме су 2018. године ојачане верске поделе и постављен темељ актуелном гушењу канонски признате православне Московске патријаршије у Украјини. Након Порошенка на власт је дошао актуелни председник Владимир Зеленски (*Володимир Зеленский*), такође прозападно оријентисан и бескрупулозан у спровођењу америчке политике оличене у борби до „последњег Украјинца”.

³³ Гасовод Набуко је требало је да иде из Азербејџана, преко Турске, Румуније, Бугарске, Мађарске и Аустрије

Свакако, у геополитичком смислу, на даљи ток догађаја који се све више развијао у правцу ратног сукоба радикално је утицао кримски референдум и припајање Крима и Севастопоља Руској Федерацији 18. марта 2014,³⁴ као и проглашење независности Луганске Народне Републике и Доњецке Народне Републике (ЛНР и ДНР) (Jack & Busvine 2022) 12. маја 2014., чији је суверенитет Русија признала 21. фебруара 2022, а на основу кијевског непоштовања Минског споразума од 12. фебруара 2015.³⁵ Са циљем „демилитаризације” и „денацификације” Украјине, односно да би стала на пут убијању, угњетавању и кршењу слободе националног опредељења и изјашњавања проруски оријентисаног становништва, руске власти

³⁴ Када је украјински парламент одобрио закон о елиминацији званичног статуса руског језика у источним и јужним регионима републике са већински русофоним становништвом, Русија је да би одбранила своје интересе и интересе проруских грађана на Криму анексирала Крим – полуострво независне Украјине које је некадашњи совјетски лидер Хрушчов 1954. поконио Украјини, а које Русија културно-историјски перципира као део свог националног идентитета, јер 2/3 становништва на Криму чине етнички Руси. Иначе, геостратешка важност Крима огледа се у његовој истуреној позицији у акваторију Црног мора и војним инсталацијама у бази Севастопол. Геостратешка повезаност Црноморског региона (Крима) са Каспијским регионом од преломног је значаја у геополитичком смислу, јер се на овом простору налазе огромне резерве нафте и природног гаса, због чега су САД одувек тежиле да Црноморски регион искористе као одскочну даску за продор ка Каспијском региону. Стога је одмах по преузимању дужности актуелни амерички председник Џозеф Бајден (*Joseph Biden*) разговарао са генералним секретаром НАТО, Јенсом Столтенбергом (*Jens Stoltenberg*), о јачању веза између САД и НАТО. Са тим циљем, крајем јануара почели су војни маневри Атлантског савеза у Црном мору и размештање америчке морнарице која је са украјинским ратним бродовима и другим НАТО партнерима, услед сецесионистичке анексије Крима 2014. и нагомилавања руских војних снага у црноморском региону, извела низ тактичких војних вежби са своје стране, у настојању да задржи свој монополистички положај у експлоатацији и транспорту енергетике у Каспијском региону. Кремљ жели да обезбеди гасовод Турски ток, који иде од Русије ка Европи, преко Турске, Бугарске, Србије, Мађарске до Аустрије и спречи да Црно море постане „НАТО језеро, јер је питање нафтовода и гасовода у региону једно од централних у геостратегијском деловању САД које настоје да прошире своју зону утицаја у циљу дугорочног остваривања енергетске безбедности својих трансатлантских партнера у ЕУ, док Русија тежи да ојача своје позиције изградњом нових подморских гасовода (Јужни ток, Турски ток, Северни ток 2) и тако елиминира зависност од Украјине као транзитног енергетског коридора.

³⁵ Бивша канцеларка Немачке Ангела Меркел (*Angela Merkel*) је почетком децембра 2022. признала да су споразуми из Минска били у ствари куповина времена и покушај да се Кијеву да време да ојача војску. То је потврдио и бивши председник Француске Франсоа Оланд (*François Hollande*), као и сам Петар Порошенко који је у документарцу Би-Би-Сија „Путин против Запада” изјавио да су Мински споразуми заправо послужили да се током осам година изгради глобална проукрајинска антипутинска коалиција (Восток 2023).

су 24. фебруара 2022. покренуле „специјалну војну операцију”, наредивши напад на главне украјинске градове (Кијев, односно Новорусију, Харков, Одесу, Мариупољ и Краматорск).

Имајући у виду све наведено, јасно је да садашња геополитичка ситуација Украјине вишеслојна и условљена не само њеним културно-историјским и политичким контекстом, већ и специфичним геостратешким положајем који је од пресудне важности када је реч о руској националној безбедности. Наиме, Украјина представља део Русије, познат као „меки трбух”, јер се на тлу Украјине сударају евроатлантистичке претензије тзв. Римланда са евроазијским континенталистичким које као „срце копна” делују зауздавајуће. У том смислу Украјина је бедем који потенцијално штити Русију до Карпата. Међутим, ако би Украјина постала део НАТО, не само руско већ и белоруско „јужно крило” остало би отворено на потезу од полске источне границе скоро до Волгограда на југу до Азовског мора (Гајић, Рајић 2022, 131). Стога, јасно је да за Запад Украјина има употребну вредност не само као територија богата природним ресурсима, него и као сила која користи своје топовско месо у борби против Русије. Како су одувек живеле на рачун других и захваљујући експлоатацији туђих ресурса и вештачки одржаваној монетарној стабилности упумпавањем долара без реалног покрића, Запад и ЕУ се од 2009. налазе на путању дубоке рецесије из које покушавају да се извуку изазивањем глобалних криза, чије предворје је свакако била Ковид пандемија, а наставак је Украјинска криза.

Управо путем Украјине као полигона за реафирмацију своје моћи Запад настоји да се територијално прошири и освоји ново тржиште за пласирање своје робе, преотимајући како људске тако и природне ресурсе Украјине и Русије. Такође, за ЕУ су енергетски коридори Украјине од виталног значаја, јер снабдевају гасом енергетски дефицитарне чланице, али северноатлантска политика САД усмерена је ка слабљењу ЕУ ради очувања своје позиције моћи, те доводе ЕУ у конфронтацију са Русијом, не хајући за потенцијални развој дуготрајних и глобалних сукоба и дестабилизацију ЕУ.

Дакле, за Русију украјинско питање представља питање фундаменталне националне безбедности, јер је Украјина критична безбедносна зона са које се не сме дозволити преливање нестабилности или распиривање антируских тежњи ради преноса сукоба на европски део руске територије, будући да би то у међународном смислу значило улазак у Трећи светски рат. Због тога, Украјина мора да

остане у интересној сфери Русије, али као потпуно реинтегрисана и безбедносно сигурна у новонастале континенталистичке савезе којима гравитира Русија, или задржи бар статус неутралног „тампона” између Русије и сила европског Римланда (Гајић, Рајић 2022: 132).

Коначно, оружана акција Русије против Украјине није само гарант очувања виталних геополитичких интереса, него и кредибилитета позиције глобалног хегемона. Уколико би се десило да Русија нема снаге и устукне пред ширењем НАТО алијансе преко њених „црвених линија” и не буде способна да потисне утицај САД из Европе, она би показала да није достојна да буде предводница у процесу преобликовања глобалног светског поретка. У том смислу, сукоб у Украјини представља више од одбране националних руских интереса, он је заправо попрिште предодређено да покаже да ли је дефанзива Запада под америчким вођством незаустављив процес или ће колективни Запад пред руском офанзивом остати уједињен и способан да задржи своју позицију доминантног унилатералног хегемона, способног да спречи интегрисање Русије у евроазијски простор.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У контексту описаних дешавања и наведених ставова, може се закључити да се у датим кризама уочавају одређене сличности, као и да исте делују као катализатори убрзаних промена глобалног односа снага, односно процеса редистрибуције моћи и преобликовања глобалне геополитичке динамике од биполарног ка готово униполарном међународном поретку са САД као водећом светском силом, уз потоњу постепену реконфигурацију и еволуцију међународног система у коме, уз опадање доминантне позиције САД, долази до јачања других сила у успону (Кине, Русије, Индије) и све очигледније афирмације мултиполарног светског поретка.³⁶ Наиме, компаративна анализа различитих аспеката глобалне безбедности, као и спољнополитичких проблема са којима се руска држава сусрела

³⁶ Упркос западним санкцијама Русији, руско-кинеска сарадња у области трговине достигла је рекордне нивое, а Москва и Пекинг заузеле су заједничку визију глобалне геополитичке трансформације базиране на заштити својих националних интереса, али и демократском светском поретку утемељеном на поштовању међународног права. У том смислу, руски председник Путин истакао је стабилношћу димензију руско-кинеских односа, као и жељу Русије да појача војну сарадњу с Кином, на шта је Си Ђинпинг (*Xi Jinping*) одговорио да је Кина спремна (Euronews Srbija 2022).

током Кубанске ракетне кризе у прошлости, као и сада током кризе у Украјини, указује на ревитализацију хладноратовске логике, али и чињеницу да су односи Русије и Запада детерминишући фактори међународне стабилности и безбедности. У том смислу, сасвим је јасно да крај Хладног рата није довео до корених промена у структури међународног система, већ је само као катализатор разобличио константно безбедносно надметање за моћ великих сила и геополитичку динамику у којој је првобитна расподела моћи од биполарности прерасла у неуравнотежену мултиполарност са глобалном доминацијом САД. Заправо, анализа савремених спољнополитичких релација јасно показују да се историја понавља и да Русија, и уопште евроазијски простор, јесу били и остали примарни геостратешки циљеви САД у намери да успоставе униполарни поредак и политику глобалног хегемона. Наиме, након победе у Хладном рату америчка политичка елита је прогресивно градила свест о „изузетности и супериорности” америчке нације, те САД у име тзв. колективног Запада настоје да „демократски” наметну целом свету властиту неолибералну идеологију као супститут за социјалистичку „црвену пошаст”, док су заправо, под окриљем заштите људских права на глобалном нивоу стваране основе за јачање десничарских и фашистичких група.

Стога, данас се савремено обличје неонацизма јасно манифестује на украјинској земљи, где под америчком рукавицом немачки тенкови са нацистичким ознакама у контексту унутарнационалног сукоба са Украјином, поново ратују против Русије.³⁷ Наиме, САД, УК и ЕУ су довеле неонацистички Евро-Мајдан на власт током 2014., а континуираним финансирањем и интензивним опремањем украјинских оружаних снага руководство Северноатланске алијансе покушава да исцрпи Русију као велику етно-просторну целину. Истовремено, окупирана политичка елита Немачке спроводи неоколонијалне интересе америчке „дубоке државе”, што ће резултирати да, лишена руских енергената буде деиндустријализована. Посматрано у ширем контексту, Украјинска криза, односно оружани сукоб са Русијом, протеже се ван регионалног контекста и отвара врата ескалацији сукоба на међународном нивоу, увлачећи у вртлог рата не само Америку већ и Европу.³⁸

³⁷ Тако је некада подељена Европа између две велесиле након Хладног рата у целости постала америчка „(...) од Атлантика до, па и преко, руских граница” (Симић 1999, 275).

³⁸ Традиционално неутралне земље, Шведска и Финска, затражиле су приступ НАТО,

Непоштовање међународног права и ароганција Вашингтона у решавању међународних проблема довели су не само до обесмишљавања међународног система, него и дисолуције модела унилатералне доминације САД светом у коме су од пада СССР уживале. Међузависност и глобализација трансформисали су међународну политику, па је агресивна спољна политика Вашингтона која легитимитет своје међународне моћи заснива на високотехнолошкој војној доктрини, приморавајући све остале да се потчине њеним вредностима и интересима, резултирала високим степеном антиамериканизма широм света. Дакле, у свету са много јаких међународних играча, као што је свет данас, моћ државе произилази из могућности организовања коалиција, у циљу успостављања равнотеже и евентуалног решавања геополитичких конфликта ради даљег јачања и просперитета сваког међународно признатог ентитета.

Као што ни Кубанска ракетна криза није била само кубанска, већ међународна, тако ни данас Украјински сукоб није само украјински, већ међународни. Иако сваки светски поредак тежи стабилности, сви међународни системи су у сталном флуксу са све израженијом тенденцијом убрзаног реструктуирања. Заправо, данас смо сведоци корените и глобалне реконфигурације међународних ентитета која последично бива праћена потресима и убрзаном динамиком геополитичких кретања на светском нивоу (Kisindžer 2008, 716). У том смислу, водећи политику склапања стратешких партнерстава на евроазијском и глобалном простору, како на билатералној тако и на мултилатералној основи, Москва је пре Вашингтона схватила да свет постаје „полиархија”, тј. међународни систем завистан од различитих и међузависних чиниоца (Brown 2007), чиме је дефинитивно трасирала свој пут ка унилатералном јачању сопствених интереса на међународном плану и остваривању глобалне мултиполарне равнотеже.

Конечно, када се бавимо питањем Кубанске кризе изазване нуклеарном конфронтацијом око совјетских пројектила инсталираних на Куби и сукобом између западног и источног блока, предвођеног САД и СССР, и актуелним Украјинским питањем, суштински

док је влада Пољске још током 2022. године изразила амбицију ка модернизацији и јачању својих војних способности, чиме би се њен утицај у ЕУ и НАТО интензивирао. Ову чињеницу потврђују и недавни преговори са Берлином о слању тенкова у Украјину у којима је Пољска имала главну реч (Јакић 2023).

отвореном због сукоба Русије и тзв. колективног Запада (САД, НАТО и ЕУ), можемо извести следеће закључке: 1) Недавни догађаји су показали да је историја поново у покрету, тј. крај Хладног рата и хегемонија САД отворили су нову еру међународне нестабилности у којој преовлађује војна, односно геостратегија силе. У том смислу, стратешко-глобална конотација Кубанске кризе наставља да генерише нову дестабилизацију света и данас, а евидентна је у украјинској кризи у којој сазнање да Русија има највеће нуклеарно оружје на свету поново изазива неповерење, ривалство и геополитичку конфронтацију САД са Русијом. 2) У ХХI веку, као и током Хладног рата, геополитичке алијансе функционишу као трансмисиони канали, изазивајући кризе које теже глобалном карактеру. Из тог разлога, у садашњем процесу реконфигурације међународног система, Русија реafirмише своју улогу важног светског играча у савезу са Кином, а украјинска криза, попут Кубанске кризе из доба СССР, има суштински важну геостратешку улогу за суперсиле. 3) Геополитички, Америка не може да призна пораз, јер су све лажи којима се служи „дубока држава” огољене (санкције нису бациле Русију на колена, њен БДП није тако мали као што је приказивано и она је издржала што ниједна западна држава не би, у ствари још је и ојачала. Такође, Русија је свесна да је победа у Украјинској кризи питање њеног опстанка, стога гомилање снага на граници са Белорусијом представља потенцијалну одбрану од Пољске која има највише шанси да прва уђе у руско-украјински сукоб. 4) У потенцијалном новонасталом Трећем светском рату све друге државе биле би колатерална штета велесила – на тло САД и Русије не сме да падне нуклеарно оружје, али на друге државе као прокси-територије, да. 5) Пошто Америка примењује доктрину превентивног одговора, Русија ће урадити исто уколико не буде имала избора, дакле Русија ће вероватно бити приморана да посегне за неком врстом нуклеарног одговора, због чега и разматра промену своје нуклеарне доктрине (Qarawi 2023).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вигњевић, Марко. 2020. „Савремена реафирмација Монроове доктрине.” *Политичка ревија* 63 (1): 135–157. doi: 10.22182/pr.6312020.5
- Восоток. 2023. „Порошенко: Мински споразуми дали осам година да се изгради глобална проукрајинска антипутиновска коалиција” https://www.vostok.rs/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=2&idnovost=139729&Porosenko:-Minski-sporazumi-dali-osam-godina-da-se-izgradi-globalna-proukrajinaska-antiputinovska-koalicija
- Гајић, Александар и Рајић, Никола. „Геополитички оквир руске војне интервенције у Украјини.” *Политика националне безбедности* 22 (1): 127–146. doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.2212022.6>
- Дугин, Александар. 2004. *Основи геополитике, књига 2, Просторно мислити*. Зрењанин: Екопрес
- Јевтић, Драган, и Слободан М. Радојевић. 2021. „Хладни рат и државоцентрични концепт безбедности: искуства и паралеле.” *Политичка ревија*, 70 (4): 129–151. doi: 10.22182/pr.7042021.7
- Кенеди, Пол. 2007. *Успон и пад великих сила*. Подгорица: ЦИД.
- Лакић, Марко. 2023. „Пољска постаје тенковска супер сила”. *Политика*. <https://www.politika.rs/scc/clanak/533973/Poljska-postaje-tenkovska-super-sila>
- Милинчић, Љубинка. 2010. „Стјепан Бандера – херој Украјине”. *Политика*. <https://www.politika.rs/scc/clanak/120727/Stjepan-Bandera-heroj-Ukrajine>
- Милосављевић, Слађан. 2013. „Енергетски и војни аспект стратегије безбедности Руске федерације у контексту савременог међународног поретка и односа према Републици Србији”. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет безбедности.
- Нај, Џозеф. 2006. *Како разумевати међународне сукобе*. Београд: Стубови културе.
- Нарочнићка, Наталија. 2008. *Русија и Руси у светској историји*. Београд: Српска књижевна задруга.

- Перишић, Срђан, М., Кајтез, Маја. 2015. „Савремено геополитичко сучељавање Русије и Запада – Да ли је на помолу (нови) раскол између Европе и Русије?” *Војно дело*, 67 (4), 54–74.
- Петровић, Драган, Буквић Рајко. 2019. *Украјинска криза 2013–2019*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Симић, Драган. 1999. *Поредак света*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Brown, Seyom. 2007. “Changes Afoot on the Diplomatic Stage”. *The Boston Globe*, <https://www.belfercenter.org/publication/changes-afout-diplomatic-stage>
- Bžežinski, Zbignjev. 1999. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID.
- Coltman, Leicester. 2005. *Stvarni Fidel Castro*. Zagreb: Kultura i civilizacija.
- Efimenko, A. 1999. *Istorija ukrajinskog naroda*. Beograd: Institut za političke studije.
- Election Program of the All-Russian Political Party “United Russia”. 2007. <https://rg.ru/2007/11/09/er.html>
- Euronews Srbija. 2022. „Si rekao Putinu da put ka mirovnim razgovorima o Ukrajini neće teći glatko”. <https://www.euronews.rs/svet/fokus/73455/si-rekao-putinu-da-put-ka-mirovnim-razgovorima-o-ukrajini-nece-teci-glatko/vest>
- Gaddis, John Lewis. 1997. *We Now Know. Rethinking Cold War History*. Oxford, New York: Clarendon Press.
- George L., Alice. 2013. *The Cuban Missile Crisis: The Threshold of Nuclear War*, New York: Routledge
- Goebels, Joseph. 2000. *Das Jahr, Das Reich, 25.02.1945*.
- Hobsbawm, Eric John. 2009. *Doba ekstrema*, Zagreb: Zagrebačka naklada.
- Jack, Victor and Busvine, Douglas. 2022. “Putin recognizes separatist claims to Ukraine’s entire Donbass region.” *Politico*. <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-russia-ukraine-donbassseparatist-recognition>
- Kennedy, Greg. 2011. *Anglo-American Strategic Relations and the Far East, 1933–1939: Imperial Crossroads*. Routledge: London/New York.
- Kisindžer, Henri. 2008. *Diplomatija*. Beograd: Klub Plus.
- Linares Martínez, Aurilivi. 2009. “Lo que revelan los archivos desclasificados sobre la crisis de los misiles en Cuba y la definición

- de la Guerra Fría.” *Procesos históricos: revista de historia, arte y ciencias sociales*, (16): 82–106. <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=20013209007>
- Mackinder, Halford. 1904. “The Geographical Pivot of History”. *The Geographical Journal*, London: The Royal Geographical Society, 23 (4): 421–437.
- Mahan, Alfred Thayer. 1890. *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*, Boston: Little, Brown and Company.
- Makinder, Halford. 2009. *Demokratski ideali i stvarnost*. Beograd: Metaphysica.
- Painter, David S. 2002. *Hladni rat*, Zagreb: Srednja Europa d.o.o.
- Putin, Vladimir 2007. “Speech at the 43rd Munich Conference on Security Policy”, 10 February, <http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?sprache=en&id=179&>
- Spykman, Nicholas. 1942. *America’s Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*, New York: Harcourt, Brace and Co.
- Stern, Sheldon, M. 2020. *The Cuban Missile Crisis in American Memory: Myths Versus Reality*. Stanford CA: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804784320>
- Stosic, Sanja. 2022. “The Caribbean Crisis vs. The Ukrainian Crises.” Москва-Гавана: већи сотрудничества: материјали круглог стола, г. Белгород. 24 новембра 2022г. / Под ред. Н.Н. Фомичева, В.Н. Васильева, О.В. Дехнич, С.Х.А. Контрерас. – Белгород: ИД «БелГУ» НИУ «БелГУ», – 78 с.
- Vlajki, Emil. 2013. *Američki teror: o naciji koja nije prestala ratovati od početka svog postojanja*. Beograd: Filip Višnjić.
- Qarawi, Munthir. 2023. „Šta je nuklearna trijada čije je unapređenje Putin naredio?”. *Aljazeera*. <https://balkans.aljazeera.net teme/2023/1/1/ sta-je-nuklearna-trijada-cije-je-unapredjenje-putin-naredio>

Sanja Stošić**Institute for Political Studies, Belgrade*

THE CUBAN AND THE UKRAINIAN CRISIS IN THE LIGHT OF GLOBAL GEOPOLITICAL DYNAMICS

Resume

Crises tend to crystallize developments in the world order and although many claim that we live in a postcolonial era, the reality is that the past is not divorced from the present. Even though the Cuban missile crisis in 1962. didn't end up in raging nuclear warfare, and to a certain degree lessened the Cold War's tensions by establishing better communication between the White House and the Kremlin, the consequences of the U.S.-Russian strategic confrontation were inherently negative, due to the fact that the Crisis actually served to stimulate an arms race competition between the U.S. and the Soviet Union, and overall, the spread of nuclear weapons. In light of this, the world has become highly unstable. First we had bipolarity, and then, after the Post-Cold War era of relative moderation in international politics, the unipolarity of American hegemony, and now, with China and America as the two main actors, the phase of emerging multipolarity has come. While in the past global peace was kept by preventing major military conflicts between great powers, nowadays, the maintenance of global security and worldwide peace requires not only containment of nuclear proliferation but also the implementation of new nuclear doctrines and policies that will diminish the roll and significance of nuclear weapons, and thus nuclear instability. At the other hand, due to its hegemonic status, the U.S. has started to arrogantly impose its interest all over the world and violate international law. Cultivating the Cold War mentality, while overriding sovereignty and interfering in international affairs of other countries, the U.S. has been using the same recipe for over a

* sanja.stosic@ips.ac.rs

6 decades. Within the scope of dealing with the Cuban and the Ukrainian crisis, the U.S. have used same old strategy and tactics based on subversive regime destabilization – from the imposition of pro-American regimes, unfair and forcefully imposed sanctions, proxy wars, to the creation of false narratives which divide public opinion and incite judgement of other countries, etc. Moreover, under the label of national security, human rights and democracy, since the collapse of the Soviet Union, and against Russian demands, the U.S. continued NATO expansion to the East, endangering Russian security and paving its way to Euroasia. In that sense, the Ukrainian crisis may escalate into Third World War with unpredictable global consequences, or nuclear catastrophe. However, regardless of its final outcome, the Ukrainian crises will fundamentally change the security framework of Europe and the relations between East and West. Actually, the Ukrainian war has only accelerated the change of the geopolitical landscape, which has been going through a deep transformation for a long time. Within the EU, NATO *relies on its member countries contributing forces*, meaning it may include traditionally neutral countries, as Sweden and Finland. Due to the intensified cooperation between Russia and China, the emerging new world order is being born, and that world order will surely not rely on the American hegemony. The world order with dominant role of the Anglo-Saxons has suffered the dynamic loss and the time of power politics and the balance of power prevails again. In another words, the world is definitely *realigning* itself, and in its diplomacy, Russia has adapted to global power transition by making associations with different international actors. Overall, the actual Ukrainian crisis has not only brought radical shift in the existing world order and global geopolitical changes, but also a “global energy crisis of unprecedented depth and complexity,” and collapse of today’s Europe. Although for some countries Russia’s invasion of Ukraine was the unexpected scenario of 2022 which has brought problems related to food and energy markets, recent events have shown that both American and the European economy have already been in relative

decline. However, the true scope and depth of the Ukrainian crisis' global impact is only starting to become clear. So, we can conclude that nowadays, we face not only a crisis of enormous dimensions, but a new process of structural change whose end remains unknowable.

Keywords: Cuban missile crisis, Russia, USA, Cold War, Ukraine, European Union, NATO, geopolitics, Eurasia, multipolarity

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 94(=163)(497)

DOI: 10.5937/polrev75-43190

Оригинални научни рад

*Нада М. Радушки**

Институт за политичке студије, Београд

БУЊЕВЦИ У СРБИЈИ – ХРВАТИ, СРБИ ИЛИ ПОСЕБНА НАЦИОНАЛНА ЗАЈЕДНИЦА?*

Сажетак

У раду је анализиран етнодемографски, идентитетски и политички развој буњевачке националне мањине у Србији. Представљене су бројне теорије етнолога, историчара, лингвиста и социолога религије о пореклу, језику и вери Буњеваца, као и етнополитички развој Буњеваца, кроз историју до данас, конфронтирањем различитих ставова и одговора на питање: да ли су Буњевци више Срби, Хрвати или посебна национална заједница? Истакнут је значај националне самоидентификације, односно слободног декларисања Буњеваца о сопственом националном идентитету и утицај промена приликом пописног изјашњавања услед субјективних и објективних фактора на њихов популациони развитак. Временски посматрано, политички развој буњевачке националне мањине у Србији одликују бурне промене, од негирања до признања њихове националне и културне посебности, борба да се не асимилију ни у хрватску ни у српску нацију, што је постало одлика њиховог идентитета и ову етничку заједницу очувало до данашњих дана. У методолошком смислу, примењен је компаративно–аналитички метод уз емпиријско–теоријска разматрања релевантне научне и стручне литературе.

* nadaraduski@gmail.com

** Рад је реализован у оквиру научног пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: Буњевци, идентитет, језик, религија, демографски и политички развој, Србија.

Буњевци су специфична национална заједница у Србији којој је од краја 19.века до Другог светског рата у научној литератури посвећивана значајна пажња, да би у послератном периоду из политичких разлога ова тема била потпуно занемарена, како би се избегла полемика о националном пореклу и опредељењу Буњеваца. Тек од пописа 1991.године, када су Буњевци први пут у пописно–статистичкој класификацији наведени као посебна националност (а не збирно са Хрватима), ово питање поново долази у жижу интересовања научне јавности.

Буњевци су јужнословенска етничка група католичке вере, штокавско–икавског говора, чији припадници данас претежно живи у Србији (Бачка и делом Барања), Хрватској (Кварнерско приморје, Далмација, Загора и Лика), у западној Босни и Херцеговини и јужној Мађарској, па је ускладу с тим прихваћена подела Буњеваца на подунавске, далматинске и приморско–личке. Буњевци се сврставају у мале етничке заједнице са оспораваним националним идентитетом који немају своју матичну државу и који су током историје често били под утицајем различитих политика заинтересованих да их асимилију.

ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ И ИДЕНТИТЕТ БУЊЕВАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ

Популациона динамика 1991–2011.

Популационо кретање припадника буњевачке националне мањине у Србији, као и основне одлике социо–демографских структура, могуће је пратити на основу званичних пописних података, али тек од 1991.године, јер су у ранијим пописима (1948–1981) по тадашњој пописној методологији, приказивани збирно са Хрватима.

У свим досадашњим пописима становништва у Србији било је инкорпорирано питање о националној припадности, а главни критеријум јесте „субјективна изјава, што значи да свако лице има уставом загарантовано право слободног (не)изјашњавања о својој

националности” (Радушки 2013). „Субјективност ове пописне одреднице омогућује промену националног опредељења, и то привремену (услед политичких, социо–психолошких и других разлога) или сталну (услед асимилационих и сличних процеса), што може отежавати компарацију и разумевање етностатистичких података, а самим тим и демографску анализу појава и трендова” (Радушки 2007, 15 цитирано у: Радушки 2022, 56). Међутим, важно је истаћи да на бројност и удео припадника неке националности у етничкој структури, па и буњевачке, утичу поред демографских фактора (стопа природног прираштаја и миграционог салда) и промена националне припадности приликом декларисања, али и пописна методолошка решења и дефиниције, промењене класификације националности, појава нових модалитета, политичке одлуке и друштвене околности у којима се спроводи попис становништва, и друго.¹

Код буњевачке националне мањине, по много чему особене, често су политички, а не демографски чиниоци имали пресудну улогу у популационом развоју. Хронолошки посматрано, од 1991. године када је регистровано 21,4 хиљаде (0,27%), припадници ове националне мањине, бележе континуирано апсолутно и релативно опадање у укупној популацији Србије. На следећем попису (2002) евидентирано је 20,0 хиљада (0,27%), а на попису из 2011. године 16,7 хиљада припадника буњевачке етничке заједнице са уделом од 0,23% (Табела 1).²

¹ Из историје пописа становништва питања ненаучне и тенденциозне методологије су добро позната, јер има бројних примера политички мотивисаних редефинисања и прегруписавања становништва која елиминишу, поново креирају или деле лингвистичке, религиозне и етничке групе. Статистички резултати могу бити промењени и свесним креирањем и избором питања и понуђених одговора, коришењем одређене дефиниције и класификације, али у значајној мери и личним осећањима и ставовима појединца. Исто тако, непотпуна техничка спремност, интереси владајућих кругова, статистички упитници и њихове интерпретације, указују да резултати пописа никада нису потпуно имуни од политичких утицаја, па статистика често балансира између науке и политике. Имајући у виду да је статистичко праћење и истраживање проблематике етничитета врло сложено и осетљиво, фундаментално питање које се поставља јесте колико су добијени подаци поуздани и објективно регистровани (Haug, Courbage, and Compton 1998, цитирано у: Радушки 2016, 143).

² Подаци о етничкој структури становништва Србије по последњем попису из 2022. године још увек нису објављени, тако да не располажемо информацијом о бројном стању припадника буњевачке националне мањине, али се на основу досадашњих демографских трендова оправдано може претпоставити даљи пад њиховог укупног броја и удела.

Табела 1. Буњевци у Србији (без КиМ), 1991–2011.

Година пописа	Укупно становника	Буњевци	
		Број	%
1991	7.822.795	21.434	0,27
2002	7.498.001	20.012	0,27
2011	7.186.862	16.706	0,23

Извор: Републички завод за статистику 2013.

У последњем посматраном међупописном раздобљу дошло је до значајнијег апсолутног смањења њиховог броја (–3.306), готово за петину, као и релативног удела, што је последица првенствено недовољног рађања, али и високог морталитета, односно негативног природног прираштаја (–1.874). Ниске стопе фертилитета проузроковале су поремећаје у старосној структури Буњеваца коју одликује висока просечна старост (48,7 година), знатно већа од просека за Србију (42,2 године), док је удео лица старих 65 и више година готово три пута већи од удела деце млађе од 15 година (10%), што ову етничку заједницу сврстава међу најстарије у Србији. На већ одмакао и интензиван процес демографског старења указује и индекс старења од 2,8 (републички просек је 1,2).³

Са аспекта етнопросторног размештаја и дистрибуције, Буњевце у Србији одликује етничка компактност, процес изразите националне хомогенизације и високе територијалне концентрације, будући да су готово искључиво настањени у региону Војводине. Од њиховог укупног броја, чак 16,5 хиљада (98,8%) живи у овој изразито хетерогеној покрајини, коју одликује врло сложен и шаролик национални састав становништва, етнички мозаик различитих народа, вера, језика и култура, као последица интензивних миграциона кретања, убрзане индустријализације, аграрне колонизације и других фактора. Велика већина војвођанских Буњеваца живи на територији само две општине – Суботица (13,5 хиљада или 10%)⁴

³ „Под демографским старењем се подразумева повећање удела старих лица уз истовремено смањење удела младих у укупном становништву, а основни аналитички показатељи су индекс старења и просечна старост. Индекс старења показује бројчани однос лица старих преко 65 година и младих 0-14 година. Граничне вредности које показују када нека популација почиње демографски да стари јесу просечна старост преко 30 година и индекс старења преко 0,40” (Радончић 2016, 203).

⁴ У Суботици живи подједнак број грађана изјашњених као Буњевци и као Хрвати (по око 10%), при чему је као службени језик уведен хрватски иако је по закону потребан удео од преко 15% припадника те мањине према последњем попису. То указује да је локална власт у Суботици, доносећи такву политичку одлуку, Буњевце сматрала

и Сомбор (2,1 хиљада или 2,4%), у којима је настањено чак 93,4% укупног броја Буњеваца Републике Србије што најбоље илуструје и објашњава општеприхваћени назив „бачки Буњевци”.

Поред националне припадности, у садржај свих пописа (осим 1948. године) било је инкорпорирано питање о матерњем језику, као главној детерминанти националног идентитета, који „има кључну улогу у дефинисању нације и националног питања, а своје утемељење често налази у политичким приликама” (Радушки 2019, 264).⁵ Друштвени услови и геополитичке промене почетком 21. века утицали су на појаву нових језика, па су сходно томе у званичну пописну класификацију 2011. године уведени: буњевачки, црногорски, јерменски, горански, шокачки и шопски језик, аналогно све екстензивнијој класификацији националних заједница. Број лица декларисаних за буњевачки језик, према подацима тог пописа, значајно је мањи од укупног броја Буњеваца, тј. за буњевачки као матерњи језик декларисало се само 6835 лица, што указује на висок степен алтерофоније, односно непоклапања националности са матерњим језиком (око две трећине Буњеваца се изјаснило за неки други језик), као последица деловања асимилационих и интеграционих процеса, мешовитих бракова, миграција, друштвено–политичких околности, и слично. По мишљењу неких аутора одређивање одређеног броја лица за новоуведени буњевачки језик одраз је „симболичког историјско–политичког одвајања од хрватства и доминације репрезентативне над комуникацијском функцијом језика, као и позиционирања појединих мањинских заједница у политизованој друштвеној стварности Србије” (Ђурић и др. 2014). Матерњи језик је кључни атрибут етничког идентитета, а његово коришћење важан показатељ укључености у друштво. Степен националне интеграције буњевачке заједнице у Војводини прилично је низак, преовладава асимилација у већинско етнокултурно окружење, уз широко прихватање српског језика као матерњег (Раич 2013, 35).⁶

Хрватима, а последица тога је да и данас, по том основу, хрватска мањина у Суботици остварује низ права која буњевачка мањина нема (Вајић 2017, 227).

⁵ „Према пописно методолошкој концепцији, матерњи језик се дефинише као ‘језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим језиком ако се у домаћинству говорило више језика’ ” (Републички завод за статистику 2013, 13 цитирано у Радушки 2019, 265–266)

⁶ Сматра се да када својим матерњим (етничким) језиком говори испод 70% припадника те етнокултурне заједнице, то се може квалификовати као релевантан индикатор њихове националне и културне угрожености (Vahtre and Viikberg 2000).

Поред матерњег језика, за јаснију етничку слику од значаја су и пописни резултати о вероисповести, мада „постоји доста разлога за извесну резервисаност по овом питању зато што ово обележје може бити схваћено као формална припадност одређеним конфесијама или као религиозно веровање сваког појединца. Питање о вероисповести било је присутно само у четири послератна пописа (1953, 1991, 2002 и 2011), а одговор на то питање тражен је по строго субјективном критеријуму, тј. на основу личног убеђења сваког појединца којој религији припада, као и на уставом загарантованој слободи верског декларисања” (Радушки 2007, 699). Припадници буњевачке националности су се по попису 2011. године у највећем броју изјаснили као католици (91,6%), затим православци (1,9%), протестанти (0,3%), или атеисти (2,3%), док значајан број Буњеваца није желео да се верски декларише (3,2%).

Идентитет – порекло, језик и религија Буњеваца

Историјски посматрано, након досељавања у Војводину (Бачку) постепено започиње процес етнополитичког развоја Буњеваца и изградње буњевачког националног идентитета који је базиран на заједничком пореклу и историји, традицији, култури и обичајима, језику и религији.

Порекло

Етнологи и историчари са ових простора до данас нису дошли до усаглашеног научног става о пореклу војвођанских Буњеваца, а по питању своје етногенезе подељени су и сами представници буњевачке заједнице. Једни сматрају да воде порекло од српског народа, други да су они заправо хрватског порекла, а трећи су мишљења да је то посебна аутохтона заједница на простору Бачке. Али, већина истраживача, заступници било које од ових теорија, се слаже да бачки Буњевци воде порекло из Херцеговине. И међу самим Буњевцима влада уверење да су дошли из Херцеговине, са реке Буне, а да су се одатле иселили бежећи од Турака, најпре из северне Далмације у залеђе Хрватског приморја, а затим је од те групе један део отишао у Лику, а други у Бачку (Georgijević 1978, 177).

Поглед на рано порекло Буњеваца, води до етногенезе Јужних Словена (Бугари, Срби, Босанци и Хрвати) који су у већим,

изолованим групама стигли на Балкан средином 6. века, када су их германска племена потиснула према југу. Словени су на Балкану затекли сродне, раније досељене народе који су говорили словенским језицима, па тако и Дачане, претке Буњевца, и Трачане–Панонце, претке Шокаца (Bernardin 2001, 6). Другим речима, прапретке Буњеваца чинила су словенска племена из првог таласа насељавања на Балкан која су се мешала са затеченим староседелачким народима, прво романизованим па словенизованим.⁷

Мада су се Буњевци у Бачку почели досељавати већ у 15. веку, односно када је Херцеговина потпала под турску власт, већина Буњеваца стигла је два века касније, преко Далмације, односно из Лике, Босне и Далматинске Загоре (Georgijević 1978; Иванић 1899; Ердџановић 1930). Бежећи пред разбијеним турским трупама које су пљачкале и палиле све пред собом, Буњевци су избегли ка Сплиту и Сењу, а затим даље уз Велебит до Книна и населили се у области планинског ланца према мору и у околини реке Зрмање, или су продужили у Славонију и подунавске делове Бачке (Bernardin 2001, 12). Узроци миграција Буњеваца су бројни, а кључни су сталне борбе са Турцима, оскудна земља и жеља за бољим животом, па су се претежно настанили у Бајском троуглу, односно на подручју између Сомбора, Суботице и Баје (место у Мађарској) где је и колевка њихове културе, обичаја и језика.

Историјски извори указују да је исељавање Буњеваца у Подунавље у 17. веку остварено у најмање три велика миграцијска таласа. Први се догодио пре 1622. године, о чему сведочи документ у коме се помиње „жупа Буњевци” у Калочкој надбискупији, други талас датира из времена Кандијског рата (1645–1669), када се по неким сведочењима из Босанског Краљевства одселило у Подунавље око две хиљаде породица, што се одразило и на повећање броја католика у бачким местима, а трећи талас је изазван Великим бечким ратом (1683–1699). Поред нестабилности уз млетачко–турску границу и сталних ратова као основног узрока, ова пресељења спроводиле су и саме Османлијске власти, због мањка становништва на подунавском простору (Skenderović 2010).⁸

⁷ Живели су у планинским областима, и то у каменим грађевинама званим „буње”, а пошто је словенски назив за село „вас”, такво насеље је означавано са „буње-вас” (Mandić 2017, 289).

⁸ На то упућују чињенице да је простор Бачке био током читавог 17. века под влашћу Османлија, као и да је угарско Подунавље након ратних сукоба 1593–1606. године

Од тог периода, Буњевци су (поред Срба) представљали окосницу Војне границе Аустријске империје ка Отоманском царству, па су према војним заслугама и чиновима добијали статус земљовласника и нижег племства (Антуновић 1882, 120). Као народ, прошли су трансформацију од горштака и пастира до модерних равничарских земљорадника, да би током 19. и 20. века претрпели асимилационе притиске новонасталих држава (Мађарске и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца), док су у периоду од 1945. до 1990. године у бившој СФРЈ административно сврстани у хрватску нацију (Раич 2013, 11). Последње две–три деценије Буњевци се налазе између процеса националне еманципације, односно културно–политичког развоја као малог народа без матичне државе и јасно дефинисаног идентитета с једне и процеса асимилације у друге националности с друге стране.

Језик

Феномен језика Буњеваца постао је врло актуелна тема у хуманистичким наукама након великих политичких промена деведесетих година 20. века. У истраживањима буњевачког говора и културе констатовано је да не постоји савремена граматица, правопис, нити стандардна варијанта буњевачког језика, па и сами Буњевци ломе копља да ли је то језик или дијалекат, док га истовремено многи филолози званично не познају и не признају. У школама се буњевачки језик није учио (још од 1867. године када је званично укинут), већ искључиво у оквиру породице и тако се преносио, при чему га деца углавном знају, али не користе. Буњевци су тек 2007. године успели да обнове основно школовање на свом изворном језику (икавици) са елементима националне културе (Кујунџић–Остојић 2007, 615).

Расправа о томе да ли буњевачки говор може бити коришћен као језик у службеној употреби или је буњевачки заправо само дијалект који припада хрватском језику и даље не престаје. Лингвиста Ранко Бугарски каже: „Разлика између језика и дијалекта није строго лингвистичка, више је политичка. Сваки дијалект је лингвистички гледано језик, јер има све димензије језика, али политички и друштвено гледано, само неки од дијалеката су у

било у потпуности демографски опустошено, па су Османлије имале интереса да га населе новим становништвом (Grafenauer i dr. 1959, 531; Skenderović 2010).

рангу језика. Онај дијалект који је стекао друштвени престиж, има писмо, институционалну подршку, предаје се у школама, пише се на њему, ствара се књижевност, то је онда – језик. Зато је констатација да је буњевачки говор, а хрватски језик, потпуно лишена лингвистичког смисла.” Насупрот томе, хрватски лингвиста Жељко Јозић каже да језици углавном не настају тако што група политичара из неких интереса то одлучи. „Сваки дијалект може постати језик, али мора задовољити одређене критеријуме: да је надрегионалан, структуриран, да служи за комуникацију, да је стандардизован и нормиран. Не може буњевачки постати језик само зарад неких политичких интереса.”⁹ С друге стране, председница Националног савета буњевачке националне мањине, лингвиста и етнолог Сузана Кујунџић–Остојић, каже да буњевачки има писане записе на икавици 350 година уназад и да је први Статут Суботице средином 18. века писан на икавици, као и прве буњевачке новине и књиге које је писао Иван Антуновић и његови следбеници. По њеним речима, „стандардизација буњевачког језика започела је након што су добили изборни предмет у школи... Ако пишете уџбенике, имате новине, радио емисије, књиге, ви морате нормирати језик. И други страни лингвисти су наводили да је буњевачки микро језик и да припада јужнословенским језицима” (Radio Slobodna Европа, n.d.).

Временом, Буњевци су љубоморно чували и изграђивали сопствени етнојезички идентитет, чак и под сталним процесом мађаризације и хрватизације. Свој језик Буњевци су вековима називали рацки (српски) (Суботић 2011, 170), а Иван Иванић, први буњевачки патриота европског образовања, каже да је језик којим говоре Буњевци „најчистији српски језик, што је уосталом и природно, јер су пореклом из српске земље Херцеговине, у којој се најлепше српски говори” (Иванић 1894, 54). На став филолога Петра Милосављевића да „језик којим говоре Буњевци је икавски дијалекат српског језика, али да се ипак не може говорити о буњевачком језику који би био посебан национални језик”, Снежана Вукманов–Шимоков каже: „Римокатоличка црква увелико ради свој посао асимилације Буњеваца у Хрвате, док Срби поново не примећују да воде погрешну политику. Зашто нису млађи икавски дијалекат прогласили за један од изговора српског језика, а хрватски лингвисти

⁹ Иначе, Институт за хрватски језик и лингвистику из Загребa, којим Јозић руководи, предложио је Министарству културе Хрватске да се буњевачки говор прогласи нематеријалном културном баштином Хрватске.

су га прогласили за свој! Хрвати ће с правом рећи: Шта се ви Срби буните, па сами сте се бавили буњевачким засебно од српског” (Вукманов Шимоков 2010, 33).¹⁰ С друге стране, хрватски аутори разматрајући савремену националну свест буњевачке популације, термилошки изједначавају буњевачки и хрватски језик, и истичу да је „опцију усвајања хрватског књижевног језика заступао највећи број буњевачких интелектуалаца” и да се „интеграција у хрватску нацију показала као природан процес, у склопу ког су Хрвати решили и своје лингвистичко питање” (Skenderović 2009; Parnica 2000; R. Skenderović 2005 цитирано у: Хорват 2015, 24).

Гледано кроз призму националне и етничке идентификације, бројни аутори констатују дубоку подељеност самих Буњеваца, у смислу да део њих сматра да говоре хрватским дијалектом, а део да чине посебну етничку заједницу са властитим језиком. Од седамдесетих година 19. века питање језика и правописа посебно је проузроковало поделе и међу буњевачким интелектуалцима. Док је већина користила буњевачки „икавски правопис”, поједини интелектуалци се залажу за увођење хрватског правописа, док неки предлажу усвајање хрватског књижевног стандарда, али уз задржавање старог назива „буњевачко–шокачки језик.”¹¹ Ипак, усвајање хрватске етимологије представљало је, с једне стране, фактор хрватске националне интеграције међу Буњевцима, а с друге стране, формирање посебног буњевачког правописа и језика са његовом доминантном употребом на овим просторима чини главну претпоставку очувања буњевачког националног идентитета (Хорват 2015, 89–93). Чедомир Попов, члан САНУ, каже да је „прихватањем буњевачког језика као стандардног језика дошло до успостављања етноисторијског и језичког идентитета Буњеваца и њиховог односа према српском и хрватском суседству” (Попов 2008, 17).

¹⁰ У Бачкој, после 200 година, Буњевци су престали бити „ијекавци” и постали су „икавци” док су лички Буњевци и данас ијекавци и зову се „Бунијевци”. Али бачки Буњевци нису због тога Хрвати, јер осим што говоре чисто српским језиком, они и имају и обичаје сличне српским (Иванић 1899, 27). Јужни Словени, без обзира на веру, говоре на три дијалекта, употребљавајући „и”, „ие” или „е”, што је у ствари икавски, ијекавски или екавски изговор (Срби екавски, а Буњевци икавски) (Bernardin 2001, 9).

¹¹ Иван Антуновић је у својим текстовима користио и икавицу и коренски правопис, међутим, његове идеје биле су пре свега мотивисане идеологијама југословенства и свесловенске узајамности. А током 18. века буњевачки правопис био је комбинација мађарског и немачког правописа, што најбоље сведоче тестаменти суботичких грађана из тог времена (Хорват 2015, 89).

Религија

Као о пореклу и језику, потпуна сагласност не постоји ни по питању професионалне припадности Буњеваца. Наиме, историјски извори указују да је припадност Католичкој цркви одувек била њихова темељна одредница, што се не односи само на бачке, него и на далматинске и личко–приморске Буњевце. Ипак, поједини српски историчари са краја 19. века (а неки и данас) настојали су доказати да се радило о православном становништву које је било покатоличено (Иванић 1899; Ердељановић 1930).¹² Насупрот томе, хрватски аутори сматрају да „преласци шизматика на католичку вјеру не могу се једноставно тумачити као покатоличавање Срба... У ствари, много је вјеројатније да због недостатка свећенства католици у славонско–подунавском простору нису имали адекватну пасторалну скрб, па су западали у различите облике шизме... Православно свећенство је настојало католике подвргнути својој власти, што им је у многим случајевима дјеломично или у потпуности и успијевало” (R.Skenderović 2010).

Буњевцима је као католицима Бачка била погодно тло за насељавање, јер је у овим крајевима више од једног века деловао црквени ред одувек близак Буњевцима – босански фрањевци, који су се у условима турске окупације истакли у очувању јужнословенских католика у Бачкој.¹³ Присуство фрањеваца било је од пресудног значаја за очување духовне и етничке припадности бачких Буњеваца у 17. и 18. веку, која није била утемељена само у истородности и матерњем језику, већ и у сталном заједништву кроз историјска искушења, у великој посвећености фрањеваца и њиховом старању за опстанак и просвећивање народа у туђини (Stepanović 2017, 94).

Верска припадност постаје идентитетски маркер и добија свој значај у обликовању националног идентитета тек када је повезана са конструисањем етничке границе или када је политички

¹² „Карактеристично је да су далматински Буњевци славили славу, што је додатни доказ српског идентитета који указује да је то првобитни назив за покатоличене Србе... Буњевци (и Шокци) су фанатични католици, одани својој вери и своме свештенству, што је највише одвајало (православне) Србе од Буњеваца. То је ометало и етнички мешовите бракове” (Костић 2000, 60). Иако су Буњевци са Србима вековима живели на истим просторима, до њиховог већег зближавања није дошло, првенствено због религије (Кујунџић-Остојић 2007, 609).

¹³ Оно што су Свети Сава и његови сарадници били за Србе, то су фрањевци били за јужнословенске католике – оличење цркве блиске обичном народу, која опстаје и у најтежим временима (Nimčević 2017, 37).

употребљена.¹⁴ Али код Буњеваца, пошто су њихови интелектуалци у великом броју били свештеници (Иван Антуновић, Блаж Модрошић, Лајчо Будановић, Блашко Рајић и други), верски идентитет је добијао додатно на значају. Религија је била важан фактор у формирању међуетничке дистанце, верско понашање коришћено је за успостављање разлике у односу на „друге”, полазећи од тезе да су Буњевци и Шокци побожнији и ревноснији верници, што је имало кључну улогу у односу према Србима, уз објашњење да они нису постали једна народност управо због различите вере. При томе, постојала је битна разлика између буњевачких интелектуалаца и обичног народа у разумевању значаја религијске припадности и њене повезаности са националним идентитетом (Хорват 2015, 93–97; 2017, 313).

ЕТНОПОЛИТИЧКИ РАЗВОЈ БУЊЕВАЦА У СРБИЈИ

У периоду од 14. до краја 17. века развој Буњеваца у Далмацији и Босни карактерише културно–духовни мисионарски утицај фрањеваца, који су допринели прихватању католичанства од стране знатног дела њихових предака (Mandić 2009). Масовне миграције (посебно 1686–1687. године) у Славонију и Бачку (и на север до Будима), довеле су до издвајања бачких Буњеваца као посебног етничитета. Наиме, све до половине 19. века траје етничка интеграција и развој посебних етно–културних карактеристика овог народа, додатно формираних под утицајем тадашње немачке културе (током војне службе, усвајањем високе културе од стране буњевачке аристократије и грађанске класе, прихватањем пољопривредног система, панонске архитектуре, начина одевања). Ове културне промене довеле су до раздвајања којим се од огранка некадашњег прото–буњевачког етничког корпуса развио посебан народ – бачки Буњевци (Račić 2010).

Етнички успон бачких Буњеваца прекинут је стварањем нација–држава, посебно Мађарске, услед њене политике мађаризације свих националних мањина у тој земљи, што је у синергији са индустријализацијом и урбанизацијом, изазвало асимилацију грађанских слојева буњевачког народа и стварање мађаризованих

¹⁴ Другим речима, није религија сама по себи одређивала етничку припадност и границу, него је постајала важна тек у симбиози са политичким питањима која су представљена као суштинска за целу етничку заједницу и њен опстанак (Хорват 2015, 96).

Буњеваца. Након формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), око 180 хиљада Буњеваца који су живели у Баји и околним местима припало је Мађарској, од којих је велика већина накнадно помађарена или се изјаснила као Хрвати (*Кујунџић–Остојић 2007, 610*). Уједно, у Бачкој су Хрвати промовисали свој национални програм, по коме су тврдили да полажу историјско право на територије које су некада формално имале хрватски државно–правни статус.¹⁵ Тако је у Бачкој изграђена кадровска инфраструктура за каснију промоцију хрватских интереса и дугорочно стварање хрватског језгра од потомака мађаризованих Буњеваца (који су се после 1920. године национално изјаснили као Хрвати) и Буњеваца који су похрваћени после Другог светског рата (декретом комунистичке власти 1945. године).

Буњевци с правом истичу своју значајну улогу у присаједињењу Војводине Србији 1918. године, а један од највећих пропагатора уједињења, Блашко Рајић у име свог „потлаченог, притиснутог, на уништење осуђеног народа”, тада се јавно пред скупштином захвалио Србији што је „Буњевце ослободила јарма и смрти” (*Костић 2000, 670*). Буњевци су тако постали значајан политички фактор у држави која је почивала на тези о једном „троплеменом” српско–хрватско–словеначком народу, али преостало им је само да се определе у оквиру понуђене парадигме (*Суботић 2011, 176*). Између два светска рата, расправа у Краљевини СХС о буњевачком идентитету достиже врхунац, а посебно се истиче истраживање Јована Ердџановића који закључује да су они Срби католичке вере. Међу Буњевцима српског националног опредељења нарочито се уважава књижевница Мара Ђорђевић Малагурска, која каже: „Ми не мрзимо Хрвате, али нећемо да будемо Хрвати. Хоћемо да останемо што смо увик били: Буњевци... Ако би се нама Буњевцима из наше националне прошлости ишчупало оно што смо ми у заједници са Србима створили, онда бисмо скоро остали без историје” (*Ђорђевић Малагурски 1941, 114*). Поједини аутори, позивајући се на Цвијића и Ердџановића, заступају мишљење да су сви штокавци Срби, па тако и Буњевци, који за време Аустроугарске власти нису имали са Хрватима никакве, ни духовне,

¹⁵ И да се овај принцип могао применити на Срем (који је до 1526. године припадао Славонији), на Бачку се није могао применити, јер јужна Угарска није никада била у саставу средњовековне хрватске државе. То је био разлог да се на бачке Буњевце примени квази-етнички принцип уз позивање на сличности бачких и хрватских Буњеваца (заједничко порекло, заједнички језик, икавски дијалект, католичанство) (*Raič 2010*).

ни културне везе. Хрватска пропаганда „свом снагом настојава да Буњевце похрвати, како би помоћу Буњеваца присвојила Бачку и Барању и укључила у склоп бановине Хрватске” (Мартиновић 1940, 85). „Када смо ми Буњевци пре три века као аутохтон народ дошли на ове просторе, није постојала ни Хрватска држава ни хрватска нација. Цео прошли век протекао је у покушајима да нас учине Хрватима, а тако је и данас, али ми се не одричемо ни себе, ни своје државе Србије. Да чинимо другачије, погазили бисмо светлу улогу наших предака који су 25. новембра 1918. заједно са Србима одиграли кључну улогу у историјском присаједињењу Бачке, Баната и Барање Краљевини Србији, а ми то, упркос притисцима, никада нећемо учинити”, каже Сузана Кујунџић–Остојић, председница Националног савета Буњеваца (Grad Subotica 2013).

Буњевци су 1920. године основали Буњевачко–шокачку странку, која се одликовала клерикализмом, са ставом да су Буњевци по пореклу и по наречју ближи Србима, а по религији Хрватима. После само неколико година дошло је до поделе странке на три струје: прва је била просрпски оријентисана, земљорадничка и наслоњена на Радикалну странку, друга је била југословенски опредељена и чинила је тзв. центар, а трећа је представљала експозитуру, касније и саставни део Хрватске сељачке странке.¹⁶ Странка је свој програм дефинисала на наслеђеном проблему мађаризације буњевачке популације, као и на идеји југословенства, али су се међу њима појавила размимоилажења. Опција аутохтоног и југословенског буњевачког идентитета инспирисана је идејама Ивана Антуновића, родоначелника националне идентификације Буњеваца, док је противничку струју имплементирала хрватска политичка елита, ради „одбране хрватског националног бића код Буњеваца” (Марковић 2010).

Покушај да се Буњевцима оспори хрватски етнички идентитет, односно припадност субетничкој групи у оквиру хрватског корпуса, поједини хрватски аутори означавају као политичку манипулацију која се у српској научној литератури спроводи на три начина: истицањем њихове посебности (да нису ни Хрвати ни Срби), давањем Буњевцима

¹⁶ Хрватска сељачка транка је кампању заснивала на кроатизацији Буњеваца и Шокаца, а Мачек је Војводину видео као хрватски стратешки простор тражећи од краља Александра да се Југословија федерализује на седам суверених покрајина (Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Војводина, БиХ, Македонија) и да се од „пречанских крајева” образује држава под вођством Хрвата која би са Србијом била повезана у некој „асоцијацији интереса” (Суботић 2011а, 78).

права на индивидуални избор (да се изјасне ли су Срби или Хрвати) и одрицањем њихове хрватске националне припадности тврдњом да су Буњевци заправо Срби католичке вере (Černelić 1994, 88).

Буњевачки идентитет, који је највише по основу религије „дуго угрожаван и својатан од Хрвата, у реалној је опасности да нестане и постане део хрватског идентитета, као што се десило католичким Србима Дубровника, Далмације и Босне и Херцеговине” (Суботић 2011, 166).¹⁷ Најјачи удар представљала је наредба врховних власти из 1945. године којом су се Буњевци и Шокци морали третирали као Хрвати, а све то у циљу повећања броја Хрвата у Војводини, како би се за Хрватску у односу на Србију избориле што повољније границе.¹⁸ Наиме, такозвана Ћиласова комисија је користила број Хрвата (којима су претходно насилно приписани Буњевци и Шокци) у пограничним подручјима као аргумент код одређивања српско–хрватске границе. Србија је драстичне последице осетила тек при распаду СФР Југославије, када су привремене републичке границе постале државне на основу арбитраже Бадинтерове комисије.¹⁹

„Решавање” хрватског питања у Војводини наредбом да се сви Буњевци и Шокци евидентирају искључиво као Хрвати, Буњевцима је онемогућено да се национално конституишу и развију као модерни национални субјективитет (Петровић 2021, 353). Деловањем на кључне елементе њиховог етничког идентитета – на порекло, на икавски говор и на целокупну народну културу, они су подвргнути асимилацији у хрватски народ. Тако је све до пописа 1991. године негирана њихова национална посебност, а број више него преполовљен.²⁰ С друге стране, о србизацији Буњеваца

¹⁷ Тек се у 20. веку први пут говори о хрватству Буњеваца и Шокаца, док су пре тога називани Власима, а у аустријским и угарским пописима сврставани у категорију „Срби римокатоличке вјере”. Појава хрватства везана је за ватиканску пропагандну сентенцу „сви римокатолици Балкана-Хрвати” из 1900. (Жутић 2006).

¹⁸ У Декрету Главног НОО Војводине од 14. маја 1945. године каже се: „Како Буњевачке и Шокачке народности не постоје, то вам се наређује да све Буњевце и Шокеце имадете третирали искључиво као Хрвате, без обзира на њихову изјаву” (Марковић 2021).

¹⁹ „На основу невалидних података о бројном односу Срба и Хрвата, Барања је изузета из Војводине, односно Србије, и додељена Хрватској. Такође, да би се српски делови западног Срема (Вуковар и околина) доделили Хрватској, најпре је Илочки срез подељен на источни и западни део, те је, на основу хрватске већине у западном делу среза, град Илок додељен Хрватској. Без обзира на српску већину, а цео Вуковарски срез је додељен Хрватској, с обзиром на то да је био западно од Илока” (Његован 2008, 105).

²⁰ Иако се од 1991. године могу изјашњавати као Буњевци, припадници те националне заједнице покренули су поступак да се и формално укине наредба из 1945. којом им је то било забрањено (Grad Subotica 2013).

први пут се може говорити између 1919. и 1941. године, у оквиру Краљевине СХС/Југославије, када се овај процес одвијао кроз образовање младих генерација Буњеваца по програмима за ученике српске националности, али и релативизацијом и негирањем њихових националних особености у периоду југословенства. Историјску основу асимилације Буњеваца у хрватску и српску нацију чиниле су Римокатоличка и Српска православна црква, што је уједно и корен српског и хрватског етно–национализма. Али, управо је отпор асимилацији постао део буњевачког националног идентитета, који је ову етничку заједницу у Бачкој очувао до данашњих дана.

Кључ за разумевање буњевачког питања, односно права на еманципацију националног идентитета, је познавање фактора који утичу на њихову угроженост и фактора који позитивно делују на њихов развој као модерне националне заједнице. Тако је у Мађарској асимилација довела до нестанка две трећине Буњеваца од 1918. године до пријема у ЕУ, када се у последњи час отвара могућност ревитализације овог народа, али и даље уз отпор мађарских институција да им призна статус националне мањине (Feher 1993).²¹ У Хрватској, уз настојање да се не призна буњевачки етнокултурни идентитет, степен хомогенизације хрватске нације досегао је висок ниво, што илуструје и податак да у Хрватској на попису становништва нема национално декларисаних Буњеваца. Истовремено, из те државе стижу протести због третмана Буњеваца у Србији као посебног народа јер је, како сматрају, то удар на хрватски национални корпус у Војводини, односно вештачка подела на Хрвате и Буњевце, а све у циљу њихове асимилације. Буњевачко питање је, с обзиром да ни међу самим Буњевцима не постоји консензус, подигнуто на ниво међународног (ЕУ) решавања, што је (уз захтевану неутралност Србије), био добро смишљен политички потез са хрватске стране (Ковачев 2010). Тако се у отвореном писму против одлуке Владе Србије из 1990. године (којом је анулиран декрет КПЈ из 1945. године о пописивању Буњеваца као Хрвата), потписници позивају на међудржавни Споразум о заштити хрватске мањине у Републици Србији и српске мањине у Републици Хрватској.²² У другом отвореном

²¹ Народна скупштина Мађарске одбила је захтев Буњеваца да им се призна статус националне мањине, пре свега на основу става Мађарске академије наука да су Буњевци етничка група Хрвата, као и због негодовања Хрватског националног већа у тој земљи које је поднело приговор Уставном суду.

²² Први споразум након ратних сукоба 1990-их је Споразум о нормализацији односа Србије и Хрватске (1996) који је у великој мери остао само „мртво слово на папиру”.

писму упућеном председници Скупштине Града Суботице, челници хрватске националне заједнице потписали су се као „припадници хрватског народа, а буњевачког рода”, заборављајући да је буњевачки народ настао етногенезом словенског народа, а не као род хрватског народа, односно да су Буњевци и Хрвати два различита етничитета. Другим речима, нису се Буњевци издвојили из хрватског народа као његова субетнија, него је део Буњеваца интегрисан у Хрватској и тако постао један од ослонаца хрватског националног процеса, за разлику од бачких Буњеваца као „рубног” етничитета (Раић 2013а, 168–174).

Када су 1991. године у званичној пописно–статистичкој класификацији националних заједница Буњевци наведени као посебна националност, дошло је до полемика и расправа чак и међу самим Буњевцима по питању њиховог идентитета. Једна страна је то тумачила као политички интерес Србије да одвоји Буњевце од хрватског корпуса и тиме га ослаби, а друга је сматрала да коначно после вишедеценијског негирања имају право да се изјасне онако како су се одувек осећали. Буњевцима, као званично признатој националној мањини у Србији, враћено је право на сопствени идентитет, тако да данас имају десетак институција чији је задатак да брину о очувању своје културе и идентитета. Прво је основан Буњевачки културни центар (1992), затим Буњевачка матица (1995), па Буњевачки информативни центар (2005), док је најзначајнији корак учињен основањем Националног савета буњевачке националне мањине (2003), што је изазвало незадовољство Демократског савеза Хрвата Војводине, који Буњевце настоји превести у хрватски национални корпус. Буњевци су 2006. године добили свој грб и заставу, коју истичу на својим институцијама на дан одржавања Велике скупштине (25. новембра), а који славе као један од најзначајнијих датума у својој историји (Кујунџић–Остојић 2007, 613).

Следећи је Билатерални споразум између Државне заједнице Србија и Црна Гора и Републике Хрватске о заштити права српске и црногорске, односно хрватске националне мањине (2005). У складу с тим, хрватски Сабор је усвојио Закључке о положају хрватске мањине у суседним државама, у коме се, између осталог, тражи престанак политике поделе хрватског народа на Хрвате, Буњевце и Шокце, као и наметање „буњевачког питања”. Треба споменути и Декларацију о унапређењу односа и решавању отворених питања између Србије и Хрватске из 2016. године у циљу бољег статуса националних мањина и даљег развоја билатералних односа (Радушки 2020, 43).

Србија као држава и њене научне и образовне институције (САНУ, Матица српска и друге) подржавају настојања Буњеваца да сачувају своју посебност и да стандардизују свој језик и писмо, док Хрватска негира аутохтоност Буњеваца.²³ Буњевци су великим залагањем обновили све атрибуте који по међународном и домаћем праву одређују националну мањину као што су језик, култура, историјска баштина, традиција и народни обичаји, при чему треба имати у виду и одавно прихваћено правило да је субјективно осећање припадности најважнији фактор националног идентитета (Попов 2008, 13).

ЗАКЉУЧАК

Предвиђања су многих домаћих и међународних стручњака да буњевачка национална мањина, без формирања савремене социоекономске структуре и културно–политичких институција, као и све друге мале лингвистичке заједнице, је у опасности од нестајања до краја 21. века. За опстанак, демографски и социокултурни развој Буњеваца у Србији као модерне националне заједнице неопходне су активности које доприносе пуној интеграцији буњевачког народа и успостављању равноправних односа са свим другим етничким заједницама, као и са ширим друштвено–политичким окружењем. За Буњевце, као дуго обесправљену и „избрисану” националну заједницу, афирмација сопственог етничког, језичког и културног идентитета важна је претпоставка за остваривање једнакости и друштвену интеграцију као посебне мањинске заједнице. То се првенствено односи на оспоравање и присвајање свега што је буњевачко од хрватске националне заједнице у Војводини, као и настојања да се асимилују у границе српске културе и историје. Али, прихваћени принципи мултикултурализма у Србији чине темељ и

²³ Председник завода за културу војвођанских Хрвата Дујо Руње се позива на Повељу Европског парламента о регионалним и мањинским језицима, у којој „нигде нема буњевачког језика”, и каже да се овај говор „користи само још на неколико бачких салаша”. Супротставно му се Мирко Бајић, буњевачки посланик у покрајинском парламенту, наводећи да „Буњевци нису Хрвати и да буњевачки језик користи више од 20 хиљада Буњеваца”, док Томислав Жигманов, председник Националног савета хрватске националне мањине, тврди да „Србија од конца 80-их година 20. столећа активно ради на умјетној подјели Хрвата у Војводини, тако што од субетничких елемената хрватскога народа, прије свега Буњеваца, производи засебан народ, чији је основни идеолошки темељ антихрватство” (Суботић 2011а, 88).

гаранцију за афирмацију Буњеваца као малог народа и шансу за њихов свеукупни бржи развој, за очување и унапређење свих компоненти њиховог етничког идентитета, као и пуне равноправности, како са већинским народом, тако и са припадницима свих других националних заједница у Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукманов Шимоков, Снежана. 2010. „Суботица – данашњи Дубровник (Буњевачки ‘језик’ између србистике, кроатистике и сербокроатистике).” У *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, ур. Момчило Суботић. Београд: Филолошки факултет.
- Ђурић, Владимир, Дарко Танасковић, Дарко Вукмировић, и Петар Лађевић. 2014. *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*. Београд: Републички завод за статистику.
- Ердељановић, Јован. 1930. *О пореклу Буњеваца*. Београд: Српска краљевска академија.
- Жутић, Никола. 2006. „Римокатолицизам и хрватство у Банату, Бачкој и Барањи у првој половини 20. века.” У *Зборник радова са Међународног научног скупа Балкан и Панонија кроз историју*, ур. Славко Гавриловић, 347–358. Нови Сад.
- Иванић, Иван. 1894. *О Буњевцима: повесничко–народописна расправа*. Суботица: Издавачка штампарија Д. Петровића.
- Иванић, Иван. 1899. *Буњевци и Шокци – Историјско–етнографска расправа*. Београд: Штампарија Д. Димитријевића.
- Ковачев, Душан. 2010. „Буњевци неће путовницу.” *Нова српска политичка мисао*, 13. јуни 2022. www.nspm.rs/politicki-zivot/bunjevci-nese-putovnicu.html.
- Костић, М. Лазо. 2000. *Српска национална традиција*. Београд: ЗИПС СРС.
- Кујунџић–Остојић, Сузана. 2007. „Бачки Буњевци на свом путу од народа до националне мањине.” У *Положај националних мањина у Србији*, ур. Војислав Становић, 607–617. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Марковић, Саша. 2010. *Политички живот Буњеваца Војводине у Краљевини СХС–Југославији 1918–1941. године*. Суботица: Буњевачки информативни центар.

- Марковић, Саша. 2021. *Буњевци у процесу стварања националног идентитета*. Суботица: Центар за културу Буњеваца Амброзије Шарчевић.
- Мариновић, Александар. 1940. *Истина о Буњевцима и Шокацима*. Суботица: Српски културни клуб.
- Његован, Драго. 2008. „Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата.” У *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*, ур. Мато Пижурица и Сузана Кујунџић–Остојић. Нови Сад, Суботица: Матица српска и Буњевачки информативни центар Суботице.
- Петровић, Илија. 2021. „О пореклу Буњеваца.” *Политичка ревија*, 68 (2): 351–360.
- Попов, Чедомир. 2008. „Мали народи у процесу глобализације – пример Буњеваца.” У *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*, ур. Мато Пижурица, Сузана Кујунџић–Остојић. Нови Сад, Суботица: Матица српска и Буњевачки информативни центар Суботице.
- Раич, Александар. 2013. *Откривање Буњеваца*. Нови Сад: Удружење грађана „Буњевци”.
- Радончић, Хајрадин. 2016. „Становништво као стратешки потенцијал система одбране Републике Србије”. У Зборник радова научног скупа „Србија и стратегијска раскришћа”, „ИСИКС – 2016”, 197–208. Београд: Школа националне одбране, Војна академија, Универзитет одбране, Институт за стратегијска истраживања СПО МО, Медија центар „Одбрана”
- Радуски, Нада. 2007. „Методолошки аспекти и проблеми у истраживању етничке структуре становништва.” *Теме* 4: 687–702.
- Радуски, Нада. 2013. „Етнички процеси и националне мањине у Србији по попису 2011. године”. *Нова српска политичка мисао*. Последњи приступ: 20.01.2023. <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html>
- Радуски, Нада. 2019. „Заштита и очување језичког идентитета етничких заједница у Србији”. *Српска политичка мисао* 63 (1) : 263–281. doi: 10.22182/spm.6312019.14
- Радуски, Нада. 2016. „Религијска припадност становништва Србије по Попису из 2011. године.” У *Verovanje i/ili znanje*,

- Tematski zbornik radova sa međunarodne konferencije održane u Smederevskoj Palanci od 24. do 26. juna 2016. godine. Beograd: Forum za religijska pitanja Instituta društvenih nauka; Filozofska komuna.
- Радушки, Нада. 2020. „Положај српске мањине у суседним државама у светлу евроинтеграцијских и геополитичких односа.” *Војно дело* 2: 37–55.
- Радушки, Нада. 2022. „Положај бугарске националне мањине и процес приступања Србије Европској унији”. *Српска политичка мисао* 75 (1) : 53–73. doi: 10.22182/spm.7512022.3
- Републички завод за статистику. 2013. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, књига 4. Београд: Републички завод за статистику.
- Суботић, Момчило. 2011. *Српска Војводина и њене мањине*. Београд: Институт за политичке студије.
- Суботић, Момчило. 2011а. „Национални идентитет у процесу глобализације – пример Буњеваца.” *Политичка ревија*, 1: 67–93.
- Хорват, Александар. 2015. *Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918–1941)*. Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет
- Хорват, Александар. 2017. „Од предмодерног ка модерном етничком идентитету: јужноугарски Буњевци у другој половини 19. века.” У *Култура и идентитет Буњеваца*, ур Драги Његован, 305–322. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Antunović, Ivan. 1882. *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*. Beč: Izdaje i razdeljiva Pisac.
- Вајић, Мирко. 2017. „Напад на етнички идентитет Буњевца послѣ Другог свјетског рата: наредба Главног народноослободилачког одбора за Војводину, начин спровођења наредбе и њезини савршени ефекти.” У *Култура и идентитет Буњевца*, ур. Драго Његован, 213–230. Нови Сад: Музеј Војводине
- Bernardin, Unyi. 2001. *Istorija Šokaca, Bunjevaca i Bosanskih Franjevaca*. Subotica: Bunjevačka matica.
- Černelić, Milana. 1994. „Nastojanja da se bačkim Bunjvcima ospori pripadnost hrvatskom narodu.” *Studia ethnologica Croatica*, 6 (1): 85–103.

- Dorđević Malagurski, Mara. 1941. *Bunjevka o Bunjencima*. Subotica: Gradska štamparija.
- Feher, Ištvan. 1993. „U posljednjem minutu”, Последњи приступ: 07.07.2022. www.sulinet.hu/oroksegtar/data/Magyarorszagi_nemzetisegek_kotetei/Az_utoolso_percben/index.htm
- Georgijević, Svetozar. 1978. „O imenu Bunjevci.” *Onomastica Jugoslavica*, 7: 177–187.
- Grad Subotica. 2013. „Bunjevci i pored pritisaka nikad u Hrvate, uvek uz Srbiju”. Последњи приступ: 13.06.2022. www.gradsubotica.co.rs/bunjevci-i-pored-pritisaka-nikad-u-hrvate-uvek-uz-srbiju
- Grafenauer, Bogo. 1959. *Historija naroda Jugoslavije*, II tom. Zagreb: Školska knjiga.
- Jakovljević, Natalija. 2021. „Srpski i hrvatski lingvisti različito o statusu bunjevačkog jezika.” Radio Slobodna Evropa, 31. mart 2021. www.slobodnaevropa.org/a/31179979.html
- Mandić, Mijo. 2009. *Buni, Bunjevci, Bunjevci*. Subotica: Bunjevačka matica.
- Mandić, Mijo. 2017. „Prvi pomeni Bunjevaca u istoriji.” U *Kultura i identitet Bunjevaca*, ur. Drago Njegovan, 287–304. Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Nimčević, Vladimir. 2017. „Srpski, italijanski i nemački izvori o doseljavanju Bunjevaca u Bačku tokom XVII veka.” U *Kultura i identitet Bunjevaca*, ur. Drago Njegovan, 31–58. Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Parnica, Robert. 2000. „O nacionalnom preporodu i političkoj kulturi Hrvata u južnoj Ugarskoj od 1870. do 1900. godine.” U *Zbornik radova Dijalog povjesničara–istoričara*, ur. Hans–Georg Fleck, Igor Graovac, 5: 152–171. Zagreb.
- Raič, Aleksandar. 2010. „Bunjevci.” *Bunjevačke novine*, 58: 21–23, 7. septembar 2022. www.bunjevci.com/novine/pdf/bunjevacke/2010_58.pdf
- Raič, Aleksandar. 2013. „Bački Bunjevci i bunjevački Hrvati: jedan etnicitet, dve nacionalnosti.” *Bunjevački prigled*, Sveska 2. Novi Sad: Udruženje građana „Bunjevci”.
- Skenderović, Bruno. 2009. „Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj.” U *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 1: 124–136. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
- Skenderović, Robert. 2005. „Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju.” U *Dijalog*

povjesničara–istoričara, ur. Hans–Georg Fleck, Igor Graovac.
Zagreb: Dijalog.

Skenderović, Robert. 2010. „Podrijetlo Bunjevaca i migracije iz Hercegovine u Podunavlje tijekom XVII stoljeća – nove interpretacije povijesnih izvora.” U *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br. 2. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.

Stepanović, Milan. 2017. „Franjevački red i verski život somborskih i ostalih bačkih Bunjevaca u XVII i XVIII stoleću.” U *Kultura i identitet Bunjevaca*, ur. Drago Njegovan, 79–98. Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Vahtré, Laura i Jüri Viikberg. 2000. “The Red Book of the Peoples of the Russian Empire.” www.eki.ee/books/redbook/foreword.shtml.

Nada M. Raduški*

Institute for Political Studies, Belgrade

BUNJEVCI IN SERBIA – CROATS, SERBS OR SPECIFIC ETHNIC COMMUNITY?

Resume

The paper analyzes the ethno–demographic, identity and political development of the people of Bunjevci in Serbia. Numerous theories of ethnologists, historians, linguists and sociologists of religion about the origin, language and religion of the people of Bunjevci were presented, as well as the ethno–political development of the Bunjevci people, throughout history until today, by confronting different attitudes and answers to the question: are the Bunjevci more Serbs, Croats or a specific national community? The importance of national self–identification, i.e. the free declaration of the people of Bunjevci about their own national identity and the impact of changes during the census declaration on their population development, was highlighted. Viewed over time, the political development of the Bunjevci national minority in Serbia is characterized by turbulent changes, from denial to recognition of their national and cultural distinctiveness, the struggle not to assimilate into either the Croatian or the Serbian nation, which became a feature of their identity and preserved this ethnic community until today. Predictions are that the Bunjevac national minority in Serbia, without the formation of a modern socio–economic structure and cultural–political institutions, is in danger of disappearing by the end of the 21st century, like all other small linguistic communities, according to the opinion of many domestic and international expert. For the survival, demographic and cultural development of Bunjevci as a modern ethnic community, activities that contribute to the integration of the Bunjevci people and establish equal relations with all other ethnic communities, as well as with the wider

* nadaraduski@gmail.com

socio-political environment, are necessary. For Bunjevci, as a long-disenfranchised and “erased” national community, the affirmation of one’s own ethnic, linguistic and cultural identity is an important prerequisite for achieving equality and social integration as a special minority community. This primarily refers to the contestation and appropriation of everything that belongs to the Bunjevci by the Croatian national community in Vojvodina, as well as efforts to assimilate into the borders of Serbian culture and history. However, the accepted principles of multiculturalism in Serbia form the basis and guarantee for the affirmation of the Bunjevci people as a small nation and a chance for their overall faster development, for the preservation and improvement of all components of their ethnic identity, as well as full equality, both with the majority people and with all other nationalities in Serbia.

Keywords: Bunjevci, identity, language, religion, demographic and political development, Serbia.

* Овај рад је примљен 25. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 327.54

341.3:316.48(1-773)“1945/1989”

DOI: 10.5937/polrev75-43189

Прегледни рад

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

КОЛИКО СЕ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ” РАЗЛИКУЈЕ ОД СТАРОГ?*

Сажетак

Антагонизми на релацији Русија – „колективни Запад” изискују да се упореди новонастала међународна ситуација са оном из времена „Хладног рата”. Основни методолошки приступ раду је, стога, историјско-компаративни. Зато се у првом делу рада дефинише синтагма „новог Хладног рата” и прати промена њене употребе током претходних деценија, уз покушај одређења кретања међународних односа од времена класичног „Хладног рата” до данашњих дана. Затим се, у другом делу рада, описују основне одлике старог „Хладног рата”. „Нови Хладни рат”, наспурот старом, одликује регионално а не глобално надметање, диспропорција и економској моћи Русије у односу на Запад, одсуство дубље идеолошке димензије конфликта, доминација геополитичких, територијалних видова надметања, постојање трећих сила које се удружују наспрам Запада, интегрисаност сукобљених страна у једнствени светски капиталистички систем... У завршном делу рада се закључује како разлике између старе и нове хладноратовске конфронтације леже пре свега свега у структурној трансформацији савремених међународних односа у правцу мултиполаризма кроз нову расподелу светске моћи коју дојучерашња доминантна, хегемонска светска сила жели да спречи или барем да

* romero@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство за науку и иновације.

успори, те се уочава опадање моћи Запада и пораста моћи опорављених и нових центара глобалне моћи у настајућем мултиполарном свету.

Кључне речи: Русија, „колективни Запад”, „нови Хладни рат”, мултиполаризам, геополитика, рат у Украјини

Непосредно након отпочињања ратних дејстава у оквиру руске војне интервенције („специјалне војне операције”) у Украјини, тензије на релацији „колективни Запад” и Русија досегли су веће размере него на врхунцу „кубанске ракетне кризе” 1962. године (Mutton and Welch 2011). Ово је, заправо, био логичан след наглог погоршања руско-америчких односа од времена председниковања Буша до Обаме (Stent 2014), који се, са свим специфичностима током Трамповог мандата (Tsygankov 2019, 235–254; Stent 2019, 302–305) наставио и за време Бајдена. Свега неколико месеци након покушаја „меког ресета” (Trarara 2022, 514–521), уследила је запаљива реторика (амерички председник Бајден је оптужио Путина за геноцид у Украјини и назвао га ратним злочинцем, док је Урсула фон дер Лајен (након посете Бучи) изјавила како је згрожена и шокирана (Geopolitika news 2022) праћена једнодушним осудама и низом мера/санкција са циљем да се Руска Федерација ослаби до нивоа да не може да представља стратешку претњу Западу. Москва је узвратила контра-санкцијама и наставила са спровођењем инвазије на Украјину, уз појачану реторику супростављања НАТО који смера да уништи Русију. И шира и академска јавност били су једнодушни: након 24. фебруара 2022. године започет је „нови Хладни рат”.

ПРОМЕНЕ У УПОТРЕБИ СИНТАГМЕ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ” И ЕВОЛУЦИЈА ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОГ СВЕТА

Синтагма „нови Хладни рат”, „други Хладни рат” или „хладни рат II” употребљавана је у политичком дискурсу и раније: прво су је употребљавали историчари и стручњаци за међународне односе као што су Фред Халидеј (Halliday 1987) или Дејвид Пеинтер (Painter 1999) како би њиме описали другу, завршну фазу (1979–1985) изворног Хладног рата између две тадашње суперсиле. Овај назив се, међутим, није уобичајио.

Тек током друге деценије 21. века, синтагма се поново почиње употребљавати за описивање појачаних савремених политичких, војних, социјалних, информационих и идеолошких тензија између САД (и њених савезника) са једне стране, и Русије и Кине са друге стране. Прво је читав низ академских радника (Калпан, Гелернтер) у САД овим термином назвао погоршање и „царински рат” између САД и Кине током председниковања Доналда Трампа. Исти термин је потом почео да се користи и за нагло погоршање односа између САД и Русије након анексије Крима и прве ексалације сукоба у Донбасу 2014–2015 (Trenin 2014; Legvold 2014). Рецимо, Ричард Саква сматра да „Хладни рат 2” почиње управо 2014. године (Sakwa 2020, 145–166). Димитриј Медведев, тадашњи премијер Руске Федерације, на Минхенској безбедносној конференцији 2016. године изјавио је како се „отворено говорећи, ми убрзано крећемо ка новом периоду Хладног рата” (Shuya 2019, 10), већ раније препознатог у руским стратешким документима као што је била ревидирана Војна доктрина Руске Федерације из 2014. године која је у ширењу НАТО видела највећу егзистенцијалну претњу руској држави (Military Doctrine of the Russian Federation 2014). Слично виђење је са Медведевом делио и Рекс Тилерсон, Трампов први Државни секретар. Он је 2017. године изјавио како су америчко-руски односи „на најнижем нивоу од краја Хладног рата и настављају да се погоршавају. Две највеће нуклеарне силе на свету не смеју да имају овакав вид односа” (NBC News 2017). Са њим се, овом приликом, сложио и руски министар спољних послова Сергеј Лавров, кривећи Барака Обаму и његову администрацију да су учинили „све што је могуће да ове односе погоршају” (NBC News 2017). Годину дана касније, чак је и Јенс Столтенберг, генерални секретар НАТО изјавио како „ми не желимо да изолујемо Русију. НАТО не жели да започне нови Хладни рат” (Shuya 2019, 9).

Ствари су, уместо да се поправе, наставиле да се погоршавају са доласком Џозефа Бајдена у Белу кућу. Иако је у свом говору у Генералној Скупштини УН у септембру 2021. изнео тврдњу као САД „не прижељкују нови Хладни рат и свет подељен у ригидне блокове, као и да оне желе да сарађују са сваком нацијом која тежи мирном решавању заједничких изазова, а упркос интензивним неслагањима у другим областима, јер ћемо сви трпети последице нашег неуспеха” (BBC News 2021), његова администрација је наставила са двостраним притисцима и према Русији (по питању

Украјине и стања у црноморском басену) и према Кини (по питању Тајвана и стварања прозападне коалиције на јужнокинеском мору). Након нескривеног подстрекивања Кијева да одбаци Минске споразуме и одважи се да питање одметнутих регија Доњецк и Луганск реши војним путем, уз истовремено упозоравање својих савезника како Русија гомила трупе на украјинској граници, ситуација је, барем што се односа са Русијом тиче, бесповратно исклизнула у блоковску конфронтацију.

Оваквим развојем догађаја, закуцан је задњи ексер у ковчег постхладноратовске епохе међународних односа, која је у својој првој фази имала све одлике „униполарног момента”, то јест глобалне доминације САД. Неки истраживачи (Тарага 2022, 522), додуше, заступају тезу о наставку униполарног момента до данашњих дана, позивајући се искључиво на квантитативне показатеље војних расхода САД у односу на такамце, као и њихов однос БДП у номиналном износу, а не у паритету (шта се за тај износ може реално купити). Но, опадање моћи се гледа не у износу војних расхода нити друштвеном производу исказаном у доларима (кога ФЕД штампа без покрића), већ у самосталној војној производњи, успешности војних, политичких и економских утицаја на друге, војним победама, затим у пријемчивости њихове меке моћи, неодступању савезника од њихове агенде итд. Овде, по свим побројаним параметрима, САД већ одавно нису успешне. Неуспешне војне интервенције и порази у њима, непримање либералних утицаја широм света, противљења стратешких савезника (заливске монархије, далекоисточне државе, Индија) те њихово полуодметање (Турска) и сарадња са такмацима (Кина, Русија) говори да је „униполарн момент” далеко иза нас.

Готово две деценије након краја Хладног рата и распада Совјетског Савеза, међународни поредак био је устројен по мери његовог дотадашњег ривала, САД. Повлачење совјетских трупа из источне Европе и Трећег света омогућило је не да се само ови региони, већ и многи други, кроз процесе транзиције и демократизације увуку у орбиту САД и од ње предвођеног вида глобализације. Ово „отварање и увлачење” имало је амбиваленте резултате: са једне стране, довело је до смањења међудржавних конфликта (између држава које су тежиле да се либерализују и придруже Западу), док је, са друге стране, довело до читавог низа конфликта и распада држава (углавном оних које су желеле да задрже суверени курс а које је „колективни Запад” предвођен НАТО сматрао као сметњу

либералној глобализацији). Иако овај период карактерише смањење војних буџета и повећање сарадње у међународним институцијама (најпре у УН), САД су се, у другој декади своје доминације, окренули војном интервенционизму, повећању војног буџета и заобилажењу система УН када год им је то било опортуно. Након серије (у крајњем исходу – неуспешних) војних интервенција САД (Авганистан, Ирак, Сирија) или подупирања међуетничких и међуверских сукоба (Либија, Сирија, Јемен) које су разориле или дугорочно оштетиле неке од чланица УН, еволуција међународних односа услед нове расподеле моћи а због снажног економског и политичког развоја пре свега азијског континета, довела је до израстања нових полова моћи. Ови центри моћи су се осећали угроженим деловањем САД те су се подухватили посла да им парирају са циљем да сузбију њихову (већ увелико опадајућу) моћ и тако заштите своје виталне интересе и стратешке развојне планове.

Иако су сви ови процеси, у оквиру парадигме о настајућем мултиполарном/мултицентричном свету широко распрострањене у академској јавности добро и детаљно проучени, феномен „новог Хладног рата“ и његових импликација пословично се своди, боље рећи сужава, на сукоб Русије и Запада, односно на његову историјску репризу по шаблону – либерални, демократски Запад и ауторитарни, диктаторски Исток. На тај начин се запостављају „други структурни фактори који утичу на међународну политику: успон Кине и других сила, израстање и консолидација Евроазије, слабљење глобалних институција и глобалне међузависности, економска и политичка регионализација“ (Karganov 2021, 86).

Постојеће надметање довело је до делимичне регресије савременог међународног система у стање „новог Хладног рата“: антагонизма (релативно) опадајућег Запада и (релативно) јачајућег Истока, односно НАТО као хегемонске војне алијансе и међусобно савезнички усмерених ревизионистичких сила: делимично опорављене постовјетске Русије и Кине као економске суперсиле источне Азије, те регионалних сила које стоје између њих.

Да бисмо утврдили основне карактеристике новог хладноратовског надметања и правца куда савремени односи моћи могу да одведу, најлакше и најсврхисходније је савремену репризу Хладног рата упоредити са оном изворном, и утврдити њихове сличности и разлике.

ОДЛИКЕ ПРВОГ „ХЛАДНОГ РАТА”

Хладни рат представља назив за период глобалне геополитичке и војне конфронтације између САД и Совјетског Савеза као две суперсиле у периоду након завршетка Другог светског рата. Иако се историчари не слажу у вези са одређењем дужине трајања овог периода, за његов почетак најчешће се узима моменат обнародовања Труманове доктрине (12. март 1947), а за његов крај распад Совјетског савеза (26. децембар 1991) (Service 2015). Током овог раздобља обе суперсиле су као своју основну политичку водилу усвојиле војностратешки приступ не само поводом међусобног надметања, већ и према свим другим, мањим актерима унутар међународног система. Услед страха од међусобног уништења у нуклеарном сукобу, САД и СССР су избегавале директну војну конфронтацију, тако да се сукобљавање одвијало преко посредника (*Proxy wars*). Одатле и сам назив Хладни рат: вишедеценијско надметање се одвијало без директног сукоба ширих размера између две суперсиле као два пола светског поретка, али су обе стајале иза и подржавале своје штићенике у низу регионалних ратова и преврата које су им доносиле добити и нове геополитичке позиције (Gaddis 2007). Уверење да би директан сукоб суперсила изазвао узајамно уништење и крај живота на планети земљи, довео је до уздржавања од ратне ексалације великих размера и створио стабилност у међународном систему услед одвраћајуће улоге оружја за масовно уништење, пре свега оног нуклеарног.

Основна карактеристика створеног поретка била је да је он био устројен око два пола моћи: САД су биле хегемонска сила једног пола (Први, капиталистички свет) а Совјетски Савез хегемон у комунистичком блоку (Други, реал-социјалистички свет). Оба пола светске моћи имале су своје интересне сфере које су штитили њихови војни савези – НАТО и Варшавски пакт. У биполарном свету, Вашингтон и Москва били су на челном месту унутар својих табора, са углавном неоспорним утицајем у вези са свим тамошњим кључним политичким, војностратешким и економским одлукама. Ако су се повремено и појављивала противљења савезника, суперсиле су биле у стању да их надвладају и наметну своју вољу – било политичким, било војним мерама. Земље смештене изван два идеолошка и геополитичка блока, махом оне Трећег света, своју сувереност су браниле позицијом несврставања и лавирања између два табора, стално пратећи њихов однос снага. Иако су у глобалним

размерама САД биле хегемон моћнијег пола (услед већег удела у светској привреди те контроли мора и трговинских токова) који је неретко узимао за себе право да се понаша као светски полицајац и према земљама Трећег света, оваква понашања била су, на све могуће начине, оспоравана деловањима од стране супротног, комунистичког пола глобалне моћи.

Сукоб два хегемона у биполарном светском поретку био је пре свега онај идеолошки: сукоб либералног капитализма и марксизма-лењинизма и, на њиховим основама, створена два различита социјална, политичка и економска система. Први је био капиталистички и слободнотржишни, са демократским вишестраначким политичким уређењем, и други, реал-социјалистички, са командном, подржављеном економијом и једнопартијским системом. Овај сукоб идеологија и друштвено-економског уређења пресликавао се на њихове наративе који су се надметали за „срца и умове“ народа широм света. Једном када би се ови народи определили и сврстали уз један од два пола тадашњег света, контакт између различито опредељених народа постао би веома слаб услед међублоковских ограничења. Томе је доприносио и релативно узак обим транснационалних активности између источног и западног тора који није дозвољавао настанак иницијатива за изградњу одрживог детанта – попуштања међублоковских тензија. Степен економске међузависности ових блокова био је такође мали; источни блок био је практично искључен из најширих светских трговинских и инвестиционих токова и, самим тим, окренут ка од стране државе контролисаној, аутархичној производњи те клириншкој размени између својих чланица. Између ова два света биле су постављене непробојне баријере; свака страна је тежила пре свега да опстане и повећа своје благостање без контакта са оним другим и тек последично да га надигра и, тако, покаже надмоћност свог идеолошког и друштвеног устројства, али без да ризикује да у тој игри доведе до глобалног рата и узајамног уништења.

У геополитичком погледу, хладноратовско надметање наставља стару таласократску стратегију онемогућавања континенталних сила да продру на ободу светског мора и угрозе њихов постојећи примат на светским морима. Како се у срцу континента који је Макиндер (2009) назвао „срцем земље“ (Хартлендом), угнездила светска комунистичка револуција и претворила руску земљу у своју базу, западни геостратези, пре свих Спајкман (видети Вуковић 2007) само су делимично модификовали стару британску колонијалну стратегију

опкољавања и запречавања, уз појачано интересовање за рубна подручја старог континента (Римланд) као својеврсних мостобрана која зауздава претњу преливања моћи из средишта континента на обале океана. Настала на основу предлошка чувеног „Дугог телеграма” (Kennan 1946), а касније разрађеног у тексту „Извори совјетског понашања” објављеног у часопису *Foreign Affairs* (Kennan 1947), америчког дипломате Џорџа Кенана, америчка политика обуздавања (*Containment Policy*) представљала је вишедеценијску константу америчког геостратешког одношења ка ривалском блоку (Gaddis 2005) и знатно утицала на постхладноратовско понашање Америке према Источној Европи и постовјетском простору, ма колико га је касније критиковао сам Џорџ Кенан.

Америчко настојање да обуздају Совјете по сваку цену истовремено је за циљ имало да спречи сваки покушај да се умањи америчка стратешка премоћ како у западном табору, тако и широм прекоморског света. Са друге стране, главни циљ совјетске спољне политике био је да појача свој свеопшти утицај на земље реалног социјализма у источној Европи и тако се заштити од директног напада западног табора (Nyland 1981, 6–7). Поред тога, даљи циљ Совјета био је да се парира активностима западних сила широм света и утиче на развој комунистичких и других ослободилачких, антиколонијалних покрета. Последично, обе суперсиле биле су укључене у стратешко ривалство широм Трећег света чије су земље углавном тежиле да остану изван блоковске поделе света и, као несврстане, сачувају своју новостечену независност. Већина ових земаља (укључујући ту и комунистичку Кину која се током педесетих година издвојила и осамосталила од утицаја Совјетског Савеза), нису биле довољно економски јаке нити интегрисане у међународну економију тако да су зависиле од привредних и политичких токова прва два света и њихових међусобних веза.

АКТУЕЛНИ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ”

Прилике у савременом свету су драстично измењене у односу на еру класичног Хладног рата. Савремени антагонизам на линији САД (као предводника „колективног Запада”) и Русије нема размере глобалног стратешког надметања. САД/НАТО и Руска Федерација имају супростављене интересе пре свега на простору источне Европе, где се ширење НАТО до руских граница доживљава као директна

војна претња безбедности Русије (Turner 2015, 2–4). Тек у даљој перспективи, САД и Русија су супростављени и на Блиском истоку, али је тај антагонизам (иако део ширег стратешког позиционирања обе стране) од секундарне важности и тиче се веома компликованог геополитичког амбијента са мноштвом мање или више самосталних играча, од малих држава до регионалних сила које су, такође, међусобно супростављене (видети Јанковић 2022, 107–135). Западни геополитичари и стручњаци за међународне односе, поред тога, апострофирају и како је савремена Русија „сила у опадању”, што је прилично дискутабилна теза, те да она са својим структурним слабостима не може да представља независан и пуноправни пол моћи савременог света, а камоли суперсилу, већ тек једну регионалну силу чија моћ поступно изчезава (Nye 2016). Наравно, по једнодимензионалним економистичким показатељима Русија је номинално слабија од Запада, па и од саме САД. Ипак, Русија је ресурсно и развојно потентна, са добрим кадровским потенцијалима, док на војном пољу не само да је у стању да парира западној војној моћи, већ је у неким сегментима (хиперсонично оружје) и надмоћна (Karganov 2019, 88). Упркос неспорној чињеници да је у финансијском и трговинском смислу, као и у хај-тек иновацијама доста иза Запада, Русија представља огромну, самодовољну велесилу чији се прави производин потенцијали не могу мерити пуким БДП-ом (чак ни оним паритетним), нити обимом учешћа у светској трговини због тога што она располаже многим, непроцењивим добрима мимо спољашњих правила, цена и економских односа (Крук 2023). На Западу се сталну указује како је моћ Русије много мања од некадашње совјетске, и ресурсно и по привредним капацитетима. Због тога се и надметање САД и Русије назива „асиметричним ривалством” (Tsygankov 2019), те се сматра да Русија није у стању да парира САД на глобалном нивоу, већ само да јој се дефанзивно одупре, пре свега у Источној Европи (Tsygankov 2019, 19). Нарочито се указује на руске негативне демографске трендове (који су пре десетак година били прво успешно преокренути, а после опет спуштени готово до „позитивне нуле”), као да слични трендови не постоје на Западу само се прикривају масовном имиграцијом (која такође, постоји као нимало занемарљив фактор у Русији ка којој гравитира становништво из подручја бившег СССР). Сергеј Карганов чак сматра да се Русија не може посматрати као самостални, пол без припадућег „ближег суседства” (Karganov 2019, 86) у процесу

ренитegrације у заједнички економски (ЕАЕУ) и војно-безбедносни простор (ОДКБ, делом и ШОС) – а то се у укупном скору приближава некадашњим совјетским габаритима, уз врло блиске, више него партнерске односе ка Кином као нарастајућом силом који све више добијају облике стратешког савезништва. Западни стратеги, упркос томе, багателизују размере руско-кинеског савезништва и наизглед „брину” за руске перспективе у загрљају свог економски и демографски вишеструко јачег источног партнера, уз процене како Кина само чека да се инфилтрира и, у погодном тренутку, прогута свог наивног, слабијег партнера (Geopolitika news 2022). Ове ставове понекад, прихватају и домаћи истраживачи (Тарага 2022, 525). Према нема сумње да Кина кроз стратешко партнерство жели да појача свој удео и руским базичним индустријским делатностима (где им Русија не дозвољава значајније учешће), свест о томе да су руски војни (пре свега нуклеарни потенцијали) једини способни да одврате Запад од ратних ескалације широм Евроазије, Кини су више него јасни. Такође, простори руског Сибира као сировинске базе за кинеску привреду и кинеска роба широке потрошње за руско тржиште савршено су компатибилни, тако да би мало ко ризиковао конфронтацију када кроз партнерство може да добије све што му треба, а кроз супарништво да све изгуби, нарочито у временим када обе силе имају заједничког стратешког противника који им прети. Држави са хиљадугодишњим империјалним искуством, као што је Кина, ове су ствари савршено јасне. Због свега тога, мада невољно, неки озбиљнији западни експерти признају како су Русија и Кина нарочито од 2014. досегле „пик” партнерства и појачале везе да се балансира контра западном утицају (Stent 2019, 188). Они не само да су успоставили свестрану сарадњу, већ и подршку по свим главним међународним питањима (Stent 2019, 189), те заједнички делују у неким светским регијама (нпр. Средњој Азији) као својеврсним „кондоминујумима” где су јасно поделиле своје улоге и надлежности (Stent 2019, 203).

Две карактеристике савремених међународних односа у потпуности одуарају од оних из времена класичног Хладног рата: као прво, идеолошка димензија конфронтације је сасвим другачија и, као друго, структура савременог света се драматично разликује од оне некадашње, биполарне (Oguzlu 2021, 4–5). Савремени центри моћи ни изблиза се не налазе у глобалном идеолошком такмичењу попут оног између социјализма (марксизма-лењинизма) и либералног капитализма из времена изворног Хладног рата.

Свима је јасно да савремени кинески комунизам, више хај-тек дигитални ауторитаризам са подржављеном капиталистичком привредом, има врло мало везе са марксистичком доктрином а много више са кинеском конфучијанском традицијом. Руска „суверена демократија” тешко да се може и назвати доктринарним погледом на свет: „ако Русија пружа алтернативу западном модерном идеолошком наративу, тешко да је у питању идеологија, већ више скуп традиционалних вредности које подупиру живота укупне међународне заједнице и сваког појединца: поштовање суверенитета, фокус на националне интересе; одбијање мешања у унутрашње послове; право да се изабере сопствени политички, економски и културни модел развоја; вера у Бога, традиционалне вредности, патриотизам и самореализацију (не индивидуализам) кроз служење друштву, земљи и свету” (Karganov 2018, 86). Ради се о једној неидеолошкој, традиционалној визији света која не тежи никаквом виду доктринарне конфронтације. Постоје и они који проблематизују овакве руске позиције и квалификују „антилиберализам” као основу „нове руске идеје” (Stent 2019, 34–43). Са друге стране, међутим, америчка либерална демократија у свом глобалистичком издању попримила је димензије нихилистичког одношења према свему традиционалном, али и према концептима класичне суверености и слободних опредељења за алтернативне видове развоја сваког ко измиче либералној хегемонији. Глобализовани либерализам уз помоћ хипертрофираног индивидуализма смера да све вредности раствори и потчини свом моделу хировитог волунтаризма коме је главни циљ повећање профита (видети Рељић 2106). При томе западни либерализам не само да почиње да систематски криши своје основне принципе, већ и да се понаша крајње нелиберално и нетрпељиво према свакој другости која показује некаве видове квалитативне диференцијације. Другим речима, у новом Хладном рату само једна страна је идеолошки профилисана – она западна, иако има мишљења како се у савременом Хладном рату одиграва и идеолошка конфронтација између либерализма и руског „великосилства” (Тгарага 2022, 523; Тгарага 2020). Америчко наступање у међународној арени не привлачи друге, незападне државе, већ их одбија својом агресивношћу и искључивошћу. Насупрот томе, Русија и Кина у међународним односима не условљавају своје потенцијалне партнере захтевима да се ови уподобе њиховим вредностима и потчине им се, што представља велику и обећавајућу разлику у односу на западне навике да намећу једну униформност која ништи културне разлике.

Уз изостанак (бар што се тиче незападних „великих играча“) идеолошког наступа у међународној сфери, још једна ствар разликује савремени моменат у односу на онај пређашњи хладноратовски. Русија и Кина су не само добро интегрисане у светски капиталистички систем, већ он без њих не може да функционише. Ситуација током Хладног рата била је из корена другачија: совјетски систем (барем у периоду 1965–1991) почивао је на неефикасној командној економији која се изнутра саморазарала, док је Кина у овом периоду била сиромашно аграрно друштво које је тек закорачило у процесе убрзане индустријализације. Иако се може рећи да Кина и Русија данас имају различите моделе капитализма у односу на онај западни, либерални – нови хладноратовски сукоб нипошто не поприма димензије антагонизма фундаментално различитих друштвено-економских система. Пре би се могло рећи да новонастали полови моћи са својим привредама представљају све јачу алтернативу земљама у развоју у односу на развијене земље Запада те да је њихово економско надметање усмерено пре свега у овом правцу, а не међусобном ривалству.

Друга, далеко најважнија карактеристика савременог света је структурални развој међународног система у правцу мултиполарног, и то – из хладноратовског билопарног, преко „униполарног момента“ доминације САД који је трајао непуне две деценије. Иако САД и даље представљају појединачно још увек најачи пол светске моћи, консолидовани су и његови други, самостални полови на евроазијском континету: поред Русије и Кине, ту је и читав низ регионалних, у великој мери самосталних сила (Индија, Пакистан, Иран, Турска, Бразил, Јужна Африка). Сарадња и удруживање ових центара моћи довољно је за парирање западном утицају. Око и између ових сила се формирају савезнички блокови и сфере утицаја, у многоме различити од оних старих, хладноратовских: ови савези нису монолитни, са неупитним лидерима и наметнутим косензусима, већ флуидни, са много више простора за слободно маневрисање, вишеструка савезништва и вишестепена повезивања. Нема више оштрих линија раздвајања између блокова и савеза, између различитих „светова“. Појаве пресецања, укрштања, преклапања, вишедимензионалних и вишесмерних веза су трансформисале свет у много мањи а међусобно јаче повезан простор него што је икада забележено у светској историји (Oguzlu 2021, 5). Чак ни амерички примат унутар западног света није загарантован, већ само до даљњег постигнут, те стога

мора стално да се потврђује и доказује. Упркос свему томе, Запад предвођен од стране САД у међународној арили најставља да делује у свом некадашњем маниру, као једини супериорни светски центар, руковођен својим нормативним параметрима (прокламованим за универзалне) иза којих су смештени само (или претежно) њихови интереси, а не пројекције сопственог интересног преклапања са онима потенцијалних партнера. Уз то, структурна трансформација светског система у мултиполарни, по свему судећи незауостављива, све јаче поприма карактеристике опадања значаја и улоге од стране запада формираних и руковођених међународних организација и тела (ММФ, Светска банка и цео Бретонвудски систем). На другој страни, данашњица сведочи успону вишестраног регионализма широм земљине кугле, односно удруживања земаља из истог региона у својеврсне економске савезе. Иако унутрашњи фактори доприносе различитим размерама и дубинама регионалних интегрисања у економском, културном, социјалном, па и војно-безбедносном смислу, ова искуства се врло широко позајмљују и примењују и у другим светским регионима. Постојећи тренд представља тежак ударац униполарном глобализму који је покушао да изврши интеграцију свих региона око самог себе и у (претежну) корист самог себе.

Постоји још читав низ процеса и феномена важних за разумевање самог токова структурне трансформације међународног система који, или нису постојали током Хладног рата или су били у самом свом зачетку. Као прво, војна надмоћ Запада (захваљујући којој је извршена вишевековна колонизација Трећег света) од 1920–тих година почиње да ишчезава. Са почетком 21. века готово да потпуно нестаје: сада су, у технолошком и организационом смислу, и земље у развоју у стању да се одбране и воде савремени рат те да нанесу озбиљне губитке најмоћнијим армијама. Такође, облици ратовања са развојем информатичких технологија проширили су се и на сајбер-простор. „Кибернетички рат”, који по својим савременим донетима може да буде једнако разарајући као и нуклеарни сукоб тактичким оружјем, није ограничен међународним споразумима и безбедносним ограничењима попут споразума о некоришћењу нуклеарног оружја. Уз све то, неким од хладноратовских споразума о нуклеарном оружју је истекао рок трајања, и питање је да ли ће бити обновљени услед драстичног опадања комуникационих канала између САД и Русије. Ово је још једно одступање од ере класичног Хладног рата, када су ови комуникациони канали између суперсила били веома живи. Уз све то, данашње међусобно поверење и

спремност за разговор је на најнижим гранама. Као друго, економска надмоћ Запада и његових видова економског глобалног управљања успостављена Бретонвудским системом, нарочито од времена светске економске кризе (2007–2009) је у највећој мери урушена, поготово на пољу економске регулације. Постоје аутори који убедљиво показују да САД напуштају глобализацију и окрећу се, додуше парцијалном, протекционизму (Николић и Ђурчић 2022, 150–151), „Уз све слабију конкурентску позицију, САД имају тенденцију да разбију либерални економски систем настао у Бретон Вудсу. Талас протекционизма, који пре свега долази из Сједињених Држава, све више добија на снази. Међународни економски односи се политизују или чак милитаризују, а санкције постају нова норма.” (Karganov 2019, 88). И коначно, опадање моћи САД и Запада у глобалним размерама, као и крајње контраверзни учинци глобализације, појачали су унутрашње социјалне и културолошке расцепе не само унутар западног тора и његових земаља, већ и унутар друштава појединих земаља. Унутрашње поларизације, нестајање средње класе, културни ратови (видети Hunter 1992), отуђење елита и потпуно неповерење осиромашених маса у владајуће кругове (видети Leš 1996), криза демократије (постдемократски синдроми), манипулационе операције глобалних медија и дезавуисање изборних процеса – све то су појаве које изнутра изједају западна друштва (највише саму САД). У другим културама (изузев код све тањих прозападних слојева који се противе ретрадиционализацији) претежно видимо јачање друштвеног консензуса и све веће слагање елита са основним вредносним опредељењима маса. На пример, подршка Путину на почетку његовог трећег мандата (у време протеста на „Блатном тргу”) била је у опадању (Stent 2014, 247–248) да би, након отпочињања „специјалне војне операције”, достигла историјски максимум. Ове појаве показују драматичну разлику кретања друштава и различитих култура од времена Хладног рата до данас: на Западу, где је некада постао базични друштвени и културни консензус око хришћанског наслеђа и демократије, силе глобализма потпуно су разориле вредности на којима су ова друштва почивала, док су незападна друштва, у којима се социјалистичка модернизација некада антагонизовала са тамошњим традиционалним предмодерним вредностима, постигла одрживи консензус о друштвеном развоју не насупрот, већ на основу традиционалних вредности.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Упркос другачијим тврдњама, отпочињање „новог Хладног рата“ не лежи у оживљавању старих непријатељстава, већ, пре свега, у структурној трансформацији савремених међународних односа у правцу мултиполаризма кроз нову расподелу светске моћи коју дојучерашња доминантна, хегемонска светска сила жели да спречи или, барем, да успори. Новохладноратовским сукобљавањем и покушајима слабљења својих евидентних такмаца, САД желе да заштите своје од раније стечене позиције и ослабе своје ривале. Садашње прилике, међутим, не иду у прилог успеху оваквог деловања – из простог разлога што се свет драматично променио у односу на онај од пре више од три деценије, када је завршен први Хладни рат.

Као прво, моћ САД и целог Запада је у сталном опадању. Иако су САД војно и политички још увек појединачно најача светска сила, Русија јој успешно парира, што је видљиво на свим пољима: од степена отпорности на уведене санкције, преко појачавања дипломатских и привредних веза широм незападног света, све до њеног држања на украјинском ратишту. Кина видно престиже САД у економском домену. Док су у оригиналном Хладном рату, већ од краја педесетих година, Совјети и Кина били противници, сада су ове две велике силе у блиском савезништву (Stent 2019, 189, 208). Њихови комбиновани капацитети (број становништва, војна сила, наоружањем ресурси, производња, отвореност за неусловљено савезништво са трећим држава) готово у сваком сегменту (изузев банкарства и поморске моћи) значајно надмашују моћ Запада. Удео свих западних сила у глобалном друштвеном производу полако се спушта ка трећини, док продуктивност свих других расте. Остатак света, некада покоран вољи Вашингтона, сада све више балансира између више сила и своје интересе покушава остварити на овај начин, неретко делујући мимо Запада, чак и противећи му се. Истраживања јавног мњења у незападним земљама показују спремност да се приклоне и покоре америчком водству у износу од само 30% (2018). Почетком века та бројка се кретала изнад 60% у већини земаља, а у Европи је износила више од 80% (Karganov 2019, 87). Иако је амерички долар и даље резервна глобална валута а њена финансијска тржишта још увек главна, економски процеси у свету све више се одвијају мимо Запада кога одликује трајно кризно стање (видети Гајић 2011). Главни извозни идеолошки продукт

Запада – либерална демократија, све мање се „прима” у незападном свету, нарочито након Арапског пролећа и неуспешних покушаја да се овај друштвени модел на силу изведе у низ незападних земаља, чиме је само постигнут контраефект.

Садашњи покушај „опкољавања” Русије по старој геополитичкој шеми, уз постављање „нове гвоздене завесе” између ње и остатка Европе, може да доведе не само до ремилитаризације ЕУ и ширење конфликта на друга подручја (Кавказ, Северна Африка, Артик), већ и до драстичног сиромашења и даљег слабљења Европе. Ово је могући исход не само енергетске кризе и исисавања европских привредних и економских потенцијала од стране прекоатланског „великог Брата” (сељење фирми из ЕУ и САД због четири пута мање цене енергената те могућности државног субвенционисања), већ пре свега услед нових огромних мигрантских таласа који могу заплуснути запад Старог света са ескалацијом кризе (глад услед несташице жита) чије је ново поглавље отпочело са ратним сукобима у Украјини. Какав год њен исход да буде, једно је сигурно: ЕУ неће бити више у стању да израсте у самостални пол моћи у настајућем мулিপоларном свету, већ ће бити у прилици само да буде штићеник онога који у новом глобалном надметању над њом стекне превласт (то су, по свему судећи, САД).

Највећи проблем САД и целог Запада је унутар њега самог: нарасли социјални проблеми, ниска стопа поверења у сопствене елите, пораст неједнакости, претварање демократских избора у празну форму са унапред одређеним исходима (Бајденова проблематична победа 2020), масовна имиграција коју Запад није у стању да асимилује и вредносно преобрати у „свој културни код” – изазвали су ломове у социјалном ткиву ови друштва, поларизовали их на екстремно супротстављене таборе који прете драматичним друштвеним сукобима.

Новохладноратовска антагонизација по старим шемама демократија – ауторитаризам, служи пре свега да се ове унутрашње противречности самог Запада потисну и прикрију, а да се њихова друштва хомогенизију и дисциплинују насупрот непријатељском Другом, који им, наводно, прети. Проблематичност овог шематизма примећују и западни експерти, указујући да квалификовања антагониста аутократима не води нигде и не постиже, ван Запада, скоро ништа (Tsygankov 2019, 16). Но, мере економског, дипломатског, медијског и политичког рата, све уз директно наоружавање свог

проксија у Украјини, и перманентно кибернетичко и обавештајно надметање са Русијом, а у другом плану и са Кином, не доносе жељене резултате. Упркос медијском пресингу, успостављена монолитност „колективног Запада”, не може да остане непромењена јер овим активностима западне земље наносе велику штету пре свега сопственим економским и социјалним интересима. Мере економског рата, намењене да осакате Русију, такође жестоко погађају нашире слојеве становништа самог Запада услед енергетске и прехранбене кризе коју су они сами изазвали. На овим пољима „новог Хладног рата”, Русија за сада добро стоји, преко свих очекивања, мада штета коју ће током наредном периода трпети неће бити мала. На класичном ратном пољу, Русија се, такође, повољно држи, иако је медијски спин на Западу током прве године украјинског сукоба за Русе прогнозирао сраман пораз. Ефекти санкција и специјалног рата не само да нису поделили руско друштво и антагонизовали га, већ су га само хомогенизовали. Веза друштвених елита и народа никада од времена борбе за опстанак у Великом отаџбинском рату (1941–1945) није била ближа и једнодушнија, и што је најважније: она се у сваком смислу пред постојећим тешкоћама окренула традиционалним вредностима и патриотизму. Са друге стране, русофобна медијска хистерија није зацелила ломове унутар западних друштва, које ће економске и социјалне кризне ударе тек да осете са добрим изгледима да продубе поделе и још израженије подстакну тамошње немире. Тенденција умањивања грађанских права и слобода, појачавање спреге корпоративно-олигархијског и јавно-политичког сегмента власти на уштрб демократије, повећање репресије и медијских манипулација – јасно указују да су западна друштва у дубоком унутрашњем проблему.

Мада се пропагандно и даље представља као „међународна заједница” и „свет” (или, по старохладноратовском рецепту – слободни свет), јасно је да је Запад не само све мање слободан, него да представља мањину тог света која, упорно и тврдоглаво, одбија да схвати и прихвати да не може да узурпира за себе позицију гласговорника већине света који се са њим не слаже и не жели да га следи у његовим одлукама. Више од седамдесет одсто земаља у свету није се придружило санкцијама које је „колективни Запад” увео Русији. Њихов удео у становништву човечанства износи близу 88%. Очигледно је да у свом новохладноратовском подухвату Запад постаје све више усамљен и да се покушаји доношење штете такамацима

око поделе светске моћи одвијају насупротив њиховим очекивањима и са потпуно супротним резултатима. По свему судећи – пре ће активности Запада убрзати, него што ће успорити и преокренути по њега непожељне процесе. Исто тако – покушаји изловања нових центара моћи врло вероватно могу се временом претворити у неки вид самоизолације Запада, уз међусобно повезивање и продубљивање сарадње између ових центара моћи. Све то, осим ако ствари не оду предалеко и не изроде се у глобални светски рат уз коришћење нуклеарног оружја, указује да ће исход новог Хладног рата бити потпуно другачији од исхода оног првог.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вуковић, Небојша. 2007. *Логика империје*. Београд: Конрас.
- Гајић, Александар. 2011. *Духовне основе светске кризе*. Београд: Конрас.
- Јанковић, Слободан. 2022. „Одједи украјинског рата на Блиском истоку.” *Национални интерес*, 43 (3): 107–135.
- Крук, Алистер. 2023. „Неопростива грешка империје.” *Нови Стандард*, 29 јануар 2023. https://standard.rs/2023/01/29/neoprostiva-greska-imperije/?fbclid=IwAR03ZwF0HNvjniih7FhK-_oo44_efhnH8TDNSwDmNJYLTIxIac8zSc5ceGY.
- Рељић, Слободан. 2016. *Медији и Трећи светски рат*. Београд: Катена Мунди.
- Николић, Горан, и Петар Ђурчић. 2022. „Нови Хладни рат: дефиниције, перспективе и исходи.” *Национални интерес*, 44 (2): 149–169.
- ABC News*. 2017. “Tillerson on Russia, Comey, and His Relationship with Trump.” <https://www.nbcnews.com/meet-the-press/video/full-interview-tillerson-on-russia-%20comey-and-his-relationship-with-trump-943466051827>, последњи приступ 6. децембра 2022
- BBC News*. 2021. “Biden Joseph: We are not seeking a new Cold War or a world divided.” September 21 2021, <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-58644091>, последњи приступ 6. октобар 2022
- Gaddis, John Lewis. 2005. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.

- Gaddis, John Lewis. 2007. *The Cold War*. London: Penguin Books.
- Geopolitika.news*. 2022. „Medij: Novi hladni rat bi se mogao zahuktati.” 5. maj 2022. <https://www.geopolitika.news/vijesti/medij-novi-hladni-rat-uskoro-bi-se-mogao-zahuktati> последњи приступ 6. децембар 2022.
- Halliday, Fred. 2017. *Making of the Second Cold War*. London: Verso.
- Hunter, James Davison. 1993. *Culture Wars: The Struggle to Define America*. New York: Basic Books.
- Hyland, William. 1981. *Soviet-American relations: A new Cold War?* Santa Monica: Rand.
- Karganov, Sergei. 2018. “The New Cold War and the Emerging Greater Eurasia.” *Journal of Eurasian Studies* 9.
- Kennan, George. 1946. *Long Telegram*, February 22 1946. Wilson Center, Digital Archive, Последњи приступ: 07.12.2022. <https://www.google.com/search?channel=trow5&client=firefox-b-d&q=john+kennan+long+telegram>
- Kennan, George. 1947. “*The Sources of Soviet Conduct*.” *Foreign Affairs*, July 1947, Последњи приступ: 07.12.2022. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>
- Laš, Kristofer. 1996. *Pobuna elita i izdaja demokratije*. Novi Sad: Svetovi.
- Legvold, Robert. 2014. “Managing the new Cold War.” *Foreign Affairs* 6/2014. Последњи приступ: 07.12.2022. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-06-16/managing-new-cold-war>.
- Military Doctrine of the Russian Federation*, article 12, sub a, sec. 2. 2014. Последњи приступ: 07.12.2022. <https://rusemb.org.uk/press/2029>
- Mutton Don, and Welch David. 2011. *The Cuban Missile Crisis - A Concise History*. Oxford: Oxford University Press.
- NBC News*. “Interview with Rex Tillerson.” May 4 2017, Последњи приступ: 07.12.2022. <https://www.nbcnews.com/meet-the-press/video/full-interview-tillerson-on-russia-%20comey-and-his-relationship-with-trump-943466051827>
- Nye, Joseph. 2015. “The Future of Russian-American Relations.” *Horizons*, 2: 34–42. Belgrade: CIRSD.
- Ogluzlu, Tarik. 2021. “Are We on the Eve of New Cold War?” *Antalya Diplomatic Forum*, Последњи приступ: 10.12.2022. <https://>

- antalyadf.org/wp-content/uploads/2021/02/Are-we-on-the-eve-of-a-new-Cold-War-1-1.pdf
- Painter, David. 2002. *The Rise and Fall of the Second Cold War 1981–1991, from Cold War: An International History*. London: Routledge.
- Sakwa, Richard. 2020. *The Putin Paradox*. London: I. B. Tauris
- Service, Robert. 2015. *The End of the Cold War: 1985–1991*. London: Macmillan.
- Shuya, Mason Connor. 2019. *The New Cold War: Geostrategic Rivalry and a Return to Political Warfare*. El Paso: Scholarworks – University of Texas at El Paso. Последњи приступ: 07.12.2022. https://scholarworks.utep.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3899&context=open_etd
- Stent, Angela. 2014. *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty-First Century*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Stent, Angela. 2019. *Putin's World: Russia Against the West and With the Rest*. New York and Boston: Twelve.
- Trapara, Vladimir. 2020. *Ratovi Rusije 1999–2019*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Trapara, Vladimir, 2022. „Perspektive odnosa Rusije i SAD u svetlu sukoba u Ukrajini: obuzdavanje 2.” *Međunarodni problemi*, 4: 505–529.
- Trenin, Dimitri. 2014. “Welcome to Cold War II.” *Foreign Policy* 3. Последњи приступ: 07.12.2022. <https://foreignpolicy.com/2014/03/04/welcome-to-cold-war-ii/>
- Tsygankov, Andrei. 2019. *Russia and America: The Assymetric Rivalry*. Cambridge and Medford: Polity Press
- Turner, Ian. 2015. “The New Cold War.” *Political Science 2024: Research Methods*. Последњи приступ: 07.12.2022. https://www.researchgate.net/publication/319252693_The_New_Cold_War.

Aleksandar Gajić

Institute for European Studies, Belgrade

HOW DIFFERENT IS THE “NEW COLD WAR” FROM THE OLD ONE?

Resume

The antagonisms between Russia and the “collective West” require comparison of the newly emerging international situation with that of the Cold War. The basic methodological approach in this article is, therefore, historical-comparative. Therefore, in the first part of the Paper, the phrase “new Cold War” is defined and the change in its use during the previous decades is followed, with an attempt to determine the transformation of international relations from the era of the old, classic “Cold War” to the present day. This phrase was first used during the eighties of the last century to describe the second, the final phase (1979–1985) of the original Cold War between the two superpowers of that era, which ended with a new detente, Soviet perestroika and the Reagan-Gorbachev negotiations. Later it was used to describe the heightened contemporary political, military, social, informational and ideological tensions between the US (and its allies) on the one hand, and Russia and China on the other. Then, in the second part of the Paper, the basic characteristics of the old “Cold War” are described (the dominance of the military-strategic approach in superpower relations, proxy wars, fear of a nuclear escalation, the division of the world into spheres of interest, the primacy of ideology in the conflict between two superpowers, classic geopolitical background of ideological competition). The “New Cold War” is characterized by regional and not global competition, the disproportion in economic power of Russia in relation to the West, the absence of a deeper ideological dimension of the conflict, the dominance of the geopolitical, territorial dimensions of the competition, the existence of third powers that are uniting with Russia against the

West, the integration of the conflicting parties in single world capitalist system... In the final part of the Paper, it is concluded that the differences between the old and “New Cold War” confrontations lie, first and foremost, in the structural transformation of contemporary international relations in the direction of multipolarism through a new distribution of world power that yesterday’s dominant, hegemonic world power wants to prevent or at least to slow down, and we can all see the decline of the power of the West and the rise of the power of the recovered and new centers of global power in the emerging multipolar world. The US wants to use the “New Cold War” confrontation to protect its previously acquired positions, weaken its rivals and prevent them from strengthening their position and influence in contemporary international situations. These circumstances, however, do not favor the success of such action – for the simple reason that the world has changed dramatically compared to that of more than three decades ago, when the first Cold War ended. The power of the West, both economic, political-ideological and military, is constantly declining, while the power in other centers is permanently strengthening in most of these parameters. In addition, these power centers are interconnected, so it is impossible to implement the isolation measures of the old Cold War period towards them. And finally, there are the internal problems of Western societies themselves: increased social problems, lowest ever levels of trust in their own elites, increased inequality, turning of democratic elections into an empty form with predetermined outcomes, mass immigration that the West is unable to assimilate and convert to “their cultural code”... All this, unless there is a nuclear escalation, indicates that the outcome of the new Cold War will be completely different from the outcome of the first one.

Keywords: Russia, collective West, New Cold War, multipolarism, geopolitics, war in Ukraine

* Овај рад је примљен 24. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА И ИДЕНТИТЕТ

97

Владан Станковић

МОДЕЛИ РЕШЕЊА СРПСКОГ
НАЦИОНАЛНОГ ПИТАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ

113

Хатиџа Бериша, Јелена Шулеић

НЕОЛИБЕРАЛНА ВИЂЕЊА ИЗАЗОВА
НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ МОДЕРНОГ ДОБА

133

Никола Лазић, Андрија Младеновић

УЛОГА ДРЖАВЕ У ИЗГРАДЊИ
ОДРЖИВОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА:
СТУДИЈА СЛУЧАЈА МЕКСИКО

УДК 94(=163.41)(497.16)
DOI: 10.5937/polrev75-43193
Оригинални научни рад

Владан Станковић

Институт за политичке студије, Београд

МОДЕЛИ РЕШЕЊА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ПИТАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ

Сажетак

Предстојећи попис у Црној Гори (који би требало да се одржи) аутоматски актуелизује питање статуса српског народа у тој новоформираној самосталној политичкој творевини. Стога је предмет истраживања овог рада усмерен на моделе редизајнирања статуса једне од две најбројније националне заједнице у Црној Гори – српског народа. Аутор у раду полази од претпоставке да је могуће редизајнирање националних односа у Црној Гори институционализацијом нерегулисаног статуса српског народа без нарушавања територијалне целовитости Црне Горе. Доминантан метод истраживања је приступ моделовања.¹ Поред овог метода биће коришћени и статистички метод, анализа садржаја, метод посматрања и упоредни приступ. Рад има за циљ да понуди могуће опције решења српског националног питања у Црној Гори. Научни допринос рада огледа се у простору идентитетских политика, статусних питања српског народа у окружењу, институционалних оснаживања капацитета регионалне сарадње и бесконфликтног решавања спорова. Друштвени допринос рада огледа се у решавању статуса српских националних заједница које живе ван простора Републике Србије.

¹ Модел је мисаона конструкција, Сведен систем – инструмент да се на разумљив и поједностављен начин објасне сложени друштвени (и/или природни) процеси. (...) Модел, у основи, има три задатка: 1) описно разумевање посматране појаве, 2) извесност предвиђања и 3) демонстрацију почетних теорија и хипотеза (Видети Moris 1975).

Кључне речи: српско национално питање, идентитет, Срби, Црногорци, црногорски национализам, црногорчење

Кроз овај рад биће истражена: хронологија статуса српске нације у Црној Гори, идентитетски односи, као и модели решавања тренутног стања. Идентитет српског народа у Црној Гори у директној је корелацији са његовим статусним положајем. Прецизније, идентитет и статусни положај стоје у позицији непосредне међузависности. Стога се јавила потреба за анализом и тражењем могућих решења у погледу статусних питања српске политичке заједнице у Црној Гори, како би се ојачао српски идентитет у овој Републици, и осигурао опстанак српске националне заједнице.

ПОЛАЗНИ ОСНОВ: СРПСКИ НАРОД У „ГРАЂАНСКОЈ” ЦРНОЈ ГОРИ ДОМИНАНТНЕ ЦРНОГОРСKE НАЦИЈЕ

Све до 30. августа 2020. године српски народ, не само да је имао нерегулисани статус у црногорској држави, већ се нашао у стању пасивног објекта асимилације, поставши резервоар црногорчења и свакодневне сегрегације. Срби у Црној Гори су колективно означени за противнике „независне државе Црне Горе” (НДЦГ), да су присташе заједничке државе са Србијом и као такви „политички агитатори утапања Црне Горе у Велику Србију” – „осведочени експоненти” председника Србије: прво Тадића, а потом и Вучића (Мандић 2021, 231).

Дуго времена није постојала никаква осмишљена политика одбране српског народносног идентитета чак ни из Београда, који, затечен генерално тешком ситуацијом у земљи, није довољно пажње посвећивао позицији Срба у овој Републици. Београдска политичка елита је у то време била заокупљена укључивањем земље у међународне интеграције (уз велики евроентузијазам), тектонским раседом распућеног бирачког тела на „демократски и радикалски”, порастом јавног дуга због раста јавне потрошње и оскудних финансијских прилива у буџет, али и нераскршћеним завичајним патриотизмом оног дела интелектуалне елите која је потицала из Црне Горе. Још увек је дуални идентитет био веома изражен. Рећи да си Црногорац подразумевало је неспорну припадност српској нацији (Кнежевић 2007, 371–381).

Међутим, ситуација на терену, у самој Црној Гори, далеко је била од ове илузије. Поражена струја из „Антибирокуратске револуције” из 1989. године, убрзо се консолидовала у опозицију промилошевићевој новопостављеној партијској структури – заиграло се на карту старих подела (Рибић 2012, 1091).¹ Допремање и полагање у земљу посмртних остатака краља Николе Петровића на Цетиње крајем 1989, у режији „следбеника бјелаша и Београда”, додатно је потпало искру црногорског национализма. Током 1990. година у том граду је оформљен Либерални савез Црне Горе (ЛСЦГ). Цетиње се подпуно посветило црногорској идеји. Иако ће се, декларативно, ЛСЦГ залагати за „грађанску, сувјерену и независну Црну Гору у Европској унији”, суштина идентитетске идеологије ЛСЦГ сводила се на успостављање црногорског национализма максималистичких размера, кроз идеју „црногорског грађанског национализма и уставног патриотизма”. Патриотизам се овде заснива на систему вредности из прокламованог устава црногорске државе. То је идеологија грађанског национализма која Србе, Бошњаке, Муслимане, Албанце, Хрвате... третира као „Уставне Црногорце (по држављанству)” уз непрестана стремљења да се од нецрногораца створе Црногорци (Станковић, 2011). Прокламовани концепт подразумева лојалност Црној Гори, изградњу територијално-националног идентитета уз евентуално толерисање субјективног осећаја припадности српском, бошњачком, муслиманском, албанском и/или хрватском народу, али уз обавезно поистовећивања са црногорском државом, „њеном славном историјом и традицијом”. Концепт грађанског, црногорског национализма био је заправо покушај да се суптилним методама спроведе црногорчење других нација у Црној Гори.²

Након унутарпартијског преврата Ђукановићева струја још увек врло опрезно вага између два идентитетска опредељења. Концепт „реформисаног ДПС-а” био је пре свега антимилошевићевски (Šćekić 2012, 128). У прилог томе иду и настојања Мила Ђукановића да добије подршку митрополите црногорско-приморског Српске православне цркве (СПЦ) Амфилохија Радовића, који је немали број пута говорио

¹ „(...) од почетка 1970-их година, у СК Црне Горе, у институцијама културе, на универзитету и у науци јача црногорски национализам који инсистира на посебној етногенези Црногораца и различитом етничком идентитету од српског” (видети Рибић 2012).

² Све до данас српски је „... институционални положај као колективитета остао недефинисан и као такав подложен манипулацијама. Црна Гора је дефинисана као грађанска држава која имплицитно фаворизује оне који се изјашњавају као национални Црногорци...” (Петровић 2021, 215).

о потреби „декомунизације” и чак „дестаљинизације наследнице Савеза комуниста Црне Горе.”³ Стога је „снажну подршку Ђукановићу пружио митрополит Амфилохије, а одбацивање Булатовића правдао је подршком Милошевића, који је комуниста” (Суботић 2022, 27). Из тих разлога ће просрпска Народна странка Црне Горе (НСЦГ) подржати „мање од два идеолошка зла” у сукобу Мила Ђукановића и Момира Булатовића (Роровић 2000, 14). ДПС-ова политичка елита и даље ће заступати тезу „о највећој могућој блискости” Срба и Црногораца и потреби јачања њиховог јединства у „равноправној заједници два братска народа”. Како се наводи: „У овој странци која убрзо мења име у ДПС у већини су се изјашњавали као Црногорци. Али то није био јак национални идентитет, и углавном није прављена претерана национална разлика између Црногораца и Срба, и Срби нису сматрани за противнике Црне Горе” (Тодоровић 2022, 240). Ипак, пред агресију на СР Југославију, нарочито током агресије, и по њеном непосредном окончању, овај идентитетски приступ биће из темеља коригован. Председник федерације Слободан Милошевића настојао је да успостави обресе заједничке државе у Црној Гори. Политичка елита на савезном нивоу из Црне Горе Момира Булатовића (СНП) није одражавала власт у самој Црној Гори (Мило Ђукановић, ДПС). Ђукановић је решио да се ослободи баланса „српства”, па је убрзо по окончању кампање бомбардовања СР Југославије „распустио” просрпску Народну странку, и потпуно се предао идентитетској идеологији либерала. „А након поделе ДПС-а 1997. део странке који је задржао име ДПС, је интензивирао идентитетску црногорску националну политику, са црногорским националним идентитетом, ЦПЦ, црногорским језиком, убрзо и са независном Црном Гором. Док је СНП, био за заједничку државу, за СПЦ, за српски језик, али

³ Идеолошко питање играло је велику улогу приликом одређивања Амфилохија Радовића на изборима 1998. између Мила Ђукановића и Момира Булатовића. Случајно или намерно, чак и екстремни црногорски националисти, попут Новака Аџића, превиђају да је митрополиту Амфилохију Радовићу био идеолошки знатно прихватљивији реформисани Ђукановић, који се и даље здушно залагао за заједничку државу са Србијом, од Момира Булатовића, који ни по чему није идеолошки одударо од брачног пара Милошевић-Марковић (СПС-ЈУЛ) (Adžić 2018). „Nakon raskola u DPS-u 1997, Milo Đukanović se oslanjao na podršku i uticaj mitropolita Amfilohija Radovića. Bilo mu je to potrebno, za konačni obračun sa Momirom Bulatovićem... U drugom krugu Milo Đukanović je osvojio 174.745, a Momir Bulatović 169.276. glasova i tada je *reformski Đukanović* u odnosu na *konzervativnog Bulatovića* (tvrdokornog sljedbenika Slobodana Miloševića) izabran je za predsjednika Republike Crne Gore. U sukobu Bulatović-Đukanović, mitropolit SPC u Crnoj Gori g. Amfilohije Radović svrstao se na stranu Mila Đukanovića, očekujući od njega da će nastaviti da radi na čvršćem povezivanju Crne Gore i Srbije...” (2018).

су се у странци у већини изјашњавали као национални Црногорци” (Тодоровић 2021, 241).

По паду Слободана Милошевића са власти створено је такво стање прилика у Црној Гори да је заједничка држава висила о концу. Ђукановић, са недовољном већином за подршку независности, прави нови споразум са Војиславом Коштуницом и Зораном Ђинђићем. Ствара се Државна заједница Србија и Црна Гора, лабава државна заједница на снажним конфедералним основама (Петровић и Станковић 2006). Београд легитимише свевлашће ДПС-а у Црној Гори.

Пописна ситуација из 2003. године указује на идентитетски расцеп на место свега 9% Срба по попису из 1991, сада их је чак 31,99% (MonStat 2004). Највећи број анкетираних помирио се са чињеницом да бити Црногорац не значи, обавезно више, бити Србин. На попису који ће доћи осам година касније, 2011. године, уз све покушаје и атакe да се број Срба значајно умањи, Срба је и даље готово трећина или 28,73% (MonStat 2012). Са друге стране, црногорски национални идентитет се учврстио.

Преломни моменат за идентитетску политику одиграо се маја 2006. године, када се на референдуму за црногорску независност изјаснило 55,5% од изашлих бирача. Ако имамо у виду да је тих 55,5% изашлих тек нешто око 47,5% укупног становништва са правом да се политички изјашњава, онда права слика црногорске државности постаје очигледнија (Маркуш 2007, 1016–1017). Блок за независну Црну Гору предводио је Ђукановићев ДПС, сателитска Социјалдемократска партија Црне Горе (СДП), и остаци Либералног савеза Црне Горе. Иако нису остварили квалификовану већину од 50% + 1 уписани гласач, раздвајање је успешно остварено, а Европска унија је одмах признала резултате избора, што су учиниле и Руска Федерација и друге велике силе.

Ваља истаћи да је од 2001. до 2006. Ђукановић у подпуности преузео идеологију Либералног савеза Црне Горе. Он је практично изнутра растурио ЛСЦГ, а његове најзначајније страначке активисте поткупио или уценио да раде за њега, и поставио их на бројна места унутар свемоћног државног апарата: у службама безбедности, у дипломатији, у министарствима, али и по медијима и на високошколским установама. Сви су они сада упрегнути у изградњу „самосталне и сувјерене евроатлантске Црне Горе” (Analitika 2010).

Већ 2007. године, на крилима инденпендистичког полета, Ђукановић је у договору са Ранком Кривокапићем (вођом СДП), Медојевићевим „Покретом за промјене” (ПзП), и другим мањим

„суверенистичким опцијама”, изгласао нови устав Црне Горе, који је додатно продубио идентитетске поделе наметањем неисторијских обележја уз новоидентитетску симболику (Суботић 2020, 27–28). Наместо тробојке (чија је плава боја, још током претходног периода, избледела до „плаветне”) за државну заставу октроисана је „ратна застава кнежевине и краљевине Црне Горе.” Српски језик је најпре преименован у „матерњи”, па се потом отишло још даље: црногорски је постао званичан и службени језик (као компромис у редовну употребу су уведени и српски, бошњачки, албански и хрватски). Иако су оба службена писма остала у употреби, латинично писмо практично постаје писмо службене комуникације. Подаци наводе да је тек једноцифрен број Срба у државним органима Црне Горе, док их је у укупној популационој структури чак 30% (RTCG 2016).

Идентитетски сукоби се радикализују са настојањима да се донесе нови „Закон о слободи вјероисповјести” који је предвиђао неуобичајена решења национализације црквене имовине, и потребу „увођења свих верника у верске објекте под заштитом државе Црне Горе.” Суботић наводи да је „најспорнија одредба у предлогу Закона о слободи вероисповести је да ће верски објекти и земљиште које користе верске заједнице на територији Црне Горе, који су изграђени или прибављени из јавних прихода државе или су били у државној својини до 1. децембра 1918. године, постати државна својина“ (Суботић 2020, 17). Овај атак на имовину СПЦ-а у Црној Гори, и грубо нарушавање начела аутономије верског од секуларног, није виђен у савременој Европи још од доба бујања протестантизма и успостављања антицрквеног терора у Француској револуцији. Верници су одлучили „да бране светиње”, а црква је организовала ненасилну форму протеста кроз литије које су трајале месецима.

СРПСКИ НАРОД У ГРАЂАНСКОЈ ЦРНОЈ ГОРИ СВИХ ГРАЂАНА И НАЦИЈА

Избори од 30. августа 2020. мобилисали су јавно мњење у Црној Гори, па је после 30 година ауторитарне владавине збачен режим ДПС-а, партије срасле са државним апаратом (Мандић 2021, 229). После тешких преговора формирана је „експертска влада” са само једним политичарем Дританом Абазовићем, страначким вођом најмање партије владајуће коалиције која је имала само једног посланика више од прођукановићеве опозиције. Пад ДПС

донео је бољитак српском народу у два важна сегмента. Срушен је недемократски режим који је злоупотребљавао државне ресурсе да би се обрачунавао са политичким ривалима и српски народ у Црној Гори је постао ослобођен притиска да је „државни непријатељ” Црне Горе. „Абазовић је у неколико наврата изјављивао да је Ђукановићев закон о црквама и верским заједницама поделио Црну Гору, и довео у питање њен опстанак” (Станковић 2022, 16).

Међутим, иако је притисак на Србе спао, просрпске политичке групације и даље су од дела политичке јавности у Црној Гори третиране као „агентуре званичног Београда, и службене Москве.” Влада Здравка Кривокапића, и потоња влада Дритана Абазовића, нису успеле да реше питање бирачког списка, и да реализују попис становништва, који би несумњиво приказао реалну националну структуру у Црној Гори (Станковић 2022, 16). Изузев процрногорских странака и дела НВО, у свим осталим националним заједницама постоји сагласност да се попис мора што пре организовати и спровести.

Након пада монолитног режима ДПС, могу се уочити обриси новог идентитетског концепта у Црној Гори. Новоуспостављена идентитетска концепција третира Црну Гору као заједницу више народа црногорског, српског, бошњачког, муслиманског, албанског и хрватског. Овај концепт у пракси релаксира две веома важне тензичне појаве – потребу радикалних националних Црногораца да бране црногорску државу и потребу српског народа да се заштити од националног црногорчења (Степић 2001).

МОДЕЛИ СТАТУСА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ

Иако новоустановљена концепција, коју заступа, пре свих, Дритан Абазовић и његова грађанско-процрногорска партија УРА, омогућава српском народу да „дође до мало даха” и да се одбрани од процеса сегрегације, асимилације и свеукупног идентитетског „црногорчења”, овај приступ и даље не нуди српског националној заједници институционалне механизме остваривања једнакоправности са другим националним субјектима. Стога се јавила потреба да српски народ у Црној Гори покрене одређене институционалне механизме како би обезбедио заштиту својих права. На теоријском плану постоји читава палета модела која би

српско национално питање могла да реши и без понирања у питање територијалне целovitости Црне Горе. Овде ће бити предложени само неки, основни модели: консоцијативност, конститутивност и прекогранична сарадња локалних самоуправа.

Црна Гора као консоцијативна демократија

Консоцијативни модел представља корективни модел грађанске демократије, у коме осим индивидуалних политичких права „један човек један глас”, постоје додатне гаранције за колективитете, чија се права институционализују увођењем у извршну власт (Lijphart 2004, 97). Према званичним подацима српски народ у Црној Гори далеко је од сразмерне заступљености у државној управи. Ситуација је иста, или још и гора, и када су у питању невладине организације и привреда. Неинституционализовани статус Срба у Црној Гори оставља простор некој новој процрногорској коалицији да настави процес који је започет под тридесетогодишњом владавином Мила Ђукановића. Стога је једна од основних обавеза српске политичке елите у Црној Гори да се избори бар за консоцијативност. Консоцијативни модел обезбедио би српској националној заједници сразмерно учешће снагом бројева у свим структурама друштва у Црној Гори, али би пружио слична или подједнака права и другим националним заједницама (Станковић 2018, 84). На неки начин консоцијативни модел би био гаранција грађанског концепта Црне Горе, јер би подједнако третирао и индивидуална и колективна права њених сународника (Петровић 2021, 169). Консоцијативни елементи подразумевали би међусобни вето националних заједница, велике коалиције у којима би обавезно учествовале и просрпске странке, те пропорционалну заступљеност. Овај политички, национални и идентитетски модел деценијама већ опстаје, са или без конститутивних елемената, у мултинационалним заједницама Швајцарске, Белгије, Канаде или нпр. Босне и Херцеговине. До сада се показао као веома успешан. Модел обезбеђује једнакоправност и стабилизује односе у осетљивим мултинационалним државама. У Босни и Херцеговини консоцијативност је учврстила тридесет година мира. Слично је и у Швајцарској, већ вековима уназад. Белгијски модел вишенационалну заједницу Фламанаца и Валонаца држи на окупу већ готово две стотина година. Предност овог модела је двострука, и практична и идентитетска. У пракси би се институционализовала она решења која припаднике српског народа

у Црној Гори, уведе у систем сразмерне заступљености, и обезбеђују им заштиту. Са друге стране, идентитетско питање, применом овог модела, остало би у простору приватности и индивидуалних права, за шта су веома заинтересовани бројни „процрногорски фактори” у самој Црној Гори, али и западни међународни чинилац. Консоцијативан модел у својој суштини има за циљ да „претвори демократију са фрагментираним политичком културом у стабилну демократију” (Lijphart 1969, 216) Консоцијативни модел делује центрифугално, јер тежи стабилизацији унитарних друштава којима царују фрагментаризми центрипеталних сила.

Конститутивност српског народа у Црној Гори

Уколико би се консоцијативни модел грађанско-унитарне Црне Горе показао као неефикасан, било би могуће активирати конститутивност као модел решења српског националног питања у Црној Гори. Конститутивност би подразумевала политичко и правно решење проблема, више од сразмерног представљања, а мање од територијалне аутономије (Bauböck 2001). Конститутивним моделом била би заштићена колективна права српског народа у Црној Гори основим правним актом – уставом Црне Горе, и свим другим нижим – законским и подзаконским актима. Уз дефинисање Црне Горе као државе црногорског народа, устав би садржао одредбу да је Црна Гора „и држава српског народа”. У политичком смислу била би то нетериторијално дефинисана црногорско-српска федерација са загарантованим правима националних мањина. На овај начин би се трајно одклонила опасност од националног инжењеринга у Црној Гори. Ваља нагласити да би територијални интегритет Црне Горе остао неупитан, јер конститутивност не мора нужно да узрокује територијалну аутономију, чак супротно, може постати „фактор оснаживања целокупне уставно-политичке заједнице” (Balázs, Balázs, and Shikova 2021, 9, цитирано у: Dodovski). Конститутивни приступ у доброј мери би решио проблем, јер би поред сразмерне заштите индивидуалних права Срба кроз консоцијативни модел, сада била успостављена заштита читавог српског народа у Црној Гори (Станковић 2022, 8). Овај модел разрешио би бројне недоумице и дилеме које сада постоје у простору идентитетских политика у Црној Гори, посебно око бројних варијанти дуалног идентитета (Кнежевић 2007, 425). Политички представници Срба у Црној Гори, већ дужи низ година, настоје да српско национално питање реше

искључиво политичким средствима, путем страначког надметања. Највећи број политичких субјеката српски национални идентитет види кроз грађанске партије различитих (квази)идеолошких опредељења. Стиче се утисак да је српски народ у Црној Гори постао монета за подкусуривање на политичкој и страначкој сцени Црне Горе, а насušна права Срба, и читавог српског народа, у Црној Гори остављени су за нека будућа боља времена. Стога је од велике важности да колективна права српског народа у Црној Гори добију пуну институционалну заштиту: од устава до других нижих правних аката. Истовремено, конститутивна обележја такве Црне Горе допринеле би њеној стабилизацији и консолидацији.⁴

Прекограничне интеграције

Могућ је још један модел решавања српског националног питања у Црној Гори, који не би ни у ком случају нарушио њену целовитост. Он би се могао спровести у оним општинама у Црној Гори у којима је српски народ у већини. Међу тим општинама спадају оне на северу Црне Горе (у Полимљу и Рашкој), али и општине на југу Црне Горе, пре свих оне у Приморју (у Боки – Грбљу и Будви; у Паштровићима све до пред Бар). У свим тим општинама српски народ чини доминантно-релативну или апсолутну већину, и многе од њих већ сада имају добру културалну, просветну и привредну сарадњу са Републиком Србијом и Републиком Српском. Овај би модел у некој каснијој фази могао да прерасте у модел прекограничне сарадње српских општина у Црној Гори са српским општинама у Србији и Српској. Различити инфраструктурни, привредни, туристички, културални, просветни и други пројекти могли би да поспеше брже и ефикасније интегративне процесе на ширем подручју свих ових општина.⁵

⁴ На ово указују и акта Уједињених нација: “(...) The promotion and protection of the rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities contribute to the political and social stability of States in which they live” (UN 1998).

⁵ Део ових пројеката већ се реализује под покровитељством Европске уније, као IPA пројекти. *Cross Border Programme*, „Program прекограничне сарадње Србија-Црна Гора“ у Компоненти II за период од 2007. до 2013, се наводи да: „Прекогранична сарадња представља оквир за убрзане економске интеграције који има за циљ смањивање постојећих разлика, повећање нивоа развијености прекограничних региона, као и унапређење свеобухватне културне, социјалне и научне сарадње између локалних и регионалних заједница.”

ТЕНДЕНЦИЈЕ КРЕТАЊА И ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Наступајући попис у Црној Гори требало би да изкаже неколико битних питања, чињеница и тенденција када је у питању национална одређеност њених становника. Прво питање које се намеће јесте бројност две највеће националне заједнице црногорске и српске, и њихов бројчани однос. Друго је питање распрострањености употребе тзв. црногорског, односно српског језика. Удео и распрострањеност употребе тзв. црногорског језика, указао би на озбиљну тенденцију трајне подвојености српског и црногорског националног идентитета. У том случају могло би бити отворено питање места и положаја тзв. „Старе Црне Горе” у саставу велике АВНОЈ-ске Црне Горе, односно питање претензија Цетиња на Приморје, Брда и север Црне Горе, које до сада није отворано, а које објективно постоји. Бројност људи са тзв. „дуалним идентитетом” који се изјашњавају као национални Црногорци, а говоре српским језиком, и њихова распрострањеност, такође би могле да укажу на извесне промене у идентитетским стратегијама.

Статус српског народа у Црној Гори остаје отворен, и он се не може решавати, као до сада, искључиво страначким средствима борбе за демократију у грађанским оквирима. Српски народ у Црној Гори као аутентичан и аутохтон народ, који баштини сећање на најстарије српско-приморске земље, има легитимно право да покрене процес очувања свог идентитета и опстанка своје народности на том подручју. Постоји читав палета мера, институционалних механизма, који могу да обезбеде опстанак српског народа на простору савремене Црне Горе. Да ли ће српски народ у Црној Гори кроз ове институционалне моделе решења свог националног питања исцрпети и своје историјске потребе, или ће своја настојања остваривати у некој интегративнијој форми друштвеног и политичког живота са својом браћом у Српској и Србији, остаје да се види.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Кнежевић, Милош. 2007. *Изневерена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза*. Београд: Институт за политичке студије.
- Мандић, Марко. 2021. „Секуритизација српског националног идентитета у Црној Гори – анализа постојећег јавног дискурса.” *Национални интерес*. 40 (3): 213–238.

- Маркуш, Јован (прир.) 2007. „Референдум у Црној Гори 2006.” *Бијела књига*.
- Петровић, Драган, и Владан Станковић. 2006. *Заједничка држава Србије и Црне Горе*. Београд: Институт за политичке студије.
- Петровић, Рајко. 2021. „Институционална решења за превазилажење међунационалних тензија у Црној Гори.” *Национални интерес*. 40 (2): 155–181.
- Петровић, Рајко. 2021а. „Политички односи између Србије и Црне Горе од 2006. до 2021.” *Национални интерес*. 41 (1): 211–228.
- Рибић, Владимир. 2012. „Политичка мобилизација црногорских комуниста у Антибирократској револуцији.” *Етноантрополошки проблеми*. 7 (4): 1079–1101.
- Станковић, Владан. 2011. „Грађански концепт црногорске нације – процес асимилације Срба *in vivo*.” *Политичка ревија*. 30 (4): 69–88.
- Станковић, Владан. 2018. „Српски идентитет и црногорство – тренутни односи снага.” *Политичка ревија*, 56 (2): 71–95.
- Станковић, Владан. 2022. „Интервју, др Владан Станковић: Српски народ ће у Црној Гори морати да тражи конститутивност.” *Политика*, 16. јануар 2022.
- Станковић, Владан. 2022а. „Политика националних идентитета у Постлигијској Црној Гори.” *Политичка ревија*, 71 (1): 11–23.
- Степић, Миломир. 2001. *У вртлогу балканизације – политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*. Београд: Јавно предузеће Службени лист СРЈ.
- Суботић, Момчило. 2020. „Идентитетска питања Црне Горе.” *Политичка ревија*, 63 (1): 11–48.
- Тодоровић, Владица. 2021. „Распад Заједничке државе Србије и Црне Горе.” *Политичка ревија*, 69 (3): 237–260.
- Тодоровић, Владица. 2022. „Ауторитаризам у Црној Гори 1990–2020.” *Политичка ревија*, 73 (3): 237–260.
- Adžić, Novak. 2018. „Đukanović i Amfilohije – staze saveza (1991-1997). Vrijeme kada je ljubav cvjetala.” *Vijesti*. 7. april 2018.
- Balázs Vizi, Bobos Balázs, and Natalija Shikova. 2021. *Non-territorial autonomy as an instrument for effective participation of minorities*. Budapest, Skopje: Centre for Social Sciences & University American College.

- Bauböck, Rainer. 2001. "Multinational Federalism: Territorial or Cultural Autonomy?" *Österreichische Akademie der Wissenschaften Forschungsstelle für institutionellen Wandel und Europäische integration*.
- Cross Border Programme. „Program prekogranične saradnje Srbija-Crna Gora.” Instrument za predpristupnu podršku (IPA). Komponenta II za period 2007–2013.
- Lijphart, Arend. 1969. "Consociational Democracy." *World Politics*. 21 (2): 207–225.
- Lijphart, Arend. 2004. "Constitutional Design for Divided Societies." *Journal of Democracy*. 15 (2): 86–102.
- MonStat. 2004. „Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti u Republici Crnoj Gori, po opštinama.” *Konačni rezultati popisa 2003*. Saopštenje 44. Podgorica: Zavod za statistiku Republike Crne Gore.
- MonStat. 2011. „Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori 2011. godine.” *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine*. Saopštenje 83. Podgorica: Zavod za statistiku Republike Crne Gore.
- Morris, Fiorina. 1975. "Formal models in Political Science." *American Journal of Political Science*. 19 (1): 133–159.
- Popović, Milan (2000). *Crnogorska alternativa – neizvesnost promene*. Podgorica: Vijesti.
- Portal Analitika. 2010. „Slavko Perović optužio najbliže saradnike za izdaju.” Portal Analitika. 26. avgust 2010.
- United Nations [UN]. 1998. Preamble of the United Nations Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. Fact Sheet No.18 (Rev.1), Minority Rights. Geneva, February 1998.
- RTV Crne Gore. 2016. „U državnoj upravi 7,3% Srba i 1,3% Albanaca.” 4. februar 2016.
- Šćekić, Radenko. 2012. „Politička previranja u Crnoj Gori 1996–1998.” *Matica crnogorska*.

Vladan Stanković

Institute for Political Studies, Belgrade

SOLUTION MODELS FOR THE SERBIAN NATIONAL QUESTION IN MONTENEGRO

Resume

In this scientific paper, the author offered several institutional models for solving the open questions of the position of Serbs in unitary Montenegro. In the paper, the author singled out the following political and legal models of regulating national relations in Montenegro: consociativeness, constitutivity and cross-border cooperation. None of these models violates the territorial integrity of Montenegro, and enables the realization of individual and collective rights of Serbs in Montenegro, protecting their survival.

Keywords: Serbian national question, Identity, Serbs, Montenegrins, Montenegrin nationalism, Montenegrinism

* Овај рад је примљен 29. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 141.7:321.01:323.1

DOI: 10.5937/polrev75-43157

Прегледни рад

*Хатиџа Бериша**

Универзитет одбране, Београд

*Јелена Шулеић***

Београд

НЕОЛИБЕРАЛНА ВИЂЕЊА ИЗАЗОВА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ МОДЕРНОГ ДОБА

Сажетак

У раду се полази од тога да је савремено доба, период од потписивања Вестфалског уговора до данас, те да је постојећи глобални систем колективне безбедности довољан гарант очувања суверенитета националне државе у савременом свету. Он може представљати истрајност за државу, а истрајност са којима се суочава држава биће разматрани у политичкој и економској димензији у периоду након Хладног рата. Ауторке кроз рад полазе са теоријским одређењем националне државе, односно изношењем кључних карактеристика по чему се држава разликује од ранијих облика политичког организовања. Ауторке у раду идентификују основе истрајности са којима се суочила национална држава у периоду након Хладног рата, са тежиштем на економске и политичке изазове, након чега указују на улогу Организације Уједињених нација у чувању међународног мира и безбедности у постхладноратовском периоду.

Кључне речи: колективна безбедност, национална држава, међународни односи, Хладни рат, Уједињене нације

* hatidza.berisa@mod.gov.rs

** jelena_suleic@yahoo.com

НАСТАНАК НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА

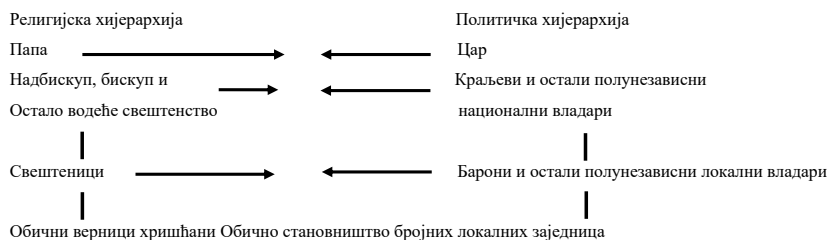
Државу бисмо могли полазно одредити као „политичку заједницу која поседује интерно и екстерно признату суверену власт над одређеном територијом и становништвом” (Радичић 2016, 21). Гађиновић државу дефинише као „основну политичку организацију у глобалном (потпуном) друштву, посебан политички апарат одвојен од цивилног друштва, који располаже највишом, сувереном, влашћу над становништвом настањеним на одређеној територији, утемељеној на праву на легитимну употребу монопола физичког насиља и која ужива бар минимум подршке властитог становништва” (Гађиновић 2011, 18). Њено кључно својство је сувереност, односно монопол над легитимном употребом насиља (Макс Вебер) и право да осигура поштовање закона и правила и казни за њихове прекршиоце (Павловић и Стојиљковић 2010, 50). За Кревелда постоје три кључне карактеристике по којима се држава разликује од предржавних облика власти: „прво, пошто је држава суверена она не пристаје да дели било коју од својих функција, већ их држи у својим рукама; друго, пошто је по природи територијална, она такву власт упражњава над свим људима који живе унутар њених граница и треће, она је апстрактна организација. За разлику од политичких ентитета који су јој претходили у било које доба и на било којем месту, она није једнака владару или поданицима, није ни човек ни заједница, већ невидљиво биће познато као корпорација” (Кревелд 2012, 403). Кључна обележја националне државе су територија, становништво и суверена власт, као врховна власт и право на уређење државних функција (законодавне, извршне и судске). На основу изнетог, Деспотовић додаје да савремена (модерна) држава треба да обезбеди унутрашњу и спољну безбедност, легитимну и фунционалну репрезентативност као и економију (Деспотовић 2017).

Нису све политичке заједнице кроз историју испуњавале наведене критеријуме како бисмо их разматрали као модерне националне државе: племена са и без владара, градови-државе у античкој Грчкој, империје, Свето Римско царство, феудални и колонијални облици организовања. Стари Грци су организовали политичке заједнице које су се звале полиси. То су били градови-државе од по неколико хиљада становника састављених од слободних грађана и робова чији је број био подједнак. Најпознатији полиси су били Атина и Спарта. Антички полиси се сматрају претечама националних држава, али они

то у пуном капацитету нису били. Антички градови-државе су били мањи по броју становника и територији од већине модерних суверених држава, њихови међусобни односи су укључивали препознатљиве традиције и праксе, али су им недостајале институције дипломатије и није било ничега што би се могло упоредити са међународним правом и међународним организацијама (Jackson and Sorensen 2016, 13). То су биле политичке заједнице у којима је постојао апарат власти, али није био развијен државни бирократски апарат, нити је постојала подела власти по функцијама, а по Кревелду није постојала сама идеја државе као корпорације, те их не можемо сматрати државама у правом смислу те речи.

Европски средњовековни политички поредак је обележило Свето Римско царство на чијем је челу био Папа. Царство је постојало неколико векова као децентрализована творевина сложене феудалне хијерархијске структуре, а сачињавали су га неколико стотина територијално-државних јединица. У таквим околностима је изграђена врло сложена друштвена структура: Папа, свештенство, племство, високи сталез, док је црквени канон био извор права. Дакле, постоји више разлога због чега је веома тешко замислити постојање државе: огромне и сложене хијерархијске структуре испреплетених група, недостатак јасно дефинисане суверене власти, превласт обичајног права, нејасно дефинисана популација и правне, религиозне и моралне концепције о цркви и империји. (Винсент 2009, 27).

Слика 1. Хришћанска федерација (*commonwealth*) средњовековне Европе

Извор: Jackson and Sorensen 2016, 13.

Настанак савремених националних држава везује се за 17. век када је потписивањем Вестфалског споразума у Минстеру и Оснабрику окончан Тридесетогодишњи рат у Европи. Овај догађај се уједно сматра почетком модерних међународних односа. Наиме,

у средњем веку Западном Европом су владали Римокатоличка црква и Свето римско царство које се састојало од неколико стотина покрајина, а највише их је било на територији данашње Немачке. На челу покрајине је био кнез као полунезависни владар. Врховна власт је била концентрисана у Папи и цару из Хабзбуршке династије. Немачка је била већински протестантска, а њоме су владали католици. Почетком 17. века међу католицима и протестантима долази до све већег неповерења и стварају се два супростављена блока Протестанска унија и Католичка лига. Европске кнежевине су се приклониле неким од ових блокова и долази до Тридесетогодишњег рата који је опустошио Западну Европу са неколико милиона људских жртава. Димитријевић истиче да католичке државе, које су следиле верску нетолеранцију проглашену од Ватикана, нису признавале легитимитет власти у државама у којима су на власти били „шизматичи” тј. православни, или касније, протестанти. Стране у преговорима приликом постизања Вестфалског мира су успоставиле начело: *cuius regio eius religio*. Испоставиће се да је Западна Европа тог времена једино тако могла да заустави крваве ратове и спречи даља крвопролића јер су ратови тог времена на њеном тлу били у основи верске природе. Вера у то време била је најразвијенији вредносни систем, ова максима, а с њом и цело класично међународно право није ништа друго да до власт у свакој држави суверено одлучује о вредностима којима ће њени поданици тежити, те их у облику одговарајућих правила обезбеђује и постиже (Димитријевић и Стојановић 1996, 164).

Највеће Вестфалско достигнуће је признавање права независности, а значило је да се свака држава обавезује да поштује територијална права других држава и да нема мешања у њихове унутрашње ствари. То се данас назива суверенитет државе и њено је најбитније обележје, а 1648. година када је потписиван Вестфалски споразум сматра се историјском за државу и међународне односе. Самом називу суверенитета се често додаје придев вестфалски или у најмању руку сматра се једном од врста суверенитета. Краснер наглашава да је основно правило вестфалске суверености уздржавање од мешања у унутрашње односе и да свака држава има право да одлучује о својој домаћој структури власти (Краснер 2007, 206). Кревелд наглашава да се систем власти који је настао у Европи након завршетка Тридесетогодишњег рата разликовао од претходних јер је држава постала корпорација, док су раније краљеви и цареви били

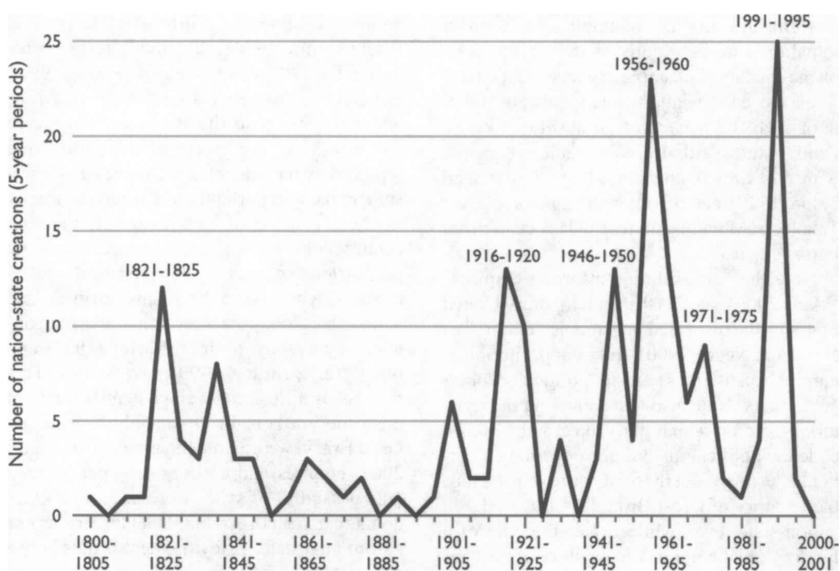
исти као организације којима су руководили (Кревелд 2012, 257). Вестфалски мир срушио је средњовековни систем централизованог религијског ауторитета и заменио га са децентрализованим системом суверених територијалних држава. Ратови ће се после тога водити због државе, а не због вере. Вестфалски уговор је означио рођење националне државе.

Најраније политичке јединице које завређују да се назову државом биле су Француска, Шпанија, Португалција, Велика Британија, земље које су чиниле Свето Римско царство и Скандинавију и Низоземље. Током првих стотинак година од настанка све оне су заједно заузимале између два и три одсто земљине површине (257). Тако ће у другој половини 17. века на тлу Западне Европе настати прве модерне националне државе. Ширење овог облика политичког организовања ће првобитно кренути на исток, односно следећа национална држава ће настати на тлу Русије. Њене темеље је успоставио руски цар Петар Велики почетком 18. века који је реформисао царство уводећи четрнаест племићких нивоа. Плећство је било обавезно да служи цару кроз једну од четири засебне хијерархије: војску, морнарицу, администрацију и двор. Иако је изградња државног апарата имала својих недостатака Русија је успела да у 18. и 19. веку постане истакнутији актер међународног система, изградивши модерну бирократију и војску што јој је омогућило ширење на југ и исток (263). Међународни поредак на Балкану може да се сагледа из контекста најстајања националних држава. Вековима је Балкан био под влашћу Отоманског и Аустроугаског царства, тако већ у 19. веку појавиће се две мале независне државе Грчка и Сбија, број се полако увећава настаје Бугарска и Румунија.

Наредни правац ширења националних држава је била последица британских освајања Северне Америке, Аустралије и Новог Зеланда, као и распада Шпанске империје. Током 19. и 20. века на међународној сцени ће доћи до наглог пораста броја националних држава. Пораст броја националних држава ће се одвијати у таласима, а они ће бити покренути кризом великих царстава и њиховим евентуалним распадом. Први талас уследио је после распада Шпанске империје (почетак 19. века). Други талас догодио се после Првог светског рата распадом Отоманске и Хабзбуршке империје, а трећи после Другог светског рата, када су деколонизовани Блиски исток, као и Јужну и Југоисточну Азију. Четврти талас уследио је око 1960. године, када су се британска и француска колонијална царства распала,

док се пети догодио када се португалска колонијална империја распала. Коначно, шести талас се десио распадом Совјетског Савеза почетком деведесетих 20. века, а на регионалном плану распад СФР Југославије. Након периода великих ратова и сукоба одржавале су се конференције, конгреси или неке друге форме преговарања које су за последицу имале стварање нових држава. Њихов број се временом повећавао, а праву експанзију ће доживети у 20. веку када се њихов број, само од 1945. године, увећао 3,78 пута (са 51 на 193).

Слика 2. Број новостворених националних држава

Извор: Wimmer and Min 2006.

Настанак националних држава довешће до стварања модерног међународног система чија ће правила успостављати конгреси и конференције. Најпознатији конгреси који су одржани у 18. веку су Бечки (1815), Париски (1856) и Берлински (1878). Света алијанса је функционисала као саветодавно тело које је с времена на време давало мишљења о питањима међународног права и посредовало у ситуацијама када су се сукобљавали интереси њених чланица. У том смислу, Алијанса је чак названа претеча Савета Друштва народа (Housden 2012, 23). Нај сматра да су државе на Бечком конгресу усагласиле своје деловање да би „размотриле проблеме и одржале равнотежу и прихватиле одређени степен интервенционизма да

би се задржале на власти оне владе чија би промена довела до дестабилизујуће оријентације у њиховој политици” (Нај 2006, 76).

Двадесети век ће донети највећи сукоб у историји човечанства, а покушај успостављања стабилног међународног система држава по његовом окончању резултираће оснивањем Друштва народа (ДН) 1919. године. Основни циљеви ове међународне организације били су: разоружавање, спречавање рата, колективна безбедност, решавање конфликта између држава путем преговарачке дипломатије и побољшање глобалног благостања. ДН је имало озбиљне успехе у почетку свог рада где је дошло до решавања неколико озбиљних спорова (између Шведске и Финске, Грчке и Бугарске). Међутим, од самог оснивања ДН је било хендикепирано у смислу чланства држава. Наиме, светска сила САД није приступила ДН, док су многе државе касније иступиле из организације (Немачка, Јапан и Италија). Иако је врло брзо несавршеност ДН резултирало ужасима Другог светског рата, то је била прва међународна организација глобалног карактера која је имала основну идеју да заштити своје чланице на основама колективне безбедности.

Актуелни међународни поредак је успостављен 1945. године оснивањем УН, која свој рад заснива на Повељи у којој су дефинисани основни циљеви и начини деловања организације и успостављени њени органи. У члану 2, став 4 Повеље УН стоји: „сви чланови се у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или сваки други начин несагласан с циљевима УН”. Затим, поглавље VII Повеље (од члана 39 до 51) детаљно дефинише акције УН у случају претње миру, повреде мира и аката агресије за шта је надлежан Савет безбедности УН. На овај начин ће суверенитет националних држава, након скоро три века, бити и формално заштићен међународним обавезујућим актом. У односу на ДН направљен је озбиљан искорак у погледу универзалности чланства, јер све суверене државе света су чланице УН, осим Ватикана.

У периоду Хладног рата систем колективне безбедности који је институционализован у УН, са њеним правним актима, органима и одлукама имао је обавезу да створи ефикасан глобални оквир за чување мира у свету. Нај сматра да током Хладног рата систем колективне безбедности није функционисао, јер је у време идеолошких подела било мало сагласности о томе шта је легитимна

употреба силе, а велики проблеми су настали у дефинисању агресије (170). Слично Нају, и Ђурковић, указује да УН, и поред добре намере нису успеле да обезбеде функционисање колективне безбедности, ратови су се водили на свим деловим земаљске кугле.

Идеолошки сукоб две суперсиле изазиваће ратове широм света са њиховим директним учешћем или преко посредника, али неће довести до њиховог отвореног оружаног сукоба. Биполарна структура хладноратовског поретка је нуклеарним одвраћањем и равнотежом страха две суперсиле одржавао глобалну стабилност међународних односа.

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ ИЗАЗОВИ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ У ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОЈ ЕРИ

Крајем 20. века доћи ће до значајних промена у погледу природе међународног поретка, моћи националне државе у њему и интезивирања процеса глобализације, тако да је постала широко прихваћена теза да је 1989. година историјска. Нагле промене међународног система ће извршити снажан притисак на националну државу у многим сферама. Држава је више од три века била носилац друштвеног деловања у кључним областима (политици, економији и безбедности). Њена моћ, место и улога су били неприкосновени и незамењиви, а други субјекти су били у њеној сенци. Крај Хладног рата и почетак процеса интезивне глобализације суочили су државу са многим изазовима који ће ослабити њену моћ и угрозити њену позицију неприкосновеног субјекта међународних односа. По Симеуновићу, глобализација националној држави предстаља препреку и то са „њеним концептом суверености, националних граница и релативно самосталном политиком, као и тежњом да сама управља својом привредом чиме доказује самосталност. Врата за глобализацију таквих држава су још затворенија уколико је у њима развијен национализам” (Симеуновић 2017, 4).

У постхладноратовској ери национална држава ће се суочити са озбиљним изазовима који теже да трансформишу њену традиционалну улогу у политичкој сфери. Поједини аутори сматрају да се држава мењала кроз историјске епохе, па се тако и данас држава трансформише прилагођавајући се глобалним променама.

Шо (*Martin Shaw*) сматра да традиционални облик државне форме (вестфалски) није и неће, увек и нужно као такав постојати. Облик државне форме се трансформише кроз време и управо је сада у току историјска трансформација државности. Он даље наводи да у античкој Грчкој и Европи у раном модерном добу градови су били такође и државе, док би се многи сложили да Европска унија (ЕУ) има све већи број атрибута државе. Ови примери нам говоре да се нивои државне моћи мењају временом кроз: град, нацију и међународну организацију. Градови-државе у Европи у раном модерном добу су крчили пут ка националној држави (*Shaw 2000, 189*). У току је трансфер политичке моћи са националне државе на међународне организације, што доводи до њеног слабљења.

Под притиском наднационалних сила појавиће се нови политички изазов за државу у виду покушаја њене транснационализације, што подразумева да ће држава бити у функцији разних међународних организација (УН, ЕУ, ММФ). Робинсон (*William I. Robinson*) сматра да националне државе као саставни елемент транснационалне државе, обављају три суштинске улоге: 1) усвајају фискалну и монетарну политику, 2) осигуравају основну инфраструктурну мрежу за глобалну економску активност (ваздушне и морске луке, комуникационе мреже, образовне мреже), и 3) осигуравају друштвени ред, тј. стабилност, кроз апарат државне принуде (*Robinson 1996, 125*). На овај начин национална држава све више губи самосталност и бива извршни апарат за наднационалне силе

Национална држава у савременом свету је изазвана и у економској сфери. Чврста концентрација моћи у рукама држава која је почела 1648. године са Вестфалским миром је завршена. И даље је систем суверених држава најзначајнији на светској позорници, али тај систем је нападнут и одозго и одоздо. Посебно је нападнут од тзв. нетериторијалних актера (транснационалне организације, мултинационалне компаније и невладине организације), а пошто је држава просторни феномен, за њу је незамисливо да територија није важна (*Mathews 1997*). Нај тврди да су недржавни актери највише напредовали у односу на државе у погледу економске моћи. На пример, велике мултинационалне корпорације прекорачују државне границе и понекад управљају са више економских богатстава него националне државе. Најмање дванаест мултинационалних корпорација има годишњу продају која је већа него бруто национални производ више

од половине држава света. Годишњи обрт компанија као што су Шел, ИБМ или Џенерал моторс су већи него бруто национални производ држава као што су Мађарска, Еквадор или Сенегал. (Нај 2006, 25). Моћ је све мање у рукама националних држава и све се више помера према другим актерима и субјектима. Националне владе нису само изгубиле аутономност у глобализованој економији, већ деле моћ са транснационалним компанијама, међународним организацијама и са бројним невладиним организацијама.

Слабљење државе у ери глобализације није дошло спонтано и ниоткуда. Вашингтонски консензус је у снажној националној држави видио потенцијалног непријатеља неолибералне економије и грађанског друштва. Принципи Вашингтонског консензуса заговарају слабу државу која је нужан предуслов за опстанак неолибералне економије. Заправо, Вашингтонски консензус је обезбедио потпуну доминацију богатих држава, међународних финансијских институција и транснационалних компанија у глобалној економији. Иако су његови творци тврдили да је он осмишљен да буде на корист сиромашним државама, он је остварио потпуно супротан ефекат.

Међутим, нису све државе у истом обиму у овом периоду погођене глобалним променама, јер ни све државе у међународном систему нису једнаке. Текућа трансформација Вестфалског режима суверенитета и аутономије има различите последице за различите државе. Вашингтонски консензус као идеолошка основа глобализације представља једног од главних криваца богаћења богатих и сиромашења сиромашних држава. Он је створио поредак који је обезбедио предност државама које су контролисале међународне финансијске институције, пре свега САД, а на штету држава са периферије светске економије. Овакав поредак је био погодан тло за појаву озбиљних економских и политичких криза, па чак и сукоба у многим деловима света. Крај Хладног рата на пољу међународне политике донео је кључне промене: држава је променила своје место и улогу у међународним односима, а уједно их је променила као његова основна јединица.

Снажан изазов за националне државе у постхладноратовској ери јавиће се у политичко-безбедносној сфери у виду угрожавања суверенитета државе. Суверенитет националних држава као њихова основна одлика у периоду након Хладног рата дошао је под удар глобализације, супранационалне интеграције и униполаризма у виду хуманитарних интервенција с циљем заштите људских

права. Овај удар су пре свега осетиле мале и слабе националне државе. Деловање дела међународне заједнице према једном броју држава након Хладног рата показало је да све државе више немају врховну и независну власт над својм територијом, а да је начело неинтервенције из Повеље УН-а мртво. Да би оправдали акције својих држава западни академски кругови покушавају пронаћи алтернативе класичном националном суверенитету. Стефен Краснер (*Stephen Krasner*)¹ говорећи о суверенитету у савременој пракси долази до закључка да код једног броја држава је дошло до озбиљног одступања од конвенционалног суверенитета, те да су се појавиле нове алтернативне форме, које се у пракси већ увелико примењују. Конвенционални суверенитет претпоставља свет аутономних, међународно признатих држава и држава којима се добро управља. У будућности ће боље обављање домаће власти у државама којима се лоше руководи, које су пропале и окупиране, захтевати превазилажење усвојених правила, укључујући и стварање заједничког суверенитета у неким посебним подручјима (Краснер 2007, 205–206).

На врхунцу униполарног међународног поретка суверенитет је све више разматран као одговорност, а не као право. Концепт подразумева да из суверенитета проистичу одговорности и обавезе које се односе на способност државних институција да обезбеде друштвена добра за своје становништво: физичку безбедност, здравствену заштиту, образовање, економске могућности, добру управу, правни поредак и основне инфраструктурне захтеве. Сходно овоме појавиће се алтернатива националној безбедности (референтни објекат држава) у виду људске безбедности којој је референтни објекат човек и где се ниво безбедности цени по томе колико је држава способна да обезбеди друштвених добара свом становништву. У том смислу међународна заједница је процењивала којим државама је потребна међународна подршка или интервенција у циљу испуњења обавеза које произилазе из суверенитета. На овај начин се покушавао релативизовати суверенитет појединих држава и омогућити мешање спољних фактора.

¹ Поред тога што је професор међународних односа на Стенфорд универзитету, за Краснера је битно истаћи да је од 2004. до 2006. године био директор одељења за политичко планирање Стејт департмента (*Policy Planning Staff*), што значи да је активно учествовао у креирању америчке спољне политике.

У политичком погледу држава је највише изазвана растућом моћи наднационалних организација које преузимају њихове традиционалне надлежности (ЕУ). Узимајући у обзир све друштвено-политичке трансформације касног двадесетог и почетка двадесет првог века, држава, као примарни заштитник политичке заједнице и кључни субјекат међународних односа, приморана је да своје напоре на пољу безбедности учини што јефтинијим, ефикаснијим и легитимнијим. Суочена са све већим неизвесностима и бројним (стварним или конструисаним) претњама, држава тражи полугу тврде моћи којом може да принуди оне који не реагују на њену меку моћ. У економској сфери државну моћ највише изазивају мултинационалне компаније и транснационалне организације. Међутим, највећи изазов за државу у овом периоду представља угрожавање њеног суверенитета, од теоријског разматрања, преко дипломатских, економских и политичких акција, па све до војних интервенција.

ГЛОБАЛНИ СИСТЕМ КОЛЕКТИВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ КАО ИЗАЗИВАЧ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Почетком деведесетих година 20. века чинило се да је хладноратовско одмеравање снага у СБУН између два највећа ривала прошлост и да ће систем УН бити трајно одблокиран и функционалан. У прилог овоме се истицала и чињеница да је СБУН нагло повећао број усвојених резолуција (само од 1991. до 1993. год. СБУН је усвојио 185 резолуција, док је за 46 година постојања усвојио 685). Први заливски рат је био добар почетни тест за СБУН који је био успешно решен усвајањем низа резолуција од којих је и она о употреби свих средстава против Ирака да се заустави агресија на Кувајт. Међутим, ово није значило увод у улазак у мирнију фазу међународних односа. Убрзо ће се појавити епидемија унутардржавних ратова широм подсахарске Африке, бивше СФРЈ и СССР. Ови ратови ће однети милионе жртава од којих ће велика већина бити цивили, док ће одговор УН махом бити неефикасан и у сенци једине преостале суперсиле. Победници у Хладном рату покретаће војне интервенције против држава које су се нашле на путу остварења њихових интереса и то нелегално без одобрења СБУН. Нова генерација војних акција против суверених држава биће правдане кроз концепт „Хуманитарних интервенција”. Хуманитарна

интервенција је „снажна акција предузета од држава укључујући и употребу силе, према или у другој држави, без пристанка њене владе, са или без одлуке СБУН у циљу спречавања или заустављања бруталног масовног насиља над људским правима или међународном хуманитарном праву” (Савић 2007, 7). Најпознатије нелегалне војне интервенције покренуте су против СР Југославије (СРЈ)² и Ирака.

Саме УН, поучене једностраним војним акцијама, ће почети предузимати одређене кораке на редефинисању и ограничавању суверенитета и то након неколико озбиљних случајева кршења међународног права у овој области. Хуманитарне интервенције, које су предузимали одређени делови међународне заједнице у периоду после Хладног рата, покушавају се уградити у међународно право кроз систем УН. Један од најозбиљнијих покушаја је био извештај Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет (*ICISS - International Commission on intervention and state sovereignty*) познат под називом: „Одговорност за заштиту”. Она се односи на одговорност држава према властитим грађанима и међународне заједнице у случају да држава не успе да изврши своје обавезе у погледу заштите људских права. Прави циљ овог концепта је да се обезбеди правна и етичка основа за хуманитарне интервенције. Ово се може закључити не само из садржаја извештаја, већ и по времену када је настао (2001. године) – након агресије НАТО савеза на СРЈ. Комисија се једногласно слаже да у садашњем међународном систему не постоји ни једно друго тело и виши ауторитет од СБУН да би одобрио интервенцију. Међутим, задатак није наћи алтернативу СБУН, него обезбедити његову већу ефикасност и повољније услове за одлучивање него што је било у прошлости. Зато сматрају, да сваки позив на војну интервенцију треба и формално да тражи одлуку СБУН (26). У пракси СБУН се први пут позвао на „одговорност за заштиту” 2006. године у Резолуцији 1674 која дефинише заштиту цивила у оружаном сукобу, а недуго затим позивајући се на ову

² Одлука о нападу на СРЈ донесена је без одобрења СБУН и трајало је 78 дана. У бомбардовањима тешко је оштећена инфраструктура, привредни објекти, школе, установе, медијске куће, споменици културе. Према проценама погинуло је између 1200 – 2500 људи. Током операције извршено је 2300 ваздушних удара на 995 објеката широм земље, а 1150 борбених авиона лансирало је близу 420 хиљада пројектила укупне масе 22 хиљаде тона. Акција НАТО, коју је Влада СРЈ, али и бројни правни стручњаци, назвала агресијом, уследила је после неуспешних преговора о решењу кризе на КиМ у Рамбуеју и Паризу. Бомбардовање СРЈ окончано је усвајањем Резолуције 1244 СБУН.

резолуцију изгласаће нову 1706 којом овлашћује распоређивање УН снага у Дарфуру, Судан. Међутим, и поред одређених помака који су се десили у погледу хуманитарног интервенисања под окриљем СБУН, актуелни међународни поредак је још увек далеко од консензуса по овом питању. Наиме, 2012. године није прошао предлог резолуције за хуманитарну интервенцију у Сирији, јер су Русија и Кина уложиле вето. Коначно, доследна примена овог документа означила би озбиљно нарушавање документа на коме почива међународно право – Повеље УН.

УН нису имале адекватан одговор на анархију која је настала у међународним односима након Хладног рата. С једне стране оне нису успеле да заштите цивилно становништво у земљама захваћеним унутрашњим сукобима, док с друге стране нису биле у стању да заштите своје чланице и њихов суверенитет од нелегалних спољних војних интервенција. Западни део међународне заједнице је НАТО агресију на СРЈ означио као нелегалну, али легитимну. У говору у СБУН 2000. године амерички сенатор Хелмс (*Jesse Helms*), председавајући комитета Америчког сената за спољне послове, је рекао да се суверенитет држава не може поштовати ако нема легитимитета: „Слободан Милошевић не може имати суверенитет над Косовом и Метохијом док убија Косоваре и њихова тела баца у масовне гробнице” (Helms 2001, 48). Из сенаторове изјаве се види да није постојао начин да се сачува суверенитет СРЈ у том турбулентном времену. Изјава високог званичника САД у највишој институцији у свету, која је надлежна за одржавање мира и безбедности, говори да је крај 20. века представљао врхунац униполарности међународних односа и потпуне доминације САД.

Агресија НАТО савеза на СРЈ ће демаскирати сву неефикасност и несавршеност актуелног система УН, заправо постаће јасно да систем колективне безбедности није у стању да обезбеди поштовање међународног права и да одржава мир у свету. Када су у питању груба кршења суверенитета држава, УН ће у овом периоду деловати у правцу потврђивања фактичког стања, а не као међународни ауторитет надлежан за заштиту својих чланица. Ово се јасно може видети код усвајања резолуције СБУН 1244 и код формирања међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет. Професор Колер (*Hans Köchler*) у погледу НАТО агресије на СРЈ примећује да је проблем био у недоследној примени међународног права – присилних мера из Повеље УН (због права вета сталних

чланица СБУН). Само равнотежа снага, где главни актери одвраћају једни друге од кршења права, може гарантовати поштовање основних норми општег међународног права, пре свега забрану унилатералне употребе силе (Köchler 2019, 67). Актуелни међународни односи и глобални систем колективне безбедности оличен у УН у периоду након Хладног рата нису били истински заштитници суверенитета националних држава, већ су чак представљали изазов за поједине националне државе чланице УН.

Развој и напредак друштва и државе, умногоме зависи од способности препознавања и прилагођавања глобалним трендовима. Претње, као и прилике треба препознавати, прилагођавати им се, те сходно томе изналазити начине за остваривање властитог потенцијала. Пандемија COVID-19 је изазвала највећу глобалну здравствену кризу од Првог светског рата. Руско-украјински рат, који се надовезао на њу, створио је највећи привредни пад и инфлацију у свету од Другог светског рата. Због претње здрављу човечанства и несагледивих последица за светску привреду, пандемија, а затим рат у Украјини (уз већ вишегодишње теме, попут дигитализације, демографских изазова или климатских промена), доминирају расправама о изазовима који ће обележити наредне декаде у стратегијама друштвеног, економског, политичког и војног развоја већине држава света. Актуелна криза је подстакла на промишљања о могућим променама, које ће битно утицати на глобално друштво и привреду у деценијама пред нама, а посебно улогу државе и институција, међународне односе, индустријску политику, самодовољност у производњи (пре свега хране, енергије, лекова) и регионализацију ланца снабдевања. УН се нису показале као гарант светског мира, тако да националним државама остаје да се поново ослањају на своје способности и јачању суверенитета.

ЗАКЉУЧАК

Савремена национална држава је настала у 17. веку на простору данашње Западне Европе након крвавог Тридесетогодишњег рата. Временом ће се националне државе проширити на све делове света и тако ће бити успостављен међународни систем суверених држава какав и данас егзистира. Више од два века стабилност међународног система суверених држава је одржавана механизмом равнотеже снага између најмоћнијих држава тог времена, док ће правила понашања

држава у међународним односима бити регулисана кроз конгресе, конференције и уговоре (посебно карактеристично за 19. век). У 20. веку доћи ће до еволуције у одржавању међународне безбедности кроз систем колективне безбедности оличен у повељама ДН и УН.

Крај Хладног рата значиће историјске промене које ће преобликовати међународни поредак и извршити снажан притисак на националну државу. Државна моћ све више слаби услед јачања међународних организација, транснационалних компанија и неуравнотежене моћи великих сила. На удару се највише нашао суверенитет државе као њено кључно обележје, како у теорији, тако и у пракси. Постхладноратовске теорије суверенитета државе истичу потребу његовог трансформисања од права ка обавези државе према својим грађанима. Заправо, ово је била само теоријска подлога за оно што ће најмоћније државе да ураде у међународној пракси: агресија на суверене државе без одлуке СБУН. При томе треба имати у виду и критичаре редефинисања концепта државног суверенитета, као гаранта стабилности међународног система кроз векове. Колико је опасно редефинисање државног суверенитета упозоравају чак и водећи западни теоретичари међународних односа. Нагло одустајање од концепта националног суверенитета обележило је појаву новог стила у спољној политици изазваног унутрашњом политиком и призивањем универзалних моралистичких слогана. Они који се подсмевају историји очигледно се не сећају да су се легална доктрина националног суверенитета и принцип немешања – очувани у Повељи УН појавили на крају разарајућег тридесетогодишњег рата (Купер 2007, 67).

УН су одговорне за одржавање мира и безбедности у свету на основама колективне безбедности. У новијој историји један део држава су биле жртве агресије, а да је при том изостала било каква реакција УН. Закључак је да УН немају способности да заштите суверенитет својих чланица због несавршености међународног права и саме структуре СБУН. Сталне чланице СБУН користећи право вета остварују своје интересе занемарујући међународно право. Државу у актуелном односу снага у међународним односима може делимично да заштити структура расподеле моћи која ће обуздавати хегемонију великих сила и одржавати равнотежу снага. Равнотежа снага није само инструмент за одржавање националног суверенитета у међународној заједници која се успоставила још од Вестфалског мира, већ је и један од услова за стварање регулаторног оквира

у овој специфичној заједници суверених држава – међународног права (Petrić 2013, 28). Биполарна структура расподеле моћи каква је била током Хладног рата или мултиполарна каква данас све више постаје, могу одржавати стабилност на глобалном нивоу и делимично бити заштита од угрожавања држава споља. Униполарна структура међународног система је најнесавршенија и најопасанија за националне државе и не постоји механизам заштите од ње уколико се држава нађе на путу остварења циљева водеће светске силе. Једна од жртава униполарног тренутка светског поретка је била СРЈ. (Дугин 2019). Коначно, постојећи глобални систем колективне безбедности није довољан и поуздан гарант очувања суверенитета националне државе у модерном добу, шта више он може у одређеним околностима представљати изазов за државу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гађиновић, Радослав. 2011. „Национални идентитет и безбедност модерне државе.” НБП. *Наука, безбедност, полиција*, 16 (1): 17–31.
- Деспотовић, Љубиша. 2017. „Да ли је национална држава још увек могућа.” *Културни центар Новог Сада*, 10. фебруар 2017. <https://www.kcns.org.rs/agora/da-li-je-nacionalna-drzava-jos-uvек-moguca/>.
- Димитријевић, Војин, и Радослав Стојановић. 1996. *Међународни односи*. Службени лист: Београд.
- Дугин, Александар. 2019. Предавање на Универзитету одбране. Београд.
- Винсент, Ендрју. 2009. *Теорија државе*. Службени гласник: Београд.
- Ејдус, Филип. 2012. *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Службени гласник: Београд.
- Јовић Дејан, и Филип Ејдус. 2014. *Теорије међународних односа: Либерализам*. Загреб: Политичка култура.
- Краснер, Д. Стефен. 2007. *Подела суверенитета*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Кревелд, Ван Мартин. 2012. *Успон и пропадање државе*. Београд: Албатрос плус.
- Купер Роберт. 2007. *Распад нација*. Београд: ИП Филип Вошњић.

- Нај, Џозеф. 2006. *Како разумевати међународне сукобе*. Београд.
- Павловић, Вукашин, и Стојиљковић Зоран. 2010. *Савремена држава: структура и социјалне функције*. Београд.
- Радичић, Драгана. 2016. „Финансирање субцентралних нивоа власти у Републици Србији”. Докторска дисертација. Универзитет у Нишу: Економски факултет
- Савић, Сава. 2007. „Међународно право и хуманитарна интервенција.” *Међународни проблеми*, 54 (1): 5–48.
- Симеуновић, Драган. 2017. „Релације националне државе и глобализације у време великих миграција.” У *Зборник радова Правни факултет у Нишу*, ур. Саша Кнежевић и Маја Настић, 56 (76): 17–34.
- Helms, Jesse. 2001. *Empire for Liberty: A Sovereign America and Her Moral Mission*. Library of congress cataloging.
- Housden, Martyn. 2012. *The League of Nations and organization of peace*. London: Routledge.
- Jackson, Robert, and Georg Sorensen. 2016. *Introduction to international relations, theories and approaches*. Oxford: Oxford University press.
- Köchler, Hans. 2019. “The NATO war of 1999 and the impotence of international law.” In *NATO war against Yugoslavia and its implications*, ed. Nebojša Vuković.
- Mathews, T. Jessica. 1997. “Power Shift.” In *Foreign Policy*, ed. Robert J. Lieber, 50–66.
- Petrič, Ernest. 2013. *Foreign Policy: From Conception to Diplomatic Practice*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Robinson, I. William. 1996. *A theory of global capitalism: Production, class and state in a transnational world*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University press.
- Shaw, Martin. 2000. *Theory of global state*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hatidža Beriša

University of Defence, Belgrade

Jelena Šuleić

Belgrade

NEOLIBERAL VIEWS OF THE CHALLENGES OF THE NATION-STATE IN THE MODERN AGE

Resume

The paper starts that the modern age is the period from the signing of the Treaty of Westphalia until today, and that the existing global system of collective security is a sufficient and reliable guarantor of preserving the sovereignty of the national state in the modern age. It can be a challenge for the state, and the perseverance facing the state will be considered more heavily in the political and economic dimension in the post-Cold War period. The aim of this paper is to observe at the theoretical definition of the national state, ie to present its key characteristics, which distinguishes the state from earlier forms of political organization. In order to indicate a brief historical overview of the development of the national state and the characteristics of international relations for the considered periods. The focus of the paper identifies the basic challenges faced by the national state in the post-Cold War period, with a focus on economic and political challenges. This is followed by a brief overview of the role of the United Nations (UN) in maintaining international peace and security in the post-Cold War period.

Keywords: collective security, national state, international relations, Cold War, United Nations³

³ Овај рад је примљен 9. септембра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 321.01:323.1(72)
DOI: 10.5937/polrev75-43183
Прегледни рад

*Никола Лазих**

Институт за политичке студије, Београд

*Андреја Младеновић***

Центар за европске политике, Београд

УЛОГА ДРЖАВЕ У ИЗГРАДЊИ ОДРЖИВОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА МЕКСИКО

„Историја Мексика је историја човека који трага за својом припаданошћу, за својим пореклом. Заредом пофранцужен, хиспанизован, домородац, *безбојни*, пролеће кроз историју као комета од жада, која покатакд блесне”.

Октавио Паз (*Octavio Paz*)

Сажетак

У раду се разматра процес изградње националног идентитета и улога државе у том процесу. У многим друштвима, државе су монополисале читав процес, али је успешност са којом су тај процес спроводиле упитан. На студији случаја Мексика, истраживање се бави управо могућношћу изградње стабилног и одрживог националног идентитета од стране државе. Одговор на истраживачко питање аутори налазе у анализи улоге мексичке државе и владајућих режима у изградњи различитих наратива и упоредној анализи структурних, историјски условљених фактора. Закључак је да држава производњом и наметањем вештачких дискурса и идеја не може да компензује аутентичност и стабилност националног идентитета који се путем појава дугог трајања самостално развија.

* nikola.lazic@ips.ac.rs

** andrija.mladenovic@cep.org.rs

Кључне речи: национални идентитет, Мексико, местици, расизам, држава

УВОД

У ери доминације епистемолошког позитивизма политичким наукама од шездесетих година двадесетог века, бихевиористичких истраживачких питања и скепсе према интерпретативним истраживањима, питања из домена политичке културе, националних идентитета и других приступа тешких за недвосмислену концептуализацију, изгубила су приоритет. Често неподобна за моделовање и квантитативну методологију, ова питања таворила су изван строгог фокуса политичких наука. Реалност пак није имала стрпљења за политикологе, па им је зато великим променама које су наступиле на прелазу миленијума сигнализирала да време нормативних питања није прошло.

Идентитетска питања су повратком на мала врата најавила да је теза о *крају историје* била исувише амбициозна и претенциозна. Предмет овог истраживања биће национални идентитет и улога државе у изградњи одрживог националног идентитета. Да би се испитала могућност државе да наметне јавним политика, ауторитетом, а повремено и насиљем, одређену верзију националног идентитета која ће накнадно преживети искушења различитих епоха, аутор се одлучио за студију случаја Мексика из три разлога. Прво, улога државе у изградњи националног идентитета у Мексику је недвосмислена. Друго, у Мексику се политика државе према изградњи идентитета мењала, па тако имамо могућност да испитамо успешност различитих политика у различитим раздобљима, за шта би нам иначе била неопходна студија случаја која инкорпорира више јединица анализе – у овом случају више држава. Треће, због своје специфичности, комплексности и процеса дугог трајања, што изградња мексичког националног идентитета дефинитивно јесте, овај национални идентитет привлачио је, а и даље привлачи, много пажње. То резултира врло обимном литературом, а што је свакако од велике помоћи када су у фокусу широко концептуализована истраживачка питања попут оног на које ово истраживање покушава да да одговор.

Пре него што се директно упустимо у студију случаја Мексика, прво ћемо прецизно дефинисати концепт националног идентитета, односно да покажемо недвосмислено коју концепцију националног

идентитета користимо, као и да оправдамо свој избор. Потом ћемо кроз анализу генезе мексичког националног идентитета са обавезном контекстуализацијом покушати да одговоримо на питање може ли одрживи национални идентитет бити државни пројекат, односно може ли држава средствима која су јој на располагању да креира, а затим и наметне доминантну и резилијентну верзију националног идентитета.

ТЕОРИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Можда и најпознатија дефиниција Андерсона каже да је „нација [...] имагинарна политичка заједница” (Anderson 1988). Управо овај аутор заједно са Дорис Сомер (*Doris Sommer*) у анализи латиноамеричких националних идентитета полази од претпоставке да су деветнаестовековни национални идентитети чврсто дефинисани и уписани у јавне дискурсе кроз поруке у дневним листовима и романима. За овакву идеју врло је битан Андерсонов концепт тзв. *штампаног капитализма* (*print-capitalism*) који заправо објашњава како су штампани медији и њихова по први пут широка дистрибуција у деветнаестом веку омогућили дисеминацију националних фантазија и маштарија (Skinner 2001, 25–26). Ипак, кључна је одредница Андерсонове дефиниције националног идентитета која подразумевана стабилност, па чак и стабилност дискурса у којима су национални идентитети уписани. Да ли је то нужно случај? Могу ли се дискурси и национални идентитети мењати? У крајњем случају, може ли истовремено постојати неколико верзија националног идентитета у конкуренцији једних са другима?

Други аутори попут Реџаи и Енлоу (Rejai and Enloe 1969, 141) тврде да је национални идентитет променљива категорија и стога нацију дефинишу као „релативно велику групу људи која *осећа* да припада, заједно делећи једну или више особина попут заједничког језика, религије или расе, заједничке историје или традиције, сет обичаја и заједничку судбину. У случају емпиријског посматрања ниједна од ових особина не мора заиста постојати; важно је да људи верују да оне постоје”. Ова дефиниција важна је јер инсистира на перцепцији људи уместо на објективним категоријама и обележјима попут Андерсоновог концепта стабилности. Даље, Карл Дојч (*Karl Deutsch*) се у анализи националног идентитета и нације ставља негде између ова два правца, и у дефиницији користи категоријални апарат

који се одмиче од потпуног релативизма, али ипак те категорије језика и комуникације које користи јесу променљиве, и он сматра да су: „људи демаркирани у односу на друге комуникационим баријерама, односно проминентним раскорацима у комуникационој ефикасности” (Deutsch 1969, 100). Овај рад ће свакако пратити модернистичко схватање, односно конструктивистичко одређење националног идентитета, најпре због ограничавајућег карактера примордијалног разумевања које се фокусира на етничко порекло.

Конечно, дефиниција којом се Лејтин (*Laitin*) служи потврђује модернистичко схватање блиско интерпретативном приступу који се у овом раду користи, а истовремено адекватно успева да инкорпорира променљивост националног идентитета и пружи категоријално-појмовни апарат неопходан истраживачу да се те промене објасне. Лејтин нацију види као: „популацију са координираним сетом уверења о сопственим културним идентитетима чији репрезенти захтевају власништво над државом (...) Беневити те координације објашњавају одрживост националних идентитета” (Laitin 2005). Нарочито важан сегмент у Лаитиновој дефиницији је појам државе који је у овом случају само исходиште претходно успостављеног националног идентитета. Ту претпоставку о првобитности националног идентитета наспрам државе преиспитаћемо касније кроз анализу других аутора и кроз студију случаја Мексика. Пре тога треба напоменути и да ова дефиниција имплицитно подразумева могућност вишеструких националних идентитета који пледирају да успоставе „власништво над државом”, са чиме се аутор у потпуности слаже. У периоду који претходи држави могуће је дакле да постоје различите компетитивне верзије националног идентитета које различите групе користе не би ли другима наметнуле своју концепцију и кроз тај поступак монополисале за себе поступак изградње државе. Постоје различити услови које једна група мора да испуни да би успешно за себе приграбила, али и довршила процес изградње државе:

1. „организациони – настанак мрежа добровољних организација;
2. политичко-економски – снабдевање јавним добрима;
3. комуникациони – мање различитих језика, односно у теоријском смислу више заједничких медија за комуникацију” (Wimmer 2018, 153).

Ово пак није најважније питање с обзиром на то да се бави *bottom-up* приступом изградње националног идентитета и касније државе, а у наредним редовима ми ћемо покушати да видимо каква улога државе може бити у изградњи националног идентитета – тзв. *top-down* приступ.

Тако, рецимо, Линц и остали (Linz, Stepan, and Yadav 2004, 6) пратећи поделу изградње националних држава раздвајају национално-државне политике (*nation-state policies*) и државно-националне политике (*state-nation policies*) од којих су ове прве релевантне за ово истраживање јер прате *top-bottom* приступ и дефинишу га као: „политичко институционални приступ који покушава да изједначи политичке границе државе са претпостављеним културним границама нације (...) Не треба ни рећи да су културне границе далеко од јасних у већини случаја, што значи да креација националних држава укључује привилеговање одређеног социо-културног идентитета уместо других потенцијалних или стварних социо-културних расцепа који могу бити политички мобилизовани”.

Неки аутори су склони мишљењу да држава не може бити успешан коловођа изградње идентитета и да наметнуте верзије истог нису одрживе. Главни аргумент у прилог томе јесте чињеница да ће евидентно у сваком друштву на почетку бити неколико компететивних визија националног идентитета које ће доћи *одоздо*, али да ће већина њих морати да буде угушена да би се и сама власт државе потврдила и легитимизовала, управо доказивањем да је у могућности да доминира, буде ауторитет и доноси одлуке: „... у земљама где је национализам подстакнут одозго, увек постоји сумња у било какве манифестације националног сентимента које долазе из маса.” Реџаи и Енлоу тврде: „када национализам претходи и обликује државу настаје грађанство, док ће се у супротном формирати идентитети који неће желети да буду инкорпорирани, што показују Индонезија, Судан, Конго, Вијетнам” (Rejai and Enloe 1969, 152). Ова теза је управо и тема овог рада, а постоје и други аутори који је потврђују постављајући питање да ли је уопште и могуће замислити изградњу националног идентитета без улоге државе у том процесу (Montserrat 2004, 126).

Да ли нам на претходном списку земаља недостаје и Мексико и да ли заслужује да буде на, не тако кратком списку држава, у којима је *top-down* приступ изградњи националног идентитета подбацио, видећемо у наредним сегментима истраживања.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: МЕКСИКО

Историјско кретање изградње мексичког националног идентитета није праволинијско. У питању је испресецана и изломљена линија и може се разумети тек по оствареном увиду у њену целовитост, укључујући како почетке тако и кулминацију у данашњости. Стога, почињемо од периода колонизације.

Најинтересантнију анализу периода колонизације нуди Хозе Ревуелтас (*Jose Revueltas*) који кроз евидентно марксистички приступ прати обрасце власништва над капиталом и кроз материјалне условљености објашњава друштвени феномен изградње националног идентитета. Наиме, иако је у почетку домородачко становништво било у потпуности економски обесправљено, Шпанци (*Spaniards*) су врло брзо схватили да би нестанак домородачког становништва заправо значио губитак радне снаге (скоро па бесплатне радне снаге), па су стога одлучили да им доделе својину уз одређене услове, а тим поступком несвесно су посејали семе онога што Мексиканци зову *mestizaje*:

„Колонизација је уништила било какву историјску могућност да било која *Anáhuac* националност постане национално биће државе. *Anáhuac* у оригиналном преводу значи „земља између вода”, али у овом контексту означава људе на културном простору од Мексика па на северу до Никарагве и САД, а који потичу од древних Олмека – цивилизације која претходи свим каснијим мексичким цивилизацијама. Као што је већ речено, шпанска колонизација и колоније анулирале су националне контрадикције између домородаца, претварајући их истовремено у масу која дели економски интерес, пошто су у новом поретку ствари домороци представљали производну снагу у контрадикцији са власништвом представљеним од стране Шпанаца” (Revueltas 2017, 226).

Другим речима, Шпанци су онемогућили било какву могућност да из масе различитих племена домородачког становништва спонтано, на начин на који то примордијалне теорије националног идентитета и предвиђају, изникне и превлада на етничкој верзији заснована верзија националног идентитета. Угушени антагонизми између домородачких племена и њихово претварање у аморфну масу заокупљену искључиво преживљавањем, удаљило их је стога од политички укорењених тема изградње државе, националне реализације и концептуализације националног бића, а донело је економски верзиране социјалне расцепа између домородачког

становништва у својој укупности и Шпанаца, односно *креола*. Креоли је термин који се користи за особе рођене у шпанским колонијама, понекад искључиво оне шпанског порекла, али чешће су то била деца местица. У време колонијализма, они су припадали највишој друштвеној класи (после чистокрвних Шпанаца – *Spaniards*) којој је било омогућено од стране шпанске круне да буду у поседу земљишта и значајнијих економских ресурса. Политичка свест која почива на оваквим материјалистичким предусловима била је недовољна за формирање односно еволуцију мексичког националног идентитета, а управо у таквом контексту почиње Мексички рат за независност. Агустин де Итурбиде (*Agustín de Iturbide*), вођа мексичке борбе за ослобођење од шпанске круне искористио је овај рат као колосалну прилику да одложи трансформацију својинских односа пошто је и сам представљао *креоле* који логично нису били заинтересовани за овај процес, а уз то ни за започињање процеса изградње националног идентитета. Тако је „реализација мексичког државног националног бића била одложена за следећи историјски период који ми познајемо као Независни Мексико” (Revueltas 2017, 229). Пре тога, нарочито битни догађаји су и тзв. *La Reforma*, тј. либерална реформа спроведена после Ајутла плана (*Plan de Ayutla*) да се са власти уклони конзервативни председник и грађанског рата који је уследио, а који је за исход имао „историјски пораз феудалних земљопоседника (укључујући и цркву), наследнике тековина контрареволуције из 1821. године” (229).

Концепт *mestizaje*, неизоставан је у било ком истраживању поводом мексичког националног идентитета. Сам концепт је резултат историјски условљених расних и културних размена и мешања због којег су „Мексиканци усвојили *mestizaje* или промоцију расног мешања као својеврстан циљ ради интеграције нације (Jaime E. Rodriguez and Vincent 1997, 51). Овај процес свакако није усвојен без примедби обзиром на свеprisутан расизам па чак и аутошовинизам, па је зато често *mestizaje* означавао као „начин да Индијанце избави из опресије”, док је од стране других критикован јер стреми ка „креацији расе копилади” (51). Коначно, концептуализација и вредносне одреднице овог термина, односно процеса, су се мењале у складу са духом времена, политичких околности и утицају различитих личности и њихових литерарних дела, али је најдуже у оптицају заправо одређење по којем је *mestizo* „прави Мексиканац помешаног европског и домородачког наслеђа” (Study.com 2022), а за потребе овог рада ћемо користити израз *Amerindian*.

Након ове дигресије корисне за наставак истраживања, враћамо се на историјску прекретницу у причи настанка мексичког националног идентитета – другу половину и касни деветнаести век. У том раздобљу, доминира влада Порфирија Дијаза (*Porfirio Díaz*) који је земљом суверено у два наврата владао у укупном периоду од 31 године. То раздобље се назива *Porfiriato* (Stevens 1996, 378). Дијаз је бивао изабран кроз поступак који је подразумевао квази-демократску партиципацију, али је суштински он био једини који се питао. Тада је први пут држава преузела на себе улогу званичне интерпретације историје у циљу изградње националног идентитета који би даље истој тој држави омогућио вазале, а у овом конкретном случају вазали, а не грађани, били су дугогодишњег режима Дијаза. Контекст Дијазове владавине снажно је уграђен и у сам *државни пројекат* изградње националног идентитета. Кроз симболику изградње споменика независности у Мексико Ситију, Диксон (*Dixon*) објашњава тај контекст, а истовремено нам помаже и да разумемо како је сам контекст уграђен у процес дефинисања националног идентитета. (Dixon 2010). „Влада Порфирија Дијаза желела је да ослика рођење Мексика као изданка западне цивилизације у процесу стицања независности” (Dixon 2010, 124). Изразито елитистичка идентитетска концепција коју је Дијазов режим изабрао није одбацивала домородачко становништво, али им није давала ни алтернативу. Наметнута визија мексичког националног идентитета инсистирала је на чињеници да је Мексико део модерног света, да су коначно превазишли своје домородачке корене и да се сви у ту визију морају уклопити, иако се није негирало постојање тих корена. Како пише Диксон, памфлети који су били дистрибуирани поводом откривања споменика независности славodobитно су декларисали да су већина Мексиканаца: „индивиде беле расе, Европљани, неки помешане крви између Европљана и домородаца, и Индијанаца који су сада малобројни” (Dixon 2010, 134). Евидентно, Индијанци је и требало да буду малобројни јер се нису уклапали у визију елитистичке и модернистичке концепције националног идентитета. Наметнута еуроцентрична верзија националног идентитета требало је дакле да послужи одстрањивању домородачких корена, на које је Мексиканци требало да буду поносни и то само утолико уколико су успели да их превазиђу.

Двадесети век донео је промене, донео је нову партију *Partido Revolucionario Institucional (PRI)*, а у пакету донео је и нови државни пројекат изградње националног идентитета. У том периоду је

доминирала идеја о јединству и хомогености, са „импликацијом да културни плурализам треба замешати у монолитну идеју о националности” (Schmidt 1978, 108). Мексичка револуција са почетка двадесетог века и ортодоксије из којих је и *PRI* израсла довеле су и до дијалектичке чињенице да је „стара индијанска/европска теза/антитеза довела до стварања више синтезе – *mestizaje*, која није ни индијанска ни европска, већ квинтесенцијално мексичка” (Knight 1990, 84–85). Овај период донекле доноси и отклон од нескривено расистичке деветнаестовековне концепције националног идентитета, али је упитно да ли је тај отклон апсолутан или је драстично суптилнији? Анализа деловања интелектуалне елите може донекле дати одговор.

Према виђењу Панстерса (*Pansters*), размишљања мексичког антрополога Мануела Гамиа (*Manuel Gami*) добар су увод за разумевање обрта у концептуализацији националног идентитета. Гамио је био водећа личност борбе за свакојаку еманципацију Индијанаца, али је таква борба првенствено била у служби креирања националног јединства и хомогеног националног идентитета. Домородачко становништво морало је бити интегрисано, морало је бити социо-економски оснажено, али само зато што је морало постати мексичко: „Индијанац не сме бити једноставно препуштен судбини као што је то увек био случај још од мексичке независности 1821. Напротив, он мора бити укључен у национални пројекат” (*Pansters* 2005, 77). Етноесенцијалистичко становиште је напуштено у корист половичног културног релативизма, а половичног најпре јер и сам Гамио, одбацујући идеју о природно условљеној инфериорности домородачког становништва, свеједно сматра тај народ „културно ретардираним” (77). Други аутори попут Васконселоса (*Vasconcelos*), који је у контексту времена вероватно и значајнији од Гамиа, такође снажно преиспитује деветнаестовековну европоцентричну перспективу, али само да би утврдио потпуну доминантност и расну супериорност мексичке расе тзв. – космичке расе, *La Raza Cósmica* (Manrique 2016). У том концепту Васконселоса је унеколико формализован читав *mestizaje* национални идентитет, односно у концепту који подразумева супериорност расе израсле управо из мешања различитих раса. Овакав прелаз је коначно омогућио наду да би домородачко становништво могло бити инкорпорирано у доминантну верзију националног идентитета, али да ли је у томе заиста и успео? Не заборавимо да и такав концепт, дакако напреднији од нескривено расистичког деветнаестовековног концепта и даље

није садржајно испражњен од манифестација патерналистичког односа и нешто суптилнијих појавних облика расизма.

Половином двадесетог века, мексичка држава наставља са политиком *местизофилије*. Наслањајући се на идеје интелектуалаца са почетка века, расно мешање постаје све важнији аспект државне политике у процесу изградње апсолутно јединственог националног идентитета за потребе кога би Индијанце најпре требало мексиканизовати. Логика иза овог пројекта била је врло једноставна и ослањала се на *indigenismo* политици, нарочито снажној током четрдесетих година двадесетог века, а која се састоји у следећем:

„Индијанци најчешће живе у апсолутном сиромаштву изоловани од остатка Мексика, без осећаја припадности и грађанства. Интеграција би пружила држави приступ индијанској земљи и радној снази и помогла да се успостави адекватно домаће тржиште неопходно за економски раст. Такође би се учврстило национално јединство приморавајући Индијанце да почну да се идентификују, не са изолованом заједницом, већ са нацијом као целином. (...) Коначно, мексичка држава надала се да би интеграција стимулисала расно мешање или *mestizaje*. Кроз расну хомогенизацију државе, *mestizaje* би великим делом умањило расни конфликт и заиста ујединило становништво Мексика” (Dogemus 2001, 376).

Дакле, једина разлика у концептуализацији је у замени редоследа средства и циља, па тако национално јединство односно јединствени национални идентитет, *mestizaje*, није било више циљ сам по себи већ средство путем којег ће се у коначници доћи и до економског и социјалног благостања. Горе поменута логика уистину је доследна, али не дозвољава оригиналну вредност домородачком, индијанском идентитету (или идентитетима), већ оставља довољно простора тек за функционалистички изражену вредност. Упитно је да ли та и таква концепција имплицитно промовише негативне стереотипе и да ли заиста омогућава интеграцију домородачког становништва, или их само користи, не би ли мексичком идентитету придодала црту изузетности и посебности у односу на Шпанце, али и Американце које смо до сада изузели из истраживачке једначине и додатно, не би ли државне економске политике биле успешније.

Пре него што се упустимо у анализу изазова са којима се данас суочава мексички национални идентитет, неизоставно је део рада посветити и самом расизму којем су Мексиканци изложени од стране њихових северних комшија и најближих суседа,

Американаца. Историја односа ове две државе сеже вековима уназад и комплексност која је карактерише није нимало лако обрадити. Једно од евидентних идентитетских размимоилажења има у себи религијску компоненту, односно основу, а конкретније тиче се свеprisутности римокатоличке цркве у мексичком друштву и врло израженом анти-римокатоличком сентименту присутном у америчком друштву. Такав анти-римокатолички сентимент не мора имати и нема нужно везе са Мексиком и Мексиканцима већ своје корене вуче и од имиграције ирских католика, односно навале, судећи по перцепцији Американаца и протестаната који су већ насељавали тло данашњих САД. Са друге стране, већ у првој половини деветнаестог века када Висенте Рокафуерте (*Vicente Rocafuerte*) објављује свој памфлет „Есеј о религијској толеранцији” истовремено бива и ухапшен „због прекршаја члана III Устава, који наводи да је римокатоличка вера религија Мексика по цену искључења свих других религија” (Rodriguez and Vincent 1997, 1–2). Овакав случај показује колико је снажно дух римокатоличке цркве и исте религије постао битан за идентитет Мексика, али и до које је мере служио као тачка расцепа између Англо-американаца и јужније од њих насељених Иберо-американаца. Религија је дакако важан аспект, али далеко од тога да је једини, а далеко и од тога да је најважнији.

Иако је расизам снажно укоренен и у Мексику, нарочито у деветнаестом веку када се он у врло егзактном облику манифестује и кроз микропоре тадашњег грађанског живота и кроз јавне политике владајућих режима, у свом обиму, па и садржини, није био ни принети америчкој верзији расизма, па су „дубоке линије повучене између ове две земље наметнуте историјом религијских односа и интерним политикама додатно продубљене драматично различитим погледима на питања расе, расног мешања и ропства” (Rodriguez and Vincent 1997, 5). Треба имати у виду да *изузетност* мексичког националног идентитета почива на прокламованом расном мешању и концепту *mestizaje*, иако је расизам суптилно присутан док теза о америчкој *изузетности* коју инкорпорира амерички национални идентитет пре свега произилази из манифесних, а не само латентних облика расизма попут ропства који је напротив већ 1829. године у Мексику забрањен, а истини за вољу до почетка деветнаестог века и појавни облици били су ретки.

Наравно, територијални проблеми нису заобишли ни ове суседе па је тако Мексико био условно речено приморан да 1848.

све своје територије од Калифорније до Новог Мексика препусти САД. Можда о размерама те територијалне *размирице* боље говори податак да је тај предео чинио скоро педесет процената укупне територије Мексика. Поред тога 1914. изразито анти-амерички сентимент пробуђен је због америчке окупације луке Веракруз. Ни честе депортације Мексиканца из САД у више наврата нису изостале током дуге историје односа ова два народа, а до Другог светског рата „ (...) сегрегација мексичке деце у јавним школама, посебни балкони за Мексиканце у позориштима, специјални дани одређени за Мексиканце да користе услуге јавних базена нису биле непознате у југозападним државама. Тада, као и сада, већина Мексиканаца живела је у *barrios*, форми гета” (Rodriguez and Vincent 1997, 41). Иако сликовит пример, он не пружа јасан увид у начине на које је историјски претпостављен расизам структурно условљавао институционализовану дискриминацију према Мексиканцима. Овакав став Американаца и расистичко понашање отелотворено у скоро свим друштвеним структурама погодовали су развоју горе објашњеног мита Васконселоса *La Raza Cósmica* који је „укључивао и Северноамериканце мексичког порекла и Мексиканце јужно од границе” (Navarro 1997, 66). Морис (*Morris*) зато не пропушта да каже како су и САД такође обликовале мексички национални идентитет „симболички му пружајући културне маркере путем којих се може диференцирати и тако дефинисати кроз различитости шта то значи бити Мексиканац” (Morris 2001, 247). Напослетку, и један од најважнијих мексичких друштвених празника, Дан мртвих, оптерећен је у потпуности симболиком чији је првенствени циљ интерпретација сопственог идентитета као друкчијег, посебног, па и *бољег* у односу на ривалске идентитете постављене у категоријама *дружности* – шпански и амерички (Brandes 1998).

Овај антагонизам олакшао је мексичкој држави да у свом *пројекту* да одговор на питање „Ко нисмо?“, али тек кроз даљу анализу савременог периода видећемо да ли су различите историјски условљене концепције *mestizaje* успеле да дају одговор на питање „Ко смо?” Стабилност државе је очувана до данашњих дана са мањим или већим успехом, али је упитно да ли је и поред *dictatablanda*, односно меке диктатуре једне партије, *државни пројекат* изградње националног идентитета успео. Држава је несумњиво и у другим сферама имала „централну улогу у процесу развоја (...) а тако комплексан систем, да би функционисао састојао се из карактеристичних кругова, мрежа и клика, које су све биле

концентрисане и усмерене ка центру, односно председнику. Кохезија се осигуравала све док су се политичке одлуке, скоро све, доносиле у председничком кабинету (чак и за избор градоначелника)” (Крстић 2014). Ослањајући се на неформалну легализацију клијентелистичких односа, извесно је дакле и по Крстићу да су кохезија и стабилност одржане, али је на коначни резултат утакмице које је држава водила по питању изградње националног идентитета требало сачекати.

Коначно, стигли смо до сегмента који испитује савремену проблематику и тренутни исход мексичког националног идентитета пројектованог одозго. Процес глобализације и њиме условљене појаве убрзане комуникације и усложњавања и продубљивања економских односа представљају велики изазов мексичком националном идентитету на два фронта које Морис сумира под неолиберализмом и *neo-indigenismo*. Други ће бити у фокусу, док ћемо први укратко елаборирати због не тако превелике комплексности, а ни релевантности за коначну тезу коју истраживање покушава да постави.

Јако развијени економски односи са САД нису дакле конзистентни са доминантним наративом о САД као *силецијом коју прети са севера* уграђеним средствима митологије, симболике и специфичних језичких конструкција у идентитетску категорију: „неолиберализам и глобализам оспоравају националну представу о САД као мексичкој предоминантној *другости* и због тога редефинишући разлике, оспоравају се и представе ове земље о себи и сопственој нацији” (Morris 2001, 239). Друго, све већа економска међузависност, или можда боље рећи зависност, у односу са САД нужно је створила класу победника и класу губитника у транзиционој игри која тако често поларизује друштва. По Кастањеди (*Castañeda*), читав транзициони процес поделио је Мексико у две групе: „оне приклоњене САД и оне које то нису” (Morris 2001, 248). Кроз НАФТА споразум и снажну позитивну кампању која му је претходила, велика већина анти-САД ставова је убрзано напуштена пре свега од стране политичких и економских елита које су од тог споразума и требало да највише профитирају. Потпуно логично, велику већину људи такав радикалан заокрет је збунио, а за потребе овог рада и најбитније оставио без врло битне компоненте сваког националног идентитета – концепта *другости*. Државно спонзорисани и релативно историјски конзистентни пројекат изградње националног идентитета избио је себи адут из руке, онемогућавајући одрживост концепта идентитетске изузетности јер се изузетан мора бити у односу на неког. Концепт

La Raza Cós mica изгубио је добар део ослонца. Међутим, онај, по аутору, супстанцијалнији аспект националног идентитета *mestizaje* можда је и могао да поднесе сав притисак да се није десио неоиндигенизمو процес који није био наметнут него се појавио одоздо и стога се вероватно и морао појавити.

„Неолиберални политичари нису успели у реформулацији мексичког национализма на начин који би очувао осећај нације да постоји јединствени интерни систем производње вредности. Као резултат тога, опозиција између државе и нације, између *дубоког Мексика* и комерцијалне, интернационалне и вештачки модернизацијске елите, искрсава као заједничка представа свеопште националне ситуације” (Lomnitz 2001, 122). Глобализацијски процеси и заокрет елите у односима са САД ипак су само окидач за важнији и историјски условљен процес неоиндигенизма. Тај процес проистекао је из борбе Запатиста војске за национално ослобођење (*Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN*) који се на идеолошким основама анти-неолиберализма и анти-глобализма самоперципирају као наследници идеја Емилијана Запате (*Emiliano Zapata*), револуционара и борца за права домородачког становништва. После тзв. Запатиста устанка 1994. године, односно војне офанзиве коју је *EZLN* повео против мексичке војске у сврхе ослобођења домородачког становништва од експлоатације државе у области *Chiapas*, итекако је постало јасно да питање мексичког националног идентитета није готово и да је кроз државни пројекат изградње нације, основно облежје нације – јединство, изостало: „Домороци су истребљивани попут егзотичне, тропске болести, али су били спашени на нивоу националне културе, (полу)измишљена представа о њима служила је само да дода још једну карактеристику имагинарном ступњу јединства националне државе” (Bartra 1989, 16). Врло сликовит пример како је домородачко становништво искоришћено у сврхе производње националног идентитета јесте и чињеница да су револуционарни лидери Бенито Хуарез (*Benito Juárez*) и Емилијано Запата, слављени због њиховог домородачког порекла, у јавном дискурсу представљени као „борци за демократију и социјалну правду” (Morris 2001, 241) уместо као борци за права домородачког становништва и против дискриминације које су трпели због институционализованог и мимикријског расизма. Домородачко становништво у деветнаестом веку маргинализовано је и експлоатисано економски да би се током двадесетог века њихове различитости славиле у политичке сврхе одржања државног

пројекта изградње јединственог националног идентитета, али и да би се манифестације расизма или суштинске незаинтересованости државе за положај домородачког становништва прикриле. Народ се напослетку окренуо против државе и против наметнутих идентитетских одређења и вештачки конструисаних наратива у служби изградње националног идентитета и највероватније крајњег циља послушних грађана Мексика и стабилности.

ЗАКЉУЧАК

Иронијом судбине после скоро једног века, Емилијано Запата, трагичар револуције, сада већ одавно мртав, успео је као узор појави дугог трајања да сруши монокултурно одређење идентитета наметнуто од стране политичких, па и интелектуалних елита. Процеси уско повезани са глобализацијом омогућили су да се искре незадовољства које тињају скоро читав један век претворе у пламен. Државни пројекат изградње националног идентитета и јединства конструисан на темељима вештачких, а још битније лажних и циничних наратива у којима је велики део становништва учествовао искључиво као оруђе у рукама елите испоставио се као неуспешан. Мартин започиње своје истраживање цитатом новинара из 2000. године, а ми ћемо наше истраживање истим привести крају: „Мексико не постоји. Мексико је скуп региона, мозаик уједињен силом. И сада када је национализам револуције, када је тај пројекат сломљен, шта нас одржава скупа? Фудбал? Критиковње Карлоса Салинаса (Carlos Salinas)? Ништа више” (Martin 2009, 233). Мексико се очигледно придружује скупу земаља поменутом на почетку – Индонезији, Судану, Конгу и Вијетнаму где су *top-down* процеси изградње националног идентитета очигледно доживели неуспех, односно друштвима којима предстоји период у коме ће или пронаћи нове категорије путем којих ће се национални идентитет редефинисати (јер национални идентитет свакако није стабилна категорија), или ће кренути путем мање оптимистичних алтернатива.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Крстић, Зоран. 2014. *Латинска Америка – изазови и препреке демократизације*. Београд: Факултет политичких наука.
- Anderson, Benedict. 1988. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. New York: Oxford UP.
- Bartra, Roger, and Susan Casal-Sanchez. 1989. "Culture and Political Power in Mexico." *Latin American Perspectives* 16 (2): 61–69.
- Brandes, Stanley. 1998. "The Day of the Dead, Halloween, and the Quest for Mexican National Identity." *The Journal of American Folklore* 111 (442): 359–380. doi: 10.2307/541045.
- Deutsch, Karl W. 1969. *Nationalism and Social Communication*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Dixon, Seth. 2010. "Making Mexico More 'Latin': National Identity, Statuary and Heritage in Mexico City's Monument to Independence." *Journal of Latin American Geography* 9 (2): 119–138.
- Doremus, Anne. 2001. "Indigenism, Mestizaje, and National Identity in Mexico during the 1940s and the 1950s." *Mexican Studies* 17 (2): 375–402. doi: 10.1525/msem.2001.17.2.375.
- Guibernau, Monteserrat. 2004. "Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment." *Nations & Nationalism* 10 (1/2): 125–141. doi: 10.1111/j.1354-5078.2004.00159.x.
- Herder, J. G. 2004. *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*, eds. Ioannis Evrigenis and Daniel Pellerin. Indianapolis IN: Hackett.
- Knight, A. 1990. "Racism, Revolution and Indigenismo: Mexico, 1910–1940." In *The Idea of Race in Latin America, 1870–1940*, ed. Richard Graham. Austin: University of Texas Press.
- Laitin, David D. 2007. *Nations, States, and Violence*. Oxford: Oxford University Press.
- Linz, Juan J., Alfred Stepan and Yogwindra Yadav. 2004. *Nation State" or 'State Nation'?: Conceptual Reflections and Some Spanish, Belgian and Indian Data*. Human Development Report Office (HDRO), United Nations Development Programme (UNDP).
- Lomnitz, Claudio. 2001. *Deep Mexico, Silent Mexico: An Anthropology of Nationalism*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

- Manrique, Linnete and Lisa Miles Bunkowski (eds). 2016. "Dreaming of a cosmic race: José Vasconcelos and the politics of race in Mexico, 1920s–1930s." *Cogent Arts & Humanities*, 3 (1): 1–13. doi: 10.1080/23311983.2016.1218316.
- Martin, Patricia M. 2009. "National Fragments and Post-National Cultures: Mexican National Identity in Transition?" *Space and Polity* 13 (3): 233–252. doi: 10.1080/13562570903454317.
- Morris, Stephen D. 2001. "Between Neo-Liberalism and Neo-Indigenismo: Reconstructing National Identity in Mexico." *National Identities* 3 (3): 239–255. doi: 10.1080/14608940120086894.
- Muscato, Christopher. 2022. "Mestizaje: Definition & History." Study.com. June 28, 2022. <https://study.com/academy/lesson/mestizaje-definition-history.html>.
- Navarro, M. G. 1997. "Racism and Mestizaje." In *Common Border, Uncommon Paths Race, Culture, and National Identity in U.S.-Mexican Relations*, eds. Jaime E. Rodriguez O. and Kathryn Vincent. Wilmington, Del.: Scholarly Resources.
- Pansters, Wil G. 2005. "Authenticity, hybridity, and difference: debating national identity in twentieth-century Mexico." *Focaal* 2005 (45): 71–93. doi: 10.3167/092012905780909324.
- Rejai, Mostafa and Cynthia H. Enloe. 1969. "Nation-States and State-Nations." *International Studies Quarterly* 13 (2): 140–158. doi: 10.2307/3013942.
- Revueltas, José. 2017. "Possibilities and Limitations of the Mexican (1958)." In *Mexican Philosophy in the 20th Century: Essential Readings*, eds. Carlos Alberto Sanchez and Robert Eli Sanchez, 216–232. New York: Oxford University Press.
- Rodriguez, O. Jaime, E. and Vincent, K. 1997. "Back to the Future: Racism and National Culture in U.S.-Mexican Relations." In *Common Border, Uncommon Paths : Race, Culture, and National Identity in U.S.-Mexican Relations*, eds. Jaime E. Rodriguez O. and Kathryn Vincent. Wilmington, Del.: Scholarly Resources.
- Schmidt, Henry C. 1978. *The Roots of Lo Mexicano: Self and Society in Mexican Thought 1900-1934*. College Station and London: Texas A&M University Press.

- Skinner, Lee. 2001. "Martyrs of Miscegenation: Racial and national Identities in Nineteenth-Century Mexico." *Hispanófila* (132): 25–42.
- Tenenbaum, Barbara A., ed. 1996. *Encyclopedia of Latin American History and Culture*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Wimmer, Andreas. 2018. "Nation Building: Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart." *Survival* 60 (4): 151–164. doi: 10.1080/00396338.2018.1495442.

Nikola Lazić

Institute for Political Studies, Belgrade

Andrija Mladenović

European Policy Centre, Belgrade

THE ROLE OF THE STATE IN BUILDING A SUSTAINABLE NATIONAL IDENTITY: CASE STUDY OF MEXICO

Resume

This research investigates the national identity building process and corresponding role of the state in it. In many societies, states monopolised entire process, yet success they have been achieving is ambiguous. Using the Mexico case study, the research explores prospects of the state to lead the process of building a stable and sustainable national identity. To respond to the research question, authors analyse role of the Mexican state and ruling regimes in the process of different narratives production and parallelly investigates structural, historically conditioned factors. The conclusion is that the state cannot compensate authenticity and stability of the national identities which arise independently through the *longue durée* processes by producing and imposing artificial discourses and ideas.

Keywords: national identity, Mexico, *mestizaje*, racism, state

* Овај рад је примљен 26. октобра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

**НЕКИ АСПЕКТИ НАЦИОНАЛНЕ
ОДБРАНЕ И БЕЗБЕДНОСТИ**

155

Павле Недић, Марко Мандић

СЕКУРИТИЗАЦИЈА У ИЗБОРНОМ КОНТЕКСТУ –
РАТ У УКРАЈИНИ И ИЗБОРНА КАМПАЊА
У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ

183

Зоран Марјановић, Марија Мићовић

ГЕОГРАФСКИ ВЕКТОР НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ
– КОПНЕНА МОЋ

211

Aleksa Filipović

LETHAL AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS
(LAWS) – TOWARDS GLOBAL REGULATION
OR INDISCRIMINATE EMPLOYMENT?

УДК 327(477)“2022”

324(497.11)“2022”

DOI: 10.5937/polrev75-43185

Прегледни рад

*Павле Недић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

*Марко Мандић***

Институт друштвених наука, Београд

СЕКУРИТИЗАЦИЈА У ИЗБОРНОМ КОНТЕКСТУ – РАТ У УКРАЈИНИ И ИЗБОРНА КАМПАЊА У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ***

Сажетак

Рат у Украјини који је започео 24. фебруара 2022. године уласком руских трупа на територију поменуте земље представља први рат две суверене државе на европском континенту у 21. веку. Овај сукоб изазвао је драматичне поремећаје у више аспеката. Осим поновног отварања питања војне безбедности на тлу Европе, позиција Русије као једног од кључних извозника на тржишту енергената, те значај Русије и Украјине на тржишту хране доводе до додатних поремећаја на међународном нивоу и изискују стратешко прилагођавање и осталих европских држава међу којима је и Србија. Рат у Украјини је коинцидирао са изборном кампањом за председничке и парламентарне изборе у Србији који су се одржали 3.

* pavle.nedic@diplomacy.bg.ac.rs

** mmandic@idn.org.rs

*** Рад је претходно изложен на 26. међународној научној конференцији „Националне мањине, миграције и сигурност“, одржаној од 19. до 21. септембра 2022. на Брионима у Хрватској, у виду усменог саопштења под називом „Секуритизација рата у Украјини у јавном дискурсу: пример изборне кампање у Србији 2022. године.“ Рад је написан у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године и у оквиру програма истраживања Института друштвених наука за 2022. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

априла 2022. У раду се полази од питања на које начине су изборни актери у изборној кампањи у Србији 2022. године секуритизовали рат у Украјини. Секуритизација одређеног питања подразумева његово померање из политичке у безбедносну сферу. Секуритизацију врше секуритизујући актери специфичним говорним чином усмереним према одређеној публици. Циљ секуритизације јесте стицање подршке за увођење специјалних мера којима би се адекватно одговорило на секуритизовано питање. Аутори уводе посебну категорију секуритизације на изборима који у специфичном друштвеном и политичком контексту обликују процес секуритизације кроз неколико фактора. Користећи овај оквир аутори постављају хипотезу да су у изборној кампањи постојала три приступа изборних актера према секуритизацији рата у Украјини који су формиран на основу њиховог политичког позиционирања и идеологије.

Кључне речи: секуритизација, избори, изборна кампања, рат у Украјини, Србија

УВОД

Политички простор и дискурс 2022. године у Србији обележила су два догађаја. Први догађај јесте онај интернационални и глобални – рат у Украјини. По овоме Србија не представља никакав специфичан случај с обзиром да је рат две државе, Русије и Украјине, уздрмао Европу и остатак света. Међутим, кампања за опште изборе који су се одржали 3. априла 2022. у Србији коинцидирала је са почетком самог рата и такав развој догађаја диктирао је понашање политичких субјеката током ње. Избијање оружаног сукоба потиснуло је у други план стандардне друштвене и политичке теме током кампање и политички актери су се сконцентрисали, више него што је уобичајено, на безбедносне теме. Политичке странке и коалиције настојале су током кампање да објасне бирачком телу какве последице ратна збивања на истоку Европе могу да имају по међународни положај Србије, како у светлу евроинтеграција, добрих односа са Русијом и борбе за очување Косова и Метохије у саставу Србије, тако и по питању очувања стабилности на унутарполитичком плану. Присуство

безбедносних тема и проблема у јавном дискурсу Србије довело је до промене и наглашавања наратива о угрожености државе, друштва и постојећег социо-политичког поретка под притиском ратних дешавања у међународној арени. Речником Копенхашке школе студија безбедности, о којој ће у даљем тексту бити више речи, изборна кампања у Србији обиловала је секуритизујућим дискурсом и премештањем одређених тема из сфере политике у сферу безбедности. Стога аутори рада у истраживању полазе од питања на које су начине политички субјекти током изборне кампање секуритизовали рат у Украјини. С обзиром на почетне супростављене позиције политичких актера током изборне кампање по многим друштвеним и политичким питањима и различитих идеолошких усмерења, аутори приказују да секуритизација рата није била једнообразна. Управо у зависности од побројаних фактора процеси секуритизације груписали су се у више различитих приступа који се могу поделити у три групе.

Рад се, поред увода и закључка, састоји од три поглавља. Прво поглавље представља теоријски оквир истраживања. У раду се користи теорија секуритизације као аналитичка алатка која може да објасни премештање одређених тема из стандардног друштвеног и политичког дискурса у безбедносни дискурс који карактерише стање угрожености и ургентности. У овом поглављу биће објашњени основни постулати теорије, од њеног класичног облика до допуна рецентних аутора. Друго поглавље представља прилагођавање основних постулата теорије на примену у изборним кампањама. У овом поглављу аутори настоје да прикажу секуритизацију на изборима као посебан вид секуритизујућег процеса због својих специфичности и посебних ефеката. У овом поглављу врши се класификација и дистинкција између избора без секуритизације, избора са супростављеним секуритизацијама и избора са секуритизацијом и десекуритизацијом. Треће поглавље подељено је на два потпоглавља. Прво потпоглавље даје приказ основног спољнополитичког и стратешког усмерења Србије и како рат у Украјини на њега утиче. Друго потпоглавље бави се конкретним облицима изборне секуритизације током изборне кампање у Србији 2022. године користећи развијене алатке из првог и другог поглавља рада. У закључку се даје осврт на изборне резултате и оцена успешности секуритизујућих потеза политичких субјеката током изборне кампање.

ТЕОРИЈА СЕКУРИТИЗАЦИЈЕ

Теорија секуритизације коју развија Копенхашка школа студија безбедности настаје као један од бројних покушаја да се разумевање међународне безбедности реконцептуализује у периоду краја Хладног рата и измењених околности у међународном систему које су значиле промену поретка из биполарног у униполарни. Ова промена доноси преиспитивање упутности традиционалног фокуса на војну безбедност у условима хегемоније САД и доводи до раста важности аспеката раније потиснутих пред констатном могућношћу оружаног сукоба две светске суперсиле и пратећег ризика нуклеарног уништења који су постојали у Хладном рату. Ти аспекти су пре свега питања екологије и заштите животне средине, значаја идентитета, те даљег развоја капиталистичког економског интернационалног система који је падом комунистичких режима остао без стварне алтернативе.

Оле Вејвер (*Ole Waever*) кроз теорију секуритизације доноси ново виђење безбедности које идентификује основу логике безбедности, расчлањује њене елементе и отвара простор за њихову примену и у другом секторима ван традиционалног поља државне безбедности (Waever 1993, 4). Вејвер, полазећи од војних претњи које угрожавају државе, њихову сувереност и територију, дакле способност да делују независно и њихову физичку форму, закључује да неко питање представља претњу за безбедност када прети брзо и суштински и када је уперено према опстанку референтног објекта (Waever 1993, 5). У случају државне безбедности, као претњом одређено дешавање проглашава држава, те присваја посебно право како би на претњу одговорила. Дакле, безбедност се разуме као говорни чин, односно Вејверовим (Waever 1993, 7) речима „безбедност није од значаја као знак који упућује на нешто стварније; *само* изговарање је чин. Говорећи, ми нешто чинимо (као када се кладимо, обећавамо, именујемо брод).”

Процес секуритизације јесте онај у којем представљајући одређену тему као (егзистенцијалну) претњу за одређени референтни објекат, секуритизујући актер покушава да стекне подршку публике за спровођење специјалних мера како би на њу одговорио. Овим процесом се неко питање премешта из сфере политике и устаљених правила и легитимизује се употреба ванредних мера како би се претња обуздала. Логичку безбедности аутори Копенхашке школе примењују

и на друге секторе и друге референтне објекте, разликујући њих пет: војни сектор у којем је референтни објекат држава, политички – државни суверенитет, опстанак постојеће владајуће структуре или идеологија, економски – најчешће је то светско тржиште, социјетални – колективни идентитети, и еколошки – опстанак одређених врста, животних станишта или целокупне биосфере (Buzan, Waever, and de Wilde 1998, 22–23).

Независно од врсте референтног објекта чија је безбедност потенцијално угрожена, процес секуритизације се одиграва у интеракцији актера који покушавају да остваре свој циљ и публике, од чијег пристанка (експлицитног или имплицитног) њихов успех зависи, те је стога овај процес интерсубјективан (Buzan, Waever, and de Wilde 1998, 31). То значи да успех секуритизације није загарантован. Сваки говорни чин (секуритизујући потез) се састоји од објашњења шта је потребно урадити да би се одговорило на претњу, али и шта ће се десити ако те мере не буду предузете. Публика не мора нужно да прихвати ова објашњења и може ускратити подршку. Бери Бузан (*Barry Buzan*), Оле Вејвер и Јап де Вилде (*Jaap de Wilde*) идентификују три омогућујућа услова који морају бити испуњени да би секуритизација успела. Први јесте да секуритизујући актер користи граматику безбедности, која ствара осећај хитности и опасности. Други је тај да секуритизујући актер има адекватан друштвени капитал који ће допринети кредибилности његовог секуритизујућег потеза. Он мора имати формални или неформални ауторитет да би његово упозорење било схваћено озбиљно, али и да има капацитете да ванредне мере спроведе у дело. Трећи је да су претње о којима се говори од раније перципиране као озбиљне и реалне. Први услов је интерни, јер се односи на карактеристике самог говорног чина, док су друга два екстерна, будући да указују на потребне квалитативне одлике елемената из друштвеног окружења у којем се говорни чин одвија (Buzan, Waever, and de Wilde 1998, 32–33).

Из оваквог разумевања концепта безбедности произилази да „*безбедност и небезбедност* нису бинарне супротности. Безбедност означава ситуацију у којој постоји безбедносни проблем и мере предузете као одговор. Небезбедност је ситуација постојања безбедносног проблема и *одсуства* одговора” (Waever 1993, 8). Последишно, „када нема безбедносног проблема, не концептуализујемо ситуацију у којој се налазимо у категоријама безбедности; уместо тога, безбедност је непостојећа брига” (Waever

1993, 8). Супротан процес је десекуритизација која подразумева померање теме из високих тензија поља безбедности натраг у политичко поље, где се о различитим мишљењима, ставовима и предложеним решењима за постојећи проблем расправља и одлучује кроз устаљен институционализован процес. Лене Хансен (*Lene Hansen*) идентификује четири врсте десекуритизације: промена кроз стабилизацију, замена, реартикулација и утишавање (Hansen 2011, 529). Промена кроз стабилизацију подразумева постепену измену околности које су водиле секуритизацији и измену односа између актера, а најкарактеристичнији пример јесте детант у Хладном рату. Замена се дешава када секуритизација одређеног проблема бива потиснута новом секуритизацијом неког другог питања. Реартикулација као вид десекуритизације означава промену начина на који се одређено питање представља у јавном дискурсу уз нуђење политичких решења за претње и тиме долази до његовог померања из поља безбедности у политичко поље. Коначно, утишавање подразумева потискивање одређеног питања у потпуности из безбедносног дискурса или његову немогућност да буде регистровано као значајано (Hansen 2011, 539–544).

Овако постављена, класична теорија секуритизације Копенхашке школе била је предмет различитих критика, али и допуна. Јуха Вуори (*Juha Vuori*) указује да секуритизација не мора нужно бити везана за западне либералне демократије, већ да се може применити и на недемократске поретке. Вуори (Vuori 2008, 66) сматра да у проучавању секуритизације постоји одређена наклоњеност демократским режимима, заснована на евроцентричности. Његов аргумент јесте да се секуритизација може примењивати шире, на све политичке системе, али и да не подразумева искључиво покушај легитимизације специјалних мера. Премиса да је демократија једини политички систем у којем је секуритизација могућа заснива се на идеји да је лидерима легитимизација за ванредне мере потребна само у систему у којем они могу бити смењени на изборима. Међутим, сви политички системи, ма колико ауторитарни, почивају на комбинацији присиле и убеђивања. Стога је свим институцијама потребан одређени степен легитимитета да би функционисале (Vuori 2008, 68–69). Будући да се сва друштва заснивају на извесним правилима, заснованим на конкретним друштвеним и историјским околностима, када се логика и реторика безбедности користе да би се та правила прекршила, говоримо о секуритизацији.

Последично, секуритизација се може манифестовати у више облика, а процес који је Вејвер описао је само један од њих - секуритизација ради легитимисања будућих специјалних мера. Поред овог типа секуритизације, Вуори идентификује и секуритизацију „ради стављања проблема на дневни ред, ради одвраћања, ради легитимисања почињеног и ради контроле” (Vuori 2008, 76). „Секуритизација ради стављања одређеног проблема на дневни ред је облик коме је циљ убеђивање публике да постоји безбедносна претња. У овом облику секуритизујући актери могу бити државни званичници, али су то често и новинари, стручњаци и аналитичари. Наредни облик је секуритизација у сврху одвраћања, а циљ му је застрашивање. Аактери су углавном државни званичници, а сама публика је носилац претње. Секуритизација ради легитимисања претходних аката је наредни облик који наводи Вуори, а циљ јој је да се накнадно легитимише специјална мера која је већ предузета. Последњи Вуоријев облик је секуритизација у циљу контроле, а усмерена је према публици код које жели да развије покорност и дисциплину” (Ejdus 2012, 112; Vuori 2008, 76–89 цитирано у: Мандић 2021, 221).

Други аутори уочавају одређену противречност и тензију између различитих елемената секуритизације, пре свега њених интерних и екстерних аспеката. Два аутора, Холгер Стрицел (*Holger Stritzel*) и Тијери Балзак (*Thierry Balzacq*), разрађују своја два посебна модела секуритизације који се фокусирају на један од два елемента, перформативност самог говорног чина односно друштвено окружење. Стрицел разликује интерналистички и екстерналистички приступ секуритизацији. Први, којем у својим самосталним радовима нагиње Вејвер, заснива се на идејама Жака Дерида (*Jacques Derrida*) и Џудит Батлер (*Judith Butler*) и сматра да чин говора има перформативну снагу и значење независно од контекста. Насупрот овом становишту, екстерналистички приступ истиче значај контекста, који даје смисао говорном чину. Утицај екстерналистичког приступа види се у каснијим Вејверовим радовима, писаним заједно са Бузаном, у којима се уводе омогућујући услови за секуритизацију и разрађује се улога секуритизујућих актера и публике (Stritzel 2007, 359-360). Сам Стрицел заступа екстерналистичко становиште, сматрајући да кључ за свеобухватнију и кохерентнију теорију секуритизације јесте да се истакне значај укоренености овог процеса у социјалну структуру у којој се јавља. Укорененост секуритизације има три

слоја: перформативна снага текста, контекст и позициона моћ актера (Stritzel 2007, 370). Аутор разликује социо-лингвистичку димензију контекста, које подразумева правила и наративе који окружују говорни чин и представљају резервоар аналогича, поређења и контраста у које је говорни чин укорењен и из којег актер црпи зарад постизања циља, од социо-политичке димензије, која се односи на шире друштвено и политичко окружење у којем се секуритизација одиграва (Stritzel 2007, 369).

Балзак прави поделу на филозофски и социолошки модел секуритизације. Док је у филозофском моделу, који одговара поставкама Копенхашке школе, секуритизација говорни чин, у социолошком моделу овај процес је означен као прагматски чин: „трајна аргументативна активност спровођена са циљем да се циљна публика убеди да прихвати, *на основу онога што зна о свету*, став да је конкретно дешавање довољно претеће да захтева тренутну меру да се заузда” (Balzacq 2009, 60). У социолошком моделу прагматски чин секуритизације се састоји од три повезана нивоа. Први је ниво агента који обухвата позициону моћ актера, њихове друштвене идентитете, али и врсту и одлике публике. Други ниво се односи на сам чин и укључује граматичке елементе, хеуристичке методе и средства за спровођење секуритизације. Трећи ниво је ниво контекста. Непосредни контекст се односи на конкретну прилику или догађај у којем се одиграва секуритизација, као што су интервју, састанак, или политички скуп. Дистални контекст представља социокултуролошке околности попут религијске, етничке и класне припадности учесника или одлике окружења које је поприште секуритизације (Balzacq 2009, 64–65).

СЕКУРИТИЗАЦИЈА У ИЗБОРНОЈ КАМПАЊИ

Избори и период изборне кампање представљају један од посебних врста контекста који својим одликама обликују и утичу на процес секуритизације. Важно је истакнути да секуритизација и избори нису нераскидиво повезани процеси и да одржавање избора у држави не значе да ће у периоду изборне кампање једно или више одређених питања бити нужно секуритизовани. Уколико је демократска култура изграђена, институције функционалне и имају традицију, а изборни процес стандардизован и са историјом успешног одржавања, односно уколико околности на међународном

и унутарполитичком плану не намећу као кључна питања у изборној кампањи она која испуњавају трећи омогућујући услов – да су то потенцијалне претње које су раније перципиране као озбиљне и реалне, избори неће довести до секуритизације извесних тема. У том случају, изборна кампања ће протећи у дебати на основу супротстављених погледа и нуђењу различитих потенцијалних решења за главна питања која су за бираче најзначајнија, али ће се дискурс задржати у сфери политичког и неће прећи у поље безбедности.

Насупрот томе, одсуство развијене демократске традиције и стандардизованог изборног процеса олакшавају секуритизујућим актерима померање одређених питања у поље безбедности проглашавајући их за безбедносне претње, како би кроз високе улоге у кампањи и наметање атмосфере угроженог једног или више референтних објеката остварили бољи изборни резултат. Са друге стране, политичка ситуација и природа самих тема које се налазе у центру пажње током изборне кампање могу водити секуритизацији јер су њихове карактеристике такве да је њихово разматрање у безбедносном, а не политичком пољу, логичан корак и у складу са очекивањем бирача. Сходно томе, однос секуритизације и избора може имати један од три облика:

1. Избори без секуритизације;
2. Избори са супротстављеним секуритизацијама;
3. Избори са секуритизацијом и десекуритизацијом.

Будући да су околности и карактеристике када долази до одсуства секуритизације на изборима објашњене, у наставку ће бити размотрене одлике другог и трећег облика односа секуритизације и избора. Како се у темељу концепта политичких избора налази такмичење актера и избор бирача између две или више понуђених опција, овај контекст намеће да актери, или групе актера, заузимају супротне ставове око питања која су секуритизована и формулисање више паралелних наратива међу којима се бирачи опредељују за један који ће подржати. Због тога је у изборном контексту мало вероватно да ће, уколико странка А или група странака сличног идеолошког полазишта странци А секуритизује одређено питање, странка Б и њој идеолошки блиске странке прихватити исти наратив око тог проблема и секуритизовати га на исти начин. Како би привукли гласове бирача, странке ће тежити да се међусобно разликују, те

да се издвајањем истакну као опција која нуди најбоље виђење и став о датом питању.

Стога, избори са супротстављеним секуритизацијама подразумевају ситуацију када различити кандидати на изборима у својим јавним наступима заговарају секуритизацију две различите претње или када исти феномен секуритизују на различит начин. Сваки актер представља претњу коју је ставио у фокус своје кампање као кључан безбедносни проблем за заједницу на нивоу на којем се избори одржавају, а давање гласа том кандидату или изборној листи као експлицитну подршку да се претња након избора третира на начин који тај актер заговара. Као пример избора на којима се иста појава секуритизовала на два међусобно супротстављена начина може се истакнути изборна кампања на председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 2020. године и секуритизација пандемије коронавируса. Републикански кандидат Доналд Трамп (*Donald Trump*) је у својим јавним наступима секуритизовао пандемију, односно предлагане респонзивне мере, као претњу фундаменталним грађанским правима и слободама Американаца и неоправдано угрожавање њихове слободе избора, али и кроз угроженост опстанка референтног објекта из економског сектора – америчког капиталистичког економског система, који је према овом дискурсу био у опасности да се уруши због ограничења привредних активности са циљем спречавања даљег ширења вируса. Са друге стране, демократски кандидат Џо Бајден (*Joe Biden*) је секуритизовао пандемију кроз указивање на угроженост целокупног државног, здравственог и економског система услед немогућности функционисања због превеликог броја заражених (Kates et al. 2020; Nawrat 2020).

Насупрот томе, изборни актери могу заузети и супротне позиције кроз покушај једних да секуритизују одређени проблем и одговор других у виду настојања да десекуритизујућим потезима дискурс одрже у пољу политике. Тада говоримо о изборима са секуритизацијом и десекуритизацијом. Карактеристичан пример су поново председнички избори у САД, овога пута они из 2016. године. Секуритизација мигрантског питања вршена је кроз јавне наступе Доналда Трампа са циљем да се долазак миграната, а нарочито оних исламске вероисповести, представи као угрожавање САД у више сектора – државном кроз директну претњу безбедности због потенцијалних терористичких напада, социјеталном кроз губљење

традиционалног америчког идентитета порастом броја муслимана у уделу становништва, те економском кроз угрожавање радних места за америчке грађане које ће водити кризи економског система. Одговор противкандидаткиње из Демократске странке, Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*), био је инсистирање на супротном наративу који је питање миграције и САД покушавао да одржи у сфери политичког кроз нуђење аргумента који су оповргавали ставове републиканског кандидата и покушај да се докаже да мигранти не представљају безбедносну претњу (Sarlin and Seitz-Wald 2016). Ови напори нису успели да постигну жељени резултат, јер се дебата о мигрантском питању наметнула као првенствено безбедносна, а Трампова победа на изборима је једним делом и резултат оваквог исхода и успешне секуритизације имиграције у САД (Ajzenhamer 2020).

Спровођење секуритизујућег потеза у условима изборне кампање олакшава процес секуритизације на неколико начина. Прво, секуритизујући актери све ресурсе које имају на располагању усмеравају у напоре да њихов покушај секуритизације буде успешан јер рачунају да ће тиме обезбедити победу или бољи резултат на изборима. Изборна кампања је јасно временски ограничена, са конкретним датумом окончања (дан избора) те је актерима лакше да разборито планирају и троше финансијске и људске капацитете којима располажу. Друго, приступ медијском простору је проширен јер је изборна кампања по правилу најзаступљенија тема у јавном дискурсу у периоду свог одржавања, те актери имају веће могућности да поруке пренесу до публике и аргументују своје позиције са циљем да бираче убеди да им дају подршку. Треће, заинтересованост публике је на високом нивоу. Пошто су избори један од кључних политичких догађаја у свакој држави у којој се одржавају, пажња публике је нарочито усмерена на изборне учеснике, те секуритизујући актери већ као датост имају довољно интересовање за своје поруке и ставове.

На крају, секуритизација на изборима доноси три специфичности. Прво, улога и значај функционалних актера, пре свега медија као најважнијих, у том контексту додатно расте. Пошто поред директног контакта са бирачима кроз митинге, скупове или трибине, преношење порука преко медија чини кључан начин прикупљања подршке, одлуке медија које поруке ће преносити и како ће те поруке интерпретирати знатно може утицати на коначан исход секуритизујућег потеза. Друго, подршка публике се исказује на јасно мерљив начин – давањем гласа на изборима. Последишно,

успех секуритизације се може утврђивати на основу изборних резултата кандидата који су је спроводили. Треће, подршка за однос према претњи која је секуритизована исказује се имплицитно јер публика директно не одобрава спровођење извесних ванредних мера, не легитимише претходне поступке односно не одобрава стављање проблема на дневни ред, већ даје подршку одређеним актерима са очекивањем да ће њихово деловање у будућности бити у складу са обећањима из изборне кампање. Дакле, секуритизација на изборима се може издвојити као посебан тип секуритизације који има за циљ да обезбедни гласове за секуритизујућег актера, а у којем публика подршком показује да одобрава став актера о одређеном питању које представља претњу по извесни референтни објекат.

СЕКУРИТИЗАЦИЈА РАТА У УКРАЈИНИ У ИЗБОРНОЈ КАМПАЊИ У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ

Општи спољнополитички положај Србије и утицај рата у Украјини

Тема рата у Украјини је својом важношћу и свеобухватношћу утицаја на различите аспекте, од друштвених, преко политичких и безбедносних, до економских, заузела доминантно место у јавном дискурсу у Србији, па самим тим и трансформисала фокус изборне кампање која се у том периоду одржавала. Демостатово истраживање је показало да је у марту 2022. тема рата у Украјини у изборној кампањи била друга по важности за грађане са 24%, иза традиционално најважније теме економије, привреде и пољопривреде (32%), али испред тема попут корупције и криминала (19%) или екологије (14%) (Mihailović 2022). Важност ове теме није ексклузивна за Србију, па су однос према руском нападу и последице које он сам, али и одабрана реакција државе доносе, заузели главно место у јавним дебатама у свим европским државама. У случају Србије, ове дебате су трансформисане кроз призму изборне кампање, где је кључно било позиционирање изборних актера према могућности увођења санкција Русији. Значај овог догађаја се за Србију, услед идиосинкратичних политичких околности и њеног спољнополитичког положаја, одражава у више сегмената. Овде ће бити указано на неколико најзначајнијих.¹

¹ О факторима који пресудно утичу на спољнополитичко и стратешко позиционирање Србије у међународним односима видети Mandić i Nedić 2022.

Први се односи на питање статуса Косова и Метохије и подршке Русије за позицију Србије на међународном нивоу. Нерешени територијални статус српске покрајине која је једнострано прогласила независност 2008. године представља кључни политички и безбедносни изазов за Србију. Досадашња подршка Москве, пре свега у Уједињеним нација, али и у другим међународним организацијама и форумима, оличена у доследном истицању да су Косово и Метохија нераскидиви део територије Републике Србије, доносио је Београду снажнију позицију за аргументацију својих ставова на међународном нивоу (Гајић и Јанковић 2012). Потенцијалне санкције Русији доводе у питање наставак ове подршке са једне стране, док са друге одсуство јасног негативног става према оружаног агресији и једностраном одвајању дела територије једне суверене државе нарушава конзистентност и аргументацију које је Србија покушавала да одржи. Такође, неувођење санкција отвара питање посвећености Србије процесу евроинтеграција, имајући у виду униформни став у оквиру Европске уније о санкцијама Москви.

Друго, утицајан наратив и перцепција значајног дела становништва да је Русија највећи савезник, заштитник и пријатељ Србије, уз постојеће културно-религијске везе између два народа, оба словенска и доминантно православна, који се потврђују добрим односима и савезништвима кроз историју (видети Јанковић 2008; Mandić 2021), отвара питања онтолошког карактера која воде преиспитивању сопственог идентитета у случају увођења санкција и напуштања „братских” веза са Русијом или експлицитне подршке Украјини.² Са друге стране, пошто према Украјинцима, такође претежно православним Словенима, не постоје укореењени негативни ресентимани међу становништвом у Србији и да две државе имају добре билатералне односе, ојачане чињеницом да Кијев није признао независност Косова, однос према рату у изборној кампањи морао је да укључи и ову димензију.

Треће, енергетска зависност Србије од Русије је изузетно велика. Русија је за Србију једини снабдевач увозног гаса који се примарно допрема преко гасовода Балкански ток (Afanasiev 2022). У погледу нафте, поред већинског удела које заједно имају руске компаније Гаспром (*Gazprom*) и Гаспром њефт (*Gazprom Neft*) у власништву Нафтне индустрије Србије (НИС), укупно 56,15%, Србија значајан

² Концепт онтолошке безбедности подразумева потребу за осећајем сопства и континуитета, како код појединаца, тако и код држава. Видети Mitzen 2006.

део својих нафтних потреба, неких 23%, задовољава узвом овог ресурса из Русије (B92 2022; Božić Krainčanić i Đurđević 2022). Одуство диверзификованих извора енергетских ресурса директно повезује енергетску безбедност Србије са њеним односом према Русији као главном снабдевачу. Смањивање или чак престанак испорука, односно могућност знатно већих цена руске нафте и гаса у случају увођења санкција представљају додатне факторе које су изборни актери узимали у обзир при формулисању сопствених ставова о овом питању (Андрић 2022).

Четврто, нормативни однос према санкцијама генерално који је у Србији изузетно негативан као последица изложености становништва њиховим ефектима током 90-их година 20. века такође је обликовао јавно мњење у погледу евентуалног увођења ових мера као одговора на руски напад на Украјину. Категоричан став о неефективности и бројним колатералним последицама које санкције изазивају који је уврежен у Србији као резултат проживљеног искуства доводи у питање морално оправдање да Београд данас користи у спољној политици сличне мере, независно од њиховог потенцијалног ефекта, контекста у којима се разматрају и модалитета испољавања.

Три приступа секуритизацији рата у Украјини у изборној кампањи

Овакав контекст обликовао је процес спровођења редовних председничких и ванредних парламентарних избора у Србији који су одржани 3. априла 2022. године. Истог дана одржан је и низ локалних избора, укључујући и изборе за одборнике Скупштине града Београда (Анђелковић 2022). На председничким изборима учествовало је осам кандидата и кандидаткиња, док је на парламентарним изборима учествовало 19 изборних листа, од којих осам мањинских (CRTA 2022). Анализа секуритизације рата у Украјини у изборној кампањи у Србији обухвата квалитативну анализу садржаја наступа, изјава и порука учесника на председничким и парламентарним изборима. У анализу су укључени ставови свих осморо председничких кандидата, као и позиције десет листа које су се бориле за улазак у Скупштину. Осам мањинских листа није укључено у анализу јер су теме којима су се у кампањи бавили њихови представници биле усредсређене на проблеме мањинских заједница које представљају

и нису стављали акценат на преношење порука о својим ставовима о ширим политичким питањима, а посебно спољнополитичким. Додатно, листа Отете бебе – Ана Пејић је такође искључена из анализе из сличног разлога, односно фокуса на специфично питање током целокупне изборне кампање и изостанка изјава у предизборним наступима о рату у Украјини. Анализиран је временски период између 19. фебруара и 3. априла. Као почетни датум није узет 24. фебруар, дан почетка руског напада, већ 19. фебруар, пет дана пред догађај, са идејом да се у анализу укључе и ставови изборних актера о овој теми у неколико дана који су нападу непосредно претходили. На основу различите употребе рата у Украјини у процесу секуритизације овог питања у изборној кампањи, изборни актери се могу поделити у три групе.

Прву групу чине представници владајућих странака у периоду до избора – Српске напредне странке (СНС) и Социјалистичке партије Србије (СПС). Доминантна фигура у њиховој изборној кампањи био је председник државе и председник СНС Александар Вучић. Као водећа фигура српске политичке сцене и лидер СНС, партије која се труди да „кеч ол“ (*catch-all*) приступом привуче најшири могући број бирача, његово позиционирање по питању рата у Украјини у великој мери је утицало и усмеравало ставове других актера. Уз СНС, овој групи припада и СПС на челу са својим лидером Ивицом Дачићем, председником Скупштине у парламентарном сазиву до избора. Позиционирање ове странке као заговарача ближих односа са Русијом, засновано делом и на историјској заоставштини СПС, делом је условило однос њених представника према рату у Украјини. Са друге стране, иако су Социјалисти изашли самостално на парламентарне изборе, на председничким су дали подршку Александру Вучићу, што је утицало и на њихове јавне наступе. Иако су нијансе постојале, а СПС уопштено гледано заузео далеко мање критички став према Русији, из угла процеса секуритизације, позиције ова два актера су биле усклађене и конзистентне.

Главна карактеристика приступа прве групе јесте коришћење индиректне секуритизације рата у Украјини, нарочито изражене у јавним наступима Александра Вучића. Индиректна секуритизација се заснива на индиректним говорним чиновима, где поред значења које се директно саопштава, актер преноси и друго, индиректно значење (Eroukhmanoff 2018, 14). Оно делом произилази и из намера актера (Searle 1979, 31). У изборној кампањи, представници прве

групе су индиректну секуритизацију вршили потенцирањем кризе, предстојеће међународне нестабилности и непредвидивости развоја ситуације. Овај наратив почео је да се развија од почетка кризе, већ када је Русија признала независност области Доњецк и Лугањск. Изјава председника Вучића дата 21. фебруара то илуструје: „Све што смо знали јуче, данас више не постоји” (Beta 2022b).

Током кампање примарни однос према рату у Украјини је формиран кроз истицање притисака да се Русији уведу санкције. Неувођење ових мера из угла националних интереса Србије је са друге стране доносило бројне претње у различитим секторима, од економског до политичког. Однос према санкцијама је директно довођен у везу са изборима у изјавама председника Вучића: „За оно где су у питању санкције, Србија се неће придруживати, бар док можемо да издржимо и ово још мало, још који дан док сам де факто председник републике. Е сад, после тога кад изаберете неког другог, то је другачија прича” (Danas 2022a). Овакви ставови одражавани су и у изјавама других чланова СНС као што је Владимир Ђукановић: „Не знам коме је горе тренутно на свету што се тиче притисака и зато је нама потребно да на наредним изборима имамо што стабилнијег председника са што јачом подршком и легитимитетом и зато мислим да је важно да се масовно гласа за Александра Вучића” (Tatalović 2022). Ивица Дачић, председник СПС, слао је сличне поруке у интервјуу датом дневном листу Политика четири дана пред изборе, одговарајући на питање о увођењу санкција: „Огромни су притисци да променимо тај став, али је и огромна наша воља да сачувамо Србију од сваког лошег сценарија који би штетио нашим интересима. Зато су нам потребни људи који умеју да се одупру притисцима и да доносе најбоље одлуке за своју земљу” (Чекеревац 2022).

Овакво стварање осећаја несигурности и указивање на комплексну ситуацију у којој су претње бројне кроз директне говорне чинове шаље и индиректну поруку. Индиректно се упућује да се гласом за актуелну власт постиже стабилност и сигурност. У другим изјавама та веза се директно правила. Међутим, кључна порука увек је била да, будући да је рат у Украјини изазвао потресе на међународном нивоу који се преливају и на безбедност Србије, глас за СНС или СПС, односно за нови председнички мандат Александра Вучића, представља континуитет са досадашњом политиком и подршку за неувођење санкција јер нису у националном интересу Србије. Овај континуитет се преноси и на друга питања, попут

политике у односу на проблем Косова и Метохије. Тај аспект је истакнут и неколико дана пред одржавање избора, на годишњицу почетка НАТО интервенције, у Вучићевом говору наглашавањем да се Србија „налази у једној од најтежих историјских ситуација, не знамо шта доноси ноћ, још мање сутрашњи дан, али добро знамо да наша политика мора да буде – политика мира, стабилности али и чувања оног што је наше” (Danas 2022b).

Питање Косова и Метохије и последице рата у Украјини по позицију Србије биле су у центру пажње друге групе изборних актера. Њих можемо условно означити као проруске опозиционе председничке кандидате и листе. Важно је истаћи да међу овим актерима постоје значајне разлике и супротни ставови о различитим политичким питањима са једне стране, те да фокус на позитиван односа са Русијом не заузима централно место у политичком деловању свих ових партија са друге стране. Међутим, све их је у наступима у изборној кампањи 2022. одликовало противљење увођењу санкција Русији и слични аргументи који су за циљ имали секуритизацију овог питања представљајући га као претњу истом сету референтних објеката. У ову групу спадају председнички кандидати Милош Јовановић, Бошко Обрадовић, Милица Ђурђевић Стаменковски, Бранка Стаменковић и Миша Вацић, те коалиције НАДА, где су водећу улогу имале Демократска странка Србије (ДСС) и За Краљевину Србију, Двери и Патриотски блок за обнову Краљевине Србије, Суверенисти, странка Заветници и Српска радикална странка (СРС).

Као кључни референтни објекат који је угрожен у њиховим порукама истицано је Косово и Метохија, наглашавањем да би Србија издала сопствене националне интересе и изгубила подршку Русије по овом питању у случају увођења санкција. На пример, Милица Ђурђевић Стаменковски, председница странке Заветници, рекла је у интервјуу за Политику 11. марта: „Зар не угрожавамо сопствени интерес на КиМ гласањем за резолуцију против светске силе која је заступала и бранила наше интересе на КиМ?” (Политика 2022). Секуритизацију националних интереса спроводио је и Милош Јовановић из коалиције НАДА одмах по почетку рата: „Никаква осуда Русије не долази у обзир, не сечем грану на којој седим” (N1 2022b), указујући да ће национални интереси Србије бити угрожени уколико се потези Москве осуде.

За актере друге групе кључно је било да се успешно позиционирају као политичке опције које ће сигурно и доследно заступати политику која неће угрозити односе са Русијом и да актуелну власт, пре свега Александра Вучића и СНС, представе као мање поуздану опцију у овом погледу. То илуструју изјаве изречене поводом гласања Србије почетком марта у Уједињеним нацијама о резолуцији којом се осуђује руска агресија. Бошко Обрадовић, лидер Двери, тим поводом је рекао: „Гласање Србије за Резолуцију Уједињених нација је непријатељски чин Вучићеве власти према Руској Федерацији којим је власт у Србији де факто показала да је на страни НАТО пакта, што представља очигледан чин издаје српских националних и државних интереса” (N1 2022a). Слично става био је и Милош Јовановић: „Србија се гласањем у УН сврстала уз НАТО земље и Запад при осуди Русије и тиме угрозила наше националне интересе“ (N1 2022a). Милица Ђурђевић Стаменковски укључила је и аспекте из социјеталног сектора, како би секуритизовала и аспект колективног идентитета који Србију веже за Русију кроз вишевековно пријатељство и савезништво: „Сматрамо да је овим чином власт нарушила принцип војне и политичке неутралности и угрозила пријатељске и вишевековне односе са Руском Федерацијом” (N1 2022a). На крају, као што је Вучић у својим изјавама секуритизовао период после избора уколико он не буде и даље на власти, слично су чинили и представници друге групе уколико он на власти остане. Бошко Обрадовић је тако неколико дана пред изборе саопштио: „Никада не бих увео санкције Русији, а нисам сигуран за Александра Вучића. Знам да их неће увести до избора, али већ после избора, видећемо шта и како” (Nova 2022).

У трећу групу су сврстани председнички кандидати и изборне листе који се могу начелно одредити као проевропски. Као и код друге групе, и овде стоји напомена да је ова одредница оквирна јер између њих постоје значајне разлике у позицијама о бројним питањима, те фокус на и подршка за европентеграције Србије није изражена у јадакој мери. Штавише, само у оквиру коалиције Уједињени за победу Србије постоје странке које се идеолошки налазе на различитим позицијама, попут Странке слободе и правде (ССП), Покрета слободних грађана (ПСГ) и Народне странке (НС). Ипак, сви изборни актери треће групе подржавају европски пут Србије и представљају опозицију актуелној власти. У овој групи се налазе председнички кандидати Здравко Понош и Биљана Стојковић

и листе Уједињени за победу Србије, Морамо, коју су чинили Не давимо Београд, Еколошки устанак и Заједно за Србију, и Ајмо људи, окупљену око Социјалдемократске странке (СДС) бившег председника Србије Бориса Тадића.

По питању рата у Украјини и ове странке и кандидати, као и припадници друге групе, своје позиције су формулисали као одговор на политику коју су заступали доминантни изборни актери, у овој анализи сврстани у прву групу. Наступи проевропских кандидата се могу одредити као покушај десекуритизације рата у Украјини. Имајући у виду релативно успешно наметање тема које се налазе у фокусу њиховог деловања, а које су своје изразе добиле и у еколошким протестима крајем 2021. године, избијање рата у Украјини је својим ефектима потиснуло питања корупције, афера представника власти, владавине права и заштите животне средине у други план. У првим данима након 24. фебруара припадници странака треће групе су покушали да се о овој теми не изјашњавају и десекуритизујућом методом утишавања тог питања спрече да оно преузме апсолутну доминацију у изборној кампањи, дајући само неодређене изјаве (Војић Краинчић 2022). Тешкоћа да формулишу позицију по питању рата у Украјини која би била конзистентна са њиховим ширим политичким програмом, а која би уједно одговарала ономе што је перципирано као доминантно виђење овог питања у бирачком телу, додатно је утицала на изостанак њиховог јасног става у првим данима након руског напада.

Ипак, изборни актери који припадају трећој групи су у великој мери прилагодили приступ и десекуритизацију утишавањем заменили комбинацијом реартикулације и замене наглашавањем сопствених тема. Тако председнички кандидат Здравко Понош поручује: „Србија не сме дозволити да се ратна криза у Украјини наметне као главна тема, већ се треба посветити изборима, који утичу на животе грађана и на то како ће се тај рат одразити на све” (Nedeljnik 2022). Уз покушај да се тема рата у Украјини стави у други план, нуђена су и објашњења њених негативних ефеката на Србију који је реартикулишу као последицу унутрашњих проблема које је проузроковала власт СНС и Александра Вучића, што илуструје Поношев став: „Зашто сада имамо ситуацију да се рат у Украјини на нас одражава и политички и безбедносно и економски да је то тако драстично? Па зато што имамо приватну државу, зато што се ова држава води као приватно власништво” (Nedeljnik 2022). На сличан

начин је повећање трошкова животних намирница објашњавала и Мариника Тепић, која је била носилац листе Уједињени за победу Србије на парламентарним изборима: „Вучић се крије изе украјинске кризе и каже због тога је храна поскупела. Е није због тога поскупела, већ због лошег управљања, лажи, комбинација партије и братије” (Тањуг 2022). Са друге стране, били су изражени и покушају да се теме које су за поједине кандидате важне врате у центар пажње. Са тим циљем, представник изборне листе Морамо Александар Јовановић Ћута је крајем марта изјавио: „Дешавања у Украјини су потпуно прекрила изборе у Србији, али и даље постоје брутални призори уништене природе, река и људи који морају да се селе или да бране свој физички простор” (Beta 2022a).

ЗАКЉУЧАК

У кампањи која је предстојала председничким и парламентарним изборима у Србији постојала је комбинација више паралелних секуритизација и секуритизације и десекуритизације. У закључној секцији биће понуђена оцена колико је сваки од три коришћена приступа био успешан, будући да су донели различите резултате изборним актерима. Резултати избора произилазе из низа чинилаца, а свеобухватна анализа њихових различитих ефеката и удела излази ван опсега овог рада. Ипак, један од фактора који је имао утицаја јесте и успешност секуритизације односно десекуритизације рата у Украјини. Услови избора у Србији, као и претходни резултати изборних актера, њихов политички капитал, као и бројни други елементи, условаљају начин мерења изборних резултата за сваког актера појединачно и подиртавају значај релативног, а не апсолутног сагледавања њиховог успеха на изборима. Актери из прве групе су наметнули наратив о рату који га представља као претњу стабилности, снабдевању енергетским ресурсима и узрока непредвидивног и тешког предстојећег периода. Уз ову секуритизацију су успешно послали индиректну поруку да сигурност произилази из континуитета и одсуства промена на нивоу извршне и законодавне власти. Убедљива победа Александра Вучића на председничким изборима у првом кругу, са освојених 60,01% гласова, као и добар резултат СНС (44,27%) и посебно СПС (11,79%) на парламентарним изборима сведоче о успеху њиховог приступа (РИК 2022а; РИК 2022б).

Припадници друге групе такође су успешно секуритизовали питање рата у Украјини за један део публике, наглашавајући поред националних интереса као угрожен референтни објекат и колективни идентитет Србије као пријатељске и савезничке државе Русији, а томе у прилог говори и прелазак цензуса три коалиције из друге групе – НАДА (5,54%), Двери и ПОКС (3,92%) и Заветници (3,82%), као и задовољавајући резултат кандидата Милоша Јовановића који је био трећи на председничким изборима са 6,10% освојених гласова (РИК 2022а; РИК 2022б). Десекуритизујући напори треће групе су били најмање успешни јер је тема рата у Украјини потиснула све друге у кампањи по важности, укључујући и у погледу посвећеног медијског садржаја, што је оставило мање простора за проблематизовање тема које су кандидати ове групе истицали и преобликовало начин на који су те теме биле посматране. Ипак, и овде има разлике у резултату, па се може оценити да је десекуритизујућа кампања коалиције Морамо која је фокус ставила на питање екологије имала више успеха (4,84%), а њихови резултати су били бољи од очекиваних у поређењу са листом Уједињени за победу Србије (14,09%) или са њиховом председничким кандидатом Здравком Поношем који је освојио 18,84% гласова (РИК 2022а; РИК 2022б).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Андрић, Грујица. 2022. „Србија, Русија и санкције: Може ли се без руског гаса, каква је судбина НИС-а и шта чека пољопривреднике.” *ББЦ*. 18. април 2022. <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-61120340>.
- Анђелковић, Наташа. 2022. „Србија и политика: За шта се све гласа 3. априла – расписани избори за председника, народне посланике и локалне одборнике.” *ББЦ*. 15. фебруар 2022. <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-60376208>.
- Гајић, Александар и Слободан Јанковић. 2012. „Четири стуба српске спољне политике.” У *Спољна политика Србије и заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ*, ур. Драган Ђукановић и Милош Јончић, 175–198. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Јанковић, Слободан. 2008. „Основе за ослањање на Русију у спољној политици Србије.” У *Савремени међународни изазови: глобална*

- и регионална перспектива*, ур. Драган Ђукановић, 345–364. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Мандић, Марко. 2021. „Секуритизација српског идентитета у Црној Гори – анализа постојећег јавног дискурса.” *Национални интерес* 40 (3): 213–238. doi: 10.22182/ni.4032021.9.
- Политика. 2022. „Србија треба да прати сопствене интересе.” *Политика*. 11. март 2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/501699/Srbija-treba-da-prati-sopstvene-interese>.
- РИК. 2022а. „70. седница Републичке изборне комисије.” *Републичка изборна комисија*. 9. мај 2022. <https://www.rik.parlament.gov.rs/vest/sr/317359/70-sednica-republicke-izborne-komisije.php>.
- РИК. 2022б. „79. седница Републичке изборне комисије.” *Републичка изборна комисија*. 5. јул 2022. <https://web.archive.org/web/20220709115142/https://www.rik.parlament.gov.rs/vest/sr/324925/79-sednica-republicke-izborne-komisije.php>.
- Тањуг. 2022. „Мариника Тепић: Храна и гориво поскупели због корупције, а не због Украјине.” *Тањуг*. 24 март 2022. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=724422>.
- Чекеревац, Мирјана. 2022. „Показали смо да умемо да решимо проблеме.” *Политика*. 30. март 2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/503449/Pokazali-smo-da-umemo-da-resimo-probleme>
- Afanasiev, Vladimir. 2022. “Serbia looking for alternatives to Russian gas.” *Upstream*. 18 July 2022. <https://www.upstreamonline.com/production/serbia-looking-for-alternatives-to-russian-gas/2-1-1262267>.
- Ajzenhamer, Vladimir. 2020. „Migranti na meti – sekuritizujući narativ Donalda Trampa.” U *Migracije kao bezbednosni izazov za Republiku Srbiju i bezbednost zapadnog Balkana*, ур. Dragan R. Simić, Dejan Milenković i Dragan Živojinović, 149–174. Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука i Forum Živiler Friedensdienst.
- B92. 2022. „Promenom vlasničke strukture NIS izbegava sankcije EU.” 8. мај. <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija/promenom-vlasnicke-strukture-nis-izbegava-sankcije-eu-2151060>.
- Balzacq, Thierry. 2009. “Constructivism and securitization studies.” In *The Routledge Handbook of Security Studies*, eds. Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer, 56–72. London: Routledge.
- Beta. 2022а. „Ћута: Украјина је прекрива изборе, али не и призоре уништене природе.” 21. март 2022. <https://beta.rs/>

- izbori2020/160852-cuta-ukrajina-je-prekrila-izbore-ali-ne-i-prizore-unistene-prirode.
- Beta. 2022b. „Vučić: Sve što smo znali juče danas više ne postoji.” 21. februar 2022. <https://beta.rs/vesti/politika-vesti-srbija/159306-vucic-sve-sto-smo-znali-juce-danas-vise-ne-postoji>.
- Božić Krainčić, Svetlana i Mila Đurđević. 2022. „Srbija i Mađarska u potrazi za zaobilaznim putem do ‘Družbe.’” *Radio Slobodna Evropa*. 13. oktobar 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-rusija-nafta-madjarska-naftovod/32080999.html>
- Božić Krainčić, Svetlana. 2022. „Zašto je u predizbornoj kampanji Srbije ‘Ukrajina’ nepopularna reč?” *Radio Slobodna Evropa*. 10. mart 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ukrajina-srbija-stranke-izbori/31746307.html>.
- Buzan, Barry, Ole Waever and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner.
- CRTA. 2022. „Redosled kandidata i lista na predsedničkim, parlamentarnim i beogradskim izborima.” 22. mart 2022. <https://crta.rs/redosled-kandidata-i-lista-na-predsednickim-parlamentarnim-i-beogradskim-izborima/>.
- Danas. 2022a. „Vučić o glasanju za sankcije Rusiji u UN: Srbija se neće pridruživati, dok možemo da izdržimo.” 1. mart 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-o-glasanju-za-sankcije-rusiji-u-un-srbija-se-nece-pridruzivati-bar-dok-mozemo-da-izdrzimo/>.
- Danas. 2022b. „Vučić: Ne zna se šta donosi noć, još manje dan, ali moramo da sačuvamo ono što je naše.” *Danas*. 24. mart 2022. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-ne-zna-se-sta-donosi-noc-jos-manje-dan-ali-sacuvamo-ono-sto-je-nasesve-smo-jaci/>.
- Eroukhmanoff, Clara. 2018. “‘It’s not a Muslim ban!’ Indirect speech acts and the securitisation of Islam in the United States post-9/11.” *Global Discourse* 8 (1): 5–25. doi: 10.1080/23269995.2018.1439873.
- Hansen, Lene. 2012. “Reconstructing desecuritisation: the normative-political in the Copenhagen School and directions for how to apply it.” *Review of International Studies* 38 (3): 525–546. doi:10.1017/S0260210511000581.
- Kates, Jennifer, Josh Michaud, Larry Levitt, Karen Pollitz, Tricia Neuman, Michelle Long, Robin Rudowitz, MaryBeth Musumeci, Meredith Freed and Juliette Cubanski. 2020. “Comparing

- Trump and Biden on COVID-19.” *KFF*. 11 September 2020. <https://www.kff.org/coronavirus-covid-19/issue-brief/comparing-trump-and-biden-on-covid-19/>.
- Mandić, Marko i Pavle Nedić. 2022. „Uticaj unutrašnjih faktora na spoljnopoličku orijentaciju malih država: slučaj Srbije.” U *Geopolitički interesi velikih sila i strateška bezbednost malih država*, ur. Mihajlo Kopanja i Vladimir Ajzenhamer, 182–195. Beograd: Fakultet bezbednosti i Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Mandić, Marko. 2021. „Spoljnopolički prioriteti Republike Srbije – (Ne) održivo balansiranje?” U *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije: javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018*, ur. Bojan Todosijević, 112–125. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mihailović, Srećko. 2022. „Prezentacija istraživanja: Predizborno mnjenje građana Srbije - mart 2022.” *Demostat*. 30. maj 2022. <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/prezentacija-istrazivanja-predizborno-mnjenje-gradana-srbije-mart-2022/1453>.
- Mitzen, Jennifer. 2006. “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma.” *European Journal of International Relations* 12 (3): 341–370. doi: 10.1177/1354066106067346.
- NI. 2022a. „Deo opozicije osudio glasanje Srbije za rezoluciju UN o Rusiji.” 3. mart 2022. <https://rs.n1info.com/vesti/zavetnici-vlast-podlegla-pritiscima-sledeci-korak-sankcije-rusiji/>.
- NI. 2022b. „Jovanović: Nikakva osuda Rusije ne dolazi u obzir, ne sećem granu na kojoj sedim.” 24. februar 2022. <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/jovanovic-nikakva-osuda-rusije-ne-dolazi-u-obzir-ne-secem-granu-na-kojoj-sedim/>.
- Nawrat, Allie. 2020. “US election: where do the candidates stand on Covid-19 response?” *Pharmaceutical Technology*. 26 October 2020. <https://www.pharmaceutical-technology.com/us-election-2020/us-election-covid-19/>.
- Nedeljnik*. 2002. „Ponoš: Mi imamo privatnu državu zbog toga se i rat u Ukrajinu drastično odražava na Srbiju.” 5. mart 2022. <https://www.nedeljnik.rs/ponos-mi-imamo-privatnu-drzavu-zbog-toga-se-i-rat-u-ukrajinu-drasticno-odrazava-na-srbiju/>.

- Nova.rs*. 2022. „Obradović: Nikada ne bih uveo sankcije Rusiji, nisam siguran za Vučića.” 24. mart 2022. <https://nova.rs/izbori-2022/obradovic-nikada-ne-bih-uveo-sankcije-rusiji-nisam-siguran-za-vucica/>.
- Sarlin, Benjy, and Alex Seitz-Wald. 2016. “Donald Trump and Hillary Clinton Are Universes Apart on Immigration.” *NBC News*. 2 September 2016. <https://www.nbcnews.com/politics/2016-election/donald-trump-hillary-clinton-are-universes-apart-immigration-n641686>.
- Searle, John R. 1979. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stritzel, Holger. 2007. “Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond.” *European Journal of International Relations* 13 (3): 357–383. doi: 10.1177/1354066107080128.
- Tatalović, Žaklina. 2022. „Počela trka za predsednika Srbije, kampanja u znaku rusko-ukrajinske krize.” *NI*. 2. mart 2022. <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/pocela-trka-za-predsednika-srbije-kampanja-u-znaku-rusko-ukrajinske-krize/>.
- Vuori, Juha A. 2008. “Illocutionary logic and strands of securitization: Applying the theory of securitization to the study of non-democratic political orders.” *European Journal of International Relations* 14 (1): 65–99. doi: 10.1177/1354066107087767.
- Waeber, Ole. 1993. *Securitization and Desecuritization*. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research.

Pavle Nedić*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Marko Mandić**

Institute of Social Sciences, Belgrade

SECURITIZATION IN THE CONTEXT OF ELECTIONS - UKRAINIAN WAR AND SERBIAN 2022 ELECTION CAMPAIGN

Resume

The Ukrainian war, which began on February 24 2022, with the entry of Russian troops into the territory of the aforementioned country, represents the first war between two sovereign states on the European continent in the 21st century. This conflict caused dramatic disruptions in many aspects. In addition to reopening the issue of military security on European soil, Russia's position as one of the key exporters in the energy market, as well as the importance of Russia and Ukraine in the food market, this war has led to additional crises at the international level which required strategic adjustments by other European countries, including Serbia. The war in Ukraine coincided with the election campaign for the presidential and parliamentary elections in Serbia, which took place on April 3, 2022. The paper starts from the research question of how electoral actors in the 2022 election campaign in Serbia securitized the war in Ukraine. Securitization of a certain issue implies its displacement from the political to the security sphere. Securitization is performed by securitizing actors with a specific speech act directed towards a specific audience. The goal of securitization is to gain support for the introduction of special measures that would adequately respond to the securitized issue. The authors introduce a special category of securitization in elections, more specifically during elections

* pavle.nedic@diplomacy.bg.ac.rs

** mmandic@idn.org.rs

campaign, which represents a special political context that shapes the process of securitization through several factors. Using this framework, the authors hypothesize that in the election campaign in Serbia there were three approaches of electoral actors towards the securitization of the war in Ukraine, which were formed on the basis of their political positioning and ideology.

Keywords: securitization, elections, election campaign, Ukrainian war, Serbia

* Овај рад је примљен 30. октобра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 327.56::351.88(497.11)
DOI: 10.5937/polrev75-43186
Прегледни рад

*Зоран Марјановић**

Министарство одбране Републике Србије

*Марија Мићовић***

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ГЕОГРАФСКИ ВЕКТОР НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ – КОПНЕНА МОЋ

Сажетак

Како би сагледали утицаје спољнополитичког положаја државе, неопходно је да поменемо бар три елемента, историјска збивања која су обликовала одређену државу, регион или континент, географски положај и политички систем држава. Било који од ових елемената повезан је изузетно много са географском односно просторном, копненом моћи. Све ово је у вези са политиком која је везана за међународну политику како државе, региона, тако и глобалне политике. У овом истраживању, анализирани су елементи, географски првенствено, како утичу на копнену моћ једне државе. Ово истраживање се састоји из пет целина. У уводном делу је наговештено шта је географски вектор националне одбране и какав је утицај копнене моћи на спољнополитичко позиционирање. Други део разматра појам геополитике и главне представнике геополитике као и њихова теоретска гледишта на међусобни утицај политичких, географских и стратегијских фактора. У трећој целини је кроз критички осврт на истраживање више теоретичара сагледана стратешка мисао о конвенционалним силама

* marjanovic.cole.zoran@gmail.com

** marijablagojevic.bp@gmail.com

копнене моћи. Четврта целина јасно осликава копнену моћ држава у чијим системима одбране је иста тежишно изражена. Завршна целина рада анализира шта је прошлост носила у сегменту копнене моћи, шта то представља данас и шта је за очекивати у наредном периоду везано за испољавање утицаја копнене моћи на друштво и државе.

Кључне речи: политика, географија, стратегија, геополитика, копнена моћ, конвенционалне силе

УВОД

Своје учење, класичне геополитичке концепције стварају око чиниоца мора, копна или ваздуха односно геопросторних чиниоца. Главни представници класичног учења о копненој моћи, Макиндер Хелфорд и Спајкман Николас кажу да „доминација зависи од контроле једног дела Евроазије, односно, Хартленда или Римленда” (према: Будимир 2020). Гледајући географски вектор националне одбране, чињеница је да копно, као чинилац војне моћи, врло је важна и као геостратешки простор. Колико су битне комуникације које прелазе преко неког копна, у неким околностима стратешки положај који условљава и начин приступа морима, карактеристике рељефа и друге карактеристике су изузетно битни сегменти који одређују геостратешки положај копна, државе. Дефинитивно утичу на понашање државе у односима које успоставља са другим земљама као и тих земаља како ће се односити према тој држави. За политичку моћ једне државе, геополитичари су копну увек давали врло битан значај. Положај копна, величина и облик били су одлучујући у светској политици. Саму политичку моћ ови елементи не одређују директно, већ када се у одређеним контекстима сагледава утицај копна тада долазимо до пресудног значаја утицаја копна на распоред ратних оружја и оруђа, затим испољавања утицаја у зависности од копна какви ће бити планови одређене операције коју воде оружане снаге неке државе или економског утицаја (доступности логистике). Колико ће бити доступна дубина могућег маневра, то условљава копнена моћ. Без обзира на страховито велике технолошке напретке на планети (оружја, оруђа, стратегијских високософистицираних ракета, стратегијских ваздухоплова, носача авиона, логистике) који

незауостављиво напредују све брже и брже, у овом раду ће бити разјашњено колико је тренутно, а и колико ће бити и даље важна улога копнене моћи у геостратешким утицајима држава у наредном периоду, поготово у ери дигиталних сукоба.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ У КОНТЕКСТУ МЕЃУЗАВИСНОСТИ ПОЛИТИЧКИХ, ГЕОГРАФСКИХ И СТРАТЕГИЈСКИХ ФАКТОРА

У лексикону страних речи и израза, термин *геополитика* (грч. *ge, politike*) значи „разматрање политичких питања са географског гледишта, тј. имајући у виду целу Земљу, наука о утицају спољне природе на друштвени и политички живот” (Вујаклија 1980), док је у великом речнику страних речи и израза *геополитика* дефинисана као „наука која се бави узајамним утицајем географских и политичких фактора” (Клајн и Шипка, 2008). У речнику српског језика значење речи *политика* (грч.) је вишезначна одређена је као „укупност свих активности предузетих у циљу остварења одређених (класних, националних, социјалних) интереса, државне активности које се тичу управљања државом у области унутрашњих и међународних односа, планом предвиђена делатност у државној управи усмерена на реализацију усвојених циљева, економских, просветних, свака активност усмерена на остваривање одређеног циља” (обично повезано с обмањивањем других, лоповска), „бистрити политику шаљиво разматрати и оцењивати друштвене прилике (обично без довољно познавања), водити политику бавити се политиком”. *Политички*, који се „односи на политику, који је у вези с политиком, борба, ситуација на политички начин, с обзиром на одређену политику и за њен интерес, деловати, лукаво, препредено, ћутати”. *Географија* је „наука о Земљи, појавама и облицима на њеној површини, о условима живота на њој, земљопис”, део географије „који проучава развитак и географски размештај производње и производних снага у свету и у појединим државама”, политичка географија, део географије који се „бави проучавањем политичке поделе Земље на државе”, физичка, део географије који се „бави проучавањем облика и појава на Земљиној површини”. *Географски* који се односи на географију, положај, карту дужина, ширина. Термин *гео-* (грч.) префиксоид у значењу „који се односи на Земљу”,

географија, геологија, геофизика док *геополитика* је одређена као теорија о утицају географских фактора на политику. Појам *стратегија* означава грану „ратне вештине која се бави припремом и вођењем рата у целини”, док уопште представља „вештину вођења борбе, супротстављања, деловања, наступања, *стратегички*”, који се односи на стратегију и стратеге, „важан за спровођење ратног плана, план, утврђење, положај”. Термин *геостратешки* је онај који се односи на стратегију с обзиром на географске факторе, положај (Вујанић и др. 2011). Геополитика је настала у вези с применом политичке географије у реалној политици.

Шведски правник и политиколог, Рудолф Кјелен (1846–1922), увео је појам *геополитика* у објављеном чланку почетком XX века, а затим је покушао да створи системску науку о држави. Кјелен је *геополитику* дефинисао као фундаменталну „науку о држави као географском организму или као појави у простору, то је такође наука о држави као пределу, области или у најширем облику као империји” чији је крајњи циљ да истражује могућности ширења „животног циклуса” (Грчић 1998, 179). Кјелен је закључио да су тадашња „научна поимања државе уска и недовољна, те да би их требало проширити и изван уставно правног оквира”, где првенствено мисли на социјалну, привредну, географску и демографску димензију. Управо најтешњу везу, Кјелен види између државе и њене територије и да „сваки искуствени контакт са државом увек је прво са њеном географском страном, при помисли на неку земљу, прво се увек јавља слика географске карте” (Кјелен 1923, цитирано у: Степић и Срећковић 2007). „Претеча српске политичке географије и геополитике јесте Димитрије Тирол (1793–1857), који је аутор књиге *Политическо земљописаније – за употребљеније сербске младежи* из 1832. (у њој је географију поделио на „математическу, физическу и политическу”). Приказао све тадашње земље света, међу којима и српске под османском окупацијом. За тадашњи Београд написао је да има 17 хиљада становника и да представља средоточе трговине између Беча и Цариграда. Истинским зачетником српске научне геополитике може се сматрати Јован Цвијић. Цвијићевим настанком и развојем геополитике може се сматрати објављивање *Антропогеографије* 1882–1891 и *Политичке географије* 1897. године” (Степић и Будимир 2019).

У наредном делу рада, уз критички осврт ће бити обрађена међузависност политичких, географских и стратегијских фактора

као и њихов утицај на националну одбрану што су констатовали Слоун и Греј (*Geoffrey Sloan; Colin S. Gray*) у делу *Geopolitics, Geography and Strategy* (2013). Хенри Кисинџер (*Henri Kissinger*) објавио је до 1979. године своје мемоаре, под називом *The White House Years* и у овој књизи континуирано је коришћен термин „геополитика”. Кисинџер је тврдио за геополитику да је синоним са глобалном равнотежом и сталним националним интересима у светској равнотежи снага. Геополитика обухвата приступ који обраћа пажњу на захтеве равнотеже. Геополитика комбинује историјско знање са софистицираним капацитетом за теоретизирање. Сир Халфорд Макинџер (*Sir Halford John Mackinder 1861–1947*), радом из 1890. године, тврдио је да колико ће се географске могућности искористити зависи од стратегије. Политички циљеви су последица избора које су донели креатори политика. Управо из тих избора добија се политички и стратешки значај везан за географске локације. Ова веза између географског окружења и процеса доношења одлука је динамична и зависи од промене начина транспорта и технологија наоружања. Овај динамичан аспект је једна од најважнијих веза између геополитичке теорије, географије и стратегије. Географска конфигурација копна и мора у односу на државу, представља стратешку политику. Још 1919. године Макинџер (*Mackinder*) је тврдио да ваздушна снага има предност у односу на копнену мобилност, али је од тада имао природу бумеранга произведену од и до, копнене базе, након лета, а те копнене базе могу бити копнена моћ.

О односу географије и стратегије Колин Греј (*Colin Grey*), тврди да географија не може бити додатак за размишљање од стране стратешког теоретичара, јер покреће лик и потенцијалне савремене домете тактичке, оперативне вештине. Ново у приступу Греја је да он прво исправља природу стратегије као дијалога између политике и војне моћи. Он тврди да у усклађивању политичких циљева са војним циљевима, стратег се мора бавити облашћу велике сложености и неизвесности. Политика, у одређеном смислу, мора бити важнија од стратегије, баш као што стратегија мора бити супериорна у односу на оперативни и тактички ниво. Стратегија би у том одсуству била буквално бесмисао политике. Грејев аргумент је једноставно такав да је географија увек битна за стратешко искуство и понекад ће имати велику важност. Начин на који географија и стратегија су повезани са геополитичком теоријом је најиновативнији део. Планирати и деловати глобално, а не регионално или локално, није надилазити

географију, а камоли геополитику, у ствари обрнуто. Глобално перспектива је једноставно планирање и понашање за опсежнији домен. Стратегија и политика морају „деловати” у оквиру географије. Грејева теза је да је географија неизбежна.

Вилиамсон Мареј (*Williamson Murray*) каже да ће војни стратег или командант видети само оне географске карактеристике релевантне за војску, циљеве које покушава да освоји. Овај аспект војне уметности се сагледава са тактичког, оперативног и стратешког нивоа. На тактичком нивоу, географија постаје терен, компонента од пресудног значаја у рату. Мареј показује да је за добијање рата у двадесетом веку способност коришћења терена пресудна. Убедљиво тврди да је ваздушна снага, упркос тврдњама супротним, заробљеник терена. На оперативном нивоу то је у области логистике и обавештајних података уз уважавање географије и растојања које је најважније. Мареј убедљиво показује да је географија на стратешком нивоу извршила свој највећи утицај, а разлог за то се ретко примећује. Грешке на тактичком и оперативном нивоу често се могу исправити одмах. На стратешком нивоу, међутим, грешке обично живе вечно или барем, док се рат не промени у два аспекта, прво, коалиција и учесници, друго, радикалном променом ратних циљева. Оснивач немачке школе, генерал-мајор Карл Хаусхофер (*Karl Haushofer*, 1869–1946) написао је да геополитика мора постати географска савест државе, а већ 1913. залагао се за трансконтиненталну руту без англосаксонских, која би повезивала Немачку са Русијом и Русију са Јапаном.

У чланку *The Heartland theory then and now* Халфорд Макиндер (*Sir Halford John Mackinder*, 1861–1947) је проценио и објаснио порекло, развој и важност теорије о срцу. Природа односа између географије и међународних односа се може посматрати у три различита начина. *Прво* се може посматрати као циљ политике, награда у сукобу између две или више држава. Све државе су територијално засноване. *Друго* поглед на територију је поглед на околину. Постоји историјски поглед на географско окружење, које сачињава дуготрајна пријава или дуготрајно трајање. *Треће*, географија се може тумачити као полигон за војне акције. Сун Цу (*Sun Tzu*) је говорио како један генерал класификује географију према употребљивости у борби. Утицај на тло је од највеће помоћи у борби. Срце теорија, долази од тумачења Макиндеровог да најважнији концепт је синтеза погледа на територију, комбинација географске

околине и полигона за војне акције. *Хартленд* теорија је нагласила непристрасну моћ копнене државе – Русија која заузима „срце” Евроазијског континента. У 1905. Јапанци су добили одлучујућу морску битку против Руса, ова је битка заправо окончала сукоб и руска копнена сила је изгубила овај рат, комбиновањем два фактора: физичке географије и политичке историје. Руска војска у Манџурији једнако је значајан доказ мобилности копнене моћи, као и Британске војске у Јужној Африци, која је била од морске моћи. *Хартленд*, срце копна у сврху стратешког размишљања укључује Балтичко море, пловни средњи и доњи Дунав, Црно море, Малу Азију, Јерменију, Персију, Тибет и Монголију. Дакле, унутар ње били су Бранденбург-Прусија и Аустро-Угарска, као и Русија – огромна трострука база радне снаге. *Хартленд* је регија са модерним условима, морска моћ може одбити приступ. Други је био прави стратешки утицај да промене у транспорту и технологија оружја би имала на *Хартленд* онако како је произашла из географске чињенице и историје. Данас војске имају на располагању не само трансконтиненталне железнице већ и моторна возила. Такође имају авион, који је бумеранг природе, оружје копнене моћи против морске моћи. Права разлика између верзије 1904. и 1919. осим наведених, фокус је био на централној Европи као будући ослонац равнотеже снага у конфронтацији између моћи мора и копна. „Ко влада Источном Европом, заповеда Средишњом земљом (*Heartland*). Ко влада Средишњом земљом, управља Светским острвом (Евроазија + Африка). Ко влада Светским острвом, заповеда светом”. Овај геополитички звук Макиндера на крају је постао широка кованица. Занимљиво је приметити да за Макиндерову мисију у Јужној Русији може се констатовати да је имао везу са британском обавештајном службом (SIS). Идеја је да се пошаље доктор који би се понашао као официр за везу у том погледу. Три обавештајна службеника свих операција *SIS* у Русији које је открила „Чека” (совјетска тајна полиција), довело је до последичне реакције, огромног јаза у погледу тачних информација у вези са условима у Совјетској Русији. Макиндеров извештај о ситуацији у Јужној Русији може се протумачити као хибрид обавештајног извештаја и географска конструкција за будућу стабилност у односу између Источне Европе и *Хартленд* – копнена моћ на истоку, у *Хартленд*, а морска снага на западу, у сливу северног Атлантика.

Хартленд је највећа природна тврђава на земљи. Парадоксално је Макиндер развио свој најважнији концепт након тога. *Хартленд*

је био као сметња за претњу препородне Немачке, а не Совјетске Уније. Концепт је добио име *Мидленски Океан*, сачињен од три елемента, мостови унутра Француске, аеродром с привезаним бродом у Британији и резерва обучене радне снаге, пољопривредника и индустријалаца на истоку Сједињених Држава и Канаде. Мекиндер даје предност утицају копна у односу на море, а „повод овог његовог размишљања је Бурски рат вођен почетком XX века, који су Британци добили, али је због занемаривања вођења операција на копну у односу на море, дошло до великих проблема на копну (са транспортом, снабдевањем, велики материјални и људски губици)”. Ширењем Русије у Сибир „путем железница и повезивање Немачке и Русије у копнену силу би била дугорочно обезбеђена доминација *Хартлендом*” (Михајловић 2018, 43–44). Макиндер каже да је стратегија производ дијалога између политике и војне моћи.

Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*) саветује да има пет „елемената стратегије” (моралне, физичке, математичке, географске и статистичке). Ховард (*Michael Hovard*) стратегију смешта у „четири димензије” (оперативна, логистичка, друштвена и технолошка). Географија је саставни елемент или димензија стратегије, заједно са друштвом, културом, етиком, организацијом (планирање одбране и силе), информацијама и интелигенцијом, технологијом и др. Географија у стратегији се може наћи у идентитету ратоборних људи, стратешке и војне-културне карактеристике држава, под утицајем њихове варијабилно континенталне или острвске државе, оружане снаге, које су углавном организоване од стране околине за борбу (земља, море, ваздух, свемир), логистички који се односи на снабдевање и кретање кроз географски различите врсте простора. Можемо да кажемо, у најширем смислу, да геополитика представља свако довођење у везу појма политике и географије, док у ужем смислу, геополитика би обухватала схватање по којем географија одређује политику (Gray & Sloan 2013). Алфред Махан (*Alfred Mahan*) себе „не види као геополитичара, међутим, његови радови о поморској моћи имају несумњиву геополитичку и геостратешку суштину” (Будимир 2020, 44).

Николас Спајкман (*Nicholas Spykman*, 1893–1943) делимично је „потврдио, али и оспорио Макиндерову геополитичку концепцију о пресудном утицају *Хартленда* за глобалну доминацију”. Он помиње доминацију следећег копненог простора, који „обухвата велику концентричну тампон зону која укључује западну и централну

Европу, земље Блиског истока, Турску, Иран, Авганистан, Тибет, Кину, источни Сибир и три полуострва Арабију, Индију и Бурму-Сијам. Ову нову зону Спајкман назива Римленд (*Rimlend* – ободна земља), истовремено не напуштајући Макиндерову поделу света на велика географска подручја”. Најважнија новина у његовој геополитичкој концепцији је тврдња да „чести сукоб између сила копна и мора није неизбежан” (Будимир 2020, 6). Када се анализира Спајкманово учење са геополитичког аспекта, види се да је оно комбинација две велике теорије, чији су аутори Алфред Мехен и Хелфорд Макиндер” (115).

„Геополитика као пракса постоји од искона и њено трајање никада се није прекидало. У научном смислу, геополитика се под тим именом конституише и афирмише тек нешто више од једног века. Развој јој је био буран, пун успона и падова, потврђивања и порицања. Геополитика јесте поникла у окриљу географије, старе, доказане, фундаменталне и националне науке, али јој је име даровао правник. У међународним односима место и геостратегијску употребну вредност су јој нашли политиколози. Иако је Хладни рат обично представљан наративом о сучељавању превасходно демократско-капиталистичког и ауторитарно-колективистичког система, радило се, у ствари, о надметању две велике силе, САД као отелотворења „моћи мора” и СССР као персонификације „моћи копна” (укључујући и њихове вазале – савезнике окупљене на основу исте логике). После пада Берлинског зида ипак није дошло до ‘краја историје’. Тренутну немоћ, повлачење источног ривала (Русија), Запад (САД) није пропустио да „наплати” на прави геополитички начин, територијалним ширењем, заузимањем кључних позиција, опкољавањем и сузбијањем противника, не скривајући намеру да га максимално ослаби, фрагментира и уништи. Истовремено, интензивирајући хибридно ратовање, а нарочито користећи инструменте меке моћи, пласирао је тезу да ће геополитика неминовно примат уступити геоекономији. Био је то још један, овога пута лукав, типичан постмодерни удар на геополитику” (Степић 2017).

Данас као и у прошлости геополитичка моћ је дефинисана као способност да други раде нешто што ви пожелите. Просторност или географска организација власти није нужно везана за сва времена и сва места за територијалност држава. Просторност моћи усредсређена на државу, представља историјску пројекцију света у коме је моћ над другима замишљена и обједињена у рукама државе,

политике, а када говоримо о планети онда се ради о великим силама. Географску моћ поткрепљују три географске претпоставке, да државе имају искључиву моћ на својим територијама и које представља концепт суверенитета; да су послови у држави и међу државама у основи са различитим правилима; да границе државе дефинишу границе друштва. Предузећа, синдикати, представници политике као и друштвени живот, били су све више организовани на основу државе. На политику се у XIX веку гледало као на најбоље размишљање у погледу националних држава, а идеје о националним представницима који су свима препознатљиви и њихово пресликавање у облику војне, спортске, технолошке, уметничке и образовне моћи, постале су изузетно распрострањене и прихваћене (Agnew 2003). Простор, геополитика сагледава са становишта државе, а то је политика. Она је више динамична у поређењу са политичком географијом. У оквиру ове науке постоје два правца и то доктринарно-нормативне геополитике и концептуална геополитика. Први тренд је немачка школа, представник Хаусхофер, други англоамеричка школа (Макиндер, Спајкмен). Врло је тешко повући јасне линије раздвајања између ових школа. Геополитика је постала више него стваран алат за промену света, али све више служи као кључ за предвиђање политике водећих земаља и континената (Нартов и Нартов 2002). Доминација у Евроазији још увек зависи од контроле над простором *Хартленда*, тако да се главна геополитичка дешавања и даље врте око евроазијске осовине.

Поо питању геополитике Србије, њу као и геополитику других земаља одређује природно-географски и друштвени фактори. Ако посматрамо њен природно географски положај, видећемо да Србија има мали геополитички значај, јер нема излаз на море или океан, односно њен геополитички значај је ограничен са њеним континентаним положајем. Иако Србија садржи одређени број природних богатстава и велики број руда, она спада у средње мале земље, због чега је и значај ових богатстава занемарљив. Оно што позитивно утиче на позитиван геополитички положај државе јесте велики број суседа (Румунија, Бугарска, Македонија, Црна Гора, Албанија, БиХ, Хрватска и Мађарска). Посебно занимљиво је то да једни наводе као изузетну повољност што се налази између две велике силе Русије и Америке, док други сматрају да је цела Европа у неповољном геополитичком положају баш зато што се налази између њих.

СТРАТЕШКА МИСАО О КОНВЕНЦИОНАЛНИМ СИЛАМА КОПНЕНЕ МОЋИ

У овој целини истраживања, уз анализу и критички осврт на рад Слоуна (Sloan 2012) у делу *Modern Military Strategy* ће бити сагледана стратешка мисао о конвенционалним силама копнене моћи. Проучавање стратешке мисли било је само синоним за војну стратегију у копненој димензији ратовања. Два имена су најпознатија која се везују за ову област, Сун Цу, кинески генерал из V века пре Христа који је живео током „периода зараћених држава” и творац је дела *The Art of War*; и Клаузевец, пруски генерал који је служио за време Наполеонових ратова и чији је рад *On War* објављен постхумно. Нешто мање познати, Јомини (*Baron Antoine Henri Jomini*), швајцарски држављанин који је био генерал и у француској и руској војсци и чији *Summary of the Art of War* на много начина документује Наполеоново ратовање и Харт (*Sir Basil Henri Liddell Hart*), капетан у британској војсци током Првог светског рата који се пензионисао 1920. године када је написао свезак о Стратегији *The Indirect Approach* (Индијектни приступ). Може се рећи да се идеје ових теоретичара углавном односе на конвенционално ратовање.

Конвенционално ратовање може се схватити као ратовање између две угрубо симетричне организоване групе (обично државе) чији је циљ уништавање непријатељских снага, а неретко, ратовање има бар једног недржавног актера, материјално слабијег и често тешко лоцираног противника којег у операцији против јачег, не тражи уништавање непријатељских снага него контролу становништва. Употреба импровизованих експлозивних направа једна је од најраширенијих савремених „стратегиија слабих”, али главна разлика лежи у укупном циљу. Јомини је једноставно саветовао државе да избегавају умешаност у цивилно или верско „Ратови за мишљење”. Али такви савети нису били нарочито прихватљиви у деценијама после Другог светског рата, а још мање током пост-Хладног рата и ере после 9/11. Сагледаћемо стратешку мисао о конвенционалним силама копнене моћи. Почине укратко истичући кључне идеје Сун Цуа, Харта (*Liddell Hart*), Клаузевца и Јоминија. Прве две деценије после Хладног рата су доминирале стабилизација и мере против побуне. Ипак, постојали су стратешки мислиоци који су се фокусирали на конвенционалну употребу силе, међу њима су познати научници из америчке војске официри потпуковник *Andrew*

Krepinevich, пуковник *Douglas MacGregor* и генерал-мајор *Robert Scales* (сва тројица у пензији).

Сун Цу тврди да је рат од виталног значаја за државу, питање живота или смрти, опстати или пропасти и зато мора бити темељно изучаван. Заговорник „индиректног” приступа ратовању, Сун Цу је саветовао генерале да припреме бојно поље користећи обману и маневар, са циљем да смање количину ратних дејстава што је више могуће, а у најбољем случају никако, у постигнућу једног од циљева. Сва ратна дејства заснивају се на обмани, према Сун Цу. Маневри с друге стране, важан су део ове стратегије. Сун Цу није замислио да је циљ војне акције уништавање непријатељске војске или уништавања његових градова и села. Крајњи циљ било је „одвести нетакнуто све под небо”, осим тога потчињавање непријатеља без битке. Генерално, у рату је најбоља политика не такнути државу. Заробити непријатељску војску боље је него је уништити. Покорити непријатеља без његове борбе је врхунац вештине. Тактички је саветовао обману и маневар, а стратешки је саветовао да се прво циљају циљеви непријатеља. Врховни значај у рату је напад на непријатељеву стратегију. Следеће најбоље је да му прекинемо савезе, па онда напасти његову војску. Најгора политика је напасти његове градове. Нападајте градове само кад нема друге алтернативе. Сун Цу је привукао пажњу на важност моралних утицаја и вођства у рату, за ефикасну команду, тврдио је, генерал мора да показује квалитете мудрости, искрености, хуманости, храбрости и строгости, а ово би му заузврат дало поштовање неопходно за војнике да га прате у рат (Sloan 2012). Када упоредимо истицање обмане још у време Сун Цуа и констатујемо шта се данас догађа у светлу модерних сукоба, можемо слободно констатовати сукоб информацијама, владања дезинформацијама, вођења информационих операција са сајбер нападима као једним од облика присиле-одвраћања и/или припреме за озбиљан наступ војних формација и видимо да се није много тога променило осим прилагођавања сада доступним новим технологијама. Носиоци у планском и организационом смислу доласка до тачних података битних за националну безбедност државе као и пласирања обмана су службе безбедности које за наведене послове ангажују низ организација, институција, група и појединаца.

Харт је био обожавалац Сун Цуа, идеје и радови су обимни и усредсређени на значајан степен теоријског развоја у погледу

механизованог ратовања. Стратешки, Харт тврди да је сврха војне стратегије да умањи што је могуће више вероватноћу отпора, а прави циљ стратега, јесте да тражи стратешку ситуацију толико повољну да ако ово не донесе победу, наставља се са борбом да сигурно то уради. Приступ је, тврди Харт, онај који ће ограничити непријатељства, јер чак и ако ће одлучујућа битка бити циљ, тај циљ стратегије мора бити да се ова битка подведе најповољнијим околностима. Ако су повољније околности мање, сразмерно, доћи ће до борбе. Савршеност стратегије било би донети одлуку без икакве озбиљне борбе. Тактички, смањење отпора укључује експлоатацију елемената покрета и изненађења. Харт кретање види у физичкој сфери, док у њему постоји изненађење – психолошка сфера. Два елемента реагују један на другог. Покретом ствара изненађење, а изненађење даје подстицај кретању. За физички приступ требало би да се узме линија најмањег отпора. Харт саветује против тенденције да се рат третира углавном као ствар концентрације супериорне силе. Врхунска тежина у одлучујућој тачки ретко је довољно, осим ако та тачка није ослабљена и морално. Харт уводи појам *дислокација*, који је створен у физичкој сфери и представља комбинацију присиљавања непријатеља да промени свој фронт, раздвајајући своје снаге, угрожавајући своје залихе и путеве његовог повлачења. У психолошкој сфери, дислокација је резултат утицаја, утиска на размишљање команданта на ове физичке ефекте. Утисак је јачи ако непријатељ схвати да је у неповољнијем положају у изненадном дејству, ако није у стању да се супротстави потезу непријатеља. Психолошки дислокација у основи потиче из овог осећаја заробљености. За Харта, стратегија је повезана само са физичким и психолошким утицајима, утисцима, заиста индиректан приступ, срачунат на дислоцирање непријатељеве равнотеже.

Клаузевиц и његове стратешке мисли су супротне од Сун Цуа и Харта који заговарају индиректно конвенционално стање Стратегија. Наиме, Клаузевиц заступа мисли о директној конвенционалној стратегији. Тврди да је насиље суштина рата. Рат је акт силе, укључује крвопролиће и бруталност, а нагон за уништавањем непријатеља је од самог централног значаја идеја. Док Сун Цу говори о прорачуну, Клаузевиц тврди да за опис рата је најприближнија игра карата. Много обавештајних података у извештајима у рату су контрадикторни, још више је лажних, а већина су неизвесна. Мада се Клаузевиц није користио изразом неадекватности и нетачности обавештајних

података, данас се они називају „маглом” рата. Овоме се мора додати познати концепт „трења” у рату Клаузевица. Вођење рата, тврди он, подсећа на функцију замршене машине са многим деловима, сваки свуда унутра има контакт један са другим, што доводи до трења и шанси. За Клаузевица, рат захтева максимално коришћење силе да би се директно радило против моћи непријатељског отпора и на крају разоружавања. Рат је једноставно наставак политике, на стратешком нивоу. Клаузевиц говори о ратовању као о тројству интерактивних снага које чине људи, заповедник и његова војска и влада. На основу свог искуства, Клаузевиц је веровао томе да је тежиште најчешће била непријатељска војска, затим његов главни град, а затим његови савезници. У модерно доба можемо наћи тежиште у другим областима. На пример, тежиште рата у Вијетнаму пронађено је у домаћем становништву и на универзитетским кампусима. Коначно, Клаузевиц је развио концепт „војног генија”. Под тим је мислио на квалитете ума и темперамента који су неопходни војном вођи и то морају држати у комбинацији. Они укључују храброст пред личном опасношћу, а одлучност која може да преброди сумњу и извесно присуство ума. Насупрот Сун Цу, Клаузевицев општи нагласак је на једноставности и директности, а не маневру и прорачунима.

Јоминијева стратешка мисао је више научне, готово математичке природе, насупрот већином филозофском приступу Клаузевица. Јомини је анализирао и ефикасно кодифицирао Наполеонов начин рата. Јомини је веровао да се пракса ратовања може свести на општи скуп правила, мање или више применљива у свим биткама. Постоји мали број основних принципа рата. Прво, попут Клаузевица, Јомини је нагласио принцип концентрација силе, важно је бацити масу нечијих снага на место пресудне, одлучујуће тачке ратишта у ратном подручју и то у правом тренутку и са довољно енергије. Јомини се није изјашњавао о грађанским ратовима, где је непријатељ свуда, а ипак се нигде не види, што отежава препознавање пресудних, одлучујућих тачака. Друго, да би војска била у стању да обједини снаге у одлучујућим тачкама, мора их позиционирати дуж унутрашњих линија операција. Пријатељска сила би требало да тежи раздвајању непријатељске војску на две стране, чинећи је слабијом него ако би била уједињена. Ако се вештина рата састоји у спровођењу акције по одлучујућој тачки, планирана употреба снага у операцији је највећа могућа сила, резимира Јомини, избор линије операције (као основно средство за постизање овог циља) може

бити од кључног значаја за осмишљавање, добар план за кампању. Копнено ратовање, такође доприноси стратешком размишљању о поморској димензији ратовања. Јомини тврди да је контрола мора важна за одређивање исхода рата. Ако народ има велики део обале и мајстори су мора или унутар савеза који располаже са моћи која га контролише, њихова моћ отпора је учетворостручена. Махан је био под утицајем Јоминијеве стратешке мисли, укључујући принцип „унутрашњих линија” и важност линија комуникације, као и концентрација морнаричке силе. Швајцарци су дали значајан допринос амфибијама у теорији ратовања. Јоминијева општа правила за понашање амфибија у операцијама, укључују обмане и брзе нападе неопходних бродова, остали су релевантни у периоду и после Другог светског рата (Sloan 2012).

Конвенционална стратешка мисао је била усредсређена стратешка мисао на употребу конвенционалне копнене снаге током Хладног рата у раним годинама о томе како би копнени рат деловао у комбинацији са нуклеарним оружјем, а касније као први корак у ескалацији ратних дејстава која би се, надамо се, зауставила осим целог нуклеарног рата, стратегије познате као флексибилан одговор. Појам *Air Land battle*, посебно, био је претеча савременика стратешке мисли о коришћењу конвенционалне силе земље. Овај концепт који се може приметити као претходница стратешке мисли после Хладног рата која је обухватила дугорочну прецизност напада, удара и заједништва у рату. Драматична победа Израела над много већим снагама Сирије на Голанској Висоравни (*Golan Heights*) у рату из 1973. године, амерички генерал Дон Стари (*Donn Starry*), где је командант војске САД у Немачкој средином 1970-их захтевао је преиспитивање улоге масе у доктрини америчке војске. Стари је нагласио да се удаљава од борбе на фронту, као што је постојао код Наполеона, и уместо тога удара над главама првог таласа, далеко у зону битке. Дубоки удари користили би се за уништавање командних центара противника, логистику, линије комуникационих веза и ваздушну одбрану и спречавање следећег ешалона уз достизање места битке и приступ који би захтевао најближу интеграцију ваздушних и копнених снага. У америчкој војсци је постала званична доктрина у августу 1991. године, само неколико месеци пре распада Совјетског Савеза. Америчка војска је реструктурирана у више бројне, а мање јединице које се називају борбене групе, бригаде, од којих многе, јер се ослањају на прецизну ваздушну снагу, су изграђене

око лакших платформи, али нуде мању заштиту од тешких тенкова. *Стратешка мисао од краја Хладног рата* се први пут помиње у идејама о природи конвенционалних сила земље у доба после Хладног рата од стране Тофлера (*Alvin and Heidi Toffler*). Према њима приближавамо се дану када ће 4–5 хиљада војника моћи да ураде оно што је било потребно отприлике 15 хиљада војника да ураде у прошлости. Сама трупа би морала бити боље образована и технички вештија него икада раније. Андрей Крепиневич (*Andrey Krepinevich*) запажен је по раду о „Војно техничкој револуцији” (*Military Technical Revolution-MTR*), рани термин који је касније формирао језгро деведесетих размишљајући о „Револуцији у војним пословима” (*Revolution in Military Affairs-RMA*).

У основној процени *MTR* за Пентагон, написаног 1992., али објављеног 2002., Крепиневич је тврдио за Копнене снаге да су неопходне покретне формације са проширеним видним пољем система, оклопне снаге и хеликоптери, а не тешки тенкови. Те снаге, услед покретљивости, било би мање вероватно него раније да буду затворене и уништене од стране непријатеља као на традиционалном фронту. Постојао би стални тренд ка концепту операција које ће се касније окарактерисати као *dispersed operations* (дисперзивне операције). На крају деведесетих, Крепиневич је нагласио потребу за постављањем захтева пред копнене снаге за већи нагласак на покретљивости, физичкој дисперзији снага и широком домету прецизним ударима, системима. Пишући након рата у Ираку 2003. године, он је тврдио да ће на способност војске утицати умреженост. Нови информациони системи нуде перспективу војсци која може кршити принцип масе да расипа своје снаге, креће војску изван тешке, механичке ере ратних дејстава која је започела блиц кригом, омогућавајући експедиционистичку војску. И на крају првог миленијума деценије нагласио је да ће за врхунско конвенционално ратовање у будућности бити потребна комбинована оружана мрежа (оклопна, артиљеријска и пешадијска сила у дигиталном облику, повезане заједно) које су, критичне без умрежавања са услугом из ваздуха и са мора.

Даглас Мекгрегор (*Douglas Macgregor*) је тврдио у раном чланку након Хладног рата да мање комбиновање оружја са напредним индиректним и директним оружаним системима ће доминирати већим областима него у прошлости. Уместо да се ослањају на гломазну мобилизацију и масовност, аранжмани вагрених

снага Хладног рата, тврдио је, америчка војска требало би да буде реорганизована у мобилне борбене групе које су учиниле изразито ефикаснијом сарадњу са америчком ваздушном снагом и америчком контролом мора. Трансформација под ватром (2003), објаснио је да саме јединице треба да буду мање самосталне јединице, специјализовани модули који се могу интегрисати по потреби у заједничким снагама. Мекгрегор је убудуће тврдио да би технологија имала ефекта о промени времена и простора на бојном пољу тако да ће три нивоа рата бити спајање, у јединствену нову структуру за интеграцију сложене борбе, операције, ваздух-земља-море (Sloan 2012).

Америчке војне визије могу се видети у неколико званичних докумената ОС САД. *Joint Vision 2010* из 1996, *US Army Vision* из 1999. и Бела књига америчке војске Документ *Concepts for the Objective Force. White Paper* из 2001. пружа можда најцеловитије разрађивање стратешке мисли о земљишној снази у овом периоду. У копненој војсци, операције би се пребациле из линеарне у нелинеарну природу, са јединицама много више мобилним него раније, раштрканим по бојном пољу. Повећаном дисперзијом и мобилношћу ће бити могућа офанзивност. Савремене технологије, укључујући инпуте за посаде и беспилотне летелице (сателити и беспилотне летелице), сензори би омогућили борбеним организацијама да синхронизују високо смртоносне активности из распршене локације. Нелинеарне операције значе бити „распоређен“ у времену, простору и према сврси. Јомини је саветовао бацање маса својих снага на одлучујућим тачкама бојног поља у одговарајуће време и са доста енергије, а *Joint Vision 2010* предвиђала је да америчка војска све више може остварити ефекте масе, неопходну концентрацију борбене моћи у одлучено време и место, са мањом потребом да се физички нагомилавају снаге. Појам стварање *масовних ефеката без нагомилавања сила* понавља се у *Concepts for the Objective Force*, која је, посебно, рекла да ће демасификација доћи у облику стварања мање, али способније формације. Тако је почетком 2010, из формације 10 дивизија реформисана у објективне снаге коју чине 45 бригадних борбених тимова као основне организационе јединице. Јединствени допринос *Joint Vision 2010* је њен позив на *доминацију у пуном спектру*, што би подразумевало читав низ војних операција од хуманитарне помоћи, преко мировних операција, па све до сукоба највећег интензитета. Опсег операција *Joint Vision 2020*, касније разрађен, укључује главни

полигонски рат, регионални сукоб и контингенте мањег обима, као и оне „двосмислене ситуације које остају између мира и рата”, као што је одржавање мира, провођење мира и хуманитарна помоћ. Импликације ове амбиције су Крепиневичеве стратешке мисли о нерегуларном ратовању. Свеобухватни фокус ове визије је доминација пуног спектра, постигнута доминантним маневаром и прецизношћу ангажмана. Војска мора имати визије за окретне снаге које имају менталну и физичку спретност за премештање снага из стабилности и операција потпоре у ратовање и затим поново. Слично, *Concepts for the Objective Force* наглашавају потребу за „ментално и физички агилне” снаге. Карактеристике будућих копнених снага операција, тврдио је, *Concepts for the Objective Force*, биле би маневрисање на положаје предности, ангажовање непријатељских снага изван домета оружја и уништавање са прецизним палбама и маневром. Ратовање и даље остаје брутално по природи и ратни издаци можда нису довољни. У тим ситуацијама, једини начин да се гарантује победа је да ставимо чизме на земљу и уништимо га у његовом светишту (*Joint Vision 2010 & Concepts for the Objective Force, White Paper 2001*). Већ је угледала светло дана *Joint Vision 2020* што би могло представљати тему једног посебног истраживања.

Роберт Скалс (*Robert Scales*) историчар и војни стратег је истицао у то време ратовања у пост-хладном времену Ратна ера, као и у свим периодима у историји, и даље ће захтевати „чизме на земљи”. Предвиђања су да нове технологије би могле допустити пријатељским снагама да победе непријатеље издалека „без потребе” ризиковања живота у вођењу копнене борбе. Нису узели у обзир чињеницу да конвенционални рат против држава и даље би био усредсређен на контролу територије и ти поражени терористисти и недржавни актери захтевали би контролу становништва, оба земљано интензивна задатка. Скалс се слаже да ће будући рат бити нелинеаран у природи, али „нелинеаран” он изједначава са „инхерентно хаотичном”, игром случаја идентификованим од Клаузевица у којем се лик рата мења на начине који то не могу бити предвиђени. У међувремену, прецизна технологија је имала ефекат на повећање темпа и брзине на бојном пољу. Скалс је након рата у Ираку дао низ важних путоказа, колико год да је мрежа ефикасна, координирајући ватрену моћ многих раштрканих локација укључиват ће трење, збрку и одлагање. Сугерисао је потребу за мање јединице, бригаде које су се могле самостално борити; то је

појачало запажање да се модерно ратиште и даље празни и шири; приближила се симултаност у операцијама којим се Ирачанима даје висока командна перцепција из које су нападнути свуда; и указивао је на императив мобилности и брзине на бојном пољу, као и на потребу да снаге буду окретне у смислу брзог прилагођавања промени околности. У исто време, рат је нагласио да није довољна прецизност оружја да би се осигурала прецизност ефеката.

Можда је најистакнутији аспект Скалове стратешке мисли његов нагласак на индиректне, интелектуалне особине савременог ратника. За разлику од директног, тврди да је јучерашње вођство орјентисано на акције, природа ратних дејстава данас таква је да је потребно „индиректно вођство”, способност размишљања у реалном времену и утицати на бојно поље са намером, а не директно додиром. Више него икад рат је игра мислећег човека. Ратови освајају стварањем савеза, читањем намера, изградњом поверења, претварањем мишљења и управљањем перцепцијама као ватреном снагом и технологијом. Дакле, где Клаузевиц је говорио о генијалности у рату, а Сун Цу је говорио о квалитетима за ефикасност команди као што су се односили на генерале, данас ови атрибути, као што би Тофлерси предвидели, морају бити уграђени чак и међу млађима и подофицирима. У конвенционалном рату открива се теорија о земљишној снази која може садржавати следеће принципе: конвенционална снага земље треба користити мање, покретније јединице које су раштркане на бојном пољу и повезани су путем информационих технологија; конвенционалне копнене битке ће имају симултане и синхронизоване операције које су нелинеарне природе; ефекти који се могу постићи коришћењем информационих и прецизних технологија, чиме се смањују отисак (а самим тим и угроженост) копнених снага; конвенционални земаљски рат је заједничко настојање са копненим силама уско повезано са осталим елементима заједничке снаге; напредне технологије драстично побољшавају способност команданта копнене војске да види преко следећег брда, али они не могу да елиминишу ратну маглу и трење и одлуку да ће бити гурнута у ниже нивое, повећавајући важност стратешко разумевање ратних дејстава на нивоу млађих и подофицира. Харт је зато нагласио важност слабљења непријатеља морално и упозорења на тенденцију третирања рата само као питање концентрисања супериорне силе. Многе од ових лекција морале су се поново научити током операција против побуне после 9/11.

Скалс идентификује прототипа стратешког ратника, нове против-побуњеничке доктрине, чији су идејни творци, генерал Давид Петраеус, који је аутор заједно са генералом Џејмсом Матисом из америчке војске. То је онај који манифестује став што може бити примерен конвенционалном ратовању са суптилним, стратешким, вишеструким приступом неопходним за хаотично окружење неконвенционалног, нередовног ратовања (Sloan 2012). Некада давно концентрацијом великог броја војника на једном месту је решаван проблем копнене моћи, међутим, већ дужи низ деценија, постаје све већи проблем доласка до војника, па и евентуална смрт војника тешко се може оправдати у својој држави, тако да се прелази на интензивну употребу високопрецизних изузетно разорних борбених средстава који ће обезбедити толику разорност на копну да противникова војска се једноставно повуче (оно што преживи).

Стратегија је још у доба Наполеона дефинисана као нешто што представља уметност у коришћењу времена и простора. Геополитика је спона између географије и стратегије и представља њихов ослонац. Географија дефинише ограничења и могућности у међународној политици. Сврха стратегије је да се искористе сопствене географске предности и поготово географске рањивости непријатеља или противника. Геополитика је динамична и представља међународну стварност, представу моћи која се види у утицају географије и технологије, а наравно и економског развоја. Напредак технологије и велико нагомилавање одређеног капитала може утицати на измену, кориговање, модификовање, али не и поништити значај, поготово стратешки неког географског простора (Owens 1999). Географски простор представља врло важан стратешки фактор и извор моћи, али морамо констатовати да је географија део укупности глобалних појава.

ДРЖАВЕ У ЧИЈИМ СИСТЕМИМА ОДБРАНЕ ЈЕ ИЗРАЖЕНА УЛОГА КОПНЕНЕ МОЋИ

Врло често се моћ доводила директно у везу са војном моћи док спремност те војне моћи је уствари представља јачина којом је нека сила располагала. Основу тврде моћи представља јачина војне силе, али директно и/или индиректно је везана за економску моћ. Тврда моћ најчешће служи да би некога одвратила од нежељених намера, како би неко променио свој став, што војна и економска моћ

врло успешно извршавају када се у ту сврху користе што у ствари у реалном животу представља претње, уцене, подстицаје (Бериша и Ракић 2018). Геополитичка ситуација има битан утицај на развој војних технологија уопште (те сагледавања држава у чијим системима одбране је изражена улога копнене моћи). За боље разумевање актуелне геополитичке ситуације, а самим тим и садашњег стања дат је осврт на периоде: *Позни хладноратовски период (1970–1991)*, *Постхладноратовски период (1991–2007)*, *Актуелни период (од 2007)*. *Позни хладноратовски период* – период биполарног света (1970–1991) период карактерише: висок ниво војне потрошње, трка у стратешком, нуклеарном и конвенционалном наоружању, спектакуларни развојни пројекти, жаришта криза и локални ратови. Изазови и претње: термонуклеарне претње, конвенционални сукоб са здруженим дејствима механизованих копнених, ваздухопловних и морнаричких снага. *Постхладноратовски период* – период униполарног света (1991–2007) када је светска војнобезбедносна сцена била детерминисана на следећи начин: глобална доминација западног блока, пад војне потрошње, демонстрација надмоћи војних технологија запада у конвенционалним фазама локалних ратова и лимитације у каснијој асиметричној фази, глобални тероризам и наставак започетих и лансирање развоја нових спектакуларних војних технологија са циљем да се задржи апсолутна надмоћ над било којим противником у конвенционалном сукобу и замене сложени борбени системи претходне генерације новим и реорганизују оружане снаге тако да се замени микс тешких и лаких снага средњим, погоднијим за експедиционе операције. Изазови и претње: асиметрична претња, терористичке акције на сопственој територији, као и на територији у сукобу, герилска дејства на урбаном и неприступачном терену, стрељачко, преносно противоклопно и противавионско наоружање, минобацачи и преносни ракетни лансери и експлозивне импровизоване направе. *Актуелни период* – повратак мултицентричног света (од 2007) карактеришу: раст економске, војне моћи, геополитичког утицаја и активности Русије и Кине, традиционална кризна жаришта се не затварају, оживљава традиционално непријатељство Русије и НАТО, отварање нових потенцијално врло експлозивних жаришта и војна потрошња расте. Изазови и претње: хибридно ратовање, асиметрична претња, сајбер претња, тероризам, текући конвенционални сукоби са употребом најновије генерације софистицираног НВО као што су беспосадне и

извиђачке и борбене платформе и далекометно оружје свих видова ОС, и поновно повећање вероватноће избијања глобалног сукоба између главних актера (Милорадовић 2019). За копнену, војну моћ је „врло битан како број становника, тако и квалитет тла. Када је реч о становништву, за копнену моћ је потребан посебан квалитет који зависи, од броја становника способних за служење у војсци, обучености за војну употребу” (Михајловић 2018, 39). Традиција, патриотизам, морал и друге особине човека су врло битне за копнену, војну моћ, што имплицира да сама бројност није довољан чинилац за остварење одређене копнене, војне моћи. Мекиндер истиче, међутим, да се кључни преокрет у равнотежи моћи у корист Европе десио када се Европа окренула мору, тј. океану и почела да развија своју флоту. Дакле, управо је поморска моћ европских држава (држава Западне Европе: Шпаније, Португалије, Британије, Холандије и Француске) омогућила да те државе стекну глобални примат над државама Азије које су биле и остале првенствено копнене империје. Он тврди да после победе над Немачком (јаком континенталном силом), Британија има мисију да „свет учини сигурним за демократију” и да мора учинити све како не би допустила поновно јачање Немачке и њено (асиметрично) повезивање са Русијом у оквиру заједничког војно-политичког деловања на територији Средишње земље. Мегоран (*Nik Megoran*) истиче да, иако је неспорно да Мекиндер није довољно прецизно одредио географске координате Средишње земље, ипак се она може у великој мери идентификовати са данашњом Централном Азијом, а посебно са бившим совјетским републикама које се налазе на том подручју и које су од 1991. независне државе. Дугин (*Aleksandar Dugin*) представља историју савремене Русије као борбу за утицај између два антагонистичка табора чије су постојање подразумевали сви теоретичари класичне геополитике тј. табора „атлантиста” – сила мора и табора „евроазијаца” – сила копна (Ковачевић 2014).

„Најважнији део чланка *Географска осовина историје* тиче се Макиндрове поделе света на велика географска подручја. Ова подела света на три стратешка макрорегиона до данас је најпознатија класична геополитичка концепција, полазиште поделе *Осовински (стожерни) регион*, који се налази у језгру Евроазије, а од њега се у облику концентричних (полу) кругова шире *Унутрашњи или периферни полумесећ (Inner or Marginal Crescent)*, а затим и *Спољни или острвски полумесећ (Outer or Insular Crescent)*. Осовински регион се налази под контролом *Руске Империје* која изградњом

Транссибирске пруге снажно развија руски државни и национални потенцијал. С друге стране, у исто време, *Унутрашњи или периферни полумесећ* чине следеће државе *Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина*. Најудаљенији од географске осе историје је *Спољни или острвски полумесећ* који 1904. обухвата *Велику Британију, Јужну Африку, Аустралију, САД, Канаду и Јапан*” (Будимир 2020, 87).

Како би била спремна одговору Русији, немачки геополитички идентитет је традиционално копнени, континентални. Да би се укључила у колонијалну дистрибуцију, Немачка је покушавала да трансформише и поморску димензију, своје геополитичке оријентације. Међутим, због изузетне британске доминације на морима, Немачка је била принуђена да преусмери свој главни геополитички вектор на копно (Manić i Stepić 2015). Геополитика се помакла с регионалне на глобалну димензију, при чему превођ на Евроазијском континенту служи као полазиште за примат у читавом свету. Сједињене Државе, као неевроазијска држава, данас има водећу међународну улогу те са својом силом равномерно распоређеном на три рубна дела евроазијског континента врши снажан утицај на државе које се налазе у средишту Евроазије. Кина је на добром путу да постане надмоћна као регионална сила у Источној Азији. Већ је сада геополитички доминантна на копну. Њена војна моћ засенила је њене суседе, уз изузетак Индије. Према томе, природно је да ће се Кина настојати наметнути у регионалним оквирима, а у складу са својим копненим положајем и могућностима наметања своје воље (Бжежински 2001).

Неопходно је само поменути да је деценије уназад обележила геополитика асиметричних претњи, постмодерних ратова, тероризам, јеретици 21. века. Политичка ефикасност тероризма варира. Понекад циљеви које су поставили терористи се постижу. У осталим случајевима систем се носи са тим изазовом. Велики је број примера неефикасног тероризма. Терористичке формације се крећу од великих етничких група и верских удружења која су део још већег државног организма, до усамљених терориста који се одлуче на очајнички корак када схвате да неће моћи остварити циљеве на уобичајене начине (Дугин 2009). Геополитика асиметричних претњи у односу на копнену моћ врло лако може испољити утицај који попут брзине муње могу изазвати ефекте још брже промене са једне стране копна, простора, земљишта на другом делу копна који се може наћи и скоро на другом крају планете и да оствари несагледиве промене, тектонске у изради стратегија држава на читавој планети.

Годинама је ратовање био преовлађујући начин на који су групе, нације, решавали спорове и спроводили територијално освајање. Прво са камењем и палицама, луковима и стрелама, пушкама или балистичким ракетама и нуклеарним оружјем. Сваког дана нас наслови у медијима подсећају да рат укључује нације и поднационалне групе и постаје преовлађујући део геополитике. Још је Клаузевиц писао да је рат наставак политике другим средствима. Средства за напредак у политичким програмима је у дигитално доба увећао још један облик сукоба, употребом сајбер напада. Нације се и даље такмиче за политички добитак на штету својих ривала. Оно што се променило у дигиталној ери је да они сада поседују нови алат за политичку конкуренцију, чији је централни део сајбер. Покренута је нова трка у наоружању, овог пута у дигиталном домену. У новом дигиталном добу, битка за политичку предност има друге облике, а можда је најочигледнија сајбер шпијунажа. Шпијунажа, једна од најстарије професије на свету, доводи до два циља, први је обавезе за контраобавештајне службе, заштита тајни нације и другог, откривања вела тајни које други народи желе да заштите (Caravelli and Jones 2019). Мала је граница (уколико постоји) између конвенционалних и неконвенционалних сукоба односно снага које су званично ангазоване у сукобу где огроман примат учешћа у свим врстама сукоба чине службе безбедности великих сила.

ЗАКЉУЧАК

У данашњим условима ратне технике, величина и облик простора има велики значај у односима заснованим на сили, без обзира на сав напредак технике и претходних неколико деценија. Да данашњи начини сукоба лажним вестима, дезинформацијама, нису никаква новост у сукобима већ само прилагођене методе сада присутним технологијама, потврђује размишљање Сун Цуа који је саветовао генерале да припреме бојно поље користећи обману и маневар. Карл Хаусхофер који је још 1913. говорио о томе да је Немачкој увећање природе копнене моћи спајање са РФ (*Heartland*) и одвајање од англосаксонаца, што када то упоредимо са садашњим догађајима у Немачкој постављамо питање да ли је и обустава „северног тока” потврда да никада није престала борба англосаксонаца у спречавању обједињавања *Хартленда*. Моћ је та која доводи до опстанка, способности да наметнете своју вољу другима (вршите

одвраћање), могућност да наређујете онима који имају мање моћи од вас односно да изнудите уступак од слабијих. Крајњи облик сукоба је рат. Борба за моћ постаје борба за ратну моћ, припрема за рат, што се уназад неколико деценија фантастично спроводи од стране офанзивних служби безбедности великих сила које ове облике наметања воље другима највише у миру остварују необавештајним активностима или познатије у западном делу планете као субверзивне и несубверзивне активности реализоване у форми „тајних акција”, „треће опције”, „прикривених операција”, „тајних операција”, „тихе опције”, „специјалних активности”, „неконвенционална дејства”, а на истоку под називом „активних мера”. Све је присутнији овај вид наметања копнене моћи што су делимично горе наведени аутори констатовати још почетком XX века у раду *Geopolitics, Geography and Strategy* од стране Мекиндера за потребе SIS (MI6) где двадесетих година XX века влада Велике Британије није одобрила предлог Мекиндера да се формирањем малих држава западно од Русије уситни геостратешки простор, седамдесет година касније ипак је дошло до територијалног распада СССР управо по том основу, што је чињеница, а да ли је случајност или не остављамо за размишљање.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бериша, Хатица, и Миле Ракић. 2018. „Војна моћ водећих светских земаља и дефицит ресурса.” *Војно дело*, 3: 21–37.
- Бжежински, Збигњев. 2001. *Велика шаховска табла*. Београд: Војна штампарија.
- Будимир, М., Жељко. 2020. *Геопросторни чинилац у класичним геополитичким учењима*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука
- Вујаклија, Милан. 1980. *Лексикон страних речи и израза*, Треће издање. Београд: Просвета.
- Вујанић, Милица, Даринка Гортан-Премк, Милорад Дешић, Рајна Драгићевић, Мирослав Николић, Љиљана Ного и Егон Фекете. 2011. *Речник српског језика*, измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска.
- Грчић, Мирко. 1998. „Научне школе у политичкој географији и геополитици.” *Зборник радова Географског института Јован Цвијић САНУ*, 47/48: 175–200.

- Дугин, Александар. 2009. *Геополитика постмодерна*. Београд: Amphora.
- Клајн, Иван, и Милан Шипка. 2008. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Коваћевић, Филип. 2014. *Теоретичари класичне геополитике – циклус предавања*. Подгорица: Центар за грађанско образовање ЦГО, Студио Mouse.
- Милорадовић, Ненад. 2019. *Технолошки развој у области наоружања и војне опреме и изазови безбедности*, 46. национална конференција о квалитету. Фестивал квалитета.
- Михајловић, Дејан. 2018. „Војна сила и политичка моћ”. *Национални интерес* 31 (1): 27–49.
- Нартов, Н. Александрович, и В. Николајевић Нартов. 2002. *Геополитика*. Јединство-Дана.
- Степић, Миломир, и Јелена Срећковић. 2007. „Становништво и држава – актуелност учења Рудолфа Кјелена.” *Гласник српског географског друштва*, 87 (2): 79–92.
- Степић, Миломир. 2017. „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима.” У *Свет и нове геополитичке парадигме*, ур. Миломир Степић, 13–37. Београд: Институт за политичке студије.
- Степић, Милимир, и Жељко Будимир. 2019. „Темељи српске геополитичке школе.” *Политеиа*, 9 (17): 39–55.
- Agnew, John. 2003. *The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory*, First published 1998. New York: Routledge.
- Caravelli, Jack and Jones Nigel. 2019. *Cyber security: threats and responses for government and business*. Santa Barbara, California.
- Gray, Solin S. and Geoffrey Sloan. 2013. *Geopolitics, Geography and Strategy*. London: Routledge.
- Manić, Emilija, and Milomir Stepić. 2015. “Geopolitical and geoeconomical causes of the I World War.” *Serbian Political Thought*, 11 (1): 5–26.
- Owens, Mackubin T. 1999. “In Defense of Classical Geopolitics.” *Naval War College Review*, 52 (4): 59–76.
- Pentagon. 2010. *Joint Vision 2010*. Washington: Pentagon.
- Sloan, Elinor C. 2012. *Modern Military Strategy*. Canada: Routledge.
- US Army. 2001. *Concepts for the Objective Force, White Paper*. U.S. Army.

Zoran Marjanović

Ministry of Defence, Republic of Serbia

Marija Mićović

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade

GEOGRAPHIC VECTOR OF NATIONAL DEFENSE – LAND POWER

Resume

In order to see the influence of the country's foreign policy position, it is necessary to mention at least three elements, the historical events that shaped a particular country, region or continent, the geographical position and the political system of the government. Any of these elements is connected extremely much with geographic or spatial, terrestrial power. All this is related to politics, which is related to the international politics of the state, the region, and global politics. In this research, the elements, primarily geographical, that affect the land power of a state, were analyzed. This research consists of five parts. In the introductory part, it was hinted at what the geographical vector of national defence is and what the influence of land power is on foreign policy positioning. The second part considers the concept of geopolitics and the main representatives of geopolitics as well as their theoretical views on the mutual influence of political, geographical and strategic factors. In the third part, through a critical review of the research of several theoreticians, the strategic thought about the conventional forces of land power was seen. The fourth unit clearly depicts the land power of the countries in whose defence systems the same is strongly expressed. The final part of the paper analyzes what the past brought in the segment of land power, what it represents today and what to expect in the coming period related to the manifestation of the influence of land power on society and states.

Keywords: politics, geography, strategy, geopolitics, land power, conventional forces

Овај рад је примљен 1. новембра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

UDC 623.44 (094.58)
DOI 10.5937/polrev75-43187
Прегледни рад

*Aleksa Filipović**

School of International Relations, Saint-Petersburg State University

LETHAL AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS (LAWS) – TOWARDS GLOBAL REGULATION OR INDISCRIMINATE EMPLOYMENT?

Abstract

Modern battlefields around the globe demonstrated the employment of the next generation of weapons which are colloquially designated as “killer robots”, or Lethal Autonomous Weapon Systems (LAWS). Although LAWS, for now, are always under the supervision of the human operator, the technological advancements in Artificial Intelligence allow for such weapon systems to achieve a significant degree of autonomy, including the autonomy over the decision-making process of utilizing the lethal force against the human targets. Due to the lack of global regulation for the research, production, and deployment of LAWS, they are seeing more and more employment in contemporary battlefields, from Libya, Syria, Yemen, and Nagorno-Karabakh to Ukraine. The goals of this article are to understand the limitations of the AI that can be employed in LAWS; to present an overview of the current LAWS via the available public data; to assess the state of the regulations of the LAWS, by employing comparative analysis of strategies and positions towards LAWS from the side of the EU, the USA, China, Russia, and India. The results of this research demonstrate that barring the EU which is in the process of adopting a regulation that will enforce a total ban on the LAWS, the other major powers

* aleksa.filipovic@da-vienna.at

express a balanced approach towards this issue by reserving rights to develop and employ LAWS for the goals of their national security, per the Article 36 of the 1977 Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions.

Keywords: Killer Robots, LAWS, UCAV, loitering munition, Geneva Convention, EU, USA, China, India, Russia

In the last two decades, modern battlefields demonstrated the revolutionary usage of new technologies, such as Unmanned Aerial Vehicles (UAV), Unmanned Combat Aerial Vehicles (UCAV), loitering munition, drone swarms, tracked autonomous weapon platforms, etc., which until recently, were all considered something to be purely fictional concepts. Most of the defensive and offensive systems that are employed by the militaries around the world today are to some degree operated by Artificial Intelligence (AI), with various levels of its autonomy. This naturally drew significant concern from the side of the global academic and activist community, which is concerned with the lack of restraint and regulations for the development and employment of the so-called “killer robots” – Lethal Autonomous Weapon Systems (LAWS), capable of deciding by themselves for use the lethal force against humans, without the supervision of the human operator. Since the United States first tried to set a regulation towards the development and employment of such systems in 2012, governments around the world also started to consider how to approach this matter from the legal side. At the same time, countries that are heavily investing in AI Research and Development are concerned that they may fall behind in the “LAWS arms race”, and thus lose the strategic advantage over their adversaries.

This article will provide a brief overview of the current LAWS that are employed on the contemporary battlefields, as well as a present comparative analysis of the LAWS strategy and regulations from the side of the United States, the EU, the UN, Russia, China, and India. Additionally, the nature and limitations of AI will be discussed. This will be achieved by employing methodological tools, such as content analysis, which will be used in the research of documents such as resolutions, regulations and laws, as well as comparative analysis, which will be used during the research on the positions of the EU, the USA, China, Russia and India towards the LAWS.

DEFINING THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE

In 1955, a group of American computer scientists started research on the “artificial intelligence problem”, which they defined as “that of making a machine behave in ways that would be called intelligent if a human were so behaving” (McCarthy 1955, 11). John McCarthy, one of the most prominent American computer and cognitive scientists, defined AI as “the science and engineering of making intelligent machines, especially intelligent computer programs” (McCarthy 2007, 2). Some define it also as a “system’s ability to interpret external data correctly, to learn from such data, and to use those learnings to achieve specific goals and tasks through flexible adaptation” (Kaplan and Haenlein 2019, 3).

Stuart Russell and Peter Norvig believe that one of the most important parameters for any AI is that it is capable of “acting humanly”, and therefore, “to be capable of passing the Turing Test”. The Turing Test was designed by an English computer scientist and engineer Alan Turing in the 1950s, to test the self-aware capabilities of the machine. For a computer to pass it (thus proving its capability to act as a human), it needs to fulfill the one main requirement – that “a human interrogator, after posing some written questions to it, cannot tell whether the written responses come from a person or a computer”. To successfully pass such a test, scientists and engineers believe that a computer has “to possess natural language processing to enable it to communicate successfully in one of the world languages, knowledge representation, to store what it knows or hears, and automated reasoning, to use the stored information to answer questions and to draw new conclusions, and machine learning to adapt to new circumstances and to detect and extrapolate patterns”. Some would argue that additional two requirements are needed for a computer “to fully demonstrate “human” capabilities, such as computer vision, to perceive objects, and robotics, to manipulate objects and move about” (Russel and Norvig 2010).

In order to further explain the nature of AI, the scientists created a classification based on the three stages of intelligence that it can achieve – “Artificial Narrow Intelligence, Artificial General Intelligence, and Artificial Super Intelligence” (Kaplan and Haenlein 2019, 3).

Artificial Narrow Intelligence (ANI) can be defined as “a weak, below Human-Level AI, which is applied only to specific areas, and thus unable to autonomously solve problems in other areas – although it outperforms or equals humans in a specific area. For example, an

application for a smartphone can recognize the owner's voice, but cannot perform other tasks, such as driving a car" (Kaplan and Haenlein 2019, 3).

Artificial General Intelligence (AGI) is considered already "strong, Human-Level AI", capable of applying its capacities to several different kinds of problems while also "being able to autonomously solve problems in other areas", outperforming or equalling human efforts. An example would be an evolved "humanoid robot with a wide spectrum of capabilities, including voice recognition, food or beverage preparation, and writing skills" (Kaplan and Haenlein 2019, 3).

The final stage, Artificial Super Intelligence (ASI) is considered the pinnacle of AI evolution, being a conscious/self-aware Above-Human Level AI. It can be applied "to any area while being able to solve problems in other areas instantaneously", and at the same time outperforming humans in all fields. For example, a computer or a humanoid robot would be able to solve "complex mathematical problems instantaneously, while simultaneously writing a best-seller novel" (Kaplan and Haenlein 2019, 3).

The AI functions thanks to the specific sets of algorithms, that are enabling it to learn and use the gained knowledge to successfully resolve the given tasks. This is called "machine learning", and it refers to the "automated detection of meaningful patterns in data", while the machine learning tools provide programs (in this case, AI) the ability to "learn and adapt" (Shalev-Shwartz and Ben-David, 2022). It is important to note that currently, even the most advanced AI is neither self-aware nor able to "understand" by itself why or how it can successfully mimic humans, especially concerning emotions, instincts, or anything else that is connected with our nature. In the best case, its algorithms are capable of learning from previous mistakes, but only so because they are pre-programmed to do this, not because the machine or programs are sentient. Some scientists argue that true artificial intelligence will never be achieved, but on the other hand, true artificial sentience, capable of the "cogito ergo sum" process, is perhaps the ultimate goal of future AI research and development (McCarthy 2007, 4–5).

For now, it can be safely assumed that we are still far away from a real sentient "killer robot" scenario, as current technological levels of AI development are far behind in creating a self-aware AI with human-level consciousness and equal or superior intelligence. Nevertheless, the technology progressed enough that AI can be employed in weapon systems, with varying degrees of autonomy and supervision from the side of the human operator.

LETHAL AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS

LAWS, or the “Killer Robots” as they are popularly called, can be understood as “data infrastructure, paired with a weapons platform and payload, in which AI is employed within the sense-decide-act cycle”. The idea behind LAWS that are designed today revolves around systems that can increase the lethality of an armament via “acceleration of information transmission in the kill chain”, or in other words – the faster the computer manages to identify targets for the human operator and provide with successful use of lethal force to destroy the targets in question, the deadlier weapon system becomes (Schwarz 2021, 57–58).

However, it is important to point out that the human element in LAWS is always present, with the autonomy of the weapon being reflected in the technological ability of the machine “to execute a task, or tasks, without human input, using interactions of computer programming with the environment”, with the autonomous system working based on probabilistic reason as it makes “guesses about best possible courses of action given sensor data input” (Schwarz 2021, 59). Fully autonomous, self-aware lethal weapon systems are for now purely hypothetical concepts. Nevertheless, there is always a possibility that the advancement of technology will strive to put more and more autonomy on the AI that operates the LAWS, which could in turn decrease human supervision further.

Due to the nature of such emerging technologies, as well as the understandable secrecy surrounding them, it is difficult to find a list that complies in detail with AI-operated LAWS, with the characteristics of the software that is operating them. Nevertheless, based on the public data which is publicly available, we can mention several LAWS that are either in active service in the militaries or were even employed in combat operations.

The most common LAWS which are in active use are unmanned combat aerial vehicles (UCAV), or “drones”, as they are popularly called (Lele 2019, 55). Due to technological breakthroughs in recent years, the costs of producing or obtaining the simplest of UCAVs and UAVs have considerably fallen, and as a consequence, militaries around the globe have implemented “drones” into their doctrines and formations in one way or another. UCAVs and UAVs vary in size (from less than 250g to more than 150kg), configuration (single-rotor, multi-rotor, fixed-wing, hybrid, flapping wings), and autonomy levels (Elmokadem and Savkin 2021, 2–3).

Regarding the autonomy levels of UCAVs, they depend on the role that specific UCAV is conducting in the field. The autonomy levels range from remotely controlled, where “a remote pilot is needed to manually control the UCAV without sensors feedback which can be used in Line-of-Sight (LOS) applications”; teleoperated, where “remote operator relies on feedback from onboard sensors to move the vehicle either by directly sending control commands or intermediate goals with no obstacle avoidance capabilities. This mode can be used in Beyond-Line-of-Sight (BLOS) applications”; semi-autonomous, where a “human operator is needed for high-level mission planning and for interaction during the movement when some decisions are needed that the UCAV is not capable of making. The vehicle can maintain autonomous operation in between these interactions”; to fully autonomous, where “UAV (and UCAV) can carry out a delegated task/mission without human interaction where all decisions are made onboard based on sensors observations adapting to operational and environmental changes” (Elmokadem and Savkin 2021, 3–4).

Besides UCAVs, another form of autonomous LAWS is designated as “loitering munition”. The term “loitering munition” especially gained prominence in recent years with its employment on the battlefields around the world. Loitering munitions can be defined as “low-cost guided precision munitions that can be maintained in a holding pattern in the air for a certain time and rapidly attack land or sea non-line-of-sight targets”, which is “under the control of an operator who sees a real-time image of the target and its surrounding area, giving the capacity to control the exact time, attitude, and direction of the attack of a static, relocatable, or moving target, including providing a contribution to the formal target identification and confirmation process” (Elmokadem and Savkin 2021, 325).

We can designate some of the examples of autonomous UAVs and loitering munition as follows: US-made MQ-9 and Reaper UCAVs, with autonomous navigation and identification systems; Turkish-made Bayraktar TB2 UCAV with autonomous navigation, and Kargy loitering munition, with autonomous navigation, targeting and firing systems; Russian-made KUB-BLA loitering munition, with autonomous navigation, targeting and swarm system; Israeli-made Mini Harpy loitering munition with navigation, targeting and firing systems; and Australian-made Drone 40 loitering munition with autonomous navigation and targeting systems, among others (Longpre, Storm, and Shah 2022, 48).

It is interesting to note the term “swarm” or “swarming”, which is used in connection with drone technology. Drone swarms can operate on land, at sea, in the air, and in space, and they are networked drones that maintain stable communication links between them to insure that the information is processed efficiently and without interruptions, or in other words, “swarms are multiple unmanned systems capable of coordinating their actions to accomplish shared objectives”. Considering the military application of the “swarms”, the loitering munition can be used as a sort of aerial minefield which is capable to attack targets in the air, on land, and at sea (Kallenborn 2022, 87–88).

One more example of AI-operated LAWS is the Samsung/Hanwha Techwin SGR-A1 robots, which are deployed along the Korean Demilitarized Zone. They are equipped with advanced sensors and built-in machine guns, and they are capable of fully autonomous actions, including the use of lethal force against perceived enemy targets - although during peacetime they are supervised and controlled by the remote operator (Wakefield, 2018).

LAWS were already used on the battlefields of Libya (Jones 2022), Syria (Sharkey 2020), Yemen, and Nagorno-Karabakh (Elmokadem and Savkin 2021, 325), as well as Ukraine (Connolly 2022), and with the next generation of such weapons probably in development, we can expect that they will be an integral part of any future warfare. The benefits are clear: LAWS such as loitering munition and UCAVs are relatively cheap to produce in large quantities, they can cause harm or destruction of targets of much higher monetary value, and if the human pilot is needed, he can issue real-time commands while being potentially hundreds of kilometers away from the frontlines. Thus, such weapons are capable of causing significant physical and moral damage to the enemy forces, while not putting the lives of friendly soldiers in harm’s way.

LEGAL REGULATION OF THE LAWS

It should be immediately stated that for now, there are no universal regulations on the development and the use of LAWS, but rather, such regulations are being informally discussed under the framework of the 1980 United Nations Convention on Certain Conventional Weapons (CCCW). Although there is no consensus for now on the position towards the LAWS, the majority of nations, in general, agree that “the use of autonomous weapon systems that cannot comply with international law

should be prevented, with the reference point being Article 36 of the 1977 Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions” (Boulainin 2015, 1–2).

Article 36 states that “In the study, development, acquisition or adoption of a new weapon, means or method of warfare, a High Contracting Party is under an obligation to determine whether its employment would, in some or all circumstances, be prohibited by this Protocol or by any other rule of international law applicable to the High Contracting Party” (Article 36 – New weapons 1987). Since the LAWS are considered to be a new weapon that significantly changes the nature of warfare, it is understandable why Article 36 is serving as a temporary reference point, before more concrete international regulations on LAWS are to be introduced.

Some concrete steps were already taken in this direction. As of 2014, State Parties to the CCCW started “to discuss the topic of LAWS during the High Contracting Parties in Geneva, while in 2016, the Group of Governmental Experts (GGE) was established with a mandate to discuss multilateral regulation of LAWS”/ And in 2019 “GGE published a non-binding document, in which “Guiding Principles” on the respect of international law in the development and use of LAWS were presented” (Branca 2021).

The Guiding Principles include positions such as: “International humanitarian law continues to apply fully to all weapons systems, including the potential development and use of lethal autonomous weapons systems”; “Human responsibility for decisions on the use of weapons systems must be retained since accountability cannot be transferred to machines”; “Accountability for developing, deploying and using any emerging weapons system in the framework of the CCW must be ensured in accordance with applicable international law”; “In accordance with States’ obligations under international law, in the study, development, acquisition, or adoption of a new weapon, means or method of warfare, determination must be made whether its employment would, in some or all circumstances, be prohibited by international law”, among others (CCW/GGE Report 2019). However, major powers have each their own understanding of the necessity of developing and using LAWS for the purpose of national security and defense, as will be seen from the examples of the EU, the USA, China, Russia, and India.

The European Union is adamant in its position to introduce the ban on the LAWS, as can be seen from the following initiatives and

regulations. In the 2018 resolution of the European Parliament, LAWS are defined as “weapon systems without meaningful human control over the critical functions of selecting and attacking individual targets”, and the resolution calls for the adoption of the unified European position on the international prohibition on the development, production, and use of LAWS (Resolution 2018/2752[RSP]). This was also confirmed once again in 2021 with the “Artificial intelligence: questions of interpretation and application of international law” resolution of the European Parliament (Resolution 2021/C 456/04). The European Union delegation is also active in the GGE meetings, where it is stressing “the need to define the required level of human/machine interaction in order to assure the compliance of LAWS with general international law, international humanitarian law (IHL), and human rights law (HRL)”, and therefore taking into the account all ethical considerations that can with such technology (Branca 2021).

The United States was among the first which tried to regulate the development and use of the LAWS. In 2012, Department of Defense Directive Number 3000.09 (DODD 3000.09) established the Department of Defense policy toward the LAWS (DODD 3000.09 2012/2017). The DODD 3000.09 provides definitions for different categories of autonomous weapon systems for the purposes of the U.S. military, with these definitions being “principally grounded in the role of the human operator with regard to target selection and engagement decisions, rather than in the technological sophistication of the weapon system” (Sayler 2022). Additionally, LAWS are defined as “weapon system[s] that, once activated, can select and engage targets without further intervention by a human operator”, while this directive also “requires that all systems, including LAWS, be designed to allow commanders and operators to exercise appropriate levels of human judgment over the use of force”. It is important to note that the United States as of 2022 does not support a ban on LAWS, while the ethical concerns about such systems are addressed in the white paper “Humanitarian Benefits of Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons” (Sayler 2022).

In 2022, the Department of Defense published its “Artificial Intelligence Strategy”, which stated that AI should act “as ‘smart software’ within autonomous physical systems and take over tasks that normally require human intelligence”. At the same time, it can be concluded that “the US research policy targets spending on autonomy in weapon systems, which is regarded as the most promising area for advancements in attack

and defense capabilities, enabling new trajectories in operational areas and tactical options” (Bächle and Bareis 2022).

China also expressed the need for regulation of AI and its military applications. In 2017, the State Council of the People’s Republic of China published a development plan, in which it stated that AI will be tasked with the responsibility to “elevate national defense strength and assure and protect national security” Additionally, in this plan, it is stated that it is necessary to “strengthen a new generation of AI technology as a strong support to command and decision-making, military deduction, defense equipment, and other applications” and to “promote all kinds of AI technology to become quickly embedded in the field of national defense innovation”. The plan also calls for the development of “laws, regulations, and ethical norms that promote the development of AI”, while stating that “China will actively participate in the global governance of AI, strengthen the study of major international common problems such as robot alienation and safety supervision, deepen international cooperation on AI laws and regulations, international rules and so on, and jointly cope with global challenges” (New Generation Artificial Intelligence Development Plan 2017).

Some experts believe that with this, Beijing is in a position where “a blank check in high-tech weapon development cannot continue in the context of such technologies”. There are some suggestions that China is seeking to outlaw LAWS for offensive purposes while allowing for use of LAWS for defense purposes, as well as for their export. The “defense purposes” are debatable point among the experts, with some Chinese experts suggesting that “the use of LAWS as a defensive weapon is comparable to the 1996 International Court of Justice advisory opinion on the use of nuclear weapons, with the addition of the exceptions in China’s nuclear doctrine which allows for the use of nuclear weapons in response to an attack on strategic capabilities or civilian infrastructure and the right to self-defense under Article 51 of the UN Charter” (Warren and Hillas 2022, 38; 44).

However, there are experts who believe that China is on purpose being ambiguous on its position on the LAWS development and use. Their assessment is based on: China’s “Peaceful Rise” policies; China’s historical strategic understanding and positive response to technological innovation in the light of its ambitions to become “a Global AI Leader is part of its Chinese National Destiny”; China’s desire “to strengthen the military through science and technology; China’s strategic ambiguity

in issues related to AWS and in its involvement in international forums, which is described as a deliberate act that can strategically help China maximize its interests and face the challenges in innovation dynamics; as well as China's desire to "gain legitimacy for its autonomous weapon system development while creating a situation where it can put limits on the development of more advanced U.S. autonomous weapons" (Pramudia 2022, 26–27).

Considering the Russian Federation, Moscow is against the total ban of LAWS, as it believes that LAWS can demonstrate "greater efficiency than a human operator in solving tasks, can reduce the likelihood of errors and significantly diminish the negative consequences of using weapons in the context of IHL, which are related to the mental and physiological state of the operator, his moral, religious, ethical attitudes". Additionally, the use of "highly automated technologies" can lead to the improved accuracy of weapons that are employed against military targets, and it can also "help reduce the likelihood of unintentional attacks on the civilian population and civilian objects" (Иванов 2021, 11).

Russia however, does not approve of fully-autonomous LAWS, as it was constant in its commitment to the "need to maintain human control over the so-called LAWS, no matter how advanced these systems may be", while at the same time highlighting "the necessity of maintaining human control over the machine" (Nadibaidze 2022, 420). In 2022, the Russian Ministry of Defense publicized that Russian Federation has created a department for the development of AI, to enhance the development and use of such technologies in the military armaments and special equipment (TACC 2022).

India is also a country that is actively developing LAWS while at the same time providing qualified support for their international regulation. In 2019, the Ministry of Defence of India established a Task Force in accordance with the national strategy titled "Strategic implementation of Artificial Intelligence for National Security and Defence" (MoD 2019). The objectives of this task force are envisioned as "Establishment of a High-Level Defence AI Council ('DAIC'), Integration of AI into India's Defence Strategy... Establishment of a Defence AI Project Agency ('DAIPA')", with the AI being seen as "crucial for India to take the next step towards its goal of becoming a superpower" (MoD 2019). India is actively developing and integrating AI in its defense systems, including AI-enabled sensor systems and "AI-enabled, un-crewed all-terrain vehicles for surveillance and logistics operations" (Sharma 2022).

India keeps a balanced stance towards the regulation of the LAWS, which can be described as “preparing for the future and working to preserve the balance of conventional strength it presently has in the subcontinent until such weapons (LAWS) are produced”. At the same time, India’s position is that the United Nations Convention on Conventional Weapons on LAWS “should be enhanced in a manner that does not exacerbate the technical gap among nations”, while at the same time it is necessary “necessity to follow IHL while creating and deploying LAWS”. India’s main concerns about regulation of the LAWS, regardless of international discussions “about the moral and legal implications of LAWS” and the limitation of the rate at which different nations create and implement them, comes from the development of such weapons by China and Pakistan, which then creates the need for India to maintain “a significant lead in this race” (Zaid 2022).

As can be seen from these examples, although major powers, in general, adhere to the principles of the IHL and CCCW, at the same time, they are actively working on the development and deployment of the LAWS. The United States in its role as a global hegemon naturally strives to keep the edge on the use of “smart weapons” and AI technology, given that it may feel threatened by the rising ambitions of China and Russia in these fields.

China on the other hand understands that the United States is the largest competitor in almost every sense, including the military application of AI. By looking at the published strategies and guiding principles for future development, it is obvious that China will rely on heavily integrated AI within its defense structure, which also includes LAWS.

Russia has already been identified as a country besides the United States that started mass production of LAWS, including loitering munition, which is primarily used on the battlefields in Ukraine. However, it retains strong opposition to allowing the development of the fully-autonomous LAWS on the global level.

India also holds a balanced approach towards the question of the development and deployment of LAWS, as it feels the pressure from China’s military potential in this field, and potential cooperation between China and Pakistan in the development and deployment of LAWS, which can directly impact India’s national security.

The question remains will the European Union manage to impose a ban on the development of LAWS for its member states, given that there is still no binding legislature in place, and that the security architecture

in Europe is currently undergoing significant restructuring. Since European militaries are experiencing a lack of recruits due to the social and migrational changes (Manigart et al. 2018), some Member States may consider the employment of LAWS as a cost-effective alternative and “force multiplier” for their national armies, thus placing them into position to reconsider the total ban on LAWS on the EU level.

A conclusion can be drawn that due to the nature of the LAWS as an emerging new weapon, countries around the world will strive not to fall behind with the new “arms race”, while at the same time they will engage in discussions on regulation of such weapons. And even if some global regulations are agreed upon, the fact remains that such weapons are too attractive an opportunity (in the sense of cost and effectiveness) to be abandoned in the face of potential competition. Therefore, even if a country (especially a major power) publicly abides by the imposed regulations, it will most likely continue to monitor their competition and develop the next generations of LAWS in secret. This will certainly lead to their employment on the battlefields, but with a high degree of deniability or with the toning down of the real autonomy of the AI in LAWS.

One more thing that needs to be taken into the account is that even tough ethical questions may arise over the fact that the AI may decide by itself to use lethal force against the human target (based on its programmed rules of engagement and the sensory/information input it received), the LAWS are still not considered as a taboo for the use as nuclear weapons are. The main reason for that is seen in the fact that LAWS are being presented by some countries as a more humane alternative than “dumb” bombs, artillery shells, and weapons of mass destruction, as the AI will strive to minimize the collateral damage and target only combatants in its area of operations (Nasu and Korpela 2022).

However, the limitations of the current AI technology are such that it is still hard for it to effectively make distinctions between combatants and non-combatants, and between military targets and civilian objects (Arkin, Ulam, and Duncan 2009). And in lots of minds, both in the academy and military, this is a preferred alternative to the devastation of the whole human civilization that can be unleashed with the use of nuclear weapons. The debate between those who oppose the LAWS and those who support them will undoubtedly continue in the foreseeable future, with each side presenting strong arguments and ethical and moral points. However, governments around the world will certainly remain practical

on the questions of their national and security interests, and regardless of any future regulations, continue to develop and deploy the LAWS on the battlefield, if their countries find themselves in the armed conflict.

CONCLUSION

In the first part of this article, the scope and limitations of the current technological development of Artificial Intelligence were discussed. It can be safely assumed that AI will never be able to develop sentience, and with that, “self-awareness”. However, recent technological breakthroughs in the field of AI demonstrated that it will be more and more integrated into both civilian and military infrastructure.

In the second part of this article, the overview of the Lethal Autonomous Weapon Systems, or “Killer Robots” as they are popularly called, was presented. LAWS can vary in size, autonomy levels, and designated roles. One of the most common LAWS in the use today are unmanned combat aerial vehicles (UCAVs) and so-called “loitering munitions”. The benefits of employment of LAWS for the militaries around the world are seen in the low costs of producing such weapon systems, the potential damage it can make to the enemy forces in comparison with the costs of such weapon systems, as well as safeguarding the life of the friendly soldiers when conducting military operations, as the pilots or operators are located far behind the frontline.

In the third part of this article, the current strategies of development and legal regulations of LAWS in the EU, the United States, China, Russia, and India were presented. The most important observation made is that there is no universal regulation on the development and use of LAWS. However, informal discussions do exist under the framework of the 1980 United Nations Convention on Certain Conventional Weapons (CCCW). Due to the lack of consensus on the position towards LAWS, the majority of nations agree that their use should be prevented if they cannot comply with international law, per Article 36 of the 1977 Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions. In this regard, the Group of Governmental Experts (GGE) was established with a mandate to discuss multilateral regulation of LAWS.

The European Union is the only one that is calling for a total ban on the development and use of LAWS. However, there is still a lack of binding regulations within the EU which can enforce this position among the Member States. The United States, China, Russia, and India all have

balanced approaches towards this issue – while on the one hand, they all participate in the GGE and the discussions about potential binding international regulations on LAWS, they each reserve the right to develop and use such weapons in defense purposes, as it is usually stated. This reflects the thinking that LAWS are the new weapon that can drastically change the balance of forces on the battlefield, as well as the nature of warfare itself, and none of the major powers wishes to “fall behind” in the new arms race that is developing.

It can be concluded that due to the military benefits of LAWS that outweigh moral and ethical concerns, and due to the lack of the unified position of the major powers towards the global legal regulations on the status of LAWS, the research, production, deployment and the use of LAWS will continue with unhindered pace in the coming years. And even if the global regulations are set in place, the development and use of LAWS will continue unhindered, albeit perhaps in more secret, as nations and militaries around the world are not likely to pass such potential “game changer” on the current and future battlefields, especially in the light of conscription issues that especially European nations are facing, due to the changing societal and demographic factors.

REFERENCES

- “В Минобороны РФ Создали Управление По Работе с Искусственным Интеллектом – ТАСС.” *ТАСС*, August 17, 2022. <https://tass.ru/armiya-i-opk/15492531>.
- Иванов Д. В. 2021. “Корженяк А.М., Лапихина Е.С. Смертоносные автономные системы вооружений и международное право.” *Московский журнал международного права*. (3): 6–19. doi: 10.24833/0869-0049-2021-3-6-19
- Ajey, Lele. 2019. “Debating Lethal Autonomous Weapon Systems.” *Journal of Defence Studies*, 13 (1): 51–70.
- Arkin Ronald C., Patrick Ulam, and Brittany Duncan. 2009. “An Ethical Governor for Constraining Lethal Action in an Autonomous System.” Technical Report GIT-GVU-09-02, *Georgia Tech Mobile Robot Lab*. <https://www.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/GIT-GVU-09-02.pdf>.
- Bächle, Thomas Christian, and Jascha Bareis. 2022. “Correction: ‘Autonomous Weapons’ as a Geopolitical Signifier in a National

- Power Play: Analysing AI Imaginaries in Chinese and US Military Policies.” *European Journal of Futures Research* 10 (1). doi: 10.1186/s40309-022-00212-8.
- Boulanin, Vincent. 2015. “Implementing Article 36 Weapon Reviews in the Light of Increasing Autonomy in Weapon Systems.” *SIPRI*, No. 1. <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/insight/SIPRIInsight1501.pdf>.
- Branca, Eleonora. 2021. “An International Regulation of Lethal Autonomous Weapon Systems: What Role for the EU? Policy Brief No. 8 – June 2021.” *ENTER Policy Brief Series*, June 2021. <https://foreignpolicynewrealities.eu/wp-content/uploads/2021/06/Policy-Brief-No.-8.pdf>.
- Connolly, Catherine. 2022. “Loitering Munitions with Autonomous Capabilities Used in Ukraine.” *Stop Killer Robots*. October 17, 2022. <https://www.stopkillerrobots.org/news/loitering-munitions-with-autonomous-capabilities-used-in-ukraine/#:~:text=Russia%20has%20deployed%20the%20Iranian,country%20began%20in%20February%202022>.
- Economic Laws Practice*. 2019. “Ministry of Defence: Implementation of Artificial Intelligence in Indian Defence Services.” February 3, 2019. <https://elplaw.in/wp-content/uploads/2019/02/190213-Implementation-of-Artificial-Intelligence-in-Indian-Defence-Services.pdf>.
- Elmokadem, Taha, and Andrey V. Savkin. 2021. “Towards Fully Autonomous Uavs: A Survey.” *Sensors* 21 (18): 6223. doi: 10.3390/s21186223.
- European Parliament, Resolution of European Parliament of 12 September 2018 on autonomous weapon systems 2018/2752(RSP), 12.09.2018. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0341_EN.html.
- European Parliament, Resolution of European Parliament of 20 January 2021 on artificial intelligence: questions of interpretation and application of international law in so far as the EU is affected in the areas of civil and military uses and of state authority outside the scope of criminal justice (2020/2013(INI)), (2021/C 456/04) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021IP0009>.

- International Humanitarian Law Databases*. “Article 36 – New Weapons.” Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-36>.
- Jones, Taylor. 2022. “Real-Life Technologies That Prove Autonomous Weapons Are Already Here.” *Future of Life Institute*, November 30, 2022. <https://futureoflife.org/aws/real-life-technologies-that-prove-autonomous-weapons-are-already-here/>.
- Kallenborn, Zachary. 2022. “InfoSwarms: Drone Swarms and Information Warfare.” *The US Army War College Quarterly*, 52 (2): 87–102. doi: 10.55540/0031-1723.3154.
- Kaplan, Andreas, and Michael Haenlein. “Siri, Siri, in My Hand: Who’s the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations, and Implications of Artificial Intelligence.” *Business Horizons*, 62 (1): 15–25. doi: 10.1016/j.bushor.2018.08.004.
- Longpre, Shayne, Marcus Storm, and Rishi Shah. 2022. “Lethal Autonomous Weapons Systems & Artificial Intelligence: Trends, Challenges, and Policies.” *MIT Science Policy Review*, 3: 47–56. doi: 10.38105/spr.360apm5typ.
- Manigart, Philippe, Tibor Szvircev Tresch, Frank Brundtland Steder, Nancy Otis, Johan Österberg, Rene Moelker, Valerian Lecoq, Emma Jonsson, Erik van Doorn, and Tessa op den Buijs. 2018. “The Impact of Demographic Change on Recruitment and Retention of Personnel in European Armed Forces: Opinions of Young Prospects and International Experts.” *European Defence Agency*, April 2018. https://eda.europa.eu/docs/default-source/reports/impact-personnel_executive-summary.pdf?platform=hootsuite.
- McCarthy, John. 1955. “A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence.” *Professor John McCarthy*. <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth.html>.
- McCarthy, John. 2007. “What Is Artificial Intelligence?” *Professor John McCarthy*. <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai.html>.
- Nadibaidze, Anna. 2022. “Great Power Identity in Russia’s Position on Autonomous Weapons Systems.” *Contemporary Security Policy*, 43 (3): 407–35. doi: 10.1080/13523260.2022.2075665.

- Nasu, Hitoshi, and Christopher Korpela. 2022. "Stop the 'Stop the Killer Robot' Debate: Why We Need Artificial Intelligence in Future Battlefields." *Council on Foreign Relations*, June 21, 2022. <https://www.cfr.org/blog/stop-stop-killer-robot-debate-why-we-need-artificial-intelligence-future-battlefields>.
- Pramudia, Putu Shangrina. 2022. "China's Strategic Ambiguity on the Issue of Autonomous Weapons Systems." *Global: Jurnal Politik Internasional*, 24 (1). doi: 10.7454/global.v24i1.706.
- Report of the 2019 session of the Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, CCW/GGE, 25 September 2019. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/285/69/PDF/G1928569.pdf?OpenElement>.
- Russell, Stuart J., and Peter Norvig. 2010. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Upper Saddle River: Prentice-Hall.
- Sayler, Kelley M. 2022. "Defense Primer: U.S. Policy on Lethal Autonomous Weapon Systems (IF11150), Version: 9, November 14, 2022. <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=IF11150>.
- Schwarz, Elke. 2021. "Autonomous Weapons Systems, Artificial Intelligence, and the Problem of Meaningful Human Control." *Philosophical Journal of Conflict and Violence*, 5 (1): 53–72. doi: 10.22618/tp.pjcv.20215.1.139004.
- Shalev-Shwartz, Shai, and Shai Ben-David. 2022. *Understanding Machine Learning: From Theory to Algorithms*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.cs.huji.ac.il/~shais/UnderstandingMachineLearning/understanding-machine-learning-theory-algorithms.pdf>.
- Sharkey, Noel. 2020. "Fully Autonomous Weapons Pose Unique Dangers to Humankind." *Scientific American*. February 1, 2020. <https://www.scientificamerican.com/article/fully-autonomous-weapons-pose-unique-dangers-to-humankind/>.
- Sharma, Sanur. 2022. "AI and National Security: Major Power Perspectives and Challenges." *Manohar Parrikar Defence Institute for Defence Studies and Analysis*, September 12, 2022. https://www.idsa.in/issuebrief/ai-and-national-security-ssharma-120922#footnote18_2zu082p.
- United States Department of Defense. "Department of Defense Directive Number 3000.09.", November 21, 2012 (Incorporating Change 1,

- May 8, 2017). <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/300009p.pdf>.
- Wakefield, Jane. 2018. "South Korean University Boycotted over 'Killer Robots'." *BBC News*. April 5, 2018. <https://www.bbc.com/news/technology-43653648>.
- Warren, Aiden, and Alek Hillas. 2022. "Red Robots." *Cornell International Affairs Review* 15 (1): 9–56. doi: 10.37513/ciar.v15i1.653.
- Webster, Graham, Rogier Creemers Elsa Kania Paul Triolo. 2017. "Full Translation: China's 'New Generation Artificial Intelligence Development Plan' (2017)." *DigiChina*. August 1 2017. Stanford University. <https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/>.
- Zaid, Mohammed. 2022. "Perspective on Lethal Autonomous Weapon Systems (Laws): Employment and Legal Aspects." *The United Service Institution of India*, September 2022. <https://usiofindia.org/publication/usi-journal/perspective-on-lethal-autonomous-weapon-systems-laws-employment-and-legal-aspects/>.

Алекса Филиповић

*Факултет међународних односа,
Санктпетербуршки државни универзитет*

СМРТНОСНИ АУТОНОМНИ СИСТЕМИ ОРУЖЈА (LAWS) – КА СТРОЖОЈ РЕГУЛАТИВИ ИЛИ НЕСЕЛЕКТИВНОЈ УПОТРЕБИ?

Резиме

Широм света, савремена ратишта демонстрирају употребу оружја нове генерације попут такозваних „робота убица”, то јест смртоносних аутономних система оружја (LAWS). Нове револуционарне технологије уз употребу вештачке интелигенције (AI) омогућиле су серијску производњу и коришћење у војне сврхе система попут беспилотних летелица (наоружаних и ненаоружаних – “UCAV/UAV”), вребајућег оружја (*loitering munitions*), ројева дронова (*drone swarms*), самоходних оружаних платформи, итд. Овакво оружје нове генерације, вођено вештачком интелигенцијом са различитим степенима аутономије, је већ било употребљено на ратиштима у Либији, Сирији, Јемену, Нагорно-Карабаху и Украјини. Светска академска јавност, као и различите активистичке групе, изразиле су забринутост због недостатка међународне законске регулације смртоносних аутономних система оружја, док су се истовремено водиле дебате и око етичности употребе оваквог оружја. Главни циљеви овог истраживачког рада су разумевање ограничења вештачке интелигенције која се употребљава у овим оружаним системима, преглед важећих регулација смртоносних аутономних система оружја на основу јавно доступних података, као и компаративна анализа стратегија и ставова према овим оружаним системима од стране ЕУ, САД, Кине, Русије и Индије. Резултати овог истраживања указују пре свега на то да вештачка интелигенција која

управља оваквим оружаним системима није способна да постигне ниво интелигенције и свести налик на људску. То не значи да вештачка интелигенција, са досадашњим технолошким развојем, није у стању да достигне одређене нивое аутономије које би омогућиле наоружаним беспилотним летелицама или самоходним оружаним платформама да примене смртоносну силу против људских бића који су означени као противничке снаге. Државе широм света виде предност у поседовању и употреби оваквог наоружања с обзиром на њихову релативно ниску цену производње као и релативно високу штету коју могу да начине противничким снагама у поређењу са трошковима производње таквог оружја. Такође, изузетно важан фактор који даје предност овом оружју огледа се у очувању живота сопствених војника током борбених операција, с обзиром да се оператери оваквих оружаних платформи налазе далеко иза подручја борбених дејстава. Даљи резултати овог истраживања указују на то да законска регулација истраживања, производње и употребе оваквог оружја не постоји на међународном нивоу, већ се искључиво води неформална дискусија под оквиром Конвенције о конвенционалном оружју из 1980. године. Због недостатка јединствене позиције око законске регулације смртоносних аутономних система оружја, већина држава је сагласна да се употреба оваквог оружја мора забранити уколико такви системи не испуњавају услове прописане чланом 36 Допунског протокола из 1977. године уз Женевске конвенције из 1949. године. Из тог разлога, успостављена је Група владиних стручњака (GGE) са циљем вођења расправе о мултилатералној законској регулативи ових оружаних система. Водеће светске силе, попут Сједињених Америчких Држава, Кине, Русије, Индије и Европске Уније такође имају различите ставове о овом питању. Ово истраживање показује да је једино Европска Унија у потпуности за међународну забрану истраживања, производње и употребе смртоносних аутономних система оружја. Са друге стране, Сједињене Америчке Државе, Кина, Русија и Индија имају донекле

балансиран став према овом питању. Иако ове државе активно учествују у Групи владиних стручњака и воде расправе о међународној законској регулативи ових оружаних система, свака од њих задржава право да врши истраживања, као и да производи и употребљава ово оружје у „одбрамбене сврхе”. Главни разлог за такав став проистиче из виђења да је овакво оружје нове генерације способно да поремети равнотежу снага на бојном пољу, и самим тим, постоји одређени страх међу великим силама од могућности „заостатка” у новој трци у наоружању. Може се закључити да због недостатка јединственог става у односу на међународну законску регулативу смртоносних аутономних система оружја, постоји оправдана могућност не само повећања производње оваквих оружаних система, већ и њихова даља неометана примена у наредним годинама. Такође, важно је напоменути да чак и у случају када би се успоставила међународна законска регулатива оваквих оружаних система, по свему судећи би се њихова производња и примена наставила, највероватније само у већој тајности. Са једне стране, такви оружани системи се сматрају као нешто што радикално мења однос снага на терену и природу савременог рата, док се са друге стране њиховом применом још увек не крши онај најстрожији табу, који на пример постоји око хипотетичке употребе (тактичког) нуклеарног оружја у савременом оружаном сукобу.

Кључне речи: роботи убице, смртоносни аутономни системи оружја (LAWS), беспилотне летелице (UCAVs), вребајуће оружје, Женевска конвенција, ЕУ, САД, Кина, Индија, Русија

* Овај рад је примљен 27. децембра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

АКТУЕЛНО

237

Оливера Марковић-Савић

НАДОКНАДА ЗА ЈАВНУ СЛУЖБУ
ЗА ВРЕМЕ РАТА И ДИСКРИМИНАЦИЈА КАО
ФАКТОР МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ РАТНИХ ВЕТЕРАНА

259

Наташа Мидић

ЕВОЛУЦИЈА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ
НА ПРИМЕРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

281

Борис Латинковић, Бојана Остојић

СОЦИО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ И СТРАТЕГИЈА
САВРЕМЕНОГ МАРКЕТИНГА

УДК 316.66-058.65(497.11)
DOI: 10.5937/polrev75-43194
Прегледни рад

*Оливера Марковић-Савић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

НАДОКНАДА ЗА ЈАВНУ СЛУЖБУ ЗА ВРЕМЕ РАТА И ДИСКРИМИНАЦИЈА КАО ФАКТОРИ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ РАТНИХ ВЕТЕРАНА

Сажетак

Учешће у рату представља интензивно психофизичко трошење. Последице могу бити у распону од ратне трауматизације до губитка физичке способности. Ратни ветерани по повратку из рата имају проблем са адаптацијом на цивилни живот што представља висок ризик од маргинализације. Државе ублажавају последице овог процеса разним мерама збрињавања популације. Досадашња истраживања, иако не велика, показују недостатак збрињавања ове популације и њихово незадовољство односом државе и друштва према њима. У тексту ће се одговорити на питање да ли се ратни ветерани у Србији могу сматрати маргинализованом групом и који су узроци тога. Закључак је да ратни ветерани јесу маргинализовани зато што нису добили адекватну надокнаду за јавну службу у најопаснијем тренутку, али и зато што је направљена дискриминација унутар саме ветеранске популације.

Кључне речи: ратни ветерани, накнада за јавну службу, дискриминација, маргинализација

* olivera.markovic@pr.ac.rs.

УВОД

Социологија након Другог светског рата, рат није сматрала „прихватљивим” друштвеним феноменом, већ радије патолошком друштвеном појавом која ће са модерношћу и развојем друштва нестати, те већина социолошких уџбеника не обрађује рат као друштвени догађај (Malešević 2011, 63). Овакво становиште пренебрегава да је рат инкорпориран у саму суштину државе као бирократске рационалне организације „без које примена организованог насиља какав је рат, није могућа”² (Tilly 1975). Такође, рат је у основи друштвени догађај и производ друштвеног развоја и обликовао је друштво какво познајемо. У историјском прегледу уочено је да је деструкција једна страна рата, али као резултат рата и припреме за рат дешавале су се упоредо и економска модернизација, политичке промене и културни напредак (Giddens 1987). Као што рат није био значајна тема за социолошке теорије, тако ни ратни ветерани нису сматрани друштвеном групом вредном истраживања. Они су, како Жунец истиче, доживљавали „судбину маргиналне скупине која својим ‘повластичарством’, инциденцијом различитих поремећаја и опћенито ниском адаптибилношћу на цивилни и мирнодобски живот, у остатку друштва неријетко изазива само иритацију” (Žunec 2006, 13). У друштвима у којима ратни ветерани немају повластице они су невидљиви. „Они који трпе ратну трауму су Други у друштву. Они су невидљиво, ‘начето’ ткиво, иначе ‘здравог’ и након рата ‘препорођеног’ друштва, а њиховом маргинализацијом се прикрива да је рат конститутивни део устројства модерне државе, један од њених стубова темељаца, да је рат у основи државног суверенитета, а не нешто што стоји њој насупрот или по страни и на њеним рубовима” (Секулић 2013, 17).

Специфичност друштвене групе ратних ветерана лежи у њиховом односу са државом. Њих одређује друштвена организација без које вођење рата као организованог насиља није могуће, затим друштвена идеологија која оправдава употребу насиља, док је на микронивоу неопходна друштвена солидарност која велике идеолошке наративе интегрише у малим, примарним групама које су основно исходиште за одлазак у рат, а још више за останак у рату. „Будући да људе ни њихова биолошка грађа, ни одгој у култури не припремају за чинове насиља једини поуздан начин да се мушкарце и жене натјера на

² Најпознатија је Тилијева реченица: „Рат чини државу и држава чини рат”.

судјеловање или потпору борби, убијању или умирању јест искористити моћ мобилизације и оправдања друштвених организација и идеологија. Без организованог деловања и доктрина које легитимизирају такво дјеловање не би било рата” (Malešević 2011, 351)

Ови друштвени елементи се изграђују и развијају у миру, јер рат не настаје ни из чега. Држава се стално припрема за потребе вођења рата, те спрема тога уређује односе са популацијом какви су обавеза служења војног рока, те фискална политика али се симултано одвијају и процеси као проширивање грађанских права и јачање социјалне државе, те социјална мобилност кроз војну службу и сл. Историјски период у којем су кулминирали наведени процеси дешава се након Другог светског рата. Стога ратни ветерани кроз историју имају важну улогу у друштвеној организацији и њеном легитимисању због чега по правилу уживају већи статус, добијају бољу државну подршку и промоцију.

У Србији након ратова деведесетих година на тлу бивше Југославије¹, изостала је брига о ратним ветеранима. Наиме, ратни ветерани нису добили посебан статус, а ни подршку, а посебно не промоцију. Без могућности да понудимо одговор на питање због чега је дошло до такве ситуације у овом раду ћемо настојати да проблем осветлимо. Стога, основно питање на које ће овај рад потражити одговор биће да ли можемо ратне ветеране сматрати маргиналном друштвеном групом и зашто, тј. каква је њихова маргинализација? Тврдимо да можемо зато што, не само да нису добили адекватну надокнаду као бивши припадници оружаних снага вршећи државну службу у ратном стању, већ су понижени неједнаким поступањем према ветеранима као друштвеној групи, што доказују својом тужбом за дикриминацију.

Неколико је сегмената преко којих можемо закључити да су ратни ветерани маргинализована друштвена група. Поред, да је тако назовемо, нормативне маргинализације која лежи у чињеници да је тек 20 година² након последњег рата донет нови Закон о борачко-

¹ О ратовима на тлу бивше Југославије, у којима су учествовали ратни ветерани који су предмет проучавања, постоји опширна литература, како страна, тако и домаћа. Међутим, консензуса о узроцима распада и разлозима рата нема нити можемо очекивати да га буде.

² Успоредбе ради у једној ратом потпуно срушеној земљи каква је била ФНР Југославија, новоформирана власт је одмах након рата приступила изради евиденције, материјалном збрињавању и изради законске регулативе којом се установљавају посебна права за борце НОБ-а и породице палих бораца (Marković-Savić, Vukotić Lazar 2020).

инвалидској заштити, марта 2020. године, којим се регулишу питања ратних ветерана, за наше истраживање важно је субјективно искуство бивања маргинализованим. Наиме, постоји дистинкција између искуства маргинализације и препознавања маргинализације. О томе Скот пише као о разлици између обољења као услова који умањују функције организма. Перцепција да нешто није у реду је болест, а боловање настаје када адекватни медицински стручњаци потврде да једна особа има болест и може званично да је пријави (Scott 2004). Дакле, проблематични услови колико год били важни не говоре сами за себе, њима је потребно да их неко препозна, артикулише и заступа, а онда тек следи друштвено препознавање од стране институција. Како у случају ратних ветерана у Србији маргинализација није званично препозната тако ћемо се ми ослањати на перцепцију, тј. на субјективни осећај маргинализације. Да ли ће неко свој живот доживети као маргинализован зависи од тога како индивидуа интерпретира своје животно искуство и како доживљава свој живот у односу на друге тј. у релацији са другима али и „идеала” који су садржани у културним нормама, очекивањима, вредностима, уобличених кроз политичке снаге и системске структуре. Ратни ветерани свој субјективни осећај маргинализације изражавају како кроз (не)признавање различитости коју учествовање у рату доноси а што, неретко, условљава потешкоће за функционисање у мирнодобском друштву, тако и стереотипним и етикетирајућим ставом (Марковић-Савић 2015, 2018).

КО СУ РАТНИ ВЕТЕРАНИ?

Као што смо већ рекли ратни ветерани и држава имају један посебан однос. У западним демократијама ратни ветерани чине друштвену групу која се одржава државном интервенцијом и то помоћу посебних законских повластица и социјалних бенефиција насталих на основу службе држави. Ратни ветерани су бивши војници и ратници, односно бивши државни службеници јер је рат виђен као наставак политике другим средствима, иако у савременом свету више није допуштено јавно и декларативно заступати ратну политику. Оваква политика више није службена, већ политика из позадине која се не може исказати на јавни начин јер не би добила подршку, него се исказује преобучена у моралне категорије. Ипак, очито је да ветеранске бенефиције произилазе из оваквог политичког

деловања војника као „парадигматског националног радника-грађанина” (Cowen 2005).

У нормативном погледу ветерани могу бити одређени инклузивно и ексклузивно (Dandeker 2006). Инклузивно одређење обухвата све оне који су овлашћени да употребљавају оружје, односно да непосредно учествују у непријатељствима, али и сви они који су провели макар један дан у војној служби, док најексклузивнија могућност захтева активно служење војне службе. Посебан однос постоји према онима који су службовали у ратној зони, тј. у екстремним, по живот опасним условима.

У нашем случају то су сви они који су учествовали у ратовима на тлу бивше Југославије деведесетих година прошлог века³. Сукоби на овим просторима имају своју специфичност, као и учесници који зато не представљају јединствену групу, будући да су разне категорије ветерана прошле кроз ратне сукобе у бившој Југославији, и то као: војници на одслужењу војног рока, професионална војна лица, војници по уговору, припадници резервног састава војних снага, припадници полиције, територијалне одбране (па до припадника паравојних организација и присилно мобилисаних избеглица). Поред разноврсности, по врсти и месту службе, сви имају карактеристику да су се одазвали позиву државе и провели једно време у ратом захваћеним областима или у војном ангажовању.

По повратку из рата хетерогеност ове друштвене групе одражава се и по основу остварености социјалних права за заштиту у случају болести, инвалидности и старости. Тако нпр. професионални војници су социјално збринуте по основу здравственог и пензијско-инвалидског осигурања, а њихова је припрема за учествовање у борбеним дејствима била систематична и дуготрајна. Са друге стране професионалну службу војника одликују тежи услови него код грађанских занимања. Међутим ни ова група није хомогена зато што њих чине: официри, подофицири, цивилна лица на служби у Војсци и војници по уговору⁴.

³ Ветерани који су предмет интересовања овог рада учествовали су у неком од следећих ратних дејстава на тлу некадашње Југославије 90-их година прошлог века: рат у Словенији (1991), рат у Хрватској (1991–1995), рат у Босни и Хервеговини (1992–1995), рат на КиМ (1998–1999) али и током НАТО агресије на Срп 1999. године.

⁴ Војници по уговору су у далеко лошијем положају наго остали, тако да их чак називају „прекаријат у униформама”. Као највећи проблеми издвајају се: уговори на 6 месеци до годину дана, због ниских примања често обављају додатни посао, као последица ниских примања често живе у заједницама, не плаћа им се прекоремени рад (Лукач 2021).

Другачије социјалне услове имају војно способни грађани и војни обвезници који представљају групу резервног састава војске. „Резервни састав обухвата целокупан расположиви потенцијал лица држављана Републике Србије која су регулисала обавезу служења војног рока или су ту обавезу регулисала на други начин, а који су способни за службу у резервном саставу” (Veljković i dr. 2018, 224). У зависности од тога да ли су у рат отишли као запослени или незапослени зависи и њихово социјално збрињавање након рата у виду здравственог и пензијско-инвалидског осигурања чиме су у већем ризику од маргинализације. Пример једне од најугоженијих група из ове категорије чине ратни војни инвалиди из Републике Српске и бивше Републике Српске Крајине који су се након рата, због потреба медицинског збрињавања или зато што нису имали где да се врате (уништене куће и имовина или су након рата припали тзв. „непријатељским” територијама) нашли у Србији. Они и њихове породице суочили су се са веома озбиљним проблемима од стамбених, материјалних, психичких и породичних. Ову групу је после ратова у БиХ и Хрватској чинило око 17 хиљада људи и према подацима истраживања представљају високо ризичну групу за суицид (Dragišić-Labaš 2000, 4). Према наведеном истраживању 1997. године, тј. након ратова на тлу бивших републике СФРЈ у Србији је регистровано 20 хиљада РВИ, од чега 3 хиљада држављана СРЈ, док су остали са територија Републике Српске и бивше Републике Српске Крајине (2000).

Значајна група били су војници на одслужењу војног рока. Ово је нужно била јако велика група у систему у којем постоји обавезно служење војног рока. „Концепцијски профил у начину организовања ЈНА одређивао је војску пре као васпитно-образовну институцију младих после матурирања, него као институцију која припрема војнике за могући рат. Последица тога је да су у рату 1991–1995 на прве борбене линије изведени старији адолесценти и то у хаотичној ситуацији и без адекватног командовања на стратегијском нивоу” (Секулић 2013, 126).

На ратишту се налазе и припадници оружаних снага који се не могу сматрати борцима према Женевској конвенцији из 1977. године, која прецизно дефинише ко се може сматрати борцем по међународном хуманитарном праву. То су санитетско и верско особље будући да немају право да директно узимају учешће у непријатељствима. Њихова основна права су да од момента када

постану ратни заробљеници не буду више третирани као борци, док су им обавезе да поштују међународно хуманитарно право и да се разликују од цивилног становништва (Радивојевић 2009).

У Србији не постоји евиденција о укупном броју учесника у ратовима на подручју бивше Југославије деведесетих година, о броју ратних војних инвалида или о броју погинулих, што такође може бити квалификовано као облик маргинализације. Процене су да је у овој групи око 10% популације (Беара и Милановић, 2006), а према једном другом извору процене се крећу око 400 хиљада грађана Републике Србије (Špirić 2008).

МАРГИНАЛИЗАЦИЈА РАТНИХ ВЕТЕРАНА

Маргинализација се често поистовећује са друштвеном депривираношћу поготово у погледу одсуства контроле над егзистенцијалним условима али и искљученост из расподеле моћи у најширем смислу. Међутим, маргинализација је и комбинација моралне осуде друштва и институционалне недостатности која се потхрањује и темељи на моралној осуди друштва. Како би се маргинализација јасније разазнала од друштвене диференцијације битна је категорија искључености из доминантне културе у смислу одступања „од неких општеприхваћених друштвених вредности” чиме се отежава интеграција у шире друштво. У питању је „друштвени процес, а не само стање” што значи да је „узрочно-последично повезана са другим појавама”, те на тај начин добија кумулативни карактер. Бити маргинализован у основи значи бити на периферији, скрајнут, на ободима друштвених дешавања, супротано овоме је бити у „центру”. Тако ће особа која се налази *изван* често ће бити маргинализована (на *периферији* друштва) и налазит ће се *доле*, ближе дну друштва (Šušur 2004). Центар се схвата круцијалним за друштвени поредак – као вредносни систем и вредносне оријентације.

У нашем друштву бити маргинализован значи бити у групи тзв. „губитника транзиције” који су удаљени од центра у којем се налазе „добитници транзиције” – млади, урбани, дигитално писмени, образовани, прилагодљиви. „Централна одредница маргиналаности налази се у две кључне димензије друштвене неједнакости: то су друштвени статус и расподела друштвене моћи (Milosavljević i Jugović 2009, 11). Друштвени статус представља хијерархијски рангиране положаје у друштву, с тим у вези маргиналне групе

одликује искљученост из доминантне културе, а укљученост у заједницу појединаца са сличним начином живота који су на темељу тога у интеракцији. Оваква несигурност друштвеног положаја умањује контролу над егзистенцијом. Искљученост из расподеле друштвене моћи читава се у индивидуалној или колективној неспособности стицања и употребе политичке доминације ради утицаја или контроле понашања других. Овај увид битан је за разумевање положаја ратних ветерана будући да је једна од главних одредница маргинализације недостатак угледа и поштовања за државну службу због које су и постали маргиналном групом које би се цениле као посебно значајне вредности за опстанак друштва, каквима су биле приказане у периоду када су у рат одлазили.

Неколико је нивоа искључивања важно за потребе сагледавања случаја ратних ветерана. Могло би се рећи да је процес започео са искључивањем из токова цивилног живота са карактеристикама ратне трауматизације, да би се на то надовезало искључивање из професионалног и радног процеса услед друштвене транзиције, пропадања државних фирми, укидања радних места или због рањавања губитак радне способности и одлазак у пензију. Искључивање из професионалног и радног процеса са собом је по правилу носило дуготрајну незапосленост, са ратном траумом, а у тежим случајевима и почетек процеса дуготрајног лечења или инвалидитета. Свака за себе од наведених тешкоћа, а што их је више ситуација је компликованија, неретко остављају последице и на породицу ратног ветерана (Solomov 1998). Уколико су у питању ратни инвалиди за њих је карактеристична дуготрајна хоспитализација и институционализација, али и након отпуштања ресоцијализација као изузетно мукотрпан и спор процес.

Поред губитка контроле над егзистенцијалним условима за ратне ветеране је карактеристичан идеолошки отклон према ратовима у којима су они учествовали што је за њих створило ситуацију тежу и од самих егзистенцијалних проблема, а то је обезвређивање разлога због којих су се они нашли у неповољним животним околностима. Управо у овоме лежи осећање да њихов вредносни систем, норме, обрасци понашање, стил живота и друштвени статус одступају од неких општеприхваћених друштвених вредности што им отежава интеграцију у шире друштво (Југовић 2007, 32). Видимо како је маргинализација ратних ветерана један вишедимензионалан феномен и активан процес, пре него стање.

Друштвени контекст бивања маргиналцем или припадником маргиналне групе носи додатну специфичност узимајући у обзир релативну димензију у смислу разлике у маргинализацији од друштва до друштва. Утолико они су слични свим другим „губитницима транзиције” у свом процесу осиромашења насталом као последица структуралних промена друштвеног система, те масовног пропадања државних фабрика. У друштвеним условима у којима су се нашле велике групе становништва, изложеност ратној трауматизацији појачава кумулативни ефекат маргинализације. Паралелно са ратним догађањима држава Србија се нашла у тегобној постсоцијалистичкој трансформацији, која је са собом носила економско пропадање, санкције међународне заједнице и огроман број избеглица. Укупно окружење је важно поготово што се они из рата враћају у друштво које карактерише недовољна или успорена индустријализација, смањена социјална заштита и повећање социјалне несигурности, недостатк владавине закона и корупција, ниска партиципација грађана, друштвена аномија, осећање немоћи, популациона криза, девастација природних ресурса, осиромашење средње класе, доминација „економије преживљавања” која појачава ретрадиционализацију, урушавање институција које су у вези са квалитетом живота као што су: здравствене, образовне, културне и научне институције.

Не улазећи у карактеристике ратова на тлу бивше Југославије и дискусију да ли су могли бити избегнути или не, све остале наведене карактеристике представљају друштвену аномију карактеристичну за промену економског и вредносног друштвеног система. На микронивоу са предрасудама су биле суочене целе поулације са овог простора: „У феминистичкој литератури су патријархат и са њим мушкарци, често, без довољног образлагања разлика, односно без довољног разумевања да не уживају сви мушкарци у подједнакој мери партијархалну дивиденду, најчешће били окривљавани и приказивани као ‘одговорни за рат’, ‘насилници’ и ‘злочинци’. Бити мушкарац са Балкана, у комуникацији са онима изван Балкана, подразумева доказати да ниси ‘брадати дивљак’, као и што и бити жена са Балкана, после ратова деведесетих, подразумева да ниси ‘забрађена жена’” (Hughson 2017, 191).

Приступ у којем се социјални проблеми који имају структуралне узроке пребацују на индивидуални ниво, „као проблем погрешног *mindset-a*”, је по својој суштини неолиберални приступ (Mowat

2015, 455). О овоме пише још 1976. године Рајан у свом тексту о сиромачним црној популацији у Америци: „Окривљавање жртве почива и само на врло сличном процесу идентификације (која се обавља без сумње, на врло љубазан, филнтропски и интелектуалан начин) у којем се жртва социјалних проблема поистовећује са страним, различитим – другим речима с варвариним и дивљаком. Тако је изналагање дивљака битан саставни део, и претпоставка, окривљавања жртве, а умеће изналагања дивљака је основна вештина којом морају овладати сви амбициозни бацачи кривње на жртву. Они морају научити како да докажу да су сиромашни, црни, болесни, незапослени, становници сламова, другачији и необични. Они морају научити како да воде или тумаче истраживање које показује да ‘ти људи’ мисле на другачији начин, да делају по другачијим обрасцима, држе се другачијих вредности, теже другачијим циљевима и уче се другачијим истинама. А све говори у прилог томе да су они туђинци, варвари, дивљаци. Ето тако се сиромашни и разбаштињени дефинишу на други начин, како бисмо ми могли да гледамо друштвене промене и приписујемо њихове узроке онима који су њима погођени” (Рајан 1976, 13). Овде све изречено може се применити на ратне ветеране, тј. на изналагање кривца за њихову маргинализацију у њима самима и у њиховој заведености идеалима национализма, рата, вођама, а неретко и девијантним потребама које су вешто прикривали до тренутка избијања рата.

„Карактеристика маргинализованих појединаца и група је да њих обично прати суд негативног вредновања или негативна друштвена етикета” (Milosavljević i Jugović 2009, 13). Дакле, стереотипне претпоставке о заједничком искуству међу људима који деле одређену карактеристику. „Истовремено, маргинализација активности појединца може се спроводити и преко урушавања његовог професионалног и стручног интегритета и ауторитета: од оспоравања његових радних прегнућа и достигнућа, преко оспоравања његових способности у средствима јавног саопштавања, до оспоравања компетентности жртве у стручној јавности путем: полемика, стручних расправа, оговарања, подмеха, диквалификација” (Станковић 2016, 125).

Иако је међу учесницима ратова било и оних који су пошли са другачијим мотивима, неправедно се нечасни мотиви приписују целој групи, на основу чега се врши етикетирање и стигматизација. Популарна представа о ратним ветеранима јесте да су то особе које

су због својих екстремно националистичких⁵ ставова завршили у једној тако девијантној појави какав је рат. Будући да су идеју нације ставили изнад здраворазумске нормалности сада су сами криви због тога што су рањени, трауматизовани, без посла или породице. Надаље, они се повезују, не само са ратом, него и са етничким чишћењем, те милитантним покретима и екстремистичким организацијама. Национализам и идеологија уопштено су битни за мобилизацију широке подршке јавности која не учествује у борби и за регрутацију војника али на ратишту, суочени са променом стварности већина војника замењује идеологију за микрогрупну солидарност у малим групама (Bourke 1999; Collins 2008; Kalyvas 2006). „Војници иду на бојишницу с осјећајем дужности према својим мајкама, сестрама, браћи, супругама, дјевојкама, очевима и зато што тако чине њихови пријатељи” (Malešević 2017, 130). „Слично, војнике војске босанских Срба често се приказује као по себи насилне националисте, али судећи по мојим интервјуима с бројним њиховим бившим припадницима, мотиви за одлазак у војску и судјеловање у екстремним облицима насиља и код њих су били једнако комплексни и пуно се више тичу оданости и осјећаја привржености микроскупинама него неких ширих националистичких видика” (Malešević 2017, 132).

Дакле, инсистирање на насилним појединцима и групама, уместо на друштвеним ситуацијама које формирају емоције појединаца који у такве ситуације улазе води нас на погрешан траг. За могућност мобилизације великих група одговорне су друштвене организације. Оне су генератори насиља широких размера какав је рат. Психологистичка и колективистичка објашњења не узимају у обзир да „насилност није неко природно својство појединца или скупине, него облик несудбинског друштвеног односа који има потенцијал да преплави било коју скупину или појединца” (Malešević 2017, 116). Чак и када се не сматрају одговорнима за ратне страхоте од учесника ратова се очекује, да оставе за собом ратна дешавања и да, као да се ништа није догодило, наставе свој живот тамо где су пре рата стали.

⁵ Наиме, само постојање идеологије национализма је у сржи свих модерних држава нација и њихова главна оперативна идеологија. Национализам није најјачи када је у вулгарним облицима, већ када је интегрисан на свакодневном нивоу оно што Билиг назива *бенигни/свакодневни или „хладни” национализам*. (Bilig 2009). Конкретно, данас је национализам на тлу бивше Југославије јачи него што је био крајем 20. века па се због тога не воде ратови или бисмо могли рећи да се приближио „хладном” типу национализма оном који је интегрисан до уобичајених, свакодневних нормалности.

Са етикетирањем и предрасудама се ратни ветерани суочавају и у контакту са државним институцијама показало је истраживање о перцепцији институционалне подршке ратних ветерана: „У сумирању добијених оцена мера подршке државе истиче се јединствен став испитаника: да држава преко институција формираних за бригу о ветеранима, као и институције из чијих редова су ветерани регрутовани не чине довољно како би положај ратних ветерана у друштву био бољи” (Марковић-Савић 2018, 190). Ратни ветерани имају карактеристику и политичко-правног аспекта маргинализације, оличеног у категорији дискриминације (Рашевић 2015). На дискриминацију су се ратни ветерани жалили у случају неједнаког третмана код исплате тзв. „ратних дневница”. Постојање дискриминације, представља један од кључних обележја маргинализације, те њен политичко-правни аспект.

СЛУЧАЈ „РАТНИХ ДНЕВНИЦА” КАО МИНИМАЛНА НАКНАДА ЗА ЈАВНУ СЛУЖБУ

Однос ратних ветерана и српске државе оличен је у причи о ратним дневницама. Специфичност те приче лежи у различитом третману ветеранских група приликом доделе одређених наменских материјалних средстава познатих под именом „ратне дневнице”. „Као кључно место издваја се осећање неправде, неједнаког третмана, фаворизовање једне групе ветерана у односу на друге. Осећање неправде у основи је дискурса о дискриминацији и проблема тзв. ‘ратних дневница’ који је досегао статус медијски најексплоатисаније теме када је реч о ратним ветеранима. Случај ‘ратних дневница’ симбол је озлојеђености ратних ветерана због друштвене и правне неправде која их је одвела све до тужбе Републике Србије Међународном суду за људска права” (Марковић-Савић 2018, 188).

Све је започело у неколико општина на југу Србије када су двојица учесника ратова који су по занимању били судије, успели да наплате новац позивајући се на основ да им држава није исплатила *пуне* ратне дневнице за временски период који су провели на КиМ у току званично проглашеног периода ратног стања 1999. године. „Пре њих је тужбе из истог разлога поднело око 140 резервиста и судови су донели пресуде у њихову корист из ‘процесних разлога’, односно зато што заступници Министарства одбране уопште нису

долазили на рочишта” (Danas 2007). Када се то прочуло 2500 потраживања преко суда се појавило. Тек тада је схваћено колика средства морају бити исплаћена, тако да су остала потраживања одбијена⁶. Као одговор ветерани су покренули низ протеста у виду блокаде зграде суда и општине у Куршумлији, регионалног пута Ниш-Приштина, штрајкове глађу, логоровање испред зграде Владе у Београду (Политика 2008). Ово је уродило плодом за део ветеранске популације који су исплату добили на име живота у неразвијеним општинама (*de jure*), док је (*de facto*) основ за исплаћивање било учешће у рату. „Влада Републике Србије и штрајкачки одбори ратних војних резервиста из општине Куршумлија, Лебане, Бојник, Житорођа, Дољевац, Прокупље и Блаце закључили су 11 јануара 2008. године Споразум о исплати помоћи наведеним неразвијеним општинама у укупним максималном износу од 2 милиона динара. Овим Споразумом је предвиђено да ће критеријуме за расподелу новчане помоћи израдити заједничке комисије састављене од представника локалне самоуправе и штрајкачких одбора ратних војних резервиста, и то опредељујућом сагласношћу представника штрајкачких одбора, с тим да је јединствени критеријум за стицање права на добијање помоћи достављање правоснажне пресуде на основу одрицања од тужбеног захтева којим су ратни војни резервисти из наведених општина тражили надокнаде” (Војни касациони суд 2017).

Од тренутка потписивања и примене наведеног Споразума траје борба остатка ветерана да наплате потраживања као и њихови саборци из неразвијених општина. Међутим, грађанске парнице које су уследиле листом су одбијане због усвајања приговора застарелости. Незадовољни учинком пред домаћим судовима, део ветерана (Вучковић и др.) одлучио се жалити због дискриминације Европском суду за људска права (ЕСЉП). Суштински ветерани су се жалили на повреду права за правично суђење из разлога што су домаћи судови доносили различите предрасуде, а по основу истих чињеница и правног основа. ЕСЉП је за основ дискриминације

⁶ Кључна је чињеница, према мишљењу Министарству одбране била да су потраживања резервиста у тренутку подношења тужбе била застарела. Председник суда у Куршумлији је покренуо поступак против ове двојице судија, али они нису разрешени дужности: „Велико персонално веће је сматрало да, иако се овакав поступак судија у неким развијеним земљама можда сматра недостојним, са нашим стандардима он то није и да није недостојно да судије траже надокнаду која им припада” – овако је одлуку објаснила председница Великог већа, Соња Бркић (Danas 2007).

узео регистровано пребивалиште подносиоца (Рашевић 2015, 238). С тим у вези ЕСЈП је наложио исплату ратних дневница у року од шест месеци. На ову пресуду држава је одлучно и оштро реаговала ставом о неисцрпљивању ефективних домаћих правних лекова. Ово је довело до тога да је Велико веће у другостепеном поступку усвојило прелиминарни приговор државе. Разлоге за овакво деловање државе можемо тражити у финансијским разлозима али чак и ако је основ у макроекономској стабилности државе „јавне власти су свакако имале довољно времена да барем признају потраживања као јавни дуг, а исплату одложе или разријеше на дужи период” (247). Занимљиво је да је Велико веће ЕСЈП изузело себе из решавања проблема ратних ветерана Србије и пренело га на Србију остављајући за то неограничено време (244). Оно што је суштински проблематично јесте да војна служба и то у ратном стању као најопаснија и најтегоднија јавна служба подразумева ангажман *pro bono*. Ради се о специфичном ангажману који има веома висок интензитет психичког и физичког улагања напора у по живот опасним условима од руковања средствима ратне технике које је само по себи опасно, поготово за оне који се нису професионално определили за војни позив. Па све до прихватања правног статуса борца који се излаже одговорности за ратне злочине. Ако се на све то дода да су војни резервисти у случају рата из високо моралних разлога обавезни да напусте своје породице, радна места и изворе егзистенције ради вршења опасне службе су чињенице које се не смеју пренебрегнути када се суди или одлучује о њиховим правима и статусу. Како Рашевић истиче, не би се смело пренебрегнути и игнорисати да се статус резервиста мора упоредити „са статусом професионалних војника и других плаћених јавних служби”. Правна несигурност проистекла из случаја са ратним дневницама „не иде у прилог посебној заштити ратних ветерана” из члана 69, Устава Србије, а носи и поруку да Војска Србије није добар послодавац у најтежим околностима државне нужде (250).

То што су се појединци окористили о „рупе у закону” наплативши потраживања већа од других, па је направљена још већа штета што се једним ветеранима изашло у сусрет, а другима није, довело је до епилога односа државе и ратних ветерана оличеног у процесу вођењем пред ЕСЈП. Жалба ветерана на дискриминацију, тј. неједнако поступање према укупној ветеранској популацији је нормативни врх маргинализације ратних ветерана. Неуспех овог

судског процеса говори само у прилог тврдњи да субјективни осећај маргинализације има свој темељ у правној несигурности.

Ратни ветерани који су у највећем ризику од маргинализације су цивили који су се одазвали позиву државе у ратном стању и приступили дужностима једнаким као и професионална војна лица. Они нису добили правичну надокнаду за интензивно психофизичко трошење у условима високе опасности као легитимне мете непријатељских снага, а додатно су дискриминисани тако што нису остварили права на једнаку накнаду за рад једнаке вредности која су остварили њихови поједини саборци.

ЗАКЉУЧАК

Чињеница да је модерно доба бременито најразорнијим ратовима у читавој историји иде у прилог тврдњи да рат није никакав повратак у примитивну прошлост већ последица све веће модернизације и развоја. Друштвена организација и снага присиле којом делује бирократска структура развиле су све јаче механизме који не могу нестати, већ само прећи из једних руку у друге, тј. ако није организовано од стране државе организоваће га неке милитантне организације. Са друге стране, моћ оправдања све је већа са успостављањем неупитности легитимног ауторитета науке и технологије у модерном времену, с тим што је идеолошка моћ све софистициранија у смислу невидљивости, нормализације, природности. „Највећа је жеља сваког идеолошког дискурса: постати невидљив кроз нормализацију и навикавање” (Malešević 2011, 353).

Паралелно са постојањем ратова постоји и друштвена група ратних ветерана која у замену за најтегобнију државну службу и лојалност државној организацији која их је у рат позвала, по завршетку рата институционализује бригу о њима. У Србији су те обавезе остале неиспуњене, а грађани ратни ветерани разочарани и маргинализовани. Маргинализација коју доживљавају је како формална, тако и субјективна. Формална маргинализације оличена је у тужби за дискриминацију пред ЕСЈП, а субјективна у стереотипним и етикетајућим ставовима у јавности али и у државним институцијама. „Субјективно искуство социјалне искључености није само прост доживљај скрајнутости из друштвеног живота. Из таквих доживљаја могу се ишчитати и специфични одговори појединаца на структуралне социјалне датости” (Перовић и Павловић 2020, 236).

Маргинализацијом ратних ветерана има карактер кумулативности: почевши од преласка из цивилне у војну сферу вршећи дужности као професионални војници, излажу се високоризичним и по живот опасним пословима што оставља психофизичке последице због претрпљеног бола и страха које неретко воде суочавањем са ратном траумом, али и физичким оштећењем организма. По повратку из рата поред наведених тешкоћа суочили су се са егзистенцијалним проблемима, не само да нису добили накнаду коју су добијали други запослени у јавним службама већ су неретко у процесу транзиције остајали и без цивилног запослења које су напустили због позива за учешће у војној служби. Последице не осећају само ветерани него и њихове породице.

Поред свега наишли су на обезвређивање, омаловажавање и осуду што су уопште учествовали у ратовима. Терет за ратне неуспехе неретко се сваљивао на учеснике ратова, виђене као појединце који су због својих екстремних, често националистичких, вредности и циљева готово сами изабрали да иду у рат. Таква психоколективистичка објашњења нису довољна за разумевање покретања организованог насиља будући да психолошке карактеристике чак ни вође, а камоли обичних појединаца и група, нису довољне да објасне ни избијање национализма нити његову мутацију у насиље. Има националистичких покрета и без вођа, а има и националистичких вођа који нису повезани са насиљем.

Модерни дискурси једнакости све мање објашњавају неједнаком прерасподелом богатства, а све више једнаким могућностима за све. Стога је поред економске неједнакости важно успоставити егалитарније односе у смислу друштвеног и културног прихватања различитости. Ратним ветеранима је више од социјалне помоћи у виду тзв. „ратних дневница”, потребан уважавајући третман. Ово подразумева да држава испуњава своје обавезе према грађанима који су преузели одговорност за државну службу у одбрани територијалног интегритета и суверенитета државе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Закон о правима бораца, војних инвалида и породица палих бораца. „Службени гласник РС”, бр. 18/2020.
- Југовић, Александар. 2007. „Изван граница друштва: маргинализација, социјална искљученост и маргиналне групе”. *Социјална мисао* 14(1): 31–66.
- Марковић-Савић, Оливера. 2018. „Ратни ветерани: перцепција институционалне подршке.” *Српска политичка мисао*. (2): 177–193. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6022018.10>.
- Одлука Врховног касационог суда Републике Србије [ВКСРС], Рев 401/2017 од 30. марта 2017, *Врховни касациони суд*. <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/rev-4012017-diskriminacija-isplata-ratnih-dnevnica-vojnim-rezervistima>
- Петровић, Јасмина, и Нина Павловић. 2020. “Карактеристике студије случаја и могућности примене у истраживањима маргиналних група.” *Култура*, 166: 222–239. doi: 10.5937/kultura2066222P.
- Политика*. 2008. „Хронологија двоструких аршина.” 22. децембар 2008. <https://www.politika.rs/scc/clanak/68274/Hronologija-dvostrukih-arsina>.
- Радивојевић, Зоран. 2009. „Разликовање између бораца и небораца у међународном хуманитарном праву.” *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 53: 25–54.
- Рашевић, Живорад. 2015. „Ветерани пред европским судом за људска права – Вучковић и други против Србије.” *Анали Правног факултета у Београду*, 63 (1): 234–251. <https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1501234R>.
- Секулић, Нада. 2013. *Скривени рат*. Београд: Удружење ратних и мирнодобских војних инвалида Србије и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Станковић, Владан. 2016. „Институционализација социјалне контроле и њене злоупотребе.” *Српска политичка мисао*, 1: 111–130. <https://doi.org/10.22182/spm.5112016.6>.
- Бера, Владан, и Predrag Miljanović. 2006. *Gde si to bio sine moj?* Novi Sad: Centar za trauma Društva za zaštitu mentalnog zdravlja veteran i žrtava ratova 1991–1999.

- Bilig, Majkl. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Chistopher, Simon Wessely, Amy Iversen, and John Ross. 2006. "What's in a Name? Defining and Caring for 'Veterans': The United Kingdom in International Perspective." *Armed Forces & Society*, 2: 161–177.
- Cowen, Deborah. 2005. "Welfare Warriors: Towards a Genealogy of the Soldier Citizen in Canada." *Antipode*, 37 (4): 654–678. <https://doi.org/10.1111/j.0066-4812.2005.00520.x>.
- Danas. 2007. „Nije greh kad sudija tuži državu.” 14. juli 2007. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/nije-greh-kad-sudija-tuzi-drzavu/Dandeker>.
- Dragišić-Labaš, Slađana. 2000. "Društveni faktori u etiologiji suicidalnog ponašanja ratnih vojnih invalida, 1991–1995". *Sociologija*, 42 (2): 159–172.
- Giddens, Antony. 1987. *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Hughson, Marina. 2017. *Muškarci u Srbiji: druga strana rodne ne/ravnopravnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. http://www.iksi.ac.rs/izdanja/muskarci_u_srbiji.pdf.
- Malešević, Siniša. 2011. *Sociologija rata i nasilja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Malešević, Siniša. 2017. *Države-nacije i nacionalizmi*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Marković-Savić, Olivera. 2015. "War veteran identity." *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 45(4): 275–290. <https://doi.org/10.5937/zrffp45-9611>.
- Marković-Savić, Olivera, i Marta Vukotić Lazar. 2021. „Društveni i simbolički položaj boraca Narodnooslobodilačkog rata nakon oslobođenja u Federativnoj Republici Jugoslaviji.” *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 51 (4): 329–348. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP51-34398>.
- Milosavljević, Milosav, i Aleksandar Jugović. 2009. *Izvan granica društva. Savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Mowat Joan. 2015. "Towards a new conceptualisation of marginalization." *European Educational Research Journal*, 14 (5): 454–476. <https://doi.org/10.1177/1474904115589864>.

- Lukač, Davor. 2021. "Prekarijat u uniformama. Portret savremenika – pripadnik Vojske Srbije. *Vreme*. 16. septembar 2021. <https://www.vreme.com/vreme/prekarijat-u-uniformama/>.
- Rajan, Viljem. 1985. „Kako okriviti žrtvu”. *Kultura*, 70: 8–13.
- Scott, Wilbur. 2004 *Vietnam veterans since the war. The politics of PTSD, Agent Orange, and the National Memories*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Špirić, Željko (ur.). 2008. *Ratna trauma srpskih veterana*. Beograd: Udruženje boraca rata Republike Srbije od 1990. godine
- Šućur, Zoran. 2004. "Social exclusion: Definitions, discourses and operationalization." *Revija za sociologiju*, 35 (1-2): 45–60.
- Tilly, Charles. 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Veljković, Slađan, Miroslav Ostojić, i Vinko Žindaršič. 2018. „Izazovi popune Vojske Srbije aktivnom i pasivnom rezervom.” *Vojno delo*, 70 (7): 221–238. <https://doi.org/10.5937/vojdela1807221V>.
- Zahava, Solomov. 1998. „Uticaj ratnog stresa na obitelji veterana.” *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* (2).
- Žunec, Ozren. 2006. „Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječna društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide.” *Polemos*, 9 (18): 11–42.

Olivera Marković-Savić

Faculty of Philosophy, University in Priština – Kosovska Mitrovica

COMPENSATION FOR THE PUBLIC SERVICE FOR WAR TIME AND DISCRIMINATION AS FACTORS FOR MARGINALISATION OF WAR VETERANS

Resume

War participation is an intense psychosomatic deprivation. The consequences may range from war trauma to the loss of physical ability. As a result, war veterans upon returning from war may suffer civil life adaptation issues, and are at a high risk of marginalization. States accommodate the consequences of this process by creating various means of looking after this population. Previous research, although minor in scope, reveals the lack of looking after this population and shows the discontent of this population towards the ways the state and civil society treat them. The text is searching for an answer to the question whether the war veterans in Serbia may be considered a marginalized group and why this is the case. The conclusion is that the war veterans are indeed marginalized for not receiving appropriate compensation for the public service at the most perilous time; furthermore, there is discrimination within the war veteran community itself. The experience of marginalization is both formal and subjective. The formal marginalization is manifested in the lawsuit filed to the European Court of Human Rights; and the subjective marginalization is present in the stereotypes and labeling attitudes from the public, and in state institutions, too. Modern discourse treats the definition of equality increasingly less frequently as a wealth distribution inequality, and more often as equal opportunities for all. Therefore, besides considering economic inequality, it is vital to establish more egalitarian relationships towards the social and cultural acceptance of the otherness. Above all, war veterans require appreciation, even more than the

welfare assistance in the form of the so-called “war wages”. This holds the state responsible towards the citizens that have done their public service in defending the territorial integrity and sovereignty of the state.

Keywords: war veterans, public service compensation, discrimination, marginalization

* Овај рад је примљен 30. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 502.1(497.11)

DOI: 10.5937/polrev75-43192

Прегледни рад

*Наташа Мидић**

Факултет политичких наука, Београд

ЕВОЛУЦИЈА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПРИМЕРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

С циљем да се извуку поуке из досадашњег развоја еколошке политике у Републици Србији, у раду ће се историјским, функционалним и методом теоријске анализе уочити пропусти, али и први помаци у еволуцији ове гране политичких наука. Анализа обухвата период од осамдесетих година 20. века и првих корака у развоју еколошке политике у Србији као тадашњој републици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, преко институционалног развоја унутар Савезне Републике Југославије и касније Србије и Црне Горе, па све до савремених напредака у Републици Србији. Сагледавањем историјске ретроспективе, овај рад пружа одговор на питање да ли је Република Србија на правом путу када се говори о развоју еколошке политике. Имајући у виду да је Србија кандидат за чланство у Европској унији од 2014. године, посебна пажња у анализи посвећена је периоду од тада до данас не би ли се уочио утицај Европске уније на развој еколошке политике у Србији. Такав утицај је и те како приметан, с обзиром на то да је домаће законодавство у великој мери усаглашено са законодавством Европске уније. Ипак, оно што недостаје јесте имплементација постојећих закона и инспекцијски и судски надзор над применом тих закона.

* natasa.midic@gmail.com

Кључне речи: еколошка политика, Република Србија, развој еколошке политике, заштита животне средине, институционални оквир, Европска унија, Поглавље 27

УВОД

Пролазећи кроз смене политичких режима и актера и вишебројне промене имена саме државе, Република Србија је деценијама имала важније бриге од еколошке политике. Тачније, деценијама је сматрано да питања заштите животне средине нису довољно важна у нестабилним временима, те да је бављење еколошком политиком луксуз развијених држава. Данас су последице занемаривања једног тако важног питања и те како видљиве у Србији.

Еколошка политика свакако је засебна грана политике и то једна од млађих самосталних научних дисциплина. Иако не постоји јединствена дефиниција еколошке политике, може се рећи да она представља „свесну и организовану друштвену усмеравајућу делатност којом се посредством државе и друштвених, посебно политичких организација, усмерава однос друштва према природи ради заштите и унапређивања животне средине” (Марковић 2005, 341). Дарко Надић (Nadić 2012, 72) додаје да се еколошка политика „може посматрати као једна врста историјског компромиса између економије и политике.” Овај аутор такав закључак објашњава чињеницом да је политика у једном тренутку морала да призна да је животна средина неопходан услов за економски раст, док је економија морала да призна да је животна средина неопходан услов за социјални мир. Јасно је да је до оваквог компромиса из којег ће проистећи настанак еколошке политике као самосталне дисциплине у развијеним земљама дошло знатно раније него у Србији. Иако се о развијању различитих механизма за заштиту животне средине у Србији може говорити од осамдесетих година прошлог века, чињеница је да се озбиљнији рад у области еколошке политике примећује тек у последњој деценији, мада је јасно да је пред Србијом и даље дуг пут до решавања свих проблема из ове области.

Како бисмо били у могућности да пронађемо решења за актуелне еколошке проблеме у Србији, неопходно је видети одакле смо почели, кроз шта смо пролазили и увидети грешке које смо, као држава, на том путу правили, како их у будућности не бисмо понављали и како бисмо сигурнијим и спретнијим корацима

напредовали у развоју еколошке политике која је, како се одавно показало, једна од најважнијих јавних политика сваке државе и друштва.

НАСТАЈАЊЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У СФРЈ

О првим прописима у СФРЈ који су се на неки начин, директно или индиректно, дотицали животне средине можемо говорити већ током шездесетих година 20. века – Основни закон о водама (1963), Основни закон о ловству (1965), Основни закон о заштити ваздуха од загађивања (1965), Основни закон о рударству (1966) и Закон о водама (1967). Доношење ових прописа било је веома важно за развој еколошког права у Србији, али они ипак не представљају озбиљнији напредак у свеукупном развоју еколошке политике какву данас познајемо, посебно ако у обзир узмемо чињеницу да су неки од њих остали само *мртво слово на папиру*.

Уставом се, као највишим правним актом једне државе, по први пут у СФРЈ гарантује право на здраву животну средину 1974. године. У овом акту, наводи се: „Човек има право на здраву животну средину. Друштвена заједница обезбеђује услове за остваривање овог права” (Устав СФРЈ 1974, чл. 192, ст. 1–2). У наредном члану истиче се: „Свако ко искоришћава земљиште, воду или друга природна добра дужан је да то чини на начин којим се обезбеђују услови за рад и живот човека у здравој средини. Свако је дужан да чува природу и њена добра, природне знаменитости и реткости и споменике културе” (чл. 193, ст. 1–2). Овај чин увођења животне средине у законску регулативу кроз највиши правни акт може бити означен као први корак институционализације еколошких питања и сам зачетак еколошке политике на овим просторима. Свакако, то је био први корак који ће Србију и тадашњу СФРЈ навести на пут ка развоју еколошке политике.

Увођење здраве животне средине као неповредивог права сваког грађанина СФРЈ у Устав резултирало је и доношењем одређених федералних закона који су ближе уређивали област заштите животне средине (Закон о шумама из 1974. године), али то је у неку руку био мач с две оштрице. Доношење бројних закона од којих су неки били на федералном, а други на нивоу република и аутономних покрајина довело је до велике међусобне неусаглашености тих закона, те је и њихова примена у пракси била упитна.

О неком озбиљнијем улагању у развој еколошке политике у Србији као једној од република бивше СФРЈ можемо говорити тек крајем осамдесетих година међутим, како Надић (Nadić 2012, 73) примећује: „екологија и еколошки проблеми су у социјалистичком самоуправљању схватани као један од важних друштвених проблема, али та важност је била исказана само кроз политичку декларативну мисао владајуће структуре и кроз научну мисао.” Дакле, јасно је да су у пракси ствари другачије функционисале јер је акценат ипак стављан на индустријски развој и напредак земље у том смеру, а не толико на стварну бригу о животној средини.

С обзиром на то да на развој и успешно спровођење еколошке политике у једној држави, осим саме државе, утичу и грађани, важно је споменути да су деведесете године биле године настанка еколошких покрета у Србији. Један од првих таквих невладиних покрета био је *Еколошки покрет Новог Сада*, основан 21. априла 1990. године (Lilić i Drenovak-Ivanović 2014, 115). Овај покрет, иако првобитно настао са жељом да окупи стручњаке из области екологије и изнедри потенцијална решења за постојеће проблеме, врло брзо је прерастао у политички покрет који је учествовао на изборима, па чак и успео да уђе у новосадски парламент са незанемарљивим бројем одборничких места. Након тога, настале су бројне невладине организације из области екологије.

Први озбиљнији корак ка креирању и спровођењу еколошке политике на нивоу Србије био је оснивање Секретаријата за заштиту животне средине 1989. године, што се може посматрати као увод у будућу институционализацију еколошке политике у Србији (Тодоровић 2016, 187). У годинама пред распад СФРЈ, али и након распада, бивше републике преузеле су бројне праксе и законе које је донела ова држава и наставиле са самосталним уређењем области заштите животне средине. Тако је Србија 1990. године у свој Устав унела гарантовано право човека на здраву животну средину, али и дужност сваког грађанина да у складу са законом штити и унапређује животну средину (Устав РС 1990, чл. 31, ст. 1).

Ипак, можда најважнији почетни политички ангажман у заштити животне средине у Србији дешава се на самој ивици распада СФРЈ када је 1991. године по први пут животна средина укључена у састав Владе, мада не као засебно министарство, већ у оквиру Министарства здравља и заштите животне средине (видети Мега Владе 1991). Исте године донет је и први Закон о заштити животне средине који је унутар себе објединио до тада бројне посебне законе

из ове области. Доношење таквог закона представљало је идеју да се област заштите животне средине уреди на један системски начин, свакако задржавајући постојање и многих других појединачних закона којима се ближе уређују специфични делови животне средине (закони о водама, закони о шумама).

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ У СРЈ И СЦГ

У време постојања Савезне Републике Југославије и Државне заједнице Србије и Црне Горе мора се признати да је питање заштите животне средине било у великој мери занемарено. Ипак, неке измене на пољу еколошке политике дешавале су се и у то време, пре свега у погледу правне регулативе.

Приметно је да је у тим годинама заштита животне средине увек проналазила своје место у Влади, али је повремено губила сопствено министарство, те је била припојена неким другим министарствима. Већ 1993. године, Србија добија засебно министарство за бригу о еколошким питањима – Министарство заштите животне средине. У наредној Влади министарство мења свој назив у Министарство за заштиту човекове средине, да би одмах потом назив био враћен у првобитан облик, те је Министарство заштите животне средине под тим називом и као самостално министарство опстајало све до 2001. године. Од 2001. године, па све до распада Државне заједнице Србије и Црне Горе није постојало министарство заштите животне средине, али је животна средина била укључена у рад Владе најчешће у оквиру неких других министарстава – Министарство здравља и заштите животне околине, Министарство заштите природних богатстава и животне средине и Министарство науке и заштите животне средине.

Почетком 21. века, 2001. године, постало је јасно да је дотадашњи Закон о заштити животне средине „политички и концептуално превазиђен” (Nadić 2012, 75). Тада је израђен Нацрт закона о заштити животне средине који је усвојен тек 2004. године и који је, уз бројне измене и допуне, и данас на снази. Последњу измену претрпео је 2018. године, а према овом Закону, субјекти система заштите животне средине су: Република Србија, аутономна покрајина, општина/град, предузећа која у обављању привредне и друге делатности користе природне вредности, угрожавају или загађују животну средину, научне и стручне организације и грађани

и њихова удружења (ЗЗЖС 2018, чл. 4, ст. 1). Јасно је, дакле, да држава није и не треба да буде једина одговорна за обезбеђивање здраве животне средине јер је то свакако питање које се тиче свих нас и на које сви ми својим понашањем утичемо. Због тога одговорно опхођење према животnoj средини мора бити питање којим ће се бавити како држава и локалне самоуправе, тако и сваки грађанин појединачно.

РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Како Надић и Репак (Nadić i Repak 2011, 111) запажају: „Република Србија се у области заштите животне средине определила за политику чији су основни принципи засновани на начелу одрживог развоја који одговара садашњим потребама без довођења у питање задовољења потреба будућих генерација, као и за начело интегрисаности секторских политика с политиком заштите животне средине.”

Уставом гарантовано право човека на здраву животну средину потврђено је и у важећем Уставу Републике Србије усвојеном 2006, а измењеном и допуњеном 2021. године. У њему се јасно истиче да „свако има право на здраву животну средину и на благовремено и потпуно обавештавање о њеном стању. Свако, а посебно Република Србија и аутономна покрајина, одговоран је за заштиту животне средине. Свако је дужан да чува и побољшава животну средину” (Устав РС 2021, чл. 74, ст. 1–3). Истицање права на здраву животну средину у највишем правном акту једне државе даје правну основу за креирање легислативе којом ће се ово право човека и регулисати. Такође, представља основу институционалног оквира еколошке политике.

Даљи развој еколошке политике у Републици Србији, сада као независној и самосталној држави, пратио је наставак укључивања заштите животне средине у рад Владе и њених министарстава. Тако је 2007. године животна средина добила министарство без придруженог сектора, али је то Министарство за заштиту животне средине опстало свега годину дана. Наредне године животној средини прикључено је просторно планирање, а 2011. године и рударство, те је Министарство животне средине и просторног планирања тада преименовано у Министарство животне средине, рударства

и просторног планирања. Године 2012. основано је Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине, а од 2014. до 2017. године животна средина је припојена пољопривреди, те су еколошка питања решавана у оквиру Министарства пољопривреде и заштите животне средине. Министарство заштите животне средине, без придружених ресора, поново је успостављено 2017. године и од тада постоји и ради у таквој форми.

Из претходног кратког прегледа начина на који је животна средина увођена и годинама опстајала у Влади јасно се види да је неретко она делила министарство са неким другим ресором. Неоспорно је да за успешно спровођење еколошке политике није довољно само имати засебно министарство које ће се тиме бавити јер су еколошка питања таква да на њих утичу и разни други ресори (попут пољопривреде, урбанизма, енергетике). Такође, различити ресори морају бити на располагању и омогућити квалитетну међусобну сарадњу у заједничким напорима да се заштити животна средина (министарства унутрашњих и спољних послова, здравства и одбране). Ипак, иако је сарадња између свих наведених министарстава неопходна како би се обезбедила здрава животна средина, квалитетније спровођење еколошке политике омогућено је онда када животна средина има сопствено министарство, као кључног актера за креирање и остваривање циљева и стратегија еколошке политике на републичком нивоу.

Важну улогу у креирању и спровођењу еколошке политике у Србији има и Агенција за заштиту животне средине, која је „основана марта 2003. године као унутрашња јединица надлежног министарства за животну средину” (Тодоровић 2016, 190). „Агенција за заштиту животне средине је одговорна за управљање мониторингом који представља део јединственог информационог система” (Nadić i Rerak 2011, 115). Осим мониторинга, у надлежности Агенције је и развој, усклађивање и вођење националног информационог система заштите животне средине; управљање Националном лабораторијом; прикупљање и обједињавање података о животној средини; развој поступака за обраду података о животној средини и њихову процену; вођење података о најбољим доступним техникама и праксама и њиховој примени у области заштите животне средине и сарадња са Европском агенцијом за животну средину и Европском мрежом за информације и посматрање (Агенција за заштиту животне средине [АЗЖС] н.д.).

Што се тиче аутономних покрајина, треба поменути да на територији АП Војводине еколошку политику спроводи Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине на основу Програма заштите животне средине АПВ за период 2016–2025. године. Овај Програм израђен је на основу важећег Закона о заштити животне средине, а основни циљ израде Програма јесте „дефинисање приоритета, праваца развоја и политике управљања животном средином на територији АП Војводине, у периоду од десет година” (Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине [ПСУЗЖС], н.д.). Осим правне регулативе, Покрајински секретаријат сарађује и са еколошким удружењима са територије АП Војводине, те и на тај начин настоји да побољша еколошку политику ове српске покрајине. На локалном нивоу, локалне самоуправе ослањају се на рад секретаријата, управа и већа којима се координира спровођење еколошке политике на нивоу одређене општине.

Све док постоји усаглашеност у примени закона на републичком, покрајинском и локалном нивоу, до тада можемо говорити о иоле успешној еколошкој политици у Србији. Нагласак је свакако на *примени* закона јер није довољно то што закони постоје, ако се у пракси не примењују или ако се примењују спорадично. Такође, бројне стратегије и акциони планови за побољшање квалитета животне средине неће дати очекиване резултате уколико нису испоштована два основна критеријума: да су направљени на основу реалних чињеница и стварног стања животне средине и да се континуирано прати напредак у остваривању циљева зацртаних таквим стратегијама и акционим плановима. Добар пример не тако добре праксе уочавају Арежина и Склабински (Arezina and Sklabinski 2019, 161–164) анализирајући Стратегију управљања отпадом усвојену за период 2010–2019. године. Оне закључују да је највећа мана ове Стратегије то што је усвојена годину дана након доношења Закона о управљању отпадом, што указује на то да се тај Закон спроводио без јасних циљева. Такође, напомињу да је читава Стратегија написана са претпоставком да систем управљања отпадом у Србији већ увелико постоји, што није случај, те се ни стратегије не могу тако креирати јер не полазе од реалних чињеница. На крају, у овом истраживању закључује се да поменута Стратегија заправо представља само текст о тренутном стању управљања отпадом у Републици Србији, а не и стратешки документ с јасно разрађеним плановима и активностима који би довели до циља.

Нажалост, приказани пример није усамљен случај, те пре свега треба радити на томе да стратегије полазе од стварног стања животне средине, да се не постављају превисоки и тешко оствариви циљеви и да се акционим планом прецизно одреде начини којима ће се циљеви стратегије остварити и којима ће се прецизно мерити успешност остваривања тих циљева. Оно што се у Србији често дешава јесте да када прође период за који је одређена стратегија креирана, само се напишу нове године са истим циљевима који највероватније поново неће бити остварени. То је погрешан пут и не представља добро вођење еколошке политике, те га је потребно променити.

Осим државе и њених органа, утицај на еколошку политику имају свакако и невладине организације и грађани, због чега је учешће јавности у креирању еколошке политике од изузетног значаја. У Србији, међутим, сведочимо недовољном укључивању јавности у процес креирања еколошке политике, али и недостатку дијалога. Пример неуспелог укључивања јавности представљају недавна дешавања у Новом Саду. Средином 2022. године, активисти различитих удружења за заштиту животне средине, али и других невладиних организација више пута су прекидали седницу Комисије за планове на којој је представљен Генерални урбанистички план (ГУП) Новог Сада, који свакако има велик утицај на животну средину. Атмосфера са седнице, која је уживо праћена и од стране бројних медија у Србији, више је личила на протест, него на дијалог. Активисти су користили мегафон, звиждаљке, ударали о столове и надвикивали се међусобно, а чланови Комисије су их углавном игнорисали. Да таква атмосфера не доноси ништа добро, показује и то што су скоро сви приговори грађана и активиста одбијени, а ГУП усвојен у скоро неизмењеном облику. Чињеница је да је данас у Србији, иако закон предвиђа другачије, учешће јавности у креирању еколошке политике занемарљиво, а да би се то променило, једнако свој приступ морају да промене и представници државних органа, али и активисти и грађани, како би се дијалогом долазило до најбољих решења у будућности.

Утицај Европске уније на развој еколошке политике у Србији

Према Новом стратешком програму Европске уније за раздобље 2019–2024 (Европско вјеће n.d.), јасно је да здрава животна средина остаје

један од примарних циљева Европске уније. У овом програму истакнуто је да је један од приоритетних задатака Европске уније да побољша животну средину у својим градовима и руралним подручјима и повећа квалитет ваздуха и вода, те да промовише одрживу пољопривреду као начин да се обезбеди здрава и безбедна храна.

Еколошка политика Европске уније, а самим тим и њених чланица, има три најважнија циља који се могу категорисати као еколошки, економски и социјални циљеви. Еколошки циљеви еколошке политике су јасни, она треба да минимизира негативне утицаје на животну средину. Испуњавање економских циљева треба да омогући да се индустријски и технолошки развој човечанства настави тако да у шта мањој мери штети животној средини. Јасно је да је немогуће потпуно се окренути *зеленом* начину живота, тачније да није могуће очекивати да ће људи, који су сада већ навикли на одређени начин живота, желети да свој живот драстично промене и да се одрекну луксуза који су нам индустрија и технологија омогућиле. Због тога треба пронаћи баланс како помирити вечно супротстављене политике – еколошку и економску. На крају, али не и мање важан циљ свакако је социјалне природе. Еколошка политика мора наћи начин како да обезбеди социјални мир јер у ситуацијама у којима је животна средина битно нарушена и у којима постоји недостатак природних ресурса, тај мир је и те како угрожен.

Република Србија званично је добила статус кандидата за чланство у Европској унији 2014. године откад активно ради на усаглашавању националног законодавства са законодавством Уније. Међутим, и пре званичног статуса кандидата, Србија је морала да почне са усаглашавањем с правним тековинама Европске уније. Тако је још 2011. године усвојена Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине која представља „надоградњу Националног програма за интеграцију Републике Србије у Европску унију, Националног програма заштите животне средине и Националне стратегије одрживог развоја” (Тодоровић 2016, 198). Ова стратегија је осмишљена као инструмент креирања еколошке политике која ће у потпуности бити усаглашена с еколошком политиком Европске уније.

Како би се еколошка политика Србије могла усагласити с еколошком политиком Европске уније, поред законодавног усаглашавања, потребно је имати и друге услове, као што су довољно снажна административна структура, финансијски капацитети и судски надзор примене постојећих закона. Данас, скоро 10 година

након што је Србија добила статус кандидата за чланство у Европској унији, можемо рећи да законодавство јесте у великој мери усаглашено, али је мониторинг примене тих закона оно што најчешће изостаје.

Ако је судити по Белој књизи, коју од 2003. године саставља група експерата из различитих области пратећи степен усклађености домаћег законодавства са законодавством Европске уније, у области заштите животне средине у Србији постоји потреба за повећањем административних и финансијских капацитета Министарства заштите животне средине, али је приметно и повећање буџетских средстава намењених за унапређење заштите животне средине (Foreign Investors Council [FIC] 2022, 183). Један од круцијалних пропуста који се уочава у еколошкој политици Републике Србије односи се на недостатак стратегије за заштиту ваздуха, иако је прекомерно загађење ваздуха у Србији постало горући проблем. (FIC 2022, 184). Такође, на основу Националне стратегије управљања отпадом из 2009. године, предвиђена је изградња 24 регионална центра за управљање отпадом, а још увек смо веома далеко од тога (FIC 2022, 185).

У Извештају Европске комисије о Србији за 2022. годину од наше земље очекује се да у наредном периоду уложи веће напоре у имплементацију законодавства из области заштите животне средине, посебно у погледу процене утицаја на животну средину, управљања отпадом, квалитета ваздуха и воде и прекограничне сарадње, а очекује се и ефикаснији рад надлежне инспекције (European Commission [EC] 2022, 115). Оно што се Србији веома замера јесте недовољно укључивање јавности у процесе креирања еколошког законодавства, као и недовољна транспарентност када су у питању инвестиције које имају утицај на животну средину (EC 2022, 123). Још једна замерка односи се на рад Агенције за заштиту животне средине. Како се напомиње у Извештају, ова Агенција редовно објављује годишње извештаје о стању животне средине, али са закашњењем од годину дана (EC 2022, 123). Да би такви извештаји били корисни и употребљиви, јавност с њима мора бити упозната благовремено. Што се тиче усклађености законодавства у области квалитета ваздуха и управљања отпадом, Европска комисија процењује да је степен усклађености у обе области висок, али да је и у једном, и у другом сектору потпуна имплементација оно што недостаје (EC 2022, 123–124). Недовољна усклађеност уочена је у области квалитета вода, те се препоручује да се законодавство у већој мери усклади, а посебно

да се обрати пажња на неусаглашеност са европским стандардима о квалитету воде (ЕС 2022, 124). Што се тиче индустријског загађења и управљања ризицима, усклађивање с већином правних тековина Европске уније још увек је у раној фази. Истиче се да је српска термоелектрана Костолац Б највећи европски загађивач сумпордиоксидом, те да је инспекцијски надзор и спровођење закона у овој области нешто што забрињава Европску унију (ЕС 2022, 124). Србија је напредовала у одређеној мери у области климатских промена, али је имплементација у веома раној фази. Након усвајања Закона о климатским променама у марту 2021. године, Србија је до сада усвојила два од 12 подзаконских аката неопходних за спровођење закона у овој области (ЕС 2022, 125).

Као што се види из претходне анализе, Србија јесте на добром путу ка потпуном усклађивању еколошког законодавства са законодавством Европске уније. Међутим, оно што забрињава јесте стварна имплементација постојећих закона и инспекцијски и судски напор да се ти закони заиста спроводе у пракси. Узимајући у обзир недостатак стручног кадра у области еколошких питања и финансијска ограничења којима је изложена Република Србија, реално је очекивати да ће бити потребно још времена како бисмо могли да у потпуности ускладимо своју еколошку политику с еколошком политиком Европске уније. Осим тога, укључивање јавности у процес креирања и спровођења еколошке политике Србије представља још један камен спотицања. Веома је важно стално истицати да држава није једина одговорна за спровођење еколошке политике, те је због тога укључивање грађана и шире јавности од изузетног значаја.

Често се може прочитати како свест људи у нашој држави и државама у региону није на довољно високом нивоу да би се бавили еколошким питањима. Таква тврдња није тачна, а и да јесте, укључивање грађана у креирање и спровођење еколошке политике омогућило би и повећање њихове свести о актуелним еколошким проблемима и, поврх свега, смањило би постојећу незаинтересованост. Та незаинтересованост грађана често потиче од осећаја немогућности да било шта промене, те би њихово укључивање у спровођење еколошке политике имало двоструки утицај – еколошка политика би се засигурно боље спроводила у пракси и грађани би имали осећај да нешто заиста могу да промене, те би били више заинтересовани за учествовање у еколошкој политици.

Истраживање нивоа свести грађана о еколошким питањима у државама Европске уније и државама које нису чланице Европске уније објављено 2022. године показује да не постоје велике разлике у степену нивоа свести грађана о еколошким проблемима у ове две групе држава. Наиме, у обе групе уочен је низак ниво еколошких ставова, еколошке свести и процене самоефикасности (Voza, Milošević, and Vuković 2022, 186). Истраживање је обухватило следеће државе чланице Европске уније: Пољску, Чешку, Мађарску и Словачку, као и државе које нису чланице: Србију, Албанију и Северну Македонију. Истакнуто је да је истраживање окренуто ка оним државама чланицама Европске уније које се налазе у транзицији, те је вероватно због тога резултат такав да не показује неке значајније разлике у ставовима њихових грађана и грађана наведених земаља које нису чланице Уније. Овакво истраживање јасно показује да чланство у Европској унији не решава магично све постојеће проблеме, већ да ми као држава морамо да се позабавимо укључивањем наших грађана у еколошка питања. То можемо урадити бољим системом образовања који ће се у великој мери фокусирати на еколошка питања, бољом имплементацијом постојећих закона уз обезбеђивање инспекцијског и судског надзора, али и охрабривањем својих грађана да учествују у креирању и спровођењу еколошке политике. Без учешћа грађана и невладиних организација нема говора о спровођењу еколошке политике у пракси.

Поглавље 27 – очекивања и реалност

Унутар Кластера 4, Србија је отворила и Поглавље 27 у децембру 2021. године. Ово Поглавље односи се на животну средину и климатске промене, те важи за једно од, финансијски гледано, најкомплекснијих поглавља за реализацију. Анализом остварених циљева током 2022. године закључићемо да ли смо на правом путу ка затварању тог Поглавља и којом брзином се Република Србија креће на том путу.

Поглавље 27 обухвата еколошка питања кроз области као што су квалитет ваздуха и воде, управљање отпадом, заштита природе, контрола индустријског загађења, хемикалије, бука, хоризонтално законодавство и климатске промене. Све ове области су, и појединачно гледано, изузетно комплексне и представљају веома велик финансијски терет за једну државу која тек треба да

усклади своју еколошку политику с еколошком политиком Европске уније, те није реално очекивати да је могуће да било која држава са статусом кандидата за приступање Европској унији може да самостално изнесе овако високе трошкове. Стога је помоћ чланица Европске уније неопходна и веома важна.

Један од најзначајнијих партнера Србије у остваривању еколошких циљева јесте Краљевина Шведска. Ова држава годинама уназад финансијски помаже Србији у том погледу, а та сарадња се наставља и након отварања Поглавља 27. Неке од области у којима је остварен напредак уз помоћ Шведске су управљање хемикалијама, отпадне воде и управљање био отпадом и другим врстама отпада. За 2023. годину предвиђена је сарадња у области индустријског загађења, квалитета вода и ваздуха, управљања отпадом, управљања земљиштем, подршке биодиверзитету, обука у јавном сектору и подршке невладиним организацијама за заштиту животне средине (Преговарачка група 27 [ПГ27], н.д.).

Чињеница је да је велики хендикеп за реализацију циљева постављених отварањем Поглавља 27, али и нешто пре тога, била пандемија корона вируса. Услед таквих околности, примарни фокус државе усмерен је на заштиту здравља, а не животне средине, те би се могло рећи да би напредак Србије у овој области вероватно био већи да су околности биле другачије. Такође, у таквим условима било је скоро немогуће организовати јавне расправе по питању нових закона, те је и учешће јавности било занемарљиво.

Током 2022. године усвојена је Уредба о врстама активности и гасовима са ефектом стаклене баште, као и Акциони план Програма управљања отпадом за период од 2022. до 2024. године. Почетком 2022. године спроведена је јавна расправа о Нацрту закона о процени утицаја на животну средину и Нацрту о стратешкој процени утицаја на животну средину, међутим ниједан од ова два нацрта није прерастао у законе до данас (FIC 2022, 183). У јуну 2022. године Министарство заштите животне средине уложило је значајна средства у чишћење око 700 дивљих депонија у 34 локалне самоуправе (FIC 2022, 184). Међутим, захваљујући слабој примени казних законских одредби, у Србији данас постоји око 3.500 дивљих депонија, а и поједине очишћене депоније поново су у фази настајања. У септембру 2022. године почела је израда Стратегије за заштиту животне средине, али с обзиром на то да је ова Стратегија још увек у фази настајања, остаје нам да видимо какви ће бити њени домети. Такође, током

2022. године усвојен је и Програм управљања отпадом у Републици Србији за период 2022–2031. године. Ако у обзир узмемо да је овај Програм наследио Стратегију управљања отпадом за период 2010–2019. године, која је раније у раду окарактерисана као не баш добар стратешки документ, видећемо колики ће напредак направити овај Програм у односу на досадашњу ситуацију.

Известан напредак у еколошкој политици Србије може да се види, али рекло би се да Србија не корача довољно брзо ка затварању Поглавља 27, те да ће тај пут бити веома дуг и исцрпљујућ. Србији недостају неки од основних елемената у обезбеђивању здраве животне средине, попут рециклажних центара у довољним капацитетима и постројења за термичку обраду опасног, али и комуналног отпада. Постоје назнаке да би спалионица отпада могла бити отворена у Винчи, али када ће се то десити, још увек је тешко рећи. У свим областима еколошке политике Србија мора још много тога да уради како би се у потпуности усагласила са законодавством и еколошким стандардима Европске уније.

ЗАКЉУЧАК

У закључним разматрањима треба истаћи да је, након сагледавања историјске ретроспективе, уочен један парадокс. Иако смо далеко одмакли од самих зачетака еколошке политике у бившој СФРЈ у погледу законске регулативе, истовремено као да се нисмо померили с места када се погледа начин размишљања. И данас, као и тада, еколошка политика је својеврстан вербални инструмент за подизање сопствене популарности који једнако користе политичке опције на власти и оне из опозиције. Ипак, стварно бављење еколошком политиком и њено спровођење у пракси неретко изостају.

СТИЦАЊЕ СТАТУСА КАНДИДАТА ЗА ЧЛАНСТВО У ЕВРОПској унији Србији је донело велике промене у еколошко-правној норми. Обавеза да усагласимо своје законодавство са законодавством Европске уније на пољу еколошке политике подстакло нас је да усвојимо нове и изменимо постојеће прописе. Ипак, изостанак имплементације тих закона и подзаконских аката доводи до стварања осећаја да се усклађивање поменутих политика врши само зарад испуњавања захтева Европске уније и да за доносиоце одлука у Републици Србији нема другу вредност.

Оно што је свакако уочено као мањкавост у еколошкој политици Србије, и у овој анализи, али и од стране Европске уније, јесте недовољна транспарентност и учешће јавности. То је озбиљан хендикеп јер невладине организације и грађани Републике Србије морају бити укључени у процес креирања и спровођења еколошке политике. У супротном, и даље ћемо се суочавати с проблемима као што су протести невладиних организација и група грађана, незаинтересовани грађани и неадекватна имплементација закона.

Отварање Поглавља 27 представља први корак ка озбиљнијем бављењу еколошком политиком у Србији. Уз финансијску помоћ коју Србија добија од стране чланица Европске уније, креатори еколошке политике морају дати све од себе да предстојеће измене буду стварне, а не фиктивне и да на стратегије, програме и акционе планове не гледају као на *мртво слово на папиру*, већ да та документа схвате као једини прави пут ка обезбеђивању здраве животне средине и подизању свеукупног квалитета живота свих грађана Републике Србије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Агенција за заштиту животне средине [АЗЖС]. н.д. „О нама.“ *Агенција за заштиту животне средине*. Последњи приступ 18. јануар 2023. године. <http://www.sepa.gov.rs/index.php?menu=100&id=4&akcija=showAll>.
- Закон о заштити животне средине [ЗЗЖС], „Службени гласник РС”, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - др. закон, 72/2009 - др. закон, 43/2011 - одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018 - др. закон і 95/2018 - др. закон.
- Марковић, Данило Ж. 2005. *Социјална екологија*, V прерађено и допуњено издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине [ПСУЗЖС]. н.д. „Програм заштите животне средине Аутономне покрајине Војводине за период 2016-2025. године.” *Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине*. Последњи приступ 18. јануар 2023. године. <https://www.ekourbapv.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/12/PROGRAM-ZASTITE-ZIVOTNE-SREDINE-APV-ZA-PERIOD-2016-2025.pdf>.

- Преговарачка група 27 [ПГ27]. н.д. „Србија и Шведска за Поглавље 27.” *Преговарачка група 27*. Последњи приступ 19. јануар 2023. године. <https://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Srbija-i-Svedska-za-Poglavlje-27.pdf>.
- Тодоровић, Јелена Б. 2016. „Утицај процеса приступања Европској унији на креирање еколошке политике у Србији.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник РС”, бр. 1/90.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник РС”, бр. 98/2006 и 115/2021.
- Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, „Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије”, год. XXX, бр. 9.
- Arezina, Vera, and Mirjana Sklabinski. 2019. “Content Analysis: Waste Management Strategy in the Republic of Serbia for the Period 2010-2019.” In *IAI Academic Conference Proceedings*, ed. Hristina Rucева Tasev, 159–166. Rome: International Academic Institute.
- European Commission [EC]. 2022. “Commission Staff Working Document: Serbia 2022 Report.” *European Commission*. Последњи приступ 19. јануар 2023. године. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Serbia%20Report%202022.pdf>.
- Europsko vijeće. н.д. „Нови strateški program za razdoblje 2019–2024.” *Europsko vijeće*. Последњи приступ 19. јануар 2023. године. <https://www.consilium.europa.eu/media/39929/a-new-strategic-agenda-2019-2024-hr.pdf>
- Foreign Investors Council [FIC]. 2022. “White Book 2022.” *Foreign Investors Council*. Последњи приступ 19. јануар 2023. године. <https://fic.org.rs/wp-content/uploads/2022/11/White-Book-2022.pdf>.
- Lilić, Stevan, i Mirjana Drenovak-Ivanović. 2014. *Ekološko pravo*, II ažurirano izdanje. Beograd: Pravni Fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje.
- Mera Vlade – Ocena iz vladanja. 1991. „Ekspoze Dragutina Zelenovića.” *Internet Archive*. Последњи приступ 17. јануар 2023. године. <https://web.archive.org/web/20160304111446/http://www.meravlade.rs/wp-content/uploads/2014/04/Dragutin-Zelenovi%C4%87.pdf>.

- Nadić, Darko. 2012. „Značaj jačanja demokratskog i političkog kapaciteta u ekološkoj politici Srbije.” *Sociologija* 54 (1): 71–86. doi: 10.2298/SOC1201071N.
- Nadić, Darko i Dragana Repak. 2011. „Ekološka politika Srbije.” U *Javne politike Srbije*, ur. Milan Podunavac, 107–133. Beograd: Fondacija Heinrich Böll.
- Voza Danijela, Isidora Milošević, and Milovan Vuković. 2022. “Comparative Analysis of Environmental Attitudes of Youth from EU Member and Candidate States: Case Study Central and Eastern Europe.” *Teme* 46 (1): 175–193. doi: 10.22190/TEME201116010V.

Nataša Midić*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

THE EVOLUTION OF ECOLOGICAL POLICY WITH THE REPUBLIC OF SERBIA AS AN EXAMPLE

Resume

With the goal of drawing out lessons from the past development of environmental policy in the Republic of Serbia, this paper will use a historically, functional, and theoretical analysis method to identify shortcomings, as well as the starting advances in the evolution of this branch of political science in our country. The analysis covers the period from the 80s of the 20th century and the first steps in the development of environmental policy in Serbia as the former republic of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, through institutional development within the Federal Republic of Yugoslavia and later Serbia and Montenegro, all the way to modern developments in the Republic of Serbia. By looking at the historical retrospective, this paper provides an answer to the question of whether the Republic of Serbia is on the right path when it comes to the development of environmental policy. Bearing in mind that Serbia has been a candidate for membership in the European Union since 2014, special attention during the analysis is devoted to the period from then until the present in order to notice the influence of the European Union on the development of environmental policy in Serbia. Such influence is definitely noticeable, given that domestic legislation is largely harmonized with the legislation of the European Union. However, what is missing is the implementation of existing laws and inspection and judicial supervision over the application of those laws. Apart from the shortcomings in the implementation of those laws, it was also noticed that there is a problem with involving the public

* natasa.midic@gmail.com

in the creation and implementation of the environmental policy. Given the fact that the Constitution itself foresees that, in addition to the state, citizens are also responsible for a healthy environment, they must be included in the processes related to environmental protection. Insufficient transparency in connection with projects that have an impact on the environment leads to dissatisfaction among citizens and non-governmental organizations, and this dissatisfaction later often turns into protests. Instead, a dialogue must be the only way of mutual cooperation between state authorities and non-governmental organizations and citizens. When environmental protection laws are fully implemented, and citizens are involved in the creation and implementation of environmental policy, then we can talk about the right path for the evolution of the environmental policy in Serbia. Until then, the impression remains that the harmonization of domestic legislation with the legislation of the European Union is only an attempt to flatter the Union and that in practice it has no other outcome.

Keywords: environmental policy, Republic of Serbia, development of environmental policy, environmental protection, institutional framework, European Union, Chapter 27

* Овај рад је примљен 25. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 304::658.8

DOI: 10.5937/polrev75-43188

Прегледни рад

Борис Латиновић*

*Висока спортска школа за образовање тренера
и спортских менаџера, Академија фудбала, Београд*

Бојана Остојић**

*Факултет за пројектни и иновациони менаџмент ПМЦ,
Универзитет „Едуконс“, Београд*

СОЦИО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ И СТРАТЕГИЈА САВРЕМЕНОГ МАРКЕТИНГА

Сажетак

Потребе потрошача одликује веома изразита комплексност. Истраживање ове теме је веома интересантно са становишта доступности бројних и веома различитих социополитичких фактора који по свом карактеру утичу на потрошача. Такође, потрошач, као индивидуа, поседује многе особине које су интересантне, а веома утицајне на његове одлуке при куповини, и које су предмет проучавања, како трговаца тако и стручњака за маркетинг које имају сврху да дају боље резултате потрошње. Сви они чине максималне напоре да би потрошач био задовољан. Као предмет истраживања у раду је извршена анализа понашања потрошача, дефинисани су фактори који утичу на његово понашање, али и садејство фактора друштвеног окружења који утичу на доношење одлуке о покретању акције. Циљ истраживања је анализа потрошача у контексту друштвене и социополитичке димензије, као и дефинисање утицаја маркетинга на његово понашање. На основу спроведеног истраживања можемо закључити да је

* boris.latinovic1984@gmail.com

** bojanaostojic2002@yahoo.com

сваки потрошач подложен политичком конзумеризму и да се путем политичких маркетиншких активности могу на ефикасан начин утврдити жеље и потребе потрошача, те се затим дизајнирати производи за њихово задовољење.

Кључне речи: политика, друштво, потрошачи, окружење, маркетинг

СОЦИО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ

У социо-политичком контексту и стратегији савременог маркетинга, издвајају се три домена или акције: индивидуална и међуљудска акција, колективна акција и дигитална акција. Индивидуална друштвено-политичка акција може се десити кроз конвенционалну политику и ангажовање заједнице, као нпр. писање писама политичким функционерима о друштвено-политичким забринутостима, гласање, давање мишљења медијима итд. Кроз међуљудски отпор, могу се укорити пријатељи, одрасли или странци који дају расистичке коментаре и бранити оне који су расно циљани.

Политички ангажман и отпор такође може да се манифестује суптилно, свакодневно и наизглед као стратегија која се користи да би се изразили и преживели. Ту можемо навести примере као што су: ношење одеће са културним и политичким порука, оспоравање друштвених стереотипа, колективни манифест друштвено-политичке акције у више домена, укључујући придруживање политичким партијама и вођење кампања, организовање ради адресирања системских неједнакости, протестовање... (Anyiwo et al. 2020).

Огроман број аспеката се може узети у обзир у социо-политичком контексту и стратегији савременог маркетинга, а сваки од њих може се поново разликовати када се пласира на тржиште у локалним, националним и међународним регионима. Да бисмо ово поједноставили, биће испитана два аспекта. Прва промена у друштвеним укусима, која ће се фокусирати на промену природе доминантног тржишта у одређеном региону, друга ће испитати културолошке разлике које се могу користити за разумевање и укључивање свих култура у понуду. Свака организација мора узети у обзир различита уверења и разлике између својих чланова и потенцијалних чланова. Разлике по географским, културним,

друштвеним и етичким линијама утичу на повећање променљивог састава и природе овог окружења.

Социо-политички контекст се односи на законе, прописе, праксу, вредности и веровања унутар заједнице у смислу друштвеног и политичког живота. Сам контекст се може дефинисати као околна информација која пружа перспективу. Историјски временски период, приказан у наративу у време када је изговорен или написан, даје даљи контекст. Често постоји забуна око тога шта значи социо-политички контекст. То је заправо вештина која води до дубљег учења, како заснованог на садржају, тако и друштвено емоционалног учења. Помаже у развоју основних компетенција и гради вештине критичког мишљења.

У данашњем свету важно је јасно дефинисати шта није социо-политички контекст. Не ради се о партијском сугерисању за кога треба да се гласа. То није „либерална пропаганда“. То није покушај „испирања мозга“ грађанима и целокупном друштву. Тачније, то је управо супротно. Подучавање социо-политичког контекста је начин да се јавност подучава кроз смислене дискусије и критичко размишљање - нпр. Наставници који користе социо-политички контекст да усмере своје ученике у разматрању радова на дубоком и информисаном нивоу, деле вештине које ће користити ученицима у њиховим будућим настојањима, како у учioniци, тако и ван ње.

Сврха студије се постиже применом систематског приступа, који омогућава разматрање предмета истраживања као интегралног феномена, који је у многим аспектима повезан са различитим аспектима друштва. Оптималним се показао и интердисциплинарни приступ, коришћен у спрези са структурно-функционалним приступом. Методе су коришћене за идентификацију структурних разлика између социо-политичког контекста старих и нових маркетиншких стратегија, али су уједно и послужиле су за идентификацију главних карактеристика функционисања дигиталних технологија које се користе у савременом маркетингу.

Јавна вредност науке и режими производње знања се поново уоквирују, сигнализирају алтернативе у потрази за истраживањима која хибридују експертске и нестручне инпуте из ширег цивилног друштва. Овај прожимајући феномен је показао реперкусије у експлоатацији и присвајању нових знања, које привилегује модел отворене иновације. Међутим, савремени друштвени и политички услови отежавају овакве позиве на отвореност. Научна производња

знања је друштвени процес. Национална дифузна инфраструктура доживљава растућу друштвену и политичку забринутост, те негативни друштвени трошак неодрживе индустријализације; а истраживачка политика се прилагођава новим потребама (Smart et al. 2019).

СТРАТЕГИЈА САВРЕМЕНОГ МАРКЕТИНГА

Маркетинг је прича о ерама – од масовног маркетинга до ере директног маркетинга, па преко дигиталног маркетинга, да би данас имали маркетинг вођеног подацима. Како се маркетиншка стратегија мења и маркетиншки ресурси мењају, мењају се и потрошачи и лојалност купаца – данас потрошачи користе више уређаја, блокатора огласа и других алата за заштиту приватности, али и даље имају све софистициранија очекивања од корисничког искуства.

Нажалост, у својим напорима да испоруче маркетинг заснован на подацима и високо квалитетним корисничким искуствима, трговци су посрнули. Нпр, у многим случајевима, њихови покушаји да изграде корисничке профиле богате подацима довели су до праксе гомилања података и нарушили поверење купаца када је обим профилисања неких компанија постао јаван (најеклатантнији пример је Фејсбук). Или узмите у обзир да када су трговци препознали раст потрошача вођених вредностима, покушали су да им се додворе порукама усмереним на вредности, али понекад по цену аутентичности, као када је продавац аутомобила најавио да повлачи рекламе из телевизијске емисије коју је имао. Нисам годинама куповао медије само да бих заузео став против у некој контроверзи.

Зашто су се покушаји продаваца да постану опседнути купцима изјаловили? Па, један од безбројних изазова са стабилизацијом ваше базе клијената у овим околностима је да су клијенти сложена људска бића, а не само бројеви у табели или мете на платформама за рекламне технологије. Међутим, баш када изазови изгледају непремостиви, појављује се основна истина о купцима која би маркетиншким стручњацима требало да пружи одређену утеху: најосновније потребе и жеље људи се нису промениле. Они настоје да изразе свој идентитет и индивидуалност; жуде да буду део заједнице; желе алате за побољшање и лакши живот.

Оно што је другачије је начин на који се ове потребе изражавају, демонстрирају и задовољавају у данашњем свету. На пример, тежња за припадањем довела је до трибализма како је наступила

поларизација. За доказ, можемо погледати претње бојкота на Твитеру. Слично томе, знамо да ће купци активно учествовати и залагати се за брендове до којих им је стало, а ипак је њихова мерљива лојалност ослабила. Када трговци не схвате сложеност и нијансе развоја основних карактеристика купаца, људи губе поверење у њих.

Екосистеми вођени сврхом ће још више уградити трибализам, али људи све више преузимају контролу над својим идентитетима потрошача – нпр, појавом личног дигиталног близанца – што значи да сегментирање купаца у племена такође неће спасити брендове (Parrish 2019). Ширење дигиталних маркетиншких технологија постала је глобална пракса која значајно побољшава квалитет живота и олакшава реализацију појединачних стратегија потрошача. Међутим, примена ових технологија носи и одређене социо-антрополошке ризике о којима се говори у раду. Маркетиншка манипулација може бити веома ефикасна, софистицирана и имплицитна у дигиталној стварности што се констатује на основу анализе социо-антрополошких и економских феномена. Аутори нуде да се истакну најзначајније друштвене и антрополошке претње изазване активном и често неетичном употребом дигиталних технологија. Прва претња је реална опасност од деформације личног профила особе, његових когнитивних и психо-емоционалних способности, делимичне дисоцијације идентитета и доминације клип облика размишљања у окружењу дигиталног означавања које често прожима цео сајбер простор. Друга претња је дигитализација банкарске и трговачке сфере и њихово комбиновање на основу скоринга и скрининга интереса. То се дешава када банке почну да прикупљају информације о бази клијената потенцијалних зајмопримаца не само на друштвеним мрежама већ и о потрошачкој корпи клијената како би утврдиле комплетан лични профил могућег зајмопримца. На тај начин се добијају потпуније информације коришћењем трансакцијских података плаћања банковном картицом у биоскопима, апотекама, медицинским установама, железничким станицама итд.

Из свега наведеног, можемо закључити да приватни подаци, прикупљени полулегално путем банкарског и маркетиншког скрининга, све више постају роба, што не може а да не изазива осећај протеста и неопходности правне и етичке процене и развоја друштвених и државних регулатора за хармоничан развој дигиталног маркетинга који служи грађанима, а не штети им, постајући средство контроле и сузбијања слободе (Budanov and Aseeva 2019).

Из перспективе менаџерског приступа, маркетинг менаџмент је и уметност и наука избора „циљних тржишта и вештина придобијања, задржавања и развоја купаца кроз креирање, испоруку и комуницирање супериорне вредности” (Kotler and Keller 2006). Маркетинг стручњаци су изузетно вешти у управљању тражњом и они се труде да утичу на ниво, тачно време и структуру тражње. Они маркетингају различите врсте производа, као што су услуге, роба, искуства, догађаје, личности, имовину, места, информације, организације и идеје. Пословање се данас суочава са низом изазова и могућности, укључујући глобализацију, резултате напретка технологије и дерегулацију. Реакција се огледа у фундаментално измењеном начину спровођења маркетинга.

Циљ истраживања је анализа потрошача у контексту друштвене и социополитичке димензије, као и дефинисање утицаја маркетинга на његово понашање. Предмет истраживања усредсређиће се на утврђивање понашања потрошача у различитом окружењу у којем се налази и утицај маркетинга на доношење његових одлука. Методе истраживања које су употребљене у раду представљају метода посматрања, метода анализе, метода синтезе, као и метода упоређивања.

МАРКЕТИНГ И ЊЕГОВА ДРУШТВЕНА УЛОГА

Када говоримо о маркетингу, сматра се да је маркетинг неопходан део пословне стратегије, без обзира којом врстом посла се бавили (Јанчић 2009). Он представља карику која повезује купца и продавца, односно процес којим се производ или услуга представљају циљном купцу. „Маркетинг је наука и уметност истраживања, стварања и достизање вредности са профитом. Прецизира који сегменти предузећа могу да служе најбоље и дизајнира и промовише релевантне производе и услуге” (Kotler and Bloom 1984). Такође, овај процес мора имати одређену стратегију којом ће се водити при представљању производа или услуге.

Захваљујући напредовању технологије, поред класичног маркетинга било је неопходно увести нови правац, а то је дигитални маркетинг (Moorthy, 2019). Циљ дигиталног маркетинга јесте да промовише производ или услугу путем дигиталних медија. У то спада маркетинг на друштвеним мрежама (*Instagram, Facebook,*

Youtube), маркетинг на претраживачима (Google, Yahoo) и маркетинг путем е-поште (Kumar et al. 2019).

Пре дистрибутера, највећу моћ мишљења су имали медији, произвођачи и маркетиншке агенције. Данас, када су наступиле велике промене, фокус је на виртуелним клијентима, који конзумирају само оно што желе (Skinner et al. 2020). Они посећују странице које им се свиде, не посвећују пажњу садржају који их не привлачи, доносе одлуке на основу прегледа, оцена и коментара других корисника. На основу великог степена независности коју имају, свака компанија има задатак да спроведе стратегију привлачења ових клијената. У тој мисији, дигитални маркетинг испуњава задатак изградње лојалности коју ће претворити у савезника компаније у дигиталном маркетингу.

Потрошач је друштвено и културно биће. Ново дигитално окружење захтева детаљну анализу купаца. Свака вешта компанија користи интернет као средство за подизање свести и интересовања о производу или услузи коју нуди. Улога дигиталног маркетинга јесте да усмери корисника од једне фазе пута до друге. Да би то било могуће, неопходно је да постоји јасна слика о особинама тог корисника (Борота-Тишма 2008). Потребно је разјаснити њихове циљеве и изазове са којима се сусрећу при остварењу тих циљева, као и где проводе време тражећи информације. Дефинисањем циљне публике добијамо јасну слику свега. Како би се ово постигло неопходно је дефинисати маркетинг особу. Маркетинг особа је замишљена представа идеалног купца. У стварном животу, постоји више маркетинг персона за сваку кампању, осим ако производ или услуга коју компанија нуди не спада у веома уску област (Борота-Тишма 2006). Узимајући у обзир чињеницу да људе не чине само године, пол, етничка припадност или религија, неопходно је разумети купца, његове потребе и интересовања (Борота-Тишма 2008). На тај начин формира се што конкретнија маркетинг особа, како би се могао осмислити персонализован садржај, понуде и маркетиншке кампање које ће занимати публику и решавати њене проблеме. Сваки део у процесу маркетиншког пословања побољшава се уколико имамо јасно дефинисану маркетинг особу. Када дефинишемо идеалну маркетинг особу, добијамо праву особу, која ће куповати производ или услугу (Jobber and Fahy 2004). Оно што дефинисање маркетинг особе треба да садржи јесу циљеви и вредности, изворе информација, демографске карактеристике, њихове

изазове и болне тачке, као и примедбе на основу којих дефинишемо због чега тај купац не би користио одређени производ или услугу. Поред наведених компоненти, могуће је и вршити истраживања или разговарати са постојећим купцима како би се учврстио профил купца, али то није неопходно.

ПОТРОШАЧ У СОЦИОПОЛИТИЧКО – ПРАВНОМ ОКРУЖЕЊУ

Утицајни фактори који дефинишу и утичу на понашање маркетинга је доступност података и информација у вези са потрошачима. Политички маркетинг се веома ослања на податке и информације којима може приступити и које поседују фирме технолошког карактера као што су Фејсбук, Амазон, Гугл и које су оне добиле о потрошачима. Огромну промену у маркетиншком поимању је-су и садржајни елементи који могу бити упућени ка појединцима (Feltus 2018). Директни маркетинг се у прошлом периоду изузетно базирао на оне сфере потрошача где су узети у обзир подаци које су поседовали добављачи. Основну разлику коју чини период од пре неколико година и сада је аналитика маркетинга која употребљава податке који су у великом обиму доступни захваљујући унапређеној технологији (Boone 1989). Ово се може повезати и са илустрацијом детаља који су се догодили везаним за кампању тадашњег кандидата Доналда Трампа (*Donald Trump*) из 2016. године у којем су се употребили подаци са Фејсбука. Поступак је обухватао сегментирање и профилисање гласачког тела, оглашавање које се одвијало кроз тачно дефинисане канале, корисници су били ангажовани на рекламама и то у смислу ангажовања комерцијалних маркетингера, те је на овај начин политичка кампања кроз дигитални маркетинг имплементирана уз изузетну прецизност. Поред постојања предности технолошких достигнућа, последице такође могу бити несразмерне. Садржајна персонализација обезбеђује да се циљаним појединцима упуте поруке које су релевантне (Vump 2018).

Професионална маркетиншка активност је све више заступљена у политичким кампањама. Разлика између имплементације политичких кампања и примене маркетиншких активности на другим тржиштима је веома мала и у питању су нијансе. При разматрању примене маркетиншких активности у политичком, односно изборном смислу обухвата одређене елементе. Они се односе

на основне карактеристике производа, начин наступања на тржишту, начин организације маркетиншких активности, али обухвата и дефинисање активности маркетинг менаџмента. Поред ових елемената, обухвата и примену одређених процедура и система којима се дефинишу и примењују одређене активности маркетинга. Веома мали број истраживања је доступан који се тиче политичких партија који се имплементирају кроз маркетиншке активности и освртом на политичке кампање у контексту маркетиншке перспективе.

Централни део пажње привукала је веза између маркетинга и политике у претходном периоду. Употреба маркетинга највише се имплементира до циљне групе гласача путем тачно дефинисаних маркетинг канала. Оно што карактерише ова два појма јесте, пре свега, сегментирање тржишта и применом циљаног маркетинг канала где им се упућује порука која би потрошачима највише пријала. Оно што се изузето истиче као предност јесте да Гугл и Фејсбук у склопу својих могућности поседују увид у живот потрошача и то до најдубљих сфера интересовања. Сем могућности да се потрошач убеди да подржи одређену политичку партију својим гласом, иста могућност се отвара и у смислу прикупљања одређених донација (Вегман 2019).

Имплементација маркетиншких процедура и техника које су обухваћене процедуром се разликује у одређеним сегментима код традиционалих тржишта и код маркетинга који се примењује у политичким кампањама. Можемо закључити да се више истичу „производ” и „промоција”, док сама „дистрибутивна активност” и „цена” нису релевантне у политичком смислу. Стручњаци за маркетинг овде се највише усмеравају ка политичком миљеу. Примена политичког маркетинга обухвата истраживање тржишта, примену организационих активности маркетинга, али и директан контакт са бирачима.

Већина политичких партија обезбеђују податке који постоје на тржишту спровођењем анкета, односно кроз организовање фокус група где се добијају неопходне информације о представи јавности која организовано гласа. Применом развијених маркетиншких техника обавља се сам чин „продаје” себе бирачима, али и путем маркетиншких техника се добијају информације шта је то што јавност очекује од њих и које су то политике које би требало да усвоје, дефинисање и избор политичких активиста који су способни да представе ове политике. Имплементација политичког маркетинга

није само представа поличке партије јавности него представља заиста много више од тога. Употребом маркетиншких техника и алата ствара се могућност профилисања бирача, стварање тржишне сегментације, циљано спровођење активности и примена дигиталног маркетинга којим се јавности информише о доступним политичким производима. Политичке партије су превасходно оријенисане дизајнирању производа које нуде у кампањи, него на сам чин продаје производа јавности.

Употреба платформи омогућује да се појединцима укаже она врста садржаја која је релевантна на основу њихових интересовања. Фокусирана комуникација се везује за цену да се појединци не подвргавају алтернативним перспективама (Shugan and Jinhong 2004). Као последица овакве врсте фокусирања, појединци неће бити изложени неутралном садржају који је резноврсан, веома је већи степен вероватноће да ће бити подвргнути одређеном задовољству који је партијског наклона и који је усклађен са њиховим стилевима које имају. Забринутост се јавља и у случајевима да би се употребом маркетиншких активности и техника била омогућена пристрасност и поларизација јер расту поруке којима се недостаци на одређени начин наглашавају, који могу бити фиктивни, али и стварни, оних који се не слажу са нама (Lovett 2019).

Такође, промене које се континуирано догађају у правном и у политичком миљеу веома утичу на позицију маркетинга и на његово кретање. Политичко – правно окружење чине законски прописи и агенције основане од стране владе који утичу на кретање маркетинга и спровођење маркетиншких активности (Geer 2012). Основна улога оваквог окружења је пружање подршке и стварање повољних услова за нове смерове у пословању (Lees-Marshment 2019). Један од примера је донет закон о управљају отпадом, који је у крајњој инстанци подстакао и подржао у бити индустрију рециклирања. Пословање уз поштовање закона има за циљ да се обезбеди заштита од конуренције која није поштена и од пословања које није усклађено са основним дефинисаним стандардима. Лице задужено за маркетинг је у обавези да све законе које штите пословање, друштво, али и њихове потрошаче познаје, јер на овај начин обезбеђује максималну поузданост (Wang 2018). Закони се мењају и постоји све већи број законских мера које маркетинг стручњак мора да познаје и поштује.

Планови које маркетинг стручњаци имају морају се објаснити на више нивоа и то од правног одељења до одељења задуженог за јавност (Ракић 2005). Политички утицај, поред позитивног, може бити и изузетно негативан. Овде се може навести пример да је рат који се догађа у Украјини када је Владимир Путин (*Владимир Путин*), председник Русије, наредио војну операцију. Након покретања војне операције дошло је до смањење употребе производа и услуга компанија Русије у свету. Неке од њих су Зара (*Zara*), Масимо Дути (*Massimo Dutti*), Пул анд Беар (*Pull & Bear*), Берсхка (*Bershka*) и Страдивариус (*Stradivarius*), што је довело до потпуног повлачења са руског тржишта.

ПОТРОШАЧ У ДРУШТВЕНО – ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Људи као потрошачи и организације представљају два основна вида потрошача. Крајњи потрошачи купују производе за личну употребу, али такође и за употребу у домаћинству или пак за поклон пријатељу. Када је у питању организација као потрошач, тада мислимо на институције које купују одређене производе зарад обављања својих делатности.

Потрошач представља особу која купује и на тај начин задовољава своје потребе. Као потрошач на тржишту се могу јавити физичка лица као појединци, односно крајњи потрошачи на тржишту и разне организације. Постоје различити типови потрошача, а самим тим и различита понашања у потрошњи. Учествовати у потрошњи значи користити купљене производе и услуге. Куповином тих материјалних добара потрошачи настоје да задовоље своје потребе. Потребности потрошача су разноврсне и они их подмирују коришћењем различитих врста производа и услуга. Бројност производа и услуга на тржишту је огромна (Leon and Kanuk 2004). Из тог разлога поједини производи на бољи начин подмирују потребе од других, што је значајно за потребе маркетинга. За маркетинг је битан процес избора производа од стране потрошача, са циљем да се утврди зашто се потрошачи као купци производа и услуга тако понашају у куповини. У анализи понашања потрошача треба посматрати купца како користи производ и како подмирује његову потребу, односно како га конзумира. Исту треба урадити код различитих људи, јер се производи и услуге различито конзумирају и

различито подмирују потребе. Понашање потрошача стога зависи од саме личности и њених перцепција, карактеристика самог производа и специфичности ситуације (Маричић 2005).

Сходно томе, у ширем друштвеном контексту, овакву појаву можемо објаснити економским и/или политичким утицајима који заговарају пораст конзумеризма, односно формирање потрошачке културе што, у коначници, конзумеризам означава као доминантну друштвену праксу. При одређивању појма потрошачког идентитета, савременог начина живота и конзумеристичке културе пошли смо од става да развој потрошачког идентитета узима све више маха у савременом друштву. При формирању идентитета, било индивидуалног или колективног, важно је имати на уму да се он, првенствено, изграђује на основу личног искуства појединца који је одређен социјалистичким оквирима. У том смислу подразумевамо да је појединац још од примарне социјализације укључен у одређене друштвене оквири као што су породица, школа, окружење, те да управо ове институције утичу на понашање и каналисање активности појединца (Ханић 1989). Слика или представа о себи представља централну улогу при формирању индивидуалног идентитета, односно свог „ја”. Са друге стране важно је нагласити да било који вид идентификације постаје смислен тек онда када је примећен од стране „другог” или „других”. С обзиром на комплексност овог појма, важно је схватати да се лични идентитет заснива на различитости, док се колективни, у оквиру једне друштвене групе, заснива на сличности. У том смислу препознајемо и развојну димензију идентитета која обично обухвата све облике идентитета. Сам појам идентитета своју функцију и задатак обавља у различитим околностима, да ли се радило о анализи личности појединца, формирању његових ставова и вредности, или чак као идентификовање са одређеном групом, мањом или већом, када је у питању формирање колективних идентитета. Овај се процес, најчешће, обавља кроз три етапе у животу сваког човека. Тако разликујемо примарну индивидуалност, која се обично јавља током прве три године детињства, категоријску индивидуалност која је карактеристична за период до адолесценције и персонализирајућу индивидуалност адолесценције (Fox et al. 2007).

Генеза зависности о куповању као индивидуалном поремећају делом свакако проистиче и из конзумеризма као друштвеног феномена, односно саме бити потрошачког друштва. Потрошња

је чин, док је конзумеризам начин живота односно културни израз и манифестација чина. Имплементација оваквог догађаја може се сагледати из перспективе политичке теологије или теологијске политике, показујући да је искуство прелаза између празнине друштвених револуција и индивидуалне слободе избора (Freatly 2003). Конзумеризам представља израз, који обично користимо како би описали тенденцију људи да се идентификују са различитим производима или услугама, посебно са различитим брендovima, онима који имају одређени статусни симбол, до тога да улажу своје време у активно подржавање истих.

Данас, без сумње, можемо говорити да је потрошачка култура и експанзија конзумеризма условила формирање идентитета појединца као потрошача. Најпростије речено, потрошачко друштво представља друштво чије се вредности и норме доминантно заснивају на потрошњи, нагомилавању материјалних добара и коришћењу услуга. Појаву потрошачке слободе, у овом смислу, представљају слобода избора, слобода кретања и слобода куповине (Милановић 1985).

ЗАКЉУЧАК

Кроз рад можемо видети да на понашање потрошача могу утицати многобројни и разноврсни фактори. Ниједан од тих фактора није лако предвидети, те су потребна стална, континуирана испитивања сваког фактора понаособ. Такође, ниједан фактор не можемо генерализовати и приписати га сваком потрошачу, дакле, врло су несвојствени и индивидуални.

Можемо закључити да се политички маркетинг у последњих неколико година нашао у центру интересовања при планирању и имплементацији политичких кампања. Он представља нов приступ при утврђивању маркетиншких техника којима се менаџмент маркетинга служи при дефинисању политичког понашања. Постојање претпоставки свој основ проналазе у поштовању неокласичног рационалног избора и понашања. Стога, политички маркетинг у контексту рационалног избора обезбеђује шири спектар модела и техника којима се може дефинисати план и предвиђање. Принцип политичког маркетинга се базира на поштовању рационалног избора, којим се ствара могућност за постизање жељеног политичког циља. Доносиоци политичких одлука при доношењу маркетиншких

одлука имају недовољно развијен ниво разумевања маркетиншких активности. У моментима редефинисања политичке терминологије, долази до високог степена прихватања могућности које нуди маркетинг. Вођени предметом и циљем истраживања уочавамо да примена маркетинг активности мора бити изузетно развијена и специфична, те на овакав начин привући пажњу веома велики број бирача, а како би се у крајњој инстанци сматрала успешном. Сваки потрошач је индивидуа за себе, и у складу са тим изражава и задовољава различите жеље и потребе.

Из свега наведеног можемо опазити да политички дигитални маркетинг мора бити специфичан и мора пронаћи начин како ће најбоље привући пажњу пратиоцима на друштвеним мрежама, како би се порука, односно емоција коју желе да пренесу проширила. У савременом добу, политички дигитални маркетинг, између осталог, представља један од главних фактора тржишне конкурентности, с обзиром да живимо у времену технолошке револуције и да је исти неопходан и у промовисању производа који се нуде.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Борота-Гишма, Анкица. 2006. *Менаџмент у малопродаји*. Београд: Београдска пословна школа.
- Борота-Гишма, Анкица. 2008. *Маркетинг у трговини*. Београд: Београдска пословна школа.
- Борота-Гишма, Анкица. 2008а. *Маркетинг у малопродаји*. Београд: Београдска пословна школа.
- Јанчић, Радмила. 2009. *Интегрисане маркетинг комуникације*. Београд: Центар за издавачку делатност Факултета организационих наука.
- Маричић, Бранко. 2005. *Понашање потрошача*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
- Милановић, Радован. 1985. *Основи маркетинга*. Сарајево: Светлост.
- Ракић, Беба. 2005. *Маркетинг*. Београд: Мегатренд универзитет примењених наука.
- Ханић, Хасан. 1989. *Истраживање тржишта*. Београд: Савремена администрација.

- Almond, Gabriel and Sidney Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Anyiwo, Nkemka, Gordon JM Palmer, Janay M. Garrett, Jordan G. Starck, and Elan C. Hope. 2020. "Racial and political resistance: An examination of the sociopolitical action of racially marginalized youth." *Current opinion in psychology* 35: 86–91.
- Berman, Ron. 2019. "A tale of two Twitterspheres: Political microblogging during and after the 2016 primary and presidential debates." *Journal of Marketing Research*, 56 (6): 895–917.
- Boone, Louis and David Kurtz. 1989. *Contemporary Marketing*. Sixth Edition. Chicago, IL: The Dryden Press.
- Budanov, V., and Aseeva, I. 2019. "Manipulative marketing technologies in new digital reality." *Economic Annals-XXI*, 180 (11-12): 58–68. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V180-07>.
- Bump, Philip. 2018. *All the ways Trump's campaign was aided by Facebook, ranked by importance*. Washington.
- Chester, Jeff, and Kathryn Montgomery. 2017. "The role of digital marketing in political campaigns." *Internet Policy Review*, 6(4). <https://doi.org/10.14763/2017.4.773>.
- Geer, John. 2012. "The news media and the rise of negativity in presidential campaigns." *PS: Political Science & Politics*, 45 (3): 422–427.
- Feltus, William, Goldstein Kenneth, and Dallek Matthew. 2018. *Inside campaigns: elections through the eyes of political professionals*. CQ Press.
- Foxall, Gordon, Ronald Goldsmith, and Stephen Brown. 2007. *Psihologija potrošnje u marketingu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Freathy, Paul. 2003. *The Retailing Book: Principles & Applications*. London: Pitman Publishing.
- Jobber, David, and John Fahy. 2004. *Osnovi marketinga*. Data Status.
- Kotler, Philip, and Kevin Keller. 2006. *Marketing management*. Pearson Education.
- Kotler, Philip, and Paul Bloom. 1984. *Marketing professional services*. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Kumar, Vipin, Rajan Bharath, Venkatesan Rajkumar, and Jim Lecinski. 2019. "Understanding the role of artificial intelligence in

- personalized engagement marketing.” *California Management Review*, 61(4): 135–155.
- Lees-Marshment, Jennifer. 2019. “Marketing scholars and political marketing: the pragmatic and principled reasons for why marketing academics should research the use of marketing in the Political Arena.” *Cust Needs and Solution*, 6 (3-4): 41–48.
- Lovett, Mitchell. 2019. “Empirical research on political marketing: a selected review.” *Customer Needs and Solutions*. 6(3): 49–56.
- Moorthy, Sridhar. 2019. “On marketing strategy in electoral politics.” *Customer Needs and Solutions*, 6(3): 57–62.
- Newman, Benjamin, and Brandon Bartels. 2011. “Politics at the Checkout Line: Explaining Political Consumerism in the United States.” *Political Research Quarterly*, 64 (4): 803–817. <https://doi.org/10.1177/1065912910379232>.
- Parrish, Mellisa. 2019. “The New Era of Marketing Strategy.” *Forbes*. May 14 2019. <https://www.forbes.com/sites/forrester/2019/05/14/the-new-era-of-marketing-strategy/?sh=679826885ddb>.
- Schiffman, Leon, and Leslie Kanuk. 2004. *Ponašanje potrošača*. Sedmo izdanje. Zagreb: Mate d.o.o.
- Shugan, Steven, and Jinhong Xie. 2004. “Advance selling for services.” *California management review*. 46 (3): 37–54.
- Skinner, James, Allan Edwards, and Aaron Smith. 2020. *Qualitative research in sport management*. 2nd Edition. London: Routledge.
- Smart, Palie, Sara Holmes, Fiona Lettice, Frederick Harry Pitts, Jeremy Basil Zwiendelaar, Gregory Schwartz, and Stephen Evans. “Open Science and Open Innovation in a socio-political context: knowledge production for societal impact in an age of post-truth populism.” *R&D Management* 49 (3): 279–297.
- Wang, Yanwen, Michael Lewis, and David Schweidel. 2018. “A border strategy analysis of ad source and message tone in senatorial campaigns.” *Marketing Science*, 37 (3): 333–355.

Boris Latinović

*College for Football Coaching and Sport
Management, Football Academy, Belgrade*

Bojana Ostojić

*Faculty of Project and Innovation Management
PMC, "Educons" University, Belgrade*

SOCIO-POLITICAL CONTEXT AND STRATEGY OF MODERN MARKETING

Resume

Consumer needs are characterized by a very distinct complexity. The research on this topic is very interesting from the point of view of the availability of numerous and very different sociopolitical factors that, by their nature, influence the consumer. Also, the consumer, as an individual, has many characteristics that are interesting and very influential on his purchasing decisions, and which are the subject of study, both by retailers and marketing experts, with the purpose of providing better consumption results. All of them make maximum efforts to make the customer satisfied. As a subject of research in the paper, an analysis of consumer behavior was performed, the environmental factors that influence their behavior, as well as the combination of environmental factors that influence the decision to initiate an action, were defined. The aim of the research is to analyze the consumer in the context of the social and sociopolitical dimension, as well as to define the impact of marketing on his behavior. Based on the research, we can conclude that each consumer is an individual for himself, and accordingly expresses and satisfies different wishes and needs. His wants and needs can be systematically influenced through marketing activities. The way in which the consumerism of consumers and their decisions is influenced by the sociopolitical environment and the application of marketing activities is extremely interesting. The modern environment is characterized by the necessity of

digital marketing, it represents one of the prerequisites for achieving competitiveness on the market, whether it is a product, service or person.

Keywords: politics, society, consumers, environment, marketing

* Овај рад је примљен 24. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

303

Јован Пејин

СРПСКИ НАРОДНОСНИ СЛОЈ У САВРЕМЕНОЈ
РЕПУБЛИЦИ СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
(ТЕРИТОРИЈА СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ)

323

Марко Станојевић

ПОРУКЕ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА О РАДУ И
ПЛАВИ ОКОВРАТНИЦИ – БЕЛИ РОБОВИ
У *SECOND HAND* КАПИТАЛИЗМУ

347

Саво Симић

ПОЛИТИЧКА ДИНАМИКА У ОСВИТУ
ЧЕТВРТЕ ДЕЦЕНИЈЕ СРПСКОГ ВИШЕСТРАНАЧЈА

УДК 94(=163.41)(497.7)
DOI: 10.5937/polrev75-43196
Осврт

Јован Пејин
Архивски саветник, Београд

**СРПСКИ НАРОДНОСНИ СЛОЈ
У САВРЕМЕНОЈ РЕПУБЛИЦИ
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
(ТЕРИТОРИЈА СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ)**

Сажетак

У раду је приказан историјски пресек друштвених, војних, етничких, те политичких прилика на простору југоисточне Европе, тј. Балкана, прецизније на простору Старе Србије и Македоније, дела данашње Бугарске, Турске и суседних области. Праћен је историјски ток дугог трајања, од преднемањићког периода до Балканских ратова 1912/1913. године. Посебна пажња посвећена је српском народносним слоју на простору Старе Србије и Македоније, који данас покрива територију Северне Македоније. У раду су наведени главни историјски догађаји који Србе и њихову државу повезују са овим простором, а ту се пре свега помиње српски народ, односно српски народносни слој, као и важни догађаји који говоре о историји српске државности, као што је чињеница да је српски краљ Милутин за српску престоницу изабрао Скопље, као и да се Душан у Скопљу крунисао за српског цара 1346. године. Посебна пажња посвећена је приказу борбе Срба и Бугара који су након добијања егзархата (1870) интензивно радили на бугаризацији ових српских простора уз примену терора, насиља и убистава виђенијих српских свештеника и људи из народа.

Кључне речи: Стара Србија, Македонија, српски народносни слој, државотворна свест, борбе за територије, насилна бугаризација, разграничење са Бугарима

Територија Републике Северна Македонија састоји се од Скопско-тетовске области, јужног дела Старе Србије, која обухвата правцем север-југ области Горњег и доњег Повардарја до реке Црне одакле се на доњем Повардарју простире историјска, античка, Македонија која обухвата просторе ђевђелијског, дојранског и радовишког краја. Правац исток-запад, источна граница Македоније је река Струмица а западна Црни Дрим.

На овим просторима, и шире, према Контантину Порфиrogenиту живели су Словени већ у 9. веку и имали слободне области (Ђоровић 1989, 52). Њихов племенски савез, начин живота, без јаче државотворности омогућио је Византији да их укључи и своју државну организацију. После смрти цара Ираклија и његовог сина Константина (обојица су умрли 641. године), Византија запада у кризу због упада туранских Бугара, са севера који прелази, у реону Добруце, доњи Дунав и Арапа који заузимају Крит и нападају престоницу (77). Бугари заузимају област на доњем Дунаву северно од планине Балкан утврђују своја станишта и одатле ударају на околне земље и по азијатском обичају стварају савез племена и народа на огромном простору од реке Тисе на северу до Јегејског мора на југу и од Црног мора на истоку до Јадранског мора на западу, обухватајући Срем са Београдом, Косово, Подримље са Охридом и Повардарје. Овакав племенско државни савез обухватио је и српска племена, и био изложен нападима Византије због паганства туранских Бугара. Српска племена Браничевци и Тимочани као и са простора Рашке и Топлице пружали су отпор туранским Бугарима. Отпор Срба појачан је после продора Мађара на словенске просторе у Панонији. Истовремено српска племена јужно од река Саве и Дунава стварају савез под вођством Часлава Клонимировића и средном 10. века независну државу (99).

У међувремену Бугари су примили хришћанство а по угледу на Византију њихови канови су себе прогласили за цареve а Бугарску за царевину. Формира се језгро бугарско-словенске државе на доњем Дунаву између Дунава и Родопа одакле се врше освајачки походи на суседна словенска племена и земље. После смрти бугарског цара Петра 969. године Срби у Рашкој се дижу на устанак и одмећу од

Бугарске. Рашане следе Брсјаци на простору између река Вардара и Дрима. Синови брсјачког кнеза Николе, Давид, Мојсије, Арон и Самуило дижу устанак. Истовремено са устанком Брсјака у Повардарју, Подримљу и области великих језера Охрида и Преспе, Руси под кнезом Свјатославом упадају у Бугарску са севера. Брсјаци су искористили насталу пометњу и организовали снажну војску, опколили су Солун, а затим протерали туранско-монголске Бугаре. Истовремено Византијски цар Јован Цимискије ушао је са великом војском у Тракију, потиснуо Русе и посео Бугарску.

После смрти Византијског цара Јована Цимискија 976. године долази до јачања покрета међу Словенима у Повардарју под вођством брсјачких првака. На чело устанка ставио се Самуило. Средиште његове државе налазило се у области великих језера Охрида и Преспе и простирала се од Велеса до Струмице и била заштићена великим планинама. Из ове природне тврђаве, Брсјаци шире своју власт ка југу на просторе Македоније а затим ка северу према Рашкој и Зети и другим српским земљама и према истоку на саму Бугарску.

Брсјаци не обнављају Бугарску, него граде нову државу. Средиште државе налази се у Охриду далеко од Бугарске. Ту је и духовно средиште, Охридска архиепископија коју су уздигли у ранг патријаршије. Члана бугарске династије, Романа сина цара Петра, примају само као савезника, а не као равноправног или господара. Да би утврдио међународни легитимитет Самуило себе проглашава за цара и узима титулу бугарског цара пошто је Бугарска била призната као држава од стране Византије. Средиште своје државе Самуило није пренео на исток у Бугарску. Самуилова држава налазила се на периферији главне и компактне јужнословенске етничке масе (Споменица 1937, 33.) и наслањала се на њу. Упркос томе ово словенско језгро окупило је око себе оба Подримља, Повардарје, Тесалију, Епир и Албанију са Драчем, Зету, Рашку и Босну и као што је речено и саму Бугарску (34).

Византија од 1001. године прелази у напад и систематски разара Самуилову државу да би 1014, нанела његовој војсци најтежи пораз на планини Беласици. Самуило је умро када је видео ослепљене војнике. Његови наследници су покушали да се споразумеју са Византинцима, али без успеха. Године 1018, Византија покорава Самуилову државу растрзану унутрашњим борбама. Једино је пружио отпор војвода Ивац, који је око себе окупио Брсјачке и Мијачке. Византијски господар Охрида искористио је дан када војвода Ивац слави славу те је на дан славе Велике Госпојине, отишао код војводе

и на превару га савладао, ослепио и послао цару Василију (Ћоровић 1989, 110). После овог догађаја све земље Самуилове биле су покорене. Овим поводом византијски историчар Нићифор Григора каже да је цар Василије II уништио Бугаре у Македонији, а оне који су остали у земљи после пораза протерао је у Доњу Мезију, односно Бугарску (Balcanicus 1913, 29).

После смрти цара Василија II 1025. године поново се међу Словенима око Београда јавила жеља за осамостаљењем. Устанак је избио 1040. године и раширио се до Ниша и Скопља под вођством Петра Делјана. Устанак је после почетних успеха следеће 1041. године био угушен (Ћоровић 1989а, 117). Нови устанак против Византије избио је у околини Скопља 1073. године под вођством Ђорђа Војтеха. Устаници су затражили и добили помоћ из Зете, а Бодин син зетског краља Михаила следећи успостављену традицију легитимитета словенске државе крунисао се у Призрену за бугарског цара. Узимање титуле бугарског цара од стране Бодина и устаника истог је карактера као поступк Самуила када се прогласио за цара. То је био политички акт који нема везе са етничким особинама народа. Међутим и овај устанак је био брзо угушен.

Током 11. века започиње процес окупљања српских земаља. Као резултат овог процеса рашки жупани се окрећу моравско-вардарској долини. Следећег века на историјској сцени појављује се рашки жупан Деса који поново почиње окупљање српских земаља око 1150. године. Његов рад наставио је Немања уласком у Моравску долину на кратко 1174. године. Користећи сукобе Византије са Мађарима, Немања 1186/87 продире у Поморавље према Нишу, а затим и у Тимочку долину. Византинци су покушали да га истисну али је Немања успео да се одржи у поседнутим земљама. Немања је намеравао да окупи све српске земље. Ово се види из његове повеље манастиру Хиландару „ (...) да је Бог Србима дао снагу овладати свом земљом српском.” Ове речи написане много касније упућују нас на чињеницу да су Срби знали да изван Рашке и Зете живе Срби и према тим земљама су управљали своје походе. Због тога је Немања после уласка у Поморавље и друге крајеве добио име „скупитељ српске земље” (Митровић 1989, 13). Немањини наследници наставили су његово дело и своју активност усмерили на оне крајеве где је постојала традиција устанка против Византије – простор где су живели ратоборни Брсјаци и Мијаци и друга словенска племена.

На Балкану је владао метеж услед заузимања Цариграда од стране крсташа 1204. године, ратовања бугарско-ромејског а затим

после крунисања Стефана Првовенчаног дошло је до сукоба између нове Српске архиепископије и Охридске пошто је Охридска изгубила духовну власт над епископијама северно од планина Скопске Црне Горе и Шаре. У првој половини 13. века Бугари су покушали да уђу у Повардарје 1202–1212, 1230–1246 и 1254–1256. године (Споменица 1937, 398). Бугарски цар Јован Асен II 1230. године када је набрајао заузете земље каже да је узео „ (...) сву земљу од Јадрана до Драча, грчку и још арбанашку и српску” (395). Успеси Бугара нису били трајни, били су сузбијени а потом избачени из Повардарја. Писмено сведочење цара Јована Асена II потврђује да је он знао да улази у крајеве који нису бугарски.

Шездесетих година 13. века Срби су наставили своју делатност на просторима јужно од планине Шаре, заузимају Кичево а затим Скопље и Прилеп као савезници Епираца 1258. године али на кратко (Ђоровић 1989, 159). Стање на Балкану се мења када на престо долази краљ Милутин. Нови краљ Србије користи слабости Византије и наставља рад на окупљању српских земаља. Од 1282. године у састав Србије улази Скопље, Овче Поље, Злетово и Пијанец. Сам византијски цар покушао је да заустави Србе, али без успеха. Краљ Милутин наставља освајања и 1284. године потискује Византинце из дебарске, кичевске и поречке области (166). Средиште државе преноси се из Рашке у Скопље. Овим продором на југ велики простор насељен Словенима улази у састав српске државе. Да би санкционисао међудржавним споразумом свој продор на југ, краљ Милутин је склопио брак са царевом ћерком 1299. године па су земље и градови које је узео признати као мираз. Скопље је дигнуто у ранг српске престонице. Краљ Милутин се појављује као значајан ктитор, подигао је велики број цркава и манастира. Подигао је прву цркву посвећену Тројеручици у Скопљу, Светог Никите и Светог Константина у Скопској Црној Гори. После смрти краља Милутина који је владао 42 године, на српски престо ступио је његов син Стеван а за младог краља постављен је унук Душан. Србија наставља притисак за даље ширење ка југу користећи сукобе у Византији. У међувремену у Бугарској 1323. године на царски престо долази видински кнез Михаило Шишмановић и започиње агресивну политику на Балкану.

Србија је покушала да заузме Охрид, али без успеха. Овај покушј Срба изазвао је бугарског цара против Србије и оне су, Бугарска и Византија, покушале да остваре међусобни савез против

Србије ради њеног потискивања из Повардарја. Отпочеле су узајамне ратне припреме. До сукоба је дошло код Велбужда 28. јула 1330. године и Бугари су претрпели тежак пораз, а сам цар Михаило био је убијен у бекству. Овом битком отклоњена је опасност од Бугара и Бугарска је сведена на територије између Дунава и Родопа и до реке Марице (203) где се утврдило њихово етничко име. Србија је осигурала своје тековине, а затим је млади краљ Душан свргао 1331. године свога оца са власти који је умро исте године. Користећи тешкоће Византије у Малој Азији, Душан је кренуо на југ према Македонији и освојио Охрид, Струмицу и Костур, а његова војска избија у Солунско Поље пред сам град Солун. Рат се завршио компромисом. Душан је вратио неке пределе али је задржао Прилеп у којем је подигао свој двор, Охрид, Костур, Струмицу, Лерин, Железнац, Воден и Чермен. У овим областима није одмах била утврђена српска власт због немира међу властелом тако да је сам краљ Душан морао да дође у ове области и заврши ратовање 1342. године поседањем македонских градова и македонског приморја да би затим извршио продор у Албанију. Једино је Солун остао ван Душановог домашаја због чврстих зидова. На истоку Душан је узео крајеве до Кавале. Године 1346, Душан је у граду Серу на југоистоку од Македоније донео одлуку да се прогласи за цара. Да би се крунисао, српског архиепископа Јоаникија је прогласио за патријарха. Пристанак да се српски архиепископ уздигне у ранг патријарха дали су бугарски патријарх, светогорски прот и аутокефални охридски архиепископ. Душан је крунисан у Скопљу за цара 16. априла 1346. године и прогласио се за цара Срба и Грка. Душанова титула после свих освајања од 1348. године гласи: „Ја у Христа Бога благоверни и Богом постављени Стефан, цар свим Србима и Грцима и западној страни, то јест Албанији и Поморју и свему Дису” (203).

У освојеним земљама Душан потискује грчки утицај са намером да развије словенску црквено-просветну делатност. У ове крајеве доводи учене људе црквене великодостојнике и најугледније и најоданије великаше који воде државну управу у новим областима. Тамо где је словенска популација била ређа шаље грчке угледнике, као Епиру и Тесалији. Душан јасно разликује српске земље од ромејских у правном погледу. Према попису метоха у српске земље јужно од планине Шаре и Скопске Црне Горе спада Полог док у Романију: Просек, Штип, Брегалница, Струма, Струмица, Сер и Редина. Изгледа да је и скопска област била уврштена у Романију (204).

Упркос оваквој подели у новим областима јача национална свест код Словена који се укључују у српски национални корпус. Цар Душан наставља освајања у Македонији пошто су Византинци покушали да угрозе тековине ранијих освајања 1350/51. године. Поново осваја градове Бер, Воден, Острово и друге и враћа у пређашње стање. После кажњавања неверних Грка, Душан је увидео да је његов једини ослонац у српско-словенском елементу у Македонији (209). Народносна свест Срба на подручју Старе Србије и Македоније показује се на основу географских топонима који се поклапају са простором укључен у српску средњовековну државу после потискивања Византије па потом Бугарске па опет Византије а после распада српског царства и слома српских државица и Турске.

После смрти цара Душана 20. децембра 1355. године дошло је до немира у јужним крајевима државе где је грчки елемент био јаче присутан и ови крајеви први отпадају од српске државе. Поједини обласни господари осамостаљују се и само формално признају царску власт. У Жеглигову био је господар деспот Дејан а после његове смрти владали су његови синови Драгаш и Константин Дејановићи, Штип, Злетово, Струмицу, Велес и Тиквеш имао је деспот Оливер али убрзо су његови поседи ушли у састав поседа Дејановића. Дејановићи су држали територије од Куманова до Дојранског језера, јужно од Дејановића била је област Оливеровог брата Богдана а на крајњем истоку царства у Драми био је кесар Воихна чију област је после његове смрти преузео његов зет Угљеша (Споменица 1937, 214) којег његов савременк патријарх Филотеј 1371. године зове „деспот Србије” (Марковић 1918, 25). Средишни део, односно простор Брсјака између Дрима и Вардара и од Призрена до Охрида заједно са Скопљем држао је Вукашин Мрњавчевић (Споменица 1937, 25).

Нови цар Урош није имао снаге да држи у покорности вастелу и обласне господаре. Први су се одметнули Балшићи у Зети, а затим највећи удар био је одметање краља Вукашиина после 1366. године (215), који себе потписује као господина „српске земље, Грка западних страна” (Марковић 1918, 25). Срби су покушали да зауставе Турке али су били потучени у ноћи 25/26. септембра 1371. године код Черноменских лугова и од тада Турци стичу предност на Балкану. У битки на Марици учествовала је војска сакупљена у Скопљу, Призрену, Охриду, Битољу, Прилепу као земље Вукашинове, а затим Жиглигова, Кратова, Штипа, Тиквеша као земље Дејановића и Угљешине области (Споменица 1937, 218).

Према одредбама Душановог законика постојали су слободни људи и сељаци. Они су могли да имају баштину, земљу, винограде и купљенице. Ови слободни сељаци су могли и да буду војници према неким мишљењима, а њихов број није био мали пошто је држава била у успону и требало је много војника. Војници најдуже и најчвршће чувају свест о себи и свом народу. А војника, како се ширила држава, било је из свих крајева. Цар Душан је имао велику државу али иако је била подељена на српску и ромејску област, његов закон није важио свуда. Ипак је свест о Србији била раширена и у најмање село и народ је неговао ову свест. Ширење свести и српског имена по крајевима који су били у саставу Византије, а повремено улазили и у састав бугарског племенскога савеза као државе не би било могуће да није постојала јака српска народносна свест из ранијих векова (Митровић 1918, 19).

Турци су после победе на Марици кренули ка северу пошто су Дејановићи и Марко Краљевић постали њихови вазали. Врхунац њиховог продора био је бој на Косову на Видовдан 1389. године после које су постали господари ситуације на Балкану. Поседају градове и земље а 1392. године узимају Скопље. Из Скопља Турци исељавају Србе и насељавају муслимане (Споменица 1937, 219). Две године касније 1394. године, српске земље јужно од Куманова, Скопске Црне Горе и Шар планине, губе самосталност, а после замирања Пећке патријаршије 1463. године српске земље потпадају под духовну власт Охридске архиепископије. Српски духовни и државни центри селе се на север, а сели се и народ тако да се српска етничка маса проређује. Једне је природе етнички развитак Старе Србије, Скопља, Штипа и Кратова јужно од Шар планине и градова Прилепа и Охрида до 1683. године, до времена Великог бечког рата а други од 1690. до 1912. године, до ослобођења.

Године 1689, продире аустријска војска до Штипа и јужно од Велеса (407) и велика маса народа покреће се на устанак против Турака, а после неуспеха Аустрије на бојном пољу на сеобу у Угарску. Разлог за дизање на устанак лежао је у учвршћеној свести о немањићкој држави, свом пореклу и снажној српској држави која је негована у народу, црквама и манастирима. На просторима јужног дела Старе Србије и северног дела Македоније који данас чине Републику северну Македонију постојала је јака свест о српској држави која се огледа код самог народа у неговању епископске поезије. Охридска архиепископија која је окупила епархије Пећке цркве поштовала је немањићке законске

прописе на српском језику за своје потребе (Митровић 1918, 77). Писмена лица, углавном свештеници и монаси оставили су писане трагове о овом схватању кроз преписе књига и житија светаца. Ово стање трајало је до обнове Пећке патријаршије 1557. године и касније на просторима под духовном управом Охридске архиепископије будући да је ова имала под својом јурисдикцијом територије јужно од старе српске граница утврђене за време окупљања српских земаља од стране краља Милутина. Преписивачи књига у манастирима везивали су своје време за трајање српске државе, обично за владоца или неки догађај. Четири деценије после пада Скопља калуђер је преписао апостол и напоменуо у препису да је посао завршио седам година после смрти деспота Стефана. Преписивач Триода у манстиру Лешку код Тетова пише да је посао завршио у време деспота Ђурђа (Споменица 1937, 222).

Обнова патријаршије 1557. године омогућила је окупљање српског народа у једну целину после скоро 100 година. Обнова и окупљање српског народа око старог духовног центра појачала је традицију српске државности. Остали су записи о српским путницима у Русију 1634. године када охридски архиепископ пише да је из „српске земље из града Охрида“, па затим следи запис „из српске земље града Скопја“, „из српске земље лесновског манастира“ и запис „Сербенин Димитрие Петров Крчевског города“ (Кичева) (Митровић 1918, 76).

Нова вест следи 1644. године записом путника који кажу да су дошли из „српске земље града Скопља“, па 1644. запис „Сербенин града Солуна“, 1651. стиже у Русију кратовски митрополит Михаило који пише: „(.) Родитељи моји и прародитељи моји су били синови Кратова, града српске земље“ 1660. године један други путник моли да се врати у „своју српску земљу и свој Лесновски манастир“ (75). Године 1687. у Русију је приспео Јевстатије, митрополити „(.) српске земље града Скопља“, а затим 1705. моли „македонские земли Сербин Братан Иванов са сином“ да отпутује у Цариград (106). Записи, овакви какви су, једноставни, показују да је на просторима јужно од Куманова и планина Скопске Црне Горе и Шаре постојао у прошлости јак српски народносни слој који се бори за одржање. Ово је показао устанак харамбаше Карпоша (Ђоровић 1989а, 204) у области Славишта и Жеглигова 1689–1690, године за које је немачки историчар Јозеф Хамер писао: „поглавица Срба, Карпош, коме је цар послао кнежевски шешир“ (Митровић 1918, 1) Карпош је следећи

немањићку традицију кнежевски шешир примио у манастиру Свети Прохор Пчињски. Сеобе које су се десиле 1689–1690. године омогућиле су уклињење у српску, етничку масу Арбанаса, тако да је јужна Стара Србија, простор од планина Скопске Црне Горе и Шаре до реке Црне на југу, односно Македоније, остао изолован од остале етничке масе. Сеобе и слабе везе са другим језгрима српског народа омогућили су туђу националну пропаганду на прсторима које је преузела Цариградска патријаршија. Духовну власт преузимају Грци и намећу грчки као литургијски језик, а у Повардарју се појављују колонисти Турци које прате нови муслимански конвертити Арбанаси и Срби као „царски Турци”. Јача исламизација српско-словенског становништва која потискује српско име.

Избијање Првог српског устанка а затим и Другог на просторима Србије који се наслањају на велико европско царство, осетило се на прстору моравско-вардарске долине. Стотине људи креће из различите области Повардарја и Македоније јужно од Охрида ка северу, укључујући и српску устаничку војску или узимају учешће у раду дипломатије устаника. Остали су записи о доприносу за ослобођење српског народа официра Вуче Жикића, родом из Маврова који је изградио систем утврђења код Делиграда, дипломате Петра Новаковића Чардаклије из Леунова, Петра Ичка, преговарача са Портом 1806, Конда бимбаша, Цинцар Јанка и другима.

После ратова и стварања полунезависне српске државе досељавају се чланови породица учесника у бојевима у градове Србије, а са њима стижу трговци и печалбари. Тако је током 19. века једна трећина становника Београда била пореклом из јужног дела Старе Србије и северне Македоније. Тада је настао термин Стара Србија. Кнежевина Србија је била Нова Србија, док су територије под турском окупацијом које су улазиле у састав српске средњовековне државе прозвани Стара Србија. Простор Старе Србије обухватао је Косовски, Битољски и део Солунског вилајета.

После Првог и Другог устанка Срби на овим прсторима нису смели да се представљају својим националним именом зато што су одмах били сумњиви Турцима и муслиманима српског и арабанашког језика као хајдуци и побуњеници. Име Србин у ово време на Порти је било изједначено са бунтовник, односно непријатељ (Ђоровић 1986, 166). Срби су се представљали, као што је речено углавном као христijани. На просторима јужног дела Старе Србије, јужно од Шар планине, Скопске Црне Горе и Куманова јављају се појединци

и групе људи који се изјашњавају да су Срби и говоре у име српског народа. Многи одлазе у Кнежевину Србију где захваљујући раду, способности и умешности заузимају високе положаје у државном апарату као Марко Георгијевић из Разлога у Македонији који је у служби народа српског од 1820. године (Архив Југославије 1833). Слично, или боље рећи, традиционално као црквени оци у 17. веку, изјашњавали су се црквени оци у 19. веку. Знали су у којим земљама живе, чије су задужбине, цркве и манастири око којих окупљају народ. Игуман Бигорског манастира Арсеније пише 1837. године кнезу Милошу Обреновићу и моли помоћ. У писму по угледу на старе повеље призива свети дух по свој „славној српској земљи” под управом Кнеза Милоша и каже да је у његовом манастиру „обитељ славеносербска”.

Игуман Арсеније поново пише кнезу Милошу 5. априла 1838. године и на крају писма каже: „о радости и веселије свему Христијанском житељству и о слави нашем језику довека.” Овде, у овом писму употребљен је старински израз језик, који означава народ, што показује да Арсеније није правио разлику између његовог народа око Бигорског манастира у брсјачком крају и оног у Кнежевини Србији. Наследник Арсенија на месту игумана Бигорског манастира, Јоаким обратио се Државном савету Кнежевине Србије 6. новембра 1850. године речима: „Синови Србствују, Синови Божији” (АС, Државни савет 1858). И да не може да жели ништа друго осим да Бог да српском народу љубав и сједињење.

Молба Зоје, Дина и Николе Љотића и Дине Јанића из Крушевца од 17. априла 1851. године упућена Попечитељству иностраних дела којом траже држављанство посебно привлачи пажњу. У молби наводе да су из пашалука Јањинског из места Загорја и да су њихови дедови и прадедови у Крушевцу још пре Карађорђевог рата, да су се борили против Турака и да зато траже држављанство како би своје породице довели из Загорја (Министарство иностраних дела 1852). Молбе за доделу уџбеника или стипендија које су упућивали ђаци родом из Скопља или црквених општина других места у јужном делу Старе Србије и Македоније Прилепа, Тетова, Охрида, Кратова молиоци су потписивали да су из Старе Србије, неки пут из Праве Србије. Игуман манастира Лешка, Серафим, обратио се кнезу Александру Карађорђевићу 2. априла 1852. године са молбом да помогне манастиру. У молби се позива на кнеза Лазара као ктитора манастира и подвлачи патње којима је изложен од Арнаута због древности Србизма (АС,

Министарство просвете Ф VIII, Н° 1386/861). Братство манастира Трескавица у Старој Србији моли марта 1861. године министра иностраних дела Кнежевине да му подари једно звоно. Да би потврдили значај манастира у молби помињу и три хрисовуље које чувају добијене од српског цара Душана Силног и Уроша (АС, Мс ФVIII Н°1421/861). Недалеко до манастира Трескавца, у Прилепу, његови житељи покушавају да оснују школу и моле за помоћ септембра 1861, кнеза Милоша Обреновића (АСМУФ ПФ IVРн 102/867).

Делање кнеза Михаила Обреновића усмерено ка ослобођењу српског народа уживало је подршку јавности у Кнежевини и ван ње. Ово се осетило у борбама у Београду јуна 1862. године после догађаја на Чукур чесми када бројни добровољци Старосрбијанци бране варош од Турака, из града. Као да се поновило време из Карађоревог устанка и многи су се жртвовали, погинули или били рањени и остали инвалиди. Тако је Никола Крстић, дрводеља из Прилепа, јула 1862. године рањен у боју те је касније тражио помоћ од српске владе. Занимљива је субина једног од учесника бојева у Београду Илије Марковића, касније прослављеног малешког војводе. Илија Марковић је са једном четом добровољаца учествовао у борбама за време бомбардовања Београда, а затим је као повереник српске владе радио на организовању устанка против Турака у родном крају. Као добровољац учествовао је у Српско-турском рату 1876/77, затим 1878. године. На крају доживео је понижење да га бугарски жандарми о Светом Николи 1912. године хапсе у Берову, непосредно по истеривању Турака, премлаћују и држе два дана у затвору зато што је једном Бугарину ударио шамар када му је опсовао мајку српску (Balcanicus 126).

Током 19. века трајала је акција за обнову српских цркава и манастира међу Србима у Старој Србији те су се сељани села Турчана код Тетова обратили српском митрополиту Михаилу 9. априла 1869. године са захтевом да се њиховом свештенику помогне да набави одежду пошто су сав новац добијен на име помоћи за цркву потрошили, за коју кажу „која је срца свију тамошњи Срба записана” (АС, Митрополија београдска, Н°1377/68). Активност око оснивања школа и обнове цркава међу Србима у Старој Србији била је истовремено одбрана од новопокренуте великобугарске милитантне пропаганде. Због тога се Ђорђе М. Пуљевски из Дибре обраћа 24. новембра 1874. године кнезу Милану Обреновићу као родољуб српски са молбом да му помогне у борби против бугарске

пропаганде у Старој Србији, да се народ „не би поцепао и бугарио” (АС, МПС ФVIII,Н°80/876). Представници села Страткова, Церова, Новог Села, Тајмишта, Мидинца и Букојчана, који су се задесили у Цариграду фебруара 1875. године како кажу за себе да су „из Старе Србије” код Гостивара, траже да им се додели учитељ јер на њих „је напад са свију страна: Грк и Бугарин са својм црквеним књигама и пропагандизмом с једне, а Турчин и турски лопов-хајдук, с друге стране” (АС, МИД ПО II/5-VIIстр.14а/1875).

Српско-турски рат 1876–1877 године покренуо је народ под турском окупацијом на акцију. Али рат се неповољно завршио по Кнежевину и закључено је примирје. Међутим, народ, био је и даље узнемирен турском окуацијом због наде у ослобођење. Представници Старе Србије, упркос претрпљеног неуспеха у рату окупили су се 2. маја 1877. године и упутили молбу министру војном Кнежевине Србије. И тражили од њега да поново покрене акцију против Турске ради ослобођења Старе Србије. У молби коју су потписали јеромонах дечански Сава, Аксентије Х. Арсић, трговац из Приштине. Тодор П. Станковић, нишлија, Деспот Бацовић, учитељ из Крушева, добровољци из Старе Србије њих 150 отишли у Влашку да се прикључе руској војсци, али су их Руси тамо третирали као Бугаре и трпали у бугарске батаљоне. Ово чине упркос што народ у Старој Србији говори да су Срби. Посебно народ узнемиравају вести да је на Цариградској конференцији Европска Турска подељена на Босну и Херцеговину и Бугарску, а о Старој Србији нема ни речи (АС, МИД ПО ФII, доc.VIII/II958).

Када је руска војска прешла Дунав и започела рат за ослобођење Бугарске и када је кнежевина Србија ушла у рат децембра 1877. године и за кратко време ослободила Ниш, Лесковац, Врање, Брезник и Трн, а њена војска избила на Косово, Срби у Кумановској и Кривопаланачкој кази дижу се на устанак. Устаници су успели да овладају широким простором и угрозе Турке на више праваца и тиме су учинили велике услуге српској војсци при њеном продору ка југу. За време примирја док су трајали мировни преговори устаничка војска је одржавала везу са српском, али је била присиљена да сузбија пропаганду бугарских агената који су крстарили Старом Србијом и узнемиравали народ вестима да ће њихови градови припасти Бугарској. Због тога устаници 6. маја 1878. године држе скупштину на планини Козјаку у непосредној близини немањиће задужбине манастира Светог Прохора Пчињског

и доносе одлуку да се њихови крајеви уједине са Србијом. Поред ове одлуке устаничке скупштине остао је концепт писма упућен руском цару који није датиран нити потписан. Писмом, његовим садржајем устаници обавештавају руског цара да народ некадашње српске царевине изјављује своје одушевљење „од Новог Пазара и Пећи па до Ћустендила и Пирота у тако званој Правој Србији” и даље изјављују да ће опуномоћити пет лица који ће упознати представнике великих сила и дворе на мировној конференцији о правима тог народа који живе од вајкада у овим земљама као Срби и сад их лишавају основних права и мешају са Бугарима. Из овог разлога траже уједињење са Србијом и обраћају руском цару за помоћ (АС, бр 61/ПО,К 121). Молба Срба кумановског и кривоаланачког краја није уважена и на Берлинском конгресу донета је друга одлука те је постављена граница која је пресекла тело једног истог народа. Због тога су се окупили добровољци учесници ратова 1876–1878. године, априла 1881. године у Врању и у име учесника ратова из нахија битолске, велешке, штипске, кичевске, скопљанске и охридске упутили захтев представницима власти Србије да им се да оружје ради сузбијања бугарске пропаганде терора оружаних чета а ради борбе за уједињење свег Српства. Занимљивост ове молбе је унета легенда у њен текст по којој се династија Немањића веже за село Неманице у штипској нахији. Молбу су потписала 65 добровољаца (АС, МИД ПО Ф1,ДХ, пов. Бр. 164/1881). На културном плану у Старој Србији и Македонији отварају се српско-словенске школе како стоји у документима које раде у градовима, манастирима и селима. Молба скопских Срба Министарству просвете 1852. године којом траже помоћ у књигама започиње речима „Ми скопски Славјано-Срби”, а потписују га речима „као једнокрвна браћа” (Стојанчевић 1971, 8).

Педесетих година 19. века радиле су српске школе у Куманову, Кратову, Скопљу, Тетову, Прилепу и другим местима. Међутим, тада јача бугарска антисрпска пропаганда упркос помоћи коју је Србија пружила Бугарима да организују свој национални покрет ради ослобођења од Турака. У црквеном погледу територије Старе Србије и Македоније биле су под јуридиикцијом Цариградске патријаршије. Митрополити и архиепископи били су углавном Грци и међу њима се није могао наћи Бугарин или Србин, нарочито у крајевима где је живело ислучиво словенско становништво. Средином 19. века Стару Србију и Македонију покривале су Рашко-призренска епархија састављена од бивше новопазарске, скендеријско-скадарске,

призренске, Скопска, Нишка, Нишавска, Ћустендилска, Самоковска и Дебарска а затим Охридска, Пелагонијска, Серезка, Мелничка, Преспанска, Струмичка, Костурска, Воденска и Дорјанска (92). Велики број црквених општина прешао је из грчких руку у словенске крајем тридесетих година 19. века, односно српске, а у бугарским крајевима бугарске. Печалбари из Русије, Србије, Угарске и Влашке материјално помажу организовање цркеношколских општина и четрдесетих година започиње процес дејеленизације македонских Словена.

У културноом погледу стање је било тешко јер је служба у црквама држана на грчком језику а само у неким црквама, а нешто више у манастирима могла се чути служба на словенском језику. Тек четрдесетих година 19. века када започињу рад словенске школе у Велесу, Дебру, Прилепу где је била јака традиција о Краљевићу Марку па према северним српским просторима може се рећи да долази до обнове просвете. Школе које су постојале у Кривој Паланци 1833, а затим у кумановскоом крају у Мургађу, Дренку, Малотину, Младом Нагоричану, Макрешу, Лајковцу, затим у манастирима Забелу и Кртини, Кратову, Кочану 1839, Скопљу, Кавадарцу 1838, Неготини на Вардару 1837, Дебру 1843, Лазарпољу, Манастиру Пречисте, Лешку, манастиру Светом Јовану Бигорском, у Тетову и Прилепу и манастиру Свети Никита (93). Стање се компликује међу Словенима у Румелији због настојања Бугара да добију народну цркву, које је на крају крунисано успехом 1870, установљењем бугарске егзархије, а затим после Берлинског конгреса 1878. године стварањем Кнежевине Бугарске.

Међу становницима Старе Србије и Македоније дошло је до поделе. Јављају се присталице егзархије због словенске службе али и отпор пошто су Срби сматрали да Васељенска патријаршија може да их заштити од бугаризирања. Султановим бератом од 1870, под јурисдикцију Егзархије нашле су се све средњевековне бугарске епархије Трновске патријаршије, а 1872. године и југоисточне епархије српске патријаршије и неке епархије охридске архиепископије. Како је Егзархија стекла осим црквено-организационог и бугарски национално-политички карактер дошло је до подвајања међу Словенима под турском окупацијом и започео је процес оспоравања српског националног идентитета у епархијама Старе Србије и Македоније (Стојанчевић 1988, 322). Овај процес нарочит је добио у полету када егзархија отворено иступа као црквено-политичка организација бугарског народа. Овакав поступак Бугара, често

праћен насиљем, изазвао је жељу међу Србима у Турској да поставе захтев за обновом српске Пећке Патријаршије. Ради постизања овог циља у свим епархијама са српским становништвом пишу се захтеви Порти да се у српским срединама поставе архијереји Срби, да султан дозволи образовање српских црквено-школских општина и српских школа. Овим покретоом изражена је жеља да се у Турској призна постојање Срб-милети, односно Срба.

Егзархија је развила живу делатност и успела да у једном броју градова Старе Србије и Македоније створи упориште бугаризирањем дела трговаца и занатлија по варошким махалама, док су се села успешно одупирала бугаризацији. Ова акција Бугара изазвала је акцију српске владе, дошло је до сукоба који су се одиграли на терену у Старој Србији и Македонији међу становништвом око националне опредељености. Национална свест Срба је располућена и створена је од националне свести партијска припадност – бугарска или српска партија. Упркос упорном раду егзархије, сељаштво је остало изван њене управе.

Српско-турски рат 1876–1878, Руско-турски 1877–1878, и Санстефански мир и затим Берлински конгрес прекинули су за кратко време трвење између Бугара и Срба у Старој Србији и Македонији на просветном плану. Стање за српске школе после 1878. било је тешко, Срби су покушали да обнове рад својих школа али према царској иради из 1892. године свима су биле дозвољене школе сем Србима. Срби нису седели скрштених руку него су повели акцију за отварање српских школа чији резултат је био да је султан марта 1897, наредио да се дозволи отварање српских школа у Солунском и Битољском вилајету. Упорном акцијом Срби су успели да отворе преко 300 школа које су радиле до 1912. године под надзором српских црквено-школских општина у јужном делу Старе Србије и Македоније. Број школа одговара броју српских црквено-школских општина у овим областима. Срби су почели живље да сузбијају бугарску пропаганду на српском етничком простору у Турској после 1855, а нарочито осле 1897. године када су добили две епископије.

Акција Срба на просветном пољу, ширење мреже школа оснивање црквено-школских општина изазивала је Бугаре који су гледали на Стару Србију и Македонију као искључиво бугарско питање. Бугари су проглашењем Повардарја за Македонију проширили њену територију на српске земље. Македонија нема тачно одређене природне границе. Бугари су одредили да је унутар

граница Македоније цело Повардарје са Поморављем и источном Србијом северно од Шар планине, река Дрим на западу која се пружа до Солунског залива на југу и реке Месте на истоку. Насупрот овом ставу Бугара о граници, Јован Цвијић је приступио озбиљно проблему границе и утврдио да се Македонија простира јужно од Скопља на средњем и доњем Вардару и обухвата крајеве око Охрида, Водена, Солуна, Дојрана, Струмице, Сереза и Кавале.

Да би осигурали своје интересе Бугари су приступили терору 1896. године основали су у Солуну ВМРО, организација која је у прво време окупила све народе који живе у Македонији па и Србе. Међутим уочено је да нове војне јединице своје акције воде против Срба. „Комитације”, како су назване ове јединице упадале су у српска насеља, ударали новчане намете, уцењивали и убијали српске свештенике, учитеље угледне људе које су сматрали за „Србомане” или су им били сумњиви, уништавали су српске културне и историјске споменике, књиге, фреске и натписе у црквама и манастирима, па и саме објекте. Срби су пружали отпор и борили се против Бугара а затим и Грка. Успели су 1896, да српски митрополит добије катедру Скопске митрополије коју је водио администратор Фирмилијан Дражић, а затим и Велешко-дебарску митрополију. Такође 1896. године Срби су добили право да у Битољском и Солунском вилајету оснивају основне школе. После ових успеха већина Срба напушта ВМРО, будући да је циљ ове организације био да се њихове територије као Македонија прикључе Бугарској. Бугарска револуционарна организација ВМРО је завела терор, убијани су одрасли мушкарци, жене, деца чак и бабе, да су Срби били присиљени да одговоре. Ради одбране од притиска егзархата и терора вмроваца 1903, основали су Српску револуционарну организацију.

Непосредни повод за акцију Срба био је неуспели устанак 20. јула 1903, под именом Илиндански коју је организовала ВМРО у крају где није било бугарофила са центром у Крушеву који је претежно био насељен Македорумунима који су за време његовог трајања покренули лист на румунском језику *Kruševa*, штампан латиницом и који је изашао само једном. Устанак је показао да поред Аустро-Угарске, а са њима и Бугари, Грци и Румуни имају претензије на балканске просторе под окупацијом Турске. Турска војска је угушила побуну. Устаници су били невешто вођени, а међу њима је постојала национална подела. Арбанаси муслимани, као турске помоћне трупе извршили су погром над становништвом уз

подршку официра противника Младотурака и реформи европске Турске, јер нису могли да дозволе да правоверни муслимани буду једнаки са хришћанима. Дивљањем и почињеним неделима испунили су циљ ВМРО, пострекача устанка који су рачунали да ће почињени злочини заинтересовати европску јавност за бугарску ствар.

На крају, Бугари су добили одговор исте године, када је у Београду основан Централни револуционарни тајни одбор. Активност одбора је била усмерена на сузбијање бугарске пропаганде и терора над српским живљем. Разрађен систем заштите преко месних чета састављеним од домаћих Срба које су пратиле кретање турских јединица и жандармерије и пазиле на појаву бугарских комита који су упадали из Бугарске. Од 1905. до 1908. године Српска револуционарна организација успела је да очисти Стару Србију од бугарских уљеза, а затим да прекине линије њиховог снабдевања по дубини Старе Србије и даље на југ Македоније. Уочи ослобођења Старе Србије и Македоније, Бугари су знали да немају шта да траже у Повардарју где се само становништво отарасило бугарског утицаја. Бугарска је 1912. склопила споразум са Србијом о савезу о неспорној српској територији поред које је предвиђена и спорна о којој је требало да донесе арбитражу руски цар.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Архив Србије, *Кнежева канцеларија*, XV, 2250/1833.
- Марковић, Владимир. 1918. *Јесу ли средњевековни Срби сматрали Македонију Бугарском*. Крф
- Митровић, Д. Јеремија. 1989. *Народоносна свест Срба*. Београд.
- Ћоровић, Владимир. 1989. *Историја Срба, књ. 1*. Београд.
- Ћоровић, Владимир. 1989а. *Историја Срба, књ. 3*, Београд
- Споменица двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Скопље 1937
- Стојанчевић, Владимир. 1971. *Јужнословенски народи у османском царству од Једренског мира 1829, до Париског мира 1856*. Београд
- Стојанчевић, Владимир. 1988. *Србија и Бугарска 1804-1878*. Београд: Просвета.
- Valcanicus. 1913. *Срби и Бугари у Балканском рату*. Београд

Jovan Pejin

Archive adviser, Belgrade

SERBIAN ETHNIC STRATUM IN THE MODERN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA (TERRITORY OF OLD SERBIA AND MACEDONIA)

Resume

The paper presents a historical cross-section of social, military, ethnic, and political conditions in Southeastern Europe, i.e. Balkans, more precisely in the area of Old Serbia and Macedonia, parts of today's Bulgaria, Turkey and neighboring areas. The historical course of a long duration was followed, from the pre-Nemanjic period to the Balkan wars of 1912/1913. years. Special attention is given to the Serbian ethnic group in the area of Old Serbia and Macedonia, which today covers the territory of North Macedonia. The paper lists the main historical events that connect the Serbs and their state with this area, and it primarily mentions the Serbian people, i.e. the Serbian ethnic stratum, as well as important events that speak of the history of Serbian statehood, such as the fact that the Serbian king Milutin chose Skopje as the Serbian capital, and Dušan was crowned Serbian emperor in Skopje (1346). Special attention is devoted to the depiction of the struggle between Serbs and Bulgarians who, after receiving the Exarchate (1870), worked intensively on the Bulgarianization of these Serbian areas with the use of terror, violence and murders of prominent Serbian priests and individuals from Serbian society.

Keywords: Old Serbia, Macedonia, Serbian ethnic group, state-building consciousness, struggles for territories, violent Bulgarianization, demarcation with Bulgarians

Овај рад је примљен 1. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 929 Јовановић Д.
316.44:330.342(497.11)
DOI: 10.5937/polrev75-43197
Осврт

*Марко Станојевић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

ПОРУКЕ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА О РАДУ И ПЛАВИ ОКОВРАТНИЦИ – БЕЛИ РОБОВИ У *SECOND-HAND* КАПИТАЛИЗМУ

Сажетак

У свом историјском трајању Србија је имала велики број значајних интелектуалаца, великих људи у духовном и моралном смислу који су оставили траг у светској и српској културној и научној баштини. Међутим, ретко су ти људи били признати и њихово мишљење уважавано у времену у коме су деловали, и још ређе су њихове поруке и поуке биле нит водиле тих времена. Први Србин доктор на Сорбони, докторирао управо из области рада, сву своју интелектуалну, али и политичку енергију уложио у настојањима да укаже Србима како треба да организују рад, на чему треба да се заснива оптимални рад, како да се усмери друштвени развој и како да се организује друштво социјалне правде у коме ће рад бити најважнија вредност. Вредности за које се борио пролетеријат, рад, солидарност, социјална правда, у новом планетарном поредку, готово су исчезле. Радничка класа која је у појединим тренуцима била владајућа класа, постала је класа/слој која је расута у комаде и која полако нестаје, мења свој облик и своју бит – од плавих оковратника до белих робова! Намера овог огледа је да, служећи се анализом Драгољубових текстова о раду, а потом и компарацијом са садашњим временом, укаже, најпре на основне поруке доктора рада

* markomarcelo7@yahoo.com

са Сорбоне, које се тичу управо питања рада, потом на стање радничке класе (плавих оковратника) данас и на основу те анализе и на основу порука Драгољубових трага за извеснијом будућношћу плавих оковратника.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, појам рада, плави оковратници, радничка класа, транзиција

УВОД

Први Србин доктор на Сорбони, који, иако има понуду да остане у Француској и гради успешну универзитетску каријеру, враћа се у осиромашену, и након Првог светског рата разорену Србију, који је иза себе оставио 35 књига и брошура, преко 400 објављених чланака у научним часописима, бива хапшен и затваран, како у Првој тако и у Другој Југославији, и дуго година готово заборављен, посебно трагично и од интелектуалне елите.

Рођен у граду на Нишави, у занатлијској породици, патријарахалног духа, Драгољуб се од гимназијских дана надахњује идејама социјализма, што ће потпуно обележити како његов интелектуални рад тако и политички. У ратном вихору Првог светског рата из Солуна по наредби Врховне команде бива упућен у Француску на даље школовање, где најпре за годину дана завршава студије историје и географије, потом по убрзаном курсу, за две године завршава право на Сорбони. Након тога креће на социологију под великим утицајем Селестена Буглеа (*Celestin Bouglé*), који је заменио Диркема (*Durkheim*). Сам Бугле заговорник социјалне акције, као и француска социолошка школа, која је нагињала питањима социјалне правде, радничким покретима, пацифизму, и људским правима, оставиће дубок траг у Драгољубовим теоријским опредељењима.

Сфера интересовања на пољу рада Драгољуба Јовановића креће се у проблематизацији питања најпре теорије рада, као и питање индустријске производње, организације и мотивације за рад и сл. Једну од најбољих оцена његовог схватања рада дао је Андрија Стојковић, који као филозоф примећује, да Драгољуб развија својеврсну филозофију рада у којој централно место имају сељаци и радници, и у том смислу апострофира га као „социолога и апостола рада” (Стојковић 1972, 336).

Тематика радова Драгољуба Јовановића, иако различита, креће око две кључне осе: питање рада и питање морала, које опет Драгољуб повезује указујући на значај моралног аспекта рада као и да нема морала без рада. Поједини аутори који су се шире бавили опусом Драгољуба Јовановића, рецимо Данило Ж. Марковић, и Дарко Надић, који је и докторирао на тему рада у делу Драгољуба Јовановића, истицали су да је он један од утемељивача социологије рада у Србији. Ова оцена је, чини се, прикладна упркос чињеници што у Драгољубовој мисли о раду, како констатује Дарко Надић, недостаје „систематичност, конзистентност и јасна методолошка усмереност” (Надић 2006, 4).

Јовановић питању рада приступа на један мултидисциплинарни начин, где је присутан филозофски, економски, правни, социолошки, политички аспект, али рекли би са доминантно антрополошко-етички аспект. Своја размишљања о раду Драгољуб је излагао у више десетина својих књига, брошура, чланака, при чему можемо рећи да је најсистематичније то учинио у делима *Ведрина* (Савремени човек, природа и цивилизација) и *Култ рада*. Не постоји дилема, да је рад за Драгољуба Јовановића, централна друштвена вредност из које извиру све друге вредности те је у том смислу за њега историја цивилизације уједно и историја рада и човека. Такође, треба нагласити да се у теоријском смислу код Драгољуба највише примећује утицај марксизма, од полазне Марксове поставке да је рад свесна и сврсисходна делатност, да је рад размена материје између човека и природе „да се радом човек разликује од животиња до тога да друштво треба да се заснива и окреће „око сунца рада”.

Драгољуб Јовановић првенствено своју пажњу у схватању рада усмерава на етичку функцију рада, сматрајући да рад не сме бити принудан, наметнут и неслободан већ треба да се „од нужног и наметнутог, временом претвори у вољно и слободно занимање.” Етичка функција рада огледа се у томе што „човек радом не задовољава само своје телесне и материјалне потребе, већ испољава и своје духовне способности, теши се од животних јада, развија животни полет и постиже ону душевну равнотежу без које нема ни мудрости ни среће” (Јовановић 1971, 8). Дакле, за Драгољуба не постоји дилема да је рад мерило свих вредности, од економских до етичких и да он у сваком смислу обликује човека. Зато је рад највећа вредност, вредност сама по себи, „својеврсни друштвени култ” сматра Драгољуб. За тему којом се бави овај оглед важно је,

оно што је Драгољуб уочио да рад све више добија на принуди, а да губи на креативности и слободи духа. Констатујући да „многи раде, а мало њих ствара” (Јовановић 1971, 8). Драгољуб за стваралачки рад потенцира слободу и стваралачки занос, о чему ће песнички надахнуто рећи: „Од рада се спава, од стварања се губи сан. Обављен посао смирује; замисао мучи, узнемирује... Стваралац носи нешто ново и нема мир” (Јовановић 1971, 95). Идеал рада као највеће друштвене вредности али и личне радости и уживања, могуће је остварити само ако је рад слободан. Зато, сматра Драгољуб, треба створити и стварати такве друштвене односе који ће омогућити слободан рад, јер „човек се клони заробљеног а воли слободан рад; рад за зараду жели да замени радом из личног задовољства” (Јовановић 1971, 125). Такође, у свом опусу, посебно у докторској дисертацији (Јовановић 2021), Драгољуб ће значајну пажњу посветити питањима, организације рада, безбедности и хигијене на раду. Посебно су значајна Драгољубова размишљања о етичким функцијама рада, јер само путем њих могуће је стварање друштва социјалне правде, коме Драгољуб посвећује сву своју интелектуалну и политичку енергију. Своја виђења етичких функција рада Драгољуб ће посебно изложити у брошури *Култ рада*, штампаној 1927. године. Полазећи од свог основног става о раду, да је је рад најважнија вредност у друштву и да само оно друштво које потенцира и уважава вредности рада може да напредује, Драгољуб образлаже низ етичких функција рада путем друштвених вредности. Дакле, поред функције стварања материјалних и духовних употребних вредности етичке функције рада огледају се и низу друштвених – етичких вредности као што су: друштвена правда, човечност, честитост, стабилност, културне вредности, али и индивидуалних попут истрајности и заједништва.

У наставку се најпре сагледава схватање Драгољуба Јовановића о прогресу после великих ратних страдања. У средишњем делу рада тежиште анализе се усмерава на ехо идеја Драгољуба Јовановића кроз призму савремених процеса у економији у оквиру неолибералне парадигме. У средишту пажње је судбина некадашњих радника, тзв. плавих оковратника. Напоследку, у закључним разматрањима се указује на изазове с којима се суочавају радници у првим деценијама XXI века.

СХВАТАЊА О ПРОГРЕСУ ДРУШТВА ПОСЛЕ РАТНИХ РАЗАРАЊА

Полазна хипотеза у Драгољубовом схватању друштвеног прогреса јесте, да након крвавих ратова и револуција, у којима највише страда морал, друштво и људи треба да се окрену новим мерилима друштвеног прогреса у којима рад и морал треба да буду централне категорије и где ће хероизам рада заменити хероизам у рату. „Рад је најбоља храброст савременог човека јер се снага данас не огледа на бојном пољу и на говорници већ на њиви, у радионици, у соби за рад” (Јовановић 1927, 30).

Своја најзанчија дела о моралу, три тома са преко три хиљаде страна Драгољуб пише док неправедно чами у затвору. Како и зашто је Драгољуб изабрао да у затвору пише о моралу? Питање које сам себи поставља гласи: „Ко је главна жртва ратова које сам доживео до 75. године?” Одговор је дошао брзо. Највећа жртва је био морал. Телесне ране су се у великој мери зацелиле, на место погинулих и умрлих дошли су нови, број становника се чак умножио, материјалних добара има много више него пре разарања – само морал никако да се поврати” (2021, 22). Опет откуда назив *Ведрина*. Из његовог одговора јасно се види његов алтруизам, љубав и вера у људе и праве вредности, ономе због чега вреди живети, за шта се ваља борити, шта вреди бранити и усавршавати: „У делу о вредностима, прву књигу сам назвао Ведрина, опет мало пркосно и иронично – пркосно према песимистима и очајницима, иронично према себи самом јер сам такође имао разлога да гледам црно – али са убеђењем да се има због чега живети, макар у патњи и понижењу. Одбацио сам самоубиство, како Јесењиново (*Есенин*) тако Герингово (*Горинг*), и усвојио одлуку Фокнерова лекара, осуђеног на доживотну робију, коме је понуђен отров: Радије бол него ништавило” (Јовановић 1971, 25–26).

Драгољуб верује да је путем рада, кроз сарадњу интелектуалних и „ручних радника” могуће економско и духовно уздицање друштва, стварањем нове културе, која ће обезбедити да рад буде задовољство, а да етика доминира у друштвеном животу. „Подједнако поштујемо свете капље зноја које падају на црној узораној земљи, и оне што левају на челу и грудима уморног физичког и занатског радника... Али поштујемо исто тако у мисаоном напору намрштено чело, по коме често избијају хладне грашке зноја, над тешким питањима науке,

технике и административног рада... Све елементе умног и телесног рада спајамо у једнакој љубави, као што објављујемо непомирљиву борбу свим нерадницима и експлотаторима” (Јовановић 1971, 29–30). Драгољуб је још тада приметио, упозоравао и против тога се борио, да уколико се људски рад не вреднује, онда се човекова производна снага „немилице троши и човекова личност се тако мало поштује” (Јовановић 1971, 12). Иако Драгољуб потиче из патријархалне породице у којој је вера имала значајно место, он одбацује веру у Бога и промовише веру у рад. Полазећи од Емила Золе (*Emile Zola*), кога изузетно цени, и његове идеје у роману *Рад*, у коме Зола рад посматра као „Бога савременог човечанства са свим стваралачким и миротворним особинама доброг божанства”, Драгољуб рад види као нову „светињу” и закључује „рад је страст модерног човека и религија новог доба” (Јовановић 1971, 135). Овај кратак увод у Драгољубово схватање рада, које он износи у периоду између два рата, завршићемо констатацијом да Драгољуб сматра да рад не обликује само појединца већ и цело друштво стварајући позитивне моралне вредности у друштву, чиме се развија друштво „социјалног оптимума”. Доктрину социјалног оптимума, по узору на Аристотела који такође интрес друштва ставља изнад интереса појединаца, он изражава следећим ставом: „Сталан интерес друштвене заједнице стављати изнад моменталног интереса једног послодавца, па и саме производње, увек у циљу што пунијег људског живота...” (Јовановић 1924, 336).

За оглед којим се бавимо, јер тиме долазимо до основне идеје рада која се огледа у порукама Драгољуба Јовановића које нисмо уважили, врло је значајна порука коју Драгољуб шаље са скупштинском говорницом након Другог светског рата. Иако је свестан да ће трпети последице, у духу схватања социологије као ангажоване науке, која „не дозвољава да се ћути”, Драгољуб, доктор, на питању рада и развоја са Сорбоне, покушава народним посланицима, које највећим делом чине пропали студенти, шегрти и слуге, да укаже на визију друштвеног развоја Југославије/Србије. У време комунистичке еуфорије, посебно присилне и форсиране индустријализације, Драгољуб је далековидно схватио и „...упозоравао какве ће негативне последице” такав концепт развоја „имати по село” и целокупни друштвени развој (П. Анђелковић и Р. Анђелковић 2021, 12). Иако начелно указује на то да ће гласати за петогодишњи план, „Драгољуб настоји да укаже на неке недостатке које треба

поправити, посебно кад је реч о односу према селу и пољопривредној делатности и између осталог о овом плану каже: ‘Он полази од индустријализације и електрификације, али се мени чини. Ту је резерва коју правим – да је индустријализацију требало почети са индустријализацијом пољопривредних сировина и са прерађивањем наших пољопривредних сировина које имамо на лицу места и које могу да нам послуже као одличан извозни артикл за добијање машина и за плаћање... ја питам како ћемо ми извршити милионске набавке из иностранства ако немамо шта да извозимо. Мислим да је наша квалитативна пољопривредна производња најбољи начин да дођемо или до иностраних валута или до машина’ ” (Јовановић 1991, 452 цитирано у: Анђелковић и Миливојевић 2021, 273). Ово излагање Драгољуба Јовановића коштало га је затвора, а ми данас са тугом и дубоком резигнираношћу, када данас Србија све више тоне у дужничко ропство, постаје колонија страног капитала без домаће производње а села су готово потпуно угашена, морамо да се запитамо зашто нисмо знали, а то важи и данас, да извучемо поуке из своје историје, да слушимо и следимо своје умне људе, јер од накнадне памети, како наш народ каже „нема много вајде”.

ЛИБЕРАЛНИ ФАШИЗАМ – *SECOND-HAND* КАПИТАЛИЗАМ И ПЛАВИ ОКОВРАТНИЦИ КАО БЕЛИ РОБОВИ

Након 1980. године неолиберали преузимају потпуну доминацију и у име филозофије тржишног фундаментализма и идеологије „профит изнад човека”, врше радикално разарање институција социјалне државе, што ће се посебно убрзати након имплозије реалсоцијализма 1989. године, на чијем таласу још више убрзава разарање институција социјалне државе, „најпре, у постсоцијалистичким земљама, а онда и у Европској унији. Неолиберали, као „тржишни бандити” и технократски менаџери сматрали су да је социјална држава економски нерационална, паразитска, те да је у име корпоративне логике ефикасности и развоја, треба реструктурирати. Неолиберални тржишни фундаментализам је увек био политичка доктрина која је била у служби одређених интереса. Он никад није потврђен у економској теорији. Сад је јасно да га није потврдила ни историјска пракса. Извлачење поуке из тога може да буде просветљење међу згуснутим облацима који су се надвили над

глобалном економијом” (Душанић 2008, 34 цитирано у Костадиновић и Анђелковић 2019). О карактеру тржишног фундаментализма, као доминатној парадигми Запада, Бурдије (*Bourdieu*) између осталог пише да она жели да „устпостави дарвинистичку борбу свих против свих, и цинизам као норму свих пракси” (*Bourdieu* 2019, 39 цитирано у Костадиновић и Анђелковић 2019). „Социјалдемократски покрет је потиснут чиме је и раднички – синдикални покрет остао у дефанзиви без правих својих репрезентаната у ери глобализације. Широм Европе процеси историјске неоконзервативне идеологије у економији, политици, култури постали су доминантни што је као произвело социјадарвинизацију друштвених односа у виду јачања подела, сукоба и ширења ратних жаришта светом. ЕУ се све више цепа на ‘Европу банкара и Европу радника’ ” (*Bourdieu* 1999 цитирано у Костадиновић и Анђелковић 2019). „Европа богатих, себичних и безобзирних („Север”) увукла, кроз разне форме присилне транзиције и тзв. структуралних реформи, земље европског југа у дугове, па сада стеже омчу дугова око врата народа и грађана; намећући им ригорозне мере штедње и даља задуживања. Тако се јужни део Европе – зависних друштава периферног капитализма све више налази у положају неоколонијалног ропства. У овако, новонасталој ситуацији сви су издали демократију и радничку класу у најширем значењу тог израза, од интелектуалне елите до политичких елита како оних са леве тако и са десне стране” (Костадиновић и Анђелковић 2019). Занимљив пример, како деиндустријализација и разградња државе доводе до огромне незапослености, јесте онај који је дао Ерик Реинерт (*Erik S. Reinert*) у свом делу Глобална економија: како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији, где између осталог, на примеру Монголије истиче да су се „многи вратили номадско – сточарском начину живота својих предака” те да је земља након пада Берлинског зида преко ноћи либерализовала спољну трговину слепо верујући саветима који су долазили из Вашингтона – Светске банке и ММФ-а, светог тројства неолиберализма. Резултат је, како Реинерт истиче, био „да је привреда Монголије враћена из доба индустрије у доба номадске привреде” што је даље резултирало еколошком и економском катастрофом (*Reinert* 2006, 116–117).

У новом виду тоталитаризма, „либералном тоталитаризму” о коме посебно пише Зоран Видојевић „у садашњој епохи, обележеној крахом реалсоцијализма и тријумфом Запада, настаје нови облик

тоталитаризма либерални тоталитаризам. Он има корене у империјалној природи савременог капитализма и успостављању глобалног система страха, а данас се посебно испољава у новом руху доминацијом капитала” (Видојевић 1999, 105–123). Тома Пикети (*Thomas Piketty*), писац култне књиге, *Капитал у XXI веку* (2015), у којој се бави најакутнијим проблемом светског капитализма: неједнакошћу, и у којој користи обимни статистички материјал из најразвијених земаља да покаже раст неједнакости у свету у корист најразвијенијих земаља на штету неразвијених, већ 2020. године пише нову књигу у којој изражава потребу за новим социјализмом. Да ми је неко 1990. године рекао да ћу 2020. године објавити збирку текстова под називом: Једва чекам социјализам!, схватио бих то као лошу шалу. У јесен 1989. године, са навршених осамнаест година, време сам проводио слушајући на радију емисије о краху комунистичких диктатура и „реалног социјализма” у Источној Европи. А сад ево: тридесет година касније – 2020. године, хиперкапитализам је отишао предалеко и уверен сам да морамо наћи начин за превазилажење капитализма, неки нови облик социјализма који би био партиципативан и децентрализован, федералан и демократски, еколошки, нерасистички и феминистички. Историја ће одлучити да ли је реч „социјализам” дефинитивно похрањена и треба ли је заменити неком другом речју. Лично, верујем да се може опет употребити, па чак и да је најпогоднији термин за идеју економског система који би био алтернатива капитализму (Piketty, 2020).

ПЛАВИ ОКОВРАТНИЦИ – БЕЛИ РОБОВИ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ

Термин транзиција међу првима је употребио М. Годелиер (*Maurice Godelier*): „изразом прелазак једног начина производње у други (*transition*) се данас означава особена фаза у развоју једног друштва у којој унутрашње и/или спољашње тешкоће репродукције економског и друштвеног система на којем оно почива постају све веће, у којој оно брже или спорије, на више или мање насилан начин, почиње да се реорганизује на основи једног другог система, који ће, у крајњем исходу, и сам постати општи оквир егзистенције тог друштва” (Godelier 1984, 171. цитирано у Станојевић и Недељковић 2020, 374). Суштина транзиције је прелаз, али је кључно питање ка

чему. Нама се чини да су се правом одговору највише приближили Петар Анђелковић и Андон Костадиновић дефиницијом транзиције као „преокренути социјализам”, где дакле, за разлику од социјализма где се тежило, барем начелно, расподели профита на што већи број људи, сад смо транзицијом дошли до „преокренутог социјализма” где имамо на делу приватизацију профита, а социјализацију губитака (Костадиновић и Анђелковић 2019, 1071). Такође, блиско нам је одређење транзиције, што смо и у наслову рада потенцирали, једног од водећих стручњака за транзицију у Европи, Золтана Погаче (*Zoltan Pogatsa*), професора на универзитету у Шопрену, који упечатљиво говори о транзицији на примеру Мађарске, али то свакако важи и за друге бивше социјалистичке земље. „Били смо друштво државног социјализма и државне социјалистичке економије и уместо за креацију свог капитализма прихватили смо „*second-hand* капитализам” (Pogatsa 2015). Золтан Погача појам „*second-hand* капитализма” објашњава чињеницом да су земље источне Европе закасниле у процесу транзиције и глобализације и да се над њима спроводи процес *second-hand* (друга рука) капитализма. Становништво источне Европе није имало искуства из прве руке са капитализмом, а њихова теоријска очекивања била су обликована обрнутом комунистичком пропагандом, идеализованом медијском сликом, као и застарелим теоретисањем из класичног периода капитализма, који није превише користан у доба глобалног финансијализованог капитализма у настајању, којим доминирају транснационалне корпорације.

Питањем транзиције, као сложеног и комплексног средишта свих аспеката индивидуалног и друштвеног живота, феномену који најдиректније утиче на садашњост, али и на будућност једног народа, бавили су се бројни аутори у свету и код нас¹. Када је реч о нашим ауторима, Вера Вратуша у својој књизи *Транзиција – одакле и куда*, даје систематичан преглед свих домаћих аутора који су се бавили овим феноменом. Само у нашој средини и само у периду од последње деценије двадесетог века до краја 2011. године, домаћи аутори су објавили укупно 87 монографија са изразом транзиција у наслову својих студија. У овај збир од 87 монографија које у наслову

¹ Без дубљег елаборирања овог појма у литератури можемо срести бројна тумачења овог процеса, поменућемо неколико. Урош Шуваковић транзицију означава као „контрареволуцију са одложеним дејством” (Шуваковић 2014). За Јована Душанића транзиција у Србији је прелазак у „бећарску економију” (Душанић 2008).

имају кључну реч „транзиција” објављених у Србији, није укључен позамашан број (54) тематских зборника текстова посвећених теми транзиције (Вратуша 2012, 17–21). Аутор наводи различите ставове о оцени транзиције у Србији, које се међусобно разликују, али је заједничко да се већина аутора слаже да је реч о „распродаји природног и друштвено створеног богатства земље по багателним ценама, а за корумпирајуће провизије на приватним рачунима” (Вратуша 2012, 235). Вера Вратуша то поткрепљује истраживањем које је спроведено у Србији. „Са оценом о превасходно компрадорском карактеру нове/старе владајуће класе у Србији сложила се релативна већина испитаника у анкети 2010. године која је оценила да је приватизација у Србији „чиста пљачка” (44%) и да Србијом владају криминалци (23%), власници великих предузећа (18%), политичке странке (14%), представници међународне заједнице (12%), док је само 18% испитаника одговорило да Србијом владају влада, скупштина и председник, а 15% испитаника није знало одговор на ово питање” (235).

Једну од најбољих анализа друштвеног стања у Србији након „демократске револуције” даје проф. емиритус Љубиша Митровић. „Шта је обећано а шта реализовано?” започиње питањем своју студију Митровић и каже: „После 5. октобра, нове неолибералне јуноше и професионални реформатори, обећали су: имиџ Србије више неће бити шљивовица – већ нове технологије” (Ђинђић, н.д., према Митровић 2019, 231). Нажалост, биланс петнаестогодишњих токова/домета „транзиције без социјалне одговорности” показује да Србија није остварила тај искорак. „Уместо освајања и ширења нових технологија, Србија је на фону неолибералне стратегије имитативне и зависне модернизације коју су њене елите некритички прихватиле од Запада...” пре свега под диктатом ММФ-а и Светске банке, „... довела до радикалне деструкције: не само до тада владајућег начина производње и управљања, већ и урушавање тековина индустријализације, као и периферизацију привреде и друштва и десоверенизацију државе” (Митровић 2019, 231). По истом принципу као у доба комунизма, („само да уђемо у комунизам”), магичним утопијским речима, без реалног покрића „приватизација, транзиција, структурално прилагођавање, ЕУ („само да уђемо у ЕУ”), трошила се друштвена и индивидуална енергија, губило драгоцено време, а резултати све погубнији и све је видљивији јаз између наметнутих и прокламованих циљева и стварно постигнутих резултата.

Очекивања су у народу била превелика, таква су била и обећања да ће приватизација бити покретач свих промена, те да ће довести до брзог побољшања пословања предузећа и остварити плодносније тржиште рада и већи стандард. Нажалост, најчешће они који то нису смели често су заборављали да транзиција није само економска, већ је увек и социо-политичка, а прича да негативних последица у том процесу нема, једноставно није тачна, што и сликовито можемо видети. Показало се да је невиних жртава транзиције много и да је она тешка за сва друштва, посебно за радне слојеве. Показало се да је транзиција јако неправедна, да неминуивно смањује радна права, повећава незапосленост и социјалну несигурност.

Претварање друштвене, најпре у државну потом у приватну својину, као један од најрадикалнијих потеза нове власти, утемељеној на неолибералној стратегији, имао је за последицу несамерљив раздор и продубљивање неједнакости у радничкој класи. Капиталистичка елита је преко ноћи мењала законе, што је један од релевантнијих доказа да је процес транзиције у Србији реализован на нелегалним темељима. У Србији је под великим притиском ММФ и СБ усвојен Закон о раду (који је касније измењен и допуњен 2005. године). Закон је назван реформски, и што је трагично за кога је гласала и тзв. левица која је требала да штити раднике. Доношењем оваквог закона је често правдано флоскулом да се морају пратити европски трендови и бити у сагласности и хармонизацији са радним законодавством Европске Уније. По многим решењима он се налази испод стандарда Међународне Организације рада (Новаковић 2013, 69). Радници и радничка класа је стога остављена без кључне структуре која би јој послужила за формулисање својих интереса и приморавање нове политичко-капиталистичке елите да призна њено постојање, ако не као главне друштвене класе, као што је то био случај некада у социјализму, онда макар као једног од важних стубова друштва која може у сваком тренутку пружити подршку и отпор. Нова осмишљена парадигма економског раста заснованог на увозу, којом је занемарена производња, такође је допринела повећаној невидљивости индустријских радника и њихово постепено гушење. Питање моћи радничких синдиката и у чију корист заправо раде постало је упитно. Њихова снага и солидарност у многоме је опала, у прилог томе говоре и примери из пролећа 2010. године случај бивших радника „Магнохрома” из Краљево. Њима држава дугује 15 зарада. Један број радника је блокирао Скупштину Општине Краљево, а

други су се пешице упутили за Београд. Ниједан синдикат се није огласио поводом тога. Слично су игнорисани и радници „Глутина”, који су тражили своја средства од државе. Без одјека у јавности и медијима је остао и покушај једног од тих радника да се спали у улици испред зграде Владе Србије. Тај метод исцрпљивања и игнорисања незадовољних радника примењиван је и раније. Често су одговорни министри у радничким шптрајковима и протестима видели „политичку позадину” (Новаковић 2012, 39). Почетком двехиљадитих, када је Србија почела са обновљеним напорима да се интегрише у светску привреду, глобална тржишта су ушла у рецесију. Затечена оваквим стањем Србија је постала плодно тле за урушавање радничке класе и стварање једног новог слоја радника, (ако их уопште можемо тако назвати, а да се не оскрнави сама бит рада), тако настаје нова класа прекарних радника, и трансформација плавих оковратника у беле робове.

Прекаријат, прекарна класа, прекарни рад су последњих година постала наша свакодневница. „Прекаријат је појам који потиче од енглеских речи, придева (*precarious*), непостојан или именице (*precarity*) несталност и именице пролетаријат (пролетеријат)”. Прекаријат представља нову класу, која независно од висине прихода, степена образовања и квалификације није трајно запослена, они немају стабилан и сигуран положај рада на тржишту. Из оваквог односа можемо закључити да се послодавци и власници капитала опходе према радницима као према потрошној роби, радник – бели роб у једном тренутку има радно место и приходе, али већ сутра може остати без њих када послодавац одлучи да му више нису од користи (Станојевић и Недељковић 2020, 378). Класа белих робова – прекарних радника је класа свопште егзистенцијалне несигурности. „Последица несигурног запослења је немогућност било каквог планирања будућности, јер ниједна овако запослена особа не зна колико ће радити, да ли ће после завршеног једног посла, наћи други, да ли ће својој породици успети да приушти све за нормалан живот, због чега се млади све теже одлучују да заснују породицу” развој (П. Анђелковић и Р. Анђелковић 2021, 20), а опште је познато да је Србија једна од земаља са ниским природним прираштајем, где бела куга води коло. Послодавац, капиталиста себе ставља у позицију надчовека, постаје господар наших живота, прописано осмочасовно радно време готово да и не постоји, експлоатација радника је све чешћа, а да су слободни дани или одмори постали баук, само за оне

који „смеју да питају и траже”. У многим медијама последњих година можемо видети забринутост и текстови о проблемима са којима се суочавају млади, млади брачни парови, ради се о проблему који су аналитичари назвали „обновом права прве брачне ноћи”. Наиме, страни инвеститори и локални олигарси све чешће од радника који конкуришу за посао траже, условно речено, „право прве брачне ноћи”. Према прибалтичким порталима вест се проширила када су поједини млади момци са својим девојкама одлазили на разговор за посао имали су шта и да виде. Послодавци су их условљавали да уколико желе да добију посао, њихове девојке морају провести ноћ са њима, што је у медијима одзвањало као правило прве брачне ноћи. Међутим, нажалост да и када би долазили у ситуацију да продуже своје уговоре чекало их је исто (Милошевић 2018). Жељко Веселиновић председник Удружених синдиката *Слога* више пута је наглашавао проблем са којима се сусрећу запослени у фабрици Олимпиас у Нишу, где говоре да им шефови не дозвољавају да користе тоалет ван паузе, где се изузетак не прави ни са оним радницама који имају здравствене проблеме и због тога морају чешће да користе, да би спречили чешћи одлазак до тоалет не дозвољава им се да често пију воду како не би ни имали потребу за тим, такође оне су навеле да након завршеног боловања трпе одмазду својих шефова, који их „шетају” из једног сектора – погона у други (Стојановић 2017). У Краљевачкој фабрици Леони наилазимо на сличан проблем, наиме, „жене раде седам и по сати у полусавијеном положају над таблом, и само чују вику „убрзајте или остајете до пола један ноћу да радите”, „убрзајте се или ћете радити и суботом и недељом”. А од тог „убрзајте” ако се нешто погрешно упинује јавно те позову и пишу твој број картице на табли која се налази испред сваког корака. Кажу, ако нећете да радите, довешће Румуне да раде за мању плату него што ми имамо”, говори анонимни радник. Сличан је пример када је у поменутој фирми смс поруком отпуштено 180 радника без икаквог обавештења, а да је случај заташкан у јавности (Апостоловић 2021). „Британска компанија „Аптив”, угрозила је животе својих запослених, углавном млађих жена, које данас од тешког дванаесточасовног рада без слободних дана, болују од упале тетива и тетивних овојница, лумбага, ишијаса... Ову страшну истину на видело је изнео доктор ортопед из Лесковца, Александар Рангелов, који је оценио стање запослених овако: ‘Оне су већ полуинвалиди за хитно лечење, а не за рад!’ ” (Митровић 2022). Бројни су примери,

угњетавања радника, негирања њихових права, и њихово свођење на беле робове. Ево још једног примера од пре неки дан. Чак 92,9 одсто жена које су ангажоване по флексибилним уговорима о раду налази се у репродуктивном периоду, а са таквим уговорима немају право на трудничко нити породилско одсуство. То је показала анкета Удружења „Маме су закон”, која је представљена на конференцији у оквиру пројекта „Породилско одсуство – право а не привилегија” (Станковић 2022).

Тржиште рада претворено је у гладијаторску арену у којој је „човек човеку вук” где радници постају савремени робови потчињени неолибералном капитализму, рад је готово изгубио свој социјални контекст, а радна снага је ангажована по принципу што јефтинија то је и профитабилнија. Као последица оваквог стања у друштву јавља се нова верзија рада и радничке класе, која по вољи послодавца може да престане у сваком моменту, док су опис посла и радно време променљиви по истом принципу. Плата остаје на минимуму, не ретко и нижа, а шансе за напредовање су утопијског карактера. Разарајући солидарност, друштвену интеграцију, старе идеале друштвене једнакости и правде, сводећи либерално – демократски и правно-политички принцип грађанства на економски принцип грађанина као потрошача, промовишући тржиште на врховно седиште слободе, где се људи слободно боре за своје позиције, неолиберална идеологија не само да је изградила, како се то често у литератури наводи, неодарвиновски свет, него је наместо (каквог-таквог) консензуса између капитала и рада, учврстила тријумф капитала над радом и довела до остварења најстаријих идеја најстаријих капиталиста, повратила модерни робовласнички систем и радника – плавог оковратника², претворила у „беле робове”. „Ропство је историјски најстарија и најсуровија форма дискриминације и експлоатације човека од стране другог човека. Оно је у основи засновано на простој физичкој принуди и на разлици у статусу слободног и неслободног члана унутар шире друштвене заједнице

² Чарлс Милс (*Charles Mills*) у свом познатом делу „Бели оковратници“, у социолошкој терминологији уводи термин бели оковратници (*White collars*) који стоји насупрот плави оковратници (*blue collars*). Док су плави оковратници означавали радничку класу која је са индустријализацијом постајала све бројнија, дотле су бели оковратници виши слој запослених људи, запослени на пословима где је потребно образовање. Плави оковратници и данас означавају мануелне раднике, а бели оковратници су запослени у државној служби, у канцеларијама, на пословима где је потребно знање, а где се не користи физичка снага (Mills 1979).

нпр. државе и унутар уже друштвене групе нпр. породице, села, града” (Николић 2011, 23). „Ропство је таква негативна друштвена појава коју обликује друштвено уређење, државно уређење, ратови, сиромаштво, сурови капитализам, транзиција, те оно само прелази из једног облика у други, али суштина остаје иста – експлоатација људи уз ограничење и сурово кршење основних људских права и слобода како би се искористила радна снага и како би робовласници могли да просперирају са што мање улагања третирајући људе као оруђа, односно као средство за рад које користе све док не дође до потрошње материјала, не марећи за људске животе и достојанство, а још мање за слободу рада и право на рад” (Стаменковић 2014, 6). Иако је ропство у класичном облику забрањено у целом свету, на жалост, данашњи свет има много већу популацију робова (у овом случају модерног ропства) у односу на целокупну историју. Ропство се у својој класичној дефиницији пре свега односи на лишавање темељних слобода појединаца и чинећи га тиме власништвом некога другог. Аристотел (*Aristotle*) у својој Политици између осталог говори о томе да је „роб онај који нема друштвене везе и стални посао, што резултира употребљивошћу свуда и на сваки начин. С друге стране, слободни човек је онај који склапа многе друштвене везе и има бројне обавезе према другима, према полису и месту у којем живи” (Aristotle 1984, цитирано у: П. Анђелковић и Р. Анђелковић 2021, 20). Егзистенцијална несигурност која се јавља у овим земљама и страх од губитка посла која и креира нову радничку класу очајних људи који су спремни све зарад мало зараде, па макар то било и у ропским условима. Ако се осврнемо на „истраживање које је спровела Аустралијска фондација „Ходај слободно” (*Walk Fre Foundation*) и која је објавила резултате свог истраживања о броју робова на свету, данас у ропству живи више од 45 милиона људи” (П. Анђелковић и Р. Анђелковић 2021, 20). „Само у Србији процењује се да има више од 26 хиљада људи који су на некој врсти принудног рада. Уколико посматрамо развој ропства и принудног рада и облике у којима се испољавају можемо закључити да се брзо адаптирају на новонастале друштвене промене, да прелазе из једног облика у други, да злоупотребљавају неповољни положај потенцијалне жртве (финансијску ситуацију, лаковерност, године) и да сви облици ропства и принудног рада имају само један циљ – профит” (Стаменковић 2014, 6; 55). Тако је случај и у Србији, где су нагле промене, наметнути процес глобализације и убрзане

транзиције допринеле да се максимално наруше радничка права и да се плави оковратници претворе у беле робове. У тексту „Данас класа сутра маса” професор Зоран Стоиљковић говори „Огроман је терет данас на радничкој класи. Послови су постали све ризичнији, теже се задржавају, више се уговора потписује на одређено време, а на таквим је пословима мањи ниво заштите па чак и права. Дошло је тешко време, и то у ситуацији када солидарност никада није ни била превише изражена. А сада је сасвим изостала. Ово је време страха и неизвесности” (Стоиљковић 2010).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу изложеног може се констатовати да се за индустријску радничку класу транзиција показала као ужас без краја. Није било стабилизације, освежења, нити смиривања у новим околностима. Неолиберални капитализам или *second hand* капитализам који се у пракси спроводи у земљама у транзицији заправо брани инетресе глобализоване светске капиталистичке класе. Убрзано пропадање радничке класе показује да су најважнији фактори, димензије и последице промене структуре и друштвеног положаја радничке класе разорени, да је радничка класа систематски раслојена и маргинализована. Радници на почетку 21. века суочавају се са проблематичним материјализирањем сопственог рада, прихватају окове белих робова. Инсистирајући на вредностима националног а не класног идентитета, друштва која одбацују неолиберални капитализам и талас глобализације, економски заостају за разлику од друштва која идентитетске вредности подређују капиталу. Србија се у стању глобализације, деиндустријализације, транзиције, десуверенизације није прилагодила, па самим тим није ни створила стратегију која ће бити од помоћи да се очувају витални интереси државе, грађана и радничке класе. Највећа одговорност се приписује капиталистичкој елити, глобалним центрима моћи, затим домаћој политичкој, синдикалној и интелектуалној елити. „Страх од глади чини прекарност прихватљивим решењем.” Страх од глади, несигурности, могућности да се заврши на улици главно су „оружје прекарнизације радника”. Опште је познато да је „глад мотиватор на све и свашта. Постојање константног страха од глади сваки достојан рад претвара у ропски рад, а достојанственог радника у покорно биће. Барем је тако код оних којима је наметнуто да

мисле да је било који рад за било коју надницу, бољи од нерада” (Станојевић и Недељковић 2020, 383). Стање радничке класе у развијеним друштвима Запада чини се да су на најбољи начин описали Кен Лоач и Едуард Луис (*Ken Loach & Edouard Louis*) у књизи *Дијалог о уметности и политици*. У књизи аутори констатују је да се држава и у Енглеској и у Француској повукла са своје битне функције социјалне бриге о незапосленима и радно неспособнима, да су закони о раду прерађени тако да штите искључиво права власника и приватног поседа, да су уништена радничка удружења, да је разорена радничка култура, да су синдикати расточени, да су партије левице изгубиле своју оштрицу и оријентацију, пре свега, своје политичке циљеве представљајући језиком деснице, те да сам социјални систем функционише по принципу казног система. У богатим друштвима Француске и Енглеске, глад и страх од глади, оружја су властодржаца и поседника. Укратко, „или ћете умрети од глади, или ћете умрети од рада (на послу).” Рад је постао насиље. Тражити посао – мазохистички је потез. Немати посао – убиствена је ситуација (Loach and Louis 2021). Процеси који су покренути од 1980. године, урушавање „државе благостања”, трансформација капитала у транснационални капитал, а посебно након рушења Берлиског зида и „поразом социјализма” и „крајем историје” „означили су и нестајање модерног радништва. Радништво, или радничка класа, престали су да постоје као субјекат политике” у оном смислу који су постојали у доба модерне. „Радништво је изгубило све модерне вредности једног колективног субјекта”, констатује Пјер Бурдије и наводи да је либерални капитализам створио „дарвиновски свет несигурности, патње и стреса, што је образовало једну резервну армију радне снаге укроћене прекарнизацијом и незапосленошћу” (Bourdieu 1999, 110 цитирано у Перишић 2019, 44).

И на самом крају ако кренемо од почетка овог огледа и запитамо се у којој мери су идеали о раду за које се залагао, борио и жртвовао Драгољуб Јовановић, данас остварени и присутни у савременом српском друштву, доћи ћемо до поразних резултата. Један од значајнијих српских интелектуалаца, први Србин доктор на Сорбони, докторирао управо из области рада, сву своју интелектуалну, али и политичку енергију уложио у настојањима, како између два светска рата, тако и након Другог, да укаже Србима како треба да организују рад, на чему треба да се заснива оптимални рад, и како на најбољи начин да се усмери друштвени развој и оно најважније,

како да се организује друштво социјалне правде у коме ће рад бити најважнија вредност. Управо у „вртлогу транзиције” (Ј. Митровић), неолибералне транзиције без социјалне одговорности, највећи губитници постали су радници. Вредности за које се борио пролетеријат, рад, солидарност, социјална правда, о којима говори и Драгољуб Јовановић, у новом планетарном поредку, готово су исчезле. Радничка класа која је у појединим тренуцима била владајућа класа, постала је класа/слој која је расута у комаде и која полако нестаје, мења свој облик и своју бит – од плавих оковратника до белих робова! Време „невреме” у коме живимо вапи за новим Марксом, новим борцима за праведно друштво и за права радника попут Драгољуба Јовановића, јер само на тај начин следећи и уважавајући њихове идеје могуће је економско и духовно уздизање друштва, стварањем нове културе, која ће обезбедити да рад буде задовољство а етика доминира у друштвеном животу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Анђелковић, Петар и Радица Анђелковић. 2021. „Економија у постсоцијалистичким друштвима: од политичке до бећарске економије – случај Србије”. *Балканске синтезе* 8 (2): 9–26. doi: 10.46630/bs.2.2021.01
- Анђелковић, Петар и Снежана Миливојевић. 2022. „Драгољуб Јовановић – друштвено ангажовани интелектуалац у тешким временима”. *Српска политичка мисао* 77 (3): 263–280. doi: 10.22182/spm.7732022.13
- Апостоловић, Марко. 2021. „Нељудски услови рада у у фабрици Леони у Краљеву”. *Директно.рс*. 2. јул 2021. <https://direktno.rs/vesti/srbija/360329/fabrika-leoni-kraljevo-neljudski-uslovi-rada.html>.
- Видојевић, Зоран. 1999. „Либерални тоталитаризам.” *Социолошки преглед*, ур. Урош Шуваковић, 105 – 123. Београд: Српско социолошко друштво.
- Вратуша, Вера. 2012. *Транзиција-одакле и куда?* Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Вујић, Властимир. 2015. „Исток европе је европски Мексико.” *Печат*. 5. март, 2015. <https://www.pecat.co.rs/2015/03/zoltan-pogaca-profesora-univerzitetu-u-sopronu-istok-evrope-je-evropski-meksiko/>.

- Годли, Морис. 1984. „Прелазак из једног начина производње у други, марксизам у свету.” Нови Сад: Ниро комунист.
- Душанић, Јован. 2008. *Бећарска економија – транзиција у Србији*. Београд: Београдска пословна школа.
- Јовановић, Драгољуб. 1924. *Алкохол и рад*. Београд, Дом.
- Јовановић, Драгољуб. 1924а. *Начела социјалног оптимума*. Загреб: Нова Европа.
- Јовановић, Драгољуб. 1927. *Култ рада*. Београд: Рад.
- Јовановић, Драгољуб. 1971. *Ведрина, рад и стварање веровање и знање*. Београд: Пишчево.
- Јовановић, Драгољуб. 1991. *Слобода од страха*. Београд: Филип Вишњић.
- Јовановић, Драгољуб. 2021. „Оптимални принос од радничког рада.” Докторска дисертација. Пирот: Историјски архив Пирота.
- Костадиновић, Андон, и Петар Анђелковић. 2019. „Транзиција: из социјализма у (пре)окренути социјализам.” *Социолошки преглед*, ур. Урош Шуваковић, 1071. Београд: Српско социолошко друштво.
- Милошевић, Зоран. 2018. „Ропство и право прве брачне ноћи” *Печат*. 1. јун 2018. <https://www.pecat.co.rs/2018/06/ropstvo-i-pravo-prve-bracne-noci/>.
- Митровић, Љубиша. 2019. *Социолошке маргиналије на савремене теме*. Нови Сад: Прометеј.
- Митровић, Лука. 2022. „Робовласништво у Србији: ко дере кожу са леђа радницима у страним компанијама.” *Србија данас*. 2. мај, 2022. <https://www.srbijadanas.net/robovlasnistvo-u-srbiji-ko-i-kako-dere-kozu-sa-ledja-radnicima-u-stranim-kompanijama/>.
- Надић, Дарко. 2006. *Мисао о раду др Драгољуба Јовановића*. Београд: Издање аутора.
- Николић, Драган. 2011. „Ропство и робија – тамнија страна људске цивилизације, Трговина људима, правна заштита у међународним и националним оквирима.” Ниш: Правни факултет.
- Новаковић, Нада. 2012. „Политичке елите, синдикати и радници Србије на крају транзиције.” *Политичка ревија*, 34 (4): 27–49.

- Новаковић, Нада. 2013. „Штрајкови, синдикати и приватизација.” *Социолошки преглед*, 47 (1): 23–52.
- Перишић, Срђан. 2019. „Неомарксистичко схватање рада – утопија или алтернатива транскапиталу”. *Национални интерес* 39 (3): 41–58. doi: 10.22182/ni.3632019.3
- Рејнерт, Ерик. 2006. *Глобална економија: Како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*. Београд: Чигоја штампа.
- Стаменковић, Милена. 2014. „Ропство и принудни рад у савременом свету”. Мастер рад. Универзитет у Нишу: Правни факултет
- Станковић, Ивана. 2022. „Породилско одсуство: Жене са флексибилним уговором о раду немају иста права.” *Време*, 4. новембар 2022. <https://www.vreme.com/vreme/porodiljsko-odsustvo-zene-sa-fleksibilnim-ugovorom-o-radu-nemaju-ista-prava/>.
- Станојевић, Марко Р. и Радица М. Недељковић. 2020. „Транзиција у Србији и појава прекаријата” У Међународни тематски зборник *Наука без граница*, 373–386. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет.
- Стојановић, Наташа. 2017. „Жељко Веселиновић: радници у Србији се плаше да се боре за своја права, зато и трпе изживљавања.” *Нова економија*, 18. август 2017. <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/zeljko-veselinovic-radnici-u-srbiji-se-plase-da-se-bore-za-svoja-prava-zato-i-trpe-izivljavanje>.
- Стоиљковић, Зоран. 2010. „Некад класа данас маса.” *Новости*, 4. март 2021. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:272199-Nekad-klasa-danas-masa>.
- Стојковић, Андрија. 1972. *Развитак филозофије у Срба 1804–1944*. Београд: Слово Љубве.
- Шуваковић, Урош. 2014. *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет.
- Loach, Ken, and Edouard Louis. 2021. „*Dijalog o umjetnosti I politici*”. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Mills, R. Charles. 1979. *Beli okovratnik*. Zagreb: Naprijed.
- Pikkety, Thomas. 2020. *Једва чекам социјализам: хроника 2016–2020*. Нови Сад: Академска књига.

Marko Stanojević

*Faculty of Philosophy, University in Priština
– Kosovska Mitrovica*

**DRAGOLJUB JOVANOVIĆ'S MESSAGES
ABOUT WORK AND BLUE COLLAR
– WHITE SLAVES IN SECOND-
HAND CAPITALISM**

Resume

Throughout its history, Serbia has had a large number of important intellectuals, great people in the spiritual and moral sense who left a great mark on the world and Serbian cultural and scientific heritage. However, rarely were these people recognized and their opinion respected in the time in which they worked, and even more rarely were their messages and teachings the guiding thread of those times. The first Serb doctor at the Sorbonne, who received his doctorate in the field of work, invested all his intellectual and political energy in efforts to show Serbs how they should organize work, what optimal work should be based on, how to direct social development and how to a society of social justice is being organized in which work will be the most important value. The values that the proletawriat fought for, work, solidarity, social justice, in the new planetary order, have almost disappeared. The working class, which was the ruling class at certain moments, has become a class/layer that is scattered into pieces and that is slowly disappearing, changing its form and its essence – from blue – collar workers to white slaves! The intention of this essay is to, using the analysis of Dragoljub's texts on work, and then a comparison with the present time, point out, first of all, the basic messages of the doctor of labor from the Sorbonne, which concern precisely the issue of work, then the state of the working class (blue – collar workers) today and on the basis of that analysis and on the basis of the messages of Dragoljub's search for a more certain future of blue – collar workers.

Keywords: Dragoljub Jovanović, concept of work, blue collar workers, working class, transition

* Овај рад је примљен 22. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УДК 316.4(497.11)''20/21''

DOI: 10.5937/polrev75-43198

Осврт

*Саво Симић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА ДИНАМИКА У ОСВИТУ ЧЕТВРТЕ ДЕЦЕНИЈЕ СРПСКОГ ВИШЕСТРАНАЧЈА**

Зборник *Тридесет година од обнове вишестраначја у Србији* представља квалитетну збирку политиколошких научних радова о појединим сегментима изборног и политичког живота у Републици Србији. Индикативно наслов зборника упућује на обраду обимне хронополитичке целине, што би поједине читаоце иницијално навело на формирање закључка о прегледу читаве српске вишестраначке епохе. Заправо ретко које научно дело би могло да одговори на тематски и временски изазов тридесетогодишњег политичког кретања у Србији. Приређивачи су, похвално, у израду зборника укључили достатан број аутора из различитих научних институција са приличном слободом у дефинисању истраживачких тема. Додатно поједини радови зборника, нуде сет практичних политика за модификацију мањкавости политичког система Србије. У вези са тим, посебно се истичу радови Слободана Зечевића о институционалном дизајну полупредседничког система и Милана Јовановића о нормативно-изборним променама везаним за партије националних мањина. У осврту кратко и уједначено приказујемо кључне резултате целокупног ауторства, ограничени обимом ове научне форме.

Први рад зборника о слободи удруживања и партијском деловању издваја се као најобухватнији. Мијодрог Радојевић анализирао је и упоредио све периоде партијског деловања од претеча и настанка клица првих политичких партија и норми које су их

* savo.simic95@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

дефинисале, полазећи од Кнежевине Србије, преко Краљевине Србије, Краљевине Југославије, комунистичке Југославије све до поновне успоставе вишестраначја и Закона о политичком партијама из 2009. године. Овде се не испитује само правна регулатива тј. ограничења за деловање и рад политичких странака већ и контекстуални услови у којима се партијски систем развијао. Начелно су самовоља и страх власти од партијске државе или њиховог превеликог утицаја у друштву уз контекстуалне околности, биле пресудне детерминанте дерогирања партијског система.

Слободан Зечевић номинује политичка ограничења за развој демократије у Србији. Анализу поткрепљује француском перспективом, чију институционалну реформу детаљно описује и сучељава са српским институционалним компликацијама. Акцент ставља на два кључна механизма 1) непосредно бирање председника Србије и 2) пропорционални изборни систем. Први недостатак разматра у недовољним овлашћењима председника за његов непосредан избор, а на другој страни препознаје маскирање одговорности народних посланика у пропорционалном изборном систему. Институционални лек проналази у увођењу већинског система и прецизно дефинисање оквира извршне власти.

Миша Ђурковић пише о одступањима од политичког плурализма у Србији, наводећи да је доктрина политичког монизма постала савремени кредо и у Мађарској, Турској и Русији. Врхунац политичког плурализма Србија достиже у периоду од 2000. до 2012. године док се претходно и потоње наслеђе сматрају његовом регресијом. Узрок таквог стања Ђурковић проналази у тези о нестанку уравнотеженог друштвеног, економског и медијског плурализма, који је био присутан током владавине ДОС-а. Занимљиво је и његово становиште о демократским породичним вредностима Коштунице и Тадића, у компарацији са Милошевићевим и Вучићевим месијанским позивом одговорности за целокупно друштвено и политичко стање.

Следи Пејковић са једним изразито иновативним, реалистичко-конструктивистичким приступом при анализи федерализације/регионализације у документима политичких партија. Доказује како ниједна од њих не полази реалистички у дефинисању и успостављању средњег нивоа власти, с обзиром на чињеницу да Србија такву вертикалу власти није имала у својој историји. Предлози партијских докумената представљају елитистички конструкт, неоснован у тежњама самог друштва. Чак и на примеру Војводине потврђује

да се историјско позивање на њену аутономију није заснивало на пристанку тадашње Аустријске власти, што подрива федералистички приступ. Непостојање федералне инфраструктуре Србије уједно је последица недостатка трајности *bottom-up* захтева и неконзистентне историјске праксе.

Владан Станковић се бави седиштем и трансфером политичке моћи током изборних циклуса од 1990. године. Поднасловe означава кључним политичким актерима попут „Владавина Милошевића/ Тадића/ Вучића” или коалицијом партија „Владавина ДОС-а”. Наглашава реформе у решавању партократског система, синдрома јаких лидера, губитка политичке моћи институција, подређености других грана власти извршној и поред осталог, предлаже увођење *Закона о политичком деловању* којим би се прецизније одредили поштени услови изборног такмичења.

Милан Јовановић даје широк преглед територијалне организације, институционализације и функционисања мањинских политичких партија у Србији. Изразит пораст мањинских партија у периоду од 2004. до 2009. године, објашњава нормативним подстицајем односно увођењем природног изборног прага, што им је омогућило лакшу проходност до остваривања парламентарног статуса. Тренд раста присутан је у податку да су од 2009. године 33 странке биле мањинске од укупно 52 новоформиране. Јовановић критикује нови систем бонуса (35%) на количнике мањинских листа, чиме се подрива једнакост гласања. Опасности опортунизма види у злоупотребама мањинских политика, поготово на примеру руске националне мањине и њених представника, заједно са могућношћу изборних органа да паушално, у консултацији са саветом националних мањина, одређују која изборна листа завређује мањински статус.

Веран Станчетић се фокусира на питање напретка децентрализације Србије и у том маниру уводи нас у спроведене реформе на примерима западноевропских држава (Данске Француске и Немачке), али и нама географски и културолошки ближних источноевропских попут Чешке, Словачке и Пољске. Осим тога истражује партијске програме и њихове ставове поводом питања децентрализације и положаја локалне самоуправе. Угрубо говорећи, закључак је да се систем локалне самоуправе није садржински променио тј. одржава се као једностепени и монотипски, без узимања у обзир појединих друштвених, културолошких и популационих карактеристика. Као три есенцијална разлога, кочничаре реформи,

узима: 1) негативно искуство из комунистичке Југославије и политички статус КиМ 2) захтевну измену Устава и 3) дељење моћи коју би децентрализација проузроковала у централизованом систему.

Рад Бојана Клачара о политичком оглашавању Србије у последњих тридесет година, обилује емпиријским подацима о промени маркетиншког приступа политичких партија према бирачима. Клачар започиње утврђивањем политичког маркетинга као научне и практичне дисциплине и промене које је превасходно произвео у Сједињеним Државама. Политички маркетинг временом постаје незаобилазна станица на путу до изборног успеха. Колико се са квалитетом политичког маркетинга каснило у Србији, доказ је разноврснији и сегментисан приступ изборним кампањама тек од двехиљадитих. Кампање под утицајем сцијентификације добијају нову димензију јер се странке постепено одвајају од грађана и експерти доносе одлуке уместо страначких функционера. Клачар нам нуди преглед организација које су се на домаћем тржишту професионално котирале у овој овласти и поједине стране експерте, чије је интернационално искуство постало незаобилазно за домаће политичаре. Из ауторових личних запажања истиче се краткорочно одржавање доминантног статуса телевизије, као маркетиншког и информативног канала комуникације и негативан утицај друштвених мрежа на будући положај тржишта штампе.

О непосредном утицају бившег комунистичког режима на тренутно стање српске политичке сцене писао је Александар Новаковић. Аутор наводи неке од специфичних особина посткомунистичких режима задржаних и након обнове вишестраначја у Србији. Правни нихилизам, идеолошка нетрпељивост према политичким неистомишљеницима, турска улога државе наспрам појединца, етаблиране су одлике српског друштва. Како Новаковић примећује, необично је да се знатан број грађана бивше Југославије са сетом присећа златних седамдесетих и том успоменом надилази фазу економског колапса осамдесетих. Југословенски социјализам створио је афекте посебности, *differentia specifica* самоуправљања у односу на Исток и Запад. За разлику од других држава Источне Европе, проблем је што током транзиције није извршена делегитимизација старог режима, па се фрагменти прошлости испољавају у владавини чврсте руке, одбацивању децентрализације, непостојању истинске конкуренције и законског волунтаризма, ситуацији у којој закони мењају стварност.

Наредни текст представља тему недовољно заступљену у истраживачкој и широј друштвеној јавности. Тиче се разматрања конзервативизма у партијском систему Србије и уопштено расправа о томе шта је конзервативизам као идејно политичко усмерење. Душан Достанић побија предрасуде о конзервативизму као *status quo*, непроменљивом стању. Логично тврди да је тако нешто немогуће применити упркос појединачним тумачењима. Конзервативизам не представља ни тежњу ка радикалној промени система, осим уколико је сама промена усмерена повратку поретка континуитета и традиције. У разлици да ли конзервативац брани укорене праксе и институције или се активно залаже за њихову поновну успоставу, лежи разлика између баштенског и стваралачког конзервативизма. У оба случаја повратак старих вредности не може бити имитација прошлих времена, а слично конзервативизму отпорном на све промене, тако нешто није ни пожељно ни изводљиво. Међу тренутним политичким странкама Србије, аутор не проналази достојног кандидата за репрезентацију ове политичке доктрине.

Предраг Терзић на трагу претходног рада о националним мањинама, сужава поље истраживања проучавајући положај и страначко надметање партија мађарске националне мањине. Аутор формулише хомогеност/хетерогеност састава српског друштва, настављајући упоређивањем диференцираних приступа мањинском питању у различитим државама Европе. Потом описује партије мађарске мањине, указује на њихову унутарстраначку и потоњу међустраначку колизију и политички развој посредством постојаног изборног учествовања. Детаљније разрађује мањинске политичке захтеве Мађара кроз три периода српског вишестраначја и наглашава да политичке представнике мађарске мањине, као највеће мањинске групације у Србији са изузетком Космета, треба посматрати као позитиван пример трајног институционалног деловања

Иван Зечевић представља не само научни рад него опсежну студију анализе садржаја статута политичких партија Србије. Прелиминарни подаци обилују емпиријом, од пола заступника политичких партија, седишта странака по градовима и регионима, корелацију мањинских партија и региона, преко врсте писма страначких статута, типа организације (партија, странка удружење, савез), заступљености родних квота за жене у статутима и женских форума, обавезност плаћања чланарине и гласања за партију у којој се делује, расподеле имовине након гашења странке, до обима

статута, укупног броја речи и чланова у њему, одређења славе, химне, грбова и заставе по странци и прегледа кључних речи. Наравно, све податке статута треба посматрати условно, јер их се странке придржавају по потреби, али ова студија даје прегршт корисних података о нормативним мерилима за наредна истраживања.

Колега Ненад Спасојевић процењује зелене актере и политику у Европи и Србији. Генезу започиње бројним еколошким проблемима, трансформацијом нових друштвених покрета, променом вредности и јачањем положаја средње класе који су условили појаву и пораст политичке потражње за Зеленима. Утицај зелених странака у европским државама, али и у Европској унији постаје све присутнији, док се нешто слабији изборни резултати могу уочити на примеру бивших комунистичких држава. У Србији се са развојем зелених партија каснило због међународних околности и стагниране политикономске транзиције, па су Зелени остали на маргини политичког живота све до периода посредне парламентаризације након 2012. године. Спасојевић наводи успешан пример из Хрватске „Можемо“ која ће постати узор накнадно насталој коалицији „Морамо“, али указује да је зелена идеја такође постала пријемчива за поједине опортунистичке политичке делатнике. Два питања оставља отворена за будућу расправу 1) успех ових партија на изборима 2022. и локалним 2024. године уз 2) њихово будуће позиционирање у политичком систему Србије.

Последњи, али подједнако значајан, јесте рад једног од уредника зборника, Николе Младеновића, о политици условљавања странака у Србији од стране Европске уније. Уводни део посвећен је разматрању теорија процеса приступања ЕУ и прегледу досадашњих постигнутих резултата Србије на том плану, у виду преговора са институцијама ЕУ, формирања заједничких радних група и студија изводљивости. Прва конкретна условљавања, увезана су захтевом ЕУ да Србија спешно сарадњу са Хашким судом. У међувремену на том пољу долази до првих међустраничких спорова, а у процеп се укључује дилема за или против ЕУ, посебно интензивираним 2008. године након проглашавања једностране независности такозваног Косова. Осим наведеног, аутор се окреће партијским променама наспрам ЕУ, попут одвојеног крила Радикала, СНС-а и СПС-а који су исказивали већу спремност за европске захтеве и спровођење започетих интеграција. Налаз до кога долази јесте да су све партије изузев ДСС-а упркос препрекама и супротним гледиштима, покушавале да унапреде односе са институцијама и представницима ЕУ.

Несумњиво је да су зборник и сви учесници у његовој изради, дали велики допринос политичким наукама, али и поставили захтев да се у будућности настави са израдом квалитетних политиколошких издања, у неисцрпном и никад довољно истраженом политичком систему Србије.

* Овај рад је примљен 24. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или енглеском тј. руском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/

Радове за издања часописа слати на имејл-адресу: pr@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

**Чланак у дневним новинама или
периодичним часописима**

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање.

Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању.

Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evgo Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодрог П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evgo Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Vochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, бр. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, и 33/15 и 14/19.

(ZN 2019, чл. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија* Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*.

Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење* (ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угlastом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (**underline**) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА **

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података:

1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати:
Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или
ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа,
на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним
језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој
маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију
Paragraph/Special/Hanging;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова
за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене
у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора,
наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is
strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и
закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге
одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка
референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне
речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи
према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензена је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Донат граф). - 23 см.
Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364